ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAŞI

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”

Actele Colocviului Internațional

Lexicografia academică românească

Provocările informatizării

2023

Presa Universitară Clujeană

Cluj-Napoca

ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAȘI

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”

LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ. PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII 2023

Volumul, realizat de membrii Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, cuprinde lucrări prezentate la ediția din 2023 a Colocviului internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”.

Coordonatori de volum: Gabriela Haja, Mariana Nastasia

Editori:
Alina-Mihaela Bursuc
Marius-Radu Clim
Mioara Dragomir
Cristina Florescu
Laura Manea
Elena Isabelle Tamba
Claudius Teodorescu

Referenți științifici:
Conf. univ. dr. Ana-Maria Minuț
Prof. univ. dr. habil. Adrian Chircu

Coperta: Lucian Săcrieru-Dragomir

ISSN

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAȘI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”

ACTELE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL „LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ. PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII” 2023

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2023

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE

Colocviul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”, ajuns la a XII-a ediție în 2023, este dedicat diseminării cercetărilor lexicografice, studiilor de lingvistică și filologie, cu orientare spre instrumentele și resursele digitale necesare redactării și publicării dicționarelor academice.

Lucrările colocviului au fost deschise de conferințele susținute în plen de invitați din străinătate care au prezentat stadiul cercetărilor din domeniul umanioarelor digitale: resurse puse la dispoziția publicului, cu acces liber, printr-un portal dedicat lexicografiei, normării lingvistice, instrumentelor de învățare a limbilor străine ș.a. (Slovenia) și rezultate ale unor cercetări recente privitoare la utilizarea corpusurilor comparabile în traducerea automată a unor construcții frazeologice (Marea Britanie). Aceste prezentări au avut rolul de a pune în evidență contextul internațional în care se înscriu proiectele de digitalizare desfășurate în institutele Secției de filologie și literatură a Academiei Române. Comunicările susținute în cadrul secțiunilor colocviului au detaliat și au completat perspectiva asupra rezultatelor obținute, în țară și în străinătate (Polonia), grație colaborării dintre lingviști și specialiști în prelucrarea limbajului natural cu instrumente informatice.

Masa rotundă de anul acesta, „Prezent și perspective în lexicografia academică românească” a prilejuit dezbateri privitoare la cea de a doua ediție a *Dicționarului limbii române*, la dicționarele digitalizate și aliniate în CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic, la importanța colaborării interinstituționale pentru punerea în valoare și optimizarea platformei SOLIROM (https://solirom.ro).

De asemenea, în cadrul atelierului „Lingvistică și astronomie”, organizat de echipa TAFOC – *Terminologia astronomică românească: științific* vs *popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații*, cu invitați din Franța și Spania, s-au prezentat rezultatele parțiale ale cercetărilor.

Volumul, al treilea din seria *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*, reflectă secțiunile tematice ale colocviului și cuprinde parte dintre contribuțiile participanților privitoare atât la subiecte de filologie, lexicologie, terminologie, pragmatica discursului, etimologie, cât și la valorificarea, în cadrul cercetărilor lingvistice, a rezultatelor unor proiecte de digitalizare, precum cele care au avut ca obiect lexicoanele slavo-române, presa culturală românească, răspunsurile la chestionarele Muzeului Limbii Române.

Prin organizarea colocviului și publicarea lucrărilor prezentate, ne dorim să atragem atenția asupra faptului că este necesar să luăm în considerare componenta digitală a lumii contemporane și să o utilizăm în favoarea limbii și a culturii române. Subliniem faptul că această preocupare comună cercetătorilor din țară și din străinătate creează, în cadrul colocviului nostru, oportunitatea schimbului de experiență și de idei, în vederea menținerii identităților naționale, inclusiv prin intermediul resurselor și al instrumentelor informatice dedicate limbilor europene.

Editorii

CONFERINȚE ÎN PLEN

SLOVENIAN LANGUAGE RESOURCES AT YOUR FINGERTIPS: FRAN, FRANČEK, THE TERMINOLOGIŠČE WEB PORTAL, AND THE LANGUAGE ADVISORY SERVICE

NATAŠA GLIHA KOMAC, ANDREJ PERDIH*

1. The ZRC SAZU Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language

The ZRC SAZU Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language is the central Slovenian institution engaged in systematic observation of and research on Slovenian in all its forms and across all periods. The institute carries out extensive research work, including basic sociolinguistic research (cf. Gliha Komac *et al.* 2017), and at the same time compiles basic dictionaries for Slovenian.

The beginnings of the institute's operation go back to late 1945, when the Academy acquired the legal basis for the establishment and operation of various scholarly and research units. The first tasks of the institute were the preparation of a standard Slovenian dictionary, a linguistic atlas, a topographic dictionary, a dictionary of Slovenian surnames, and other works.

Since 1981, the institute has operated under the umbrella of the Slovenian Academy of Sciences and Arts Research Center (ZRC SAZU), currently consisting of eighteen research institutes.[1]

Researchers are organized in eight sections. The Lexicology Section specializes in issues related to contemporary Slovenian and its lexicon; the Normative Section examines the use, cultivation, and management of the contemporary standard language and determines normative issues; the Terminology Section focuses on interdisciplinary research on Slovenian terminology; the Dialectology Section explores Slovenian dialects across the Slovenian language environment; the Language History Section studies standard Slovenian with an emphasis on its standard variant since its inception in sixteenth century; and the Etymology and Onomastics Section is dedicated to systematic and continuing research on the origin and etymology of the entire Slovenian lexicon.

The Language Technology Development Center (JeTRCe) connects researchers from all the departments in a joint search for comprehensive technical solutions for the entire institute. It focuses on the uniform setup of language resources, digitization, archiving, and legal issues.

---

* ZRC SAZU Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenia.

[1] https://www.zrc-sazu.si/en/homepage.

The language laboratory, with state-of-the-art equipment for studio and field audio recordings and sound processing, facilitates the exploration of spoken language.

1.1. Main activities

The prime focus of research is building lexicographic descriptions and producing language manuals and linguistic atlases.

One of the main aims is to describe Slovenian across space and time, from various angles: synchronic and diachronic perspectives, including all varieties of Slovenian (standard, colloquial, and dialects), spoken and written language, general language, and specialized language (terminology), and for different purposes: for daily use, copyediting, translation, research, and so on.

1.2. Addressing different groups of language users

When preparing language descriptions and organizing linguistics data on Slovenian, it is very important to take into account the different needs and practices of various groups of language users (cf. Divjak Race, Gliha Komac 2021: 170–171); namely general and specialized language users, users from vulnerable groups, children and young people, users of Slovenian sign language, and users of Slovenian as a second language.

1.3 Resources for lexicographic descriptions, linguistic atlases, and the production of language manuals

The lexicographic descriptions of contemporary and historical Slovenian are based on available corpora (Gigafida 2.0[2], Nova beseda[3], Korpus 16 – Corpus of Texts by Slovenian Protestant Writers of the Sixteenth Century[4], etc.), and digitized collections, regular fieldwork (especially for dialect descriptions; e.g., dialect dictionaries and a dialect atlas), terminological agreement (in the case of terminological dictionaries), (short) online surveys, and extensive research on the language use, practices, and attitudes of language users in general.

1.4. From paper to databases

In the 1990s, some dictionaries were already made available on floppy disks – a digitized version of the *Dictionary of the Slovenian Standard Language* (SSKJ) was prepared (Hajnšek Holz 1993) and published as early as 1997 –, on CDs, and on the web (in 2000). A milestone was the successful launch of the Fran dictionary portal in 2014, which is the first comprehensive digital service for users of Slovenian. This is significantly complemented by the Franček educational portal (2021–), aimed at younger language users,

---

[2] https://viri.cjvt.si/gigafida/.
[3] http://bos.zrc-sazu.si/a_beseda.html.
[4] https://fran.si/korpus16.

the dictionary website Terminologišče with terminological dictionaries and a terminology advisory service (*Terminološka svetovalnica*; 2013–), and a language advisory service (*Jezikovna svetovalnica*; 2012–).

A distinction is made between descriptions of general language (the Fran and Franček portals, and the language advisory service) and descriptions of specialized language (the Terminologišče portal with terminological dictionaries and the terminology advisory service).

2. Slovenian language resources at your fingertips

2.1. The Fran dictionary portal and mobile app

The Fran dictionary portal and mobile app (Android, iOS) is the main dictionary portal for Slovenian (Ahačič *et al.* 2015; Perdih 2018; 2020; Perdih *et al.* 2021). Built in 2014, it currently contains forty-four dictionaries, a linguistic dialect atlas, and fourteen other resources. The dictionaries were either compiled or, in the case of older dictionaries, digitized by the institute's research teams.

2.1.1. Content

The dictionaries and other resources are organized in seven sections: general dictionaries, etymological dictionaries, historical dictionaries, terminological dictionaries, dialect dictionaries, language advising, and other resources.

The general dictionaries section includes dictionaries of the modern (standard) language, such as general monolingual dictionaries, a synonym dictionary, orthographic dictionaries, and dictionaries of neologisms, phrasemes, proverbs, and valency.

Two etymological dictionaries are currently available.

Historical dictionaries of two types are included: bilingual dictionaries published up to 1895 as well as recently published monolingual dictionaries and glossaries describing historical stages in language development from the sixteenth century onward and explained in modern Slovenian.

Terminological dictionaries describe the terminologies of various fields: from botanical, legal, and geographical to urban planning, stonemasonry, and even skiing terminology.

Dialect dictionaries and a linguistic atlas present dialect variations of Slovenian.

Some resources other than dictionaries are also offered on the portal, expanding its scope beyond a purely lexicographic portal. This section provides a comprehensive range of valuable resources, such as an interface to the corpus of sixteenth-century texts, a proposal for new orthographic rules, a historical manuscript collection of place names, older glossaries, links to corpora of modern Slovenian, publications by the institute, and software (an input system and font) for inserting special characters needed especially in dialectology, etymology, phonetics, and so on.

2.1.2. Data types

Technically, most of the dictionaries are encoded in custom XML format. In the last decade, the majority of new dictionaries at the institute are being built in XML using iLex software (Erlandsen 2004). Other dictionaries have been converted from Word and Eva (Jakopin 1995) formats, text files, and Access databases. The dictionaries currently do not follow a common XML Schema encoding; therefore, the same information may be encoded differently in different dictionaries. Some older dialect dictionaries and newly scanned (manuscript) historical dictionaries, however, are currently only available as scanned PDFs. For these dictionaries, the headword list is prepared as an XML file to allow searching for entries in these dictionaries and to provide users with the exact page(s) where the selected entries are found. In the future, conversion to a structured XML format is planned.

In addition to text, some dictionaries also use multimedia. Human audio recordings are provided in some dictionaries – namely, for headwords in the standard language or dialect headwords, and for examples in one of the dialect dictionaries. Images are currently used in two dialect dictionaries and one etymological dictionary. Videos are not yet provided, but the eSSKJ dictionary does provide links to videos in the *Dictionary of Slovenian Sign Language* (not part of the portal). Graphic representation of dictionary data is an important aspect of the *Synonym Dictionary of Slovenian Language* (Snoj 2019; Ledinek, Perdih 2019), where interlexical relations, such as synonymy, antonymy, hyponymy, and so on, are presented in the form of graphs. Valency in the *Dictionary of Slovenian Verbal Valency* is presented by a combination of hexagons and trapezoids.

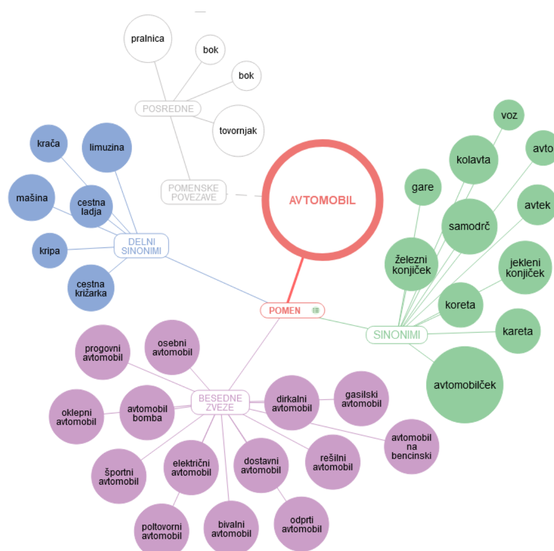

Figure 1. Interlexical relations of *avtomobil* ‘car’ in the *Synonym Dictionary of Slovenian Language* on the Fran portal

pomen = sense, *sinonimi* = synonyms, *delni sinonimi* = partial synonyms, *pomenske povezave – posredne* = partial semantic relations (i.e., words listed are parts of multiword units whose meaning is related to *automobil*), *besedne zveze* = multiword units that have synonyms

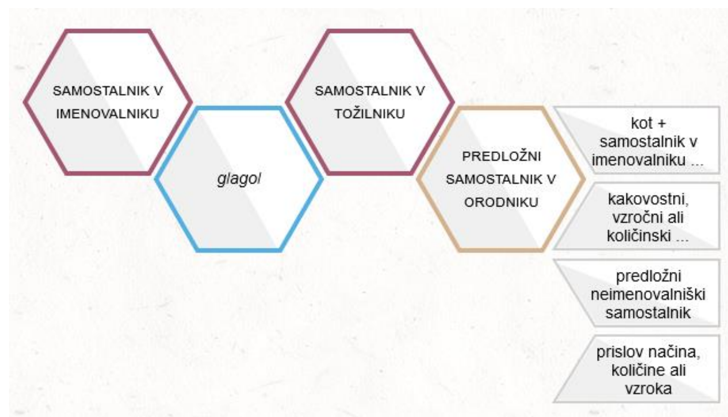

Figure 2. Valency of the verb *aktivirati* 'to activate' in the *Dictionary of Slovenian Verbal Valency* on the Fran portal

samostalnik v imenovalniku = noun in nominative, *glagol* = verb, *samostalnik v tožilniku* = noun in accusative, *predložni samostalnik v orodniku* = prepositional noun in instrumental, etc.

2.1.3. Interface and functionality

Normally, a search is conducted upon headwords and subheadwords in all dictionaries, and the results[5] are listed in the main part of the window. The search results from dictionaries of the contemporary language (the General section) are shown first, followed by dictionaries of other types. The search scope can be limited to a selected dictionary either on the home page prior to the search or in the navigation menu on the right after the search. In the navigation menu, clickable numbers with blue labels represent the number of entries containing search results in headwords and subheadwords for each dictionary, and numbers with green labels represent the number of entries that contain search results outside of headwords and subheadwords.

Two search types are offered to users: simple and advanced. A simple search is used by default. It returns the results in headwords and subheadwords (as explained above). While entering the search word in the search field, the user is offered up to five (sub)headwords in the drop-down menu to speed up the typing process.

Using the advanced search, it is possible to select a dictionary or a group of dictionaries in which the search will be performed. Most importantly, it is also possible to

[5] Two dictionaries are normally not presented among the search results; namely, the first edition of the *Dictionary of the Slovenian Standard Language* SSKJ (1970–1991) because the results from the second edition (2014) are shown instead, and the *Dictionary of New Slovenian Words* (2013), which is partially included in the second edition of the *Dictionary of the Slovenian Standard Language*, SSKJ2. Their entries are, however, accessible via the navigation menu in the Archive folder.

make use of several predefined microstructural elements where the search string is to be found; namely, headword, definition, label, terminology, phraseology, and so on. More technical users may benefit from the possibility of using regular expressions.

In both simple and advanced searches, wildcards can be used in the search string (* matches any string, ? matches any character), as well as double quotes (" " for phrase searching). On some devices, not all Slovenian letters are available (namely *č*, *š*, and *ž*), and therefore a virtual keyboard is available during the search, also including other common special characters that might be beneficial to users.

2.1.4. Relevance

With approximately 200.000 search queries daily in 2022[6], Fran is the most widely used Slovenian language portal, especially considering that Slovenian is spoken by approximately two million people. The Fran portal has been very well accepted by linguists and the general public. Teachers of Slovenian and their students occasionally use the portal at school, also encouraged by workbooks for Slovenian, where some exercises require consulting dictionaries on the Fran portal. The portal itself and the dictionaries included, however, are aimed at adult users. The requirements of schoolchildren needed to be better addressed by a new educational language portal.

2.2. Franček educational language portal

The Franček educational language portal (published in 2021) is aimed at primary- and secondary-school students six to eighteen years old. It not only aims to offer language information to children, but it is also a tool that helps them learn how to use dictionaries and learn about various aspects of language. We also hope it will spark more interest among children to think about language. The portal is free to use.

The core of the portal presents a dictionary portal, which is expanded by and linked to new school grammars, language advisory services for teachers, automatically generated exercises, and a mobile language game. In preparing the lexicographic data for the target user group, a school corpus for lexicographic purposes was also built.

2.2.1. Content

The dictionary portal consists of approximately 100.000 entries. Information about words is presented in eight content modules: meaning, synonymy, morphology, pronunciation, phraseology, dialects, etymology, and history.

The meaning module provides information on the meaning of the word. The main part of the module includes meaning explanations, examples, and multiword units. Where

[6] https://fran.si/o-portalu?page=Statistics.

possible, images representing the meanings are also shown[7]. The metalanguage and visualization are adjusted to different age groups. The content comes from two general dictionaries and a new learners' dictionary.

The synonymy module provides synonyms organized in four groups according to their dictionary labels: neutral, expressive, negative, and archaic synonyms are presented, while also providing a recommendation if a more common and neutral synonym for the meaning exists. As in the meaning module, the icons and metalanguage are adjusted to each age group to help children better grasp the relevant information.

The morphology module presents all the word forms. The amount of data and visualization again differ according to age groups: there are several icons and text descriptions for younger students, and for others less explicit meta-information is given because their level of knowledge has already increased.

The pronunciation module gives two types of audio: human recordings are provided for more than two thousand words, and the eBralec speech synthesizer (Žganec Gros *et al.* 2016) is used for all headwords in two versions, with male and female synthetic voices.

Regarding phraseology, variants, definitions, and examples are provided for phrasemes.

The dialect module contains onomasiological and semasiological data (Ježovnik *et al.* 2020), providing answers to two questions: "Which words are used to describe this concept and in which dialects?" and "Which concepts does this word (also) denote and in which dialects?" In addition, users can view the map from the linguistic dialect atlas and even make recordings of how they pronounce these words in their dialect, thus providing dialectologists with valuable information on modern dialect pronunciation of words.

The etymological module offers a novel approach in Slovenian etymology. For the first time, etymological explanations have been prepared for schoolchildren as a target group. Information is given more explicitly (e.g., explicitly stating the probable timeframe for the Proto-Slavic and Proto-Indo-European language state because this is not information they are familiar with) and at the same time simplified. Such etymological explanations are provided for more than two thousand words. For another twenty thousand words, the etymological dictionary for general adult readers is used.

The last module contains information on the history of the words from the sixteenth century until today. The data come from four different dictionaries. The role of this module is to provide a diachronic perspective on Slovenian.

[7] Most of the images were obtained as free license images from the Bing search engine and manually selected. A selection of images was obtained courtesy of the Slovenian Ethnographic Museum, mainly representing tools that were still in use in the twentieth century and still included in underlying dictionaries. Altogether, 64.063 images were selected for 19.760 words.

2.2.2. Building the portal

The lexicographic data are extracted from thirteen dictionaries and several morphological databases. As mentioned above, the dictionaries are available in XML format. All dictionaries were linked to the headword list in an automated way, except for homonyms and entries where the dictionaries used partially different part-of-speech annotations. In these cases, manual linking was necessary. Specific issues also arose when linking historical dictionaries due to orthographic changes over the centuries.

Although linking is mostly a matter of programmatic processing, several adjustments were required at the microstructural level of dictionary content. Our starting point was dictionaries aimed at general users, most commonly adult users. The most obvious step was selecting only the data that were perceived as the most relevant for target users. For example, explanatory dictionaries for adults can become very detailed: rare meanings or rare syntactic structures often surpass the needs of children and can make it too complicated for comprehension at their skill and knowledge level. Although it was not realistic to decide on every detail for 100.000 entries, because this would take an enormous amount of time, dictionaries can fortunately be seen as structured databases. We defined several rules for as much automatic selection of the relevant data as possible, based on the microstructural organization of the dictionary data. The dictionary metalanguage was adjusted for better comprehension. Considerable attention was devoted to preparing visualization suitable for the target group, making it more attractive and colorful than what we are used to in the original dictionaries.

In addition to dictionaries that already exist, new lexicographic content for primary- and secondary-school students was prepared, such as a learner's dictionary included in the meaning module (Petric Žižić 2020; 2022), a learner's etymological dictionary, an image database (60.640 images for 18.889 entries), audio recordings, and so on.

To ensure the best quality of the portal, large-scale testing by seventy-two teachers from twenty-two schools and their classes was carried out. This helped identify obstacles for schoolchildren or their teachers. Modifications regarding visualization, content, and functionality were made based on the feedback provided.

Visualization differs depending on the users' school grade. Three age groups are addressed: grades 1 to 5 (6–10 years), grades 6 to 9 (11–14 years), and secondary school (15–18 years). The main differences lie in the use of graphic elements, such as icons, in comparison to text metalanguage. For example, in the synonym module, icons are provided for labeling synonyms for the first age group, text labeling is given for the third age group, and both are given for the second age group. In the case of morphology, various meta-language information is adjusted to the knowledge level of each age group. For example, singular verb forms are accompanied by pronouns ('I, you, he/she/it') in the visualization for the first age group, whereas '1st/2nd/3rd person' is used for the second and third age groups.

Users may sign up and log in to the portal, but this is not obligatory for using the portal. One of the benefits of logging in is automatic selection of the user's age group; otherwise, this can be done manually.

2.3. The online language advisory service: Jezikovna svetovalnica

The online language advisory service (Jezikovna svetovalnica) was established in 2012 and has been part of the Fran portal since 2014. In 2016, the answering process was improved with a four-step protocol. First, a researcher summarizes the current reference manuals and checks the most up-to-date corpus and other material. Then the researcher writes a proposal. The editorial board members read the draft response, add their comments, revise, and complete it if necessary, and finally approve it; each response has to be approved by three members. The approved answer is published, and the user receives a personal e-mail with the answer. Since 2021, users have also been able to comment on the approved answer, ask for further clarification, and express their (dis)satisfaction, making the process even more democratic (Vranjek Ošlak, Dobrovoljc 2021: 381).

The language advisory service answers various questions from its users, who are usually highly educated people and professional language users (copyeditors, journalists, editors, and teachers). The user intervention initiatives are typically based on deviation from the codified norm, cases when users cannot find adequate guidance in the manuals, or situations in which different manuals suggest different solutions. Sometimes especially non-professional users do not see the logic (i.e., order or system) in the language.

Most of the questions are related to spelling and codification. Even though the service is primarily aimed at providing users with answers to language-related questions, the questions also help researchers gain insight into problems that have not yet been adequately solved or even addressed in existing language resources. Therefore, these insights are very important when compiling new orthographic rules and dictionaries (e.g., *The New Slovenian Normative Guide*; Dobrovoljc, Vranjek Ošlak 2021). Almost all researchers at the ZRC SAZU Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language provide answers for the language advisory service.

2.4. Terminologišče: a specialized web portal

Terminologišče (Žagar Karer 2018a) was established in 2013. It is a specialized web portal aimed primarily at subject-field experts, but it is also indispensable for translators, copyeditors, and other language professionals. It offers terminological dictionaries and terminological-advisory service. Although both terminological dictionaries and answers from the terminological advisory service are also included in the Fran portal for general users, subject-field experts make up a specific group of users and benefit from a specialized portal.

2.4.1. Terminological dictionaries

Field experts usually focus only on the dictionary from their field of expertise. The search possibilities are adapted to their needs. In addition to searching for Slovenian terms, the search for equivalents in other languages is a prominent feature. Although *foreign* mostly means 'English', some fields also work with a different *lingua franca*; for example, Latin equivalents are included in the botanical dictionary.

2.4.2. The terminological advisory service: Terminološka svetovalnica

Full functionality of the terminological advisory service (Terminološka svetovalnica) is available on Terminologišče, including the possibility of sending questions via a web form (Žagar Karer, Fajfar 2022). Users are required to provide their name, their email contact, the institution they work for, and a description of the terminological problem. It is also very helpful if they provide some existing solutions that they might agree with (or more often disagree with) and provide some text examples or links to relevant texts. The compilation of each terminological answer is the joint work of all five terminologists of the Terminological Section at our institute. Each terminologist prepares his or her own opinion on a terminological question, and then a joint opinion is formed. Terminological answers are prepared considering some basic terminological principles (stability, economy, and linguistic-systemic and linguistic-cultural appropriateness); that is, from the point of view of terminological theory (Žagar Karer 2018b).

3. Between dynamics of interactions and trying to find a balance

The work of the researchers at the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language is very dynamic and full of challenges. It is quite difficult to find a balance between linguistic theories, everyday practices, and the needs of language users (Lengar Verovnik, Dobrovoljc 2022), tradition and innovation (Legan Ravnikar 2022), technological development, and the challenges of the times in general (Divjak Race, Gliha Komac 2022). The greatest advantage and disadvantage at the same time is that the researchers, various people, and experts from various fields and disciplines jointly work under the same roof – and a lot of energy is required to work together and to find a solution that is acceptable from different points of view.

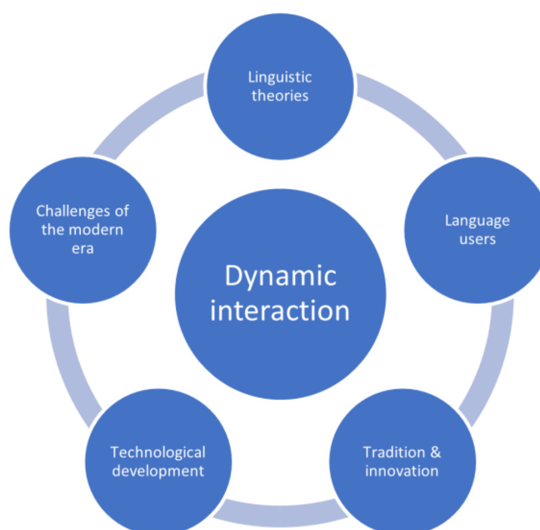

Figure 3. The search for balance between linguistic theories, everyday practices and needs of language users, tradition and innovation, technological development, and the challenges of the times in general

Contact with language users is seen as extremely important. The researchers try to motivate them and involve them as directly as possible in our work (e.g., by commenting on dictionary entries, helping with audio recordings, organizing public discussions, using material from the advisory services, etc.; Ahačič *et al.* 2021; Divjak Race, Gliha Komac 2022, Lengar Verovnik, Dobrovoljc 2022, Žagar Karer, Fajfar 2022).

We use and process various language corpora and data, and we prepare basic language descriptions (grammars, orthographic and other manuals, and dictionaries), but the most important thing is to support and develop language use in practice, and to develop language knowledge and skills among users.

We regularly update our resources (new entries of the so-called "growing dictionaries" – e.g., the new eSSKJ general dictionary and SSSJ dictionary of neologisms (Krvina 2022) – are added on a yearly basis) and strive for open access (Ahačič *et al.* 2021). Our language data are an important part of the Common Language Resources and Technology Infrastructure (CLARIN.SI), Slovenia. We are part of the DARIAH and CLARIN ERIC infrastructures.

We participate in various international conferences and meetings, we network with other institutions pursuing similar activities, and we regularly present new developments through various media. We are part of international projects and institutions (e.g., in October 2023 we will host the twentieth annual conference of the European Federation of National Institutions for Language, EFNIL)[8], and we promote our work, our manuals and dictionaries, the Slovenian language and languages in general (e.g., the short promotional comedy films

[8] https://efnil.zrc-sazu.si/ (accessed: September 19th, 2023).

Ljubezenski nasveti 'Love Tips', broadcast on Slovenian national television in 2023 as parts of the *Neverjetne dogodivščine slovenskega jezika* 'Amazing Adventures of the Slovenian Language'[9] promotional campaign for the use of Fran, Franček, Terminologišče, and the language advisory service).

*

Acknowledgement: This article was produced as part of the P6-0038 program funded by the Slovenian Research Agency.

BIBLIOGRAPHY

A. Sources

Fran = https://www.fran.si/.
Franček = https://www.franček.si/.
Jezikovna svetovalnica = https://svetovalnica.zrc-sazu.si/.
Slovar SZJ [Dictionary of Slovenian Sign Language] = https://szj.si/.
eSSKJ = *eSSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika* [eSSKJ – *Dictionary of the Slovenian Standard Language]* (2016–): https://fran.si/201/esskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/.
SNB = *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* [*Dictionary of New Slovenian Words*] (2013): https://fran.si/131/snb-slovar-novejsega-besedja.
SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* [*Dictionary of the Slovenian Standard Language*] (1970–1991, 2014): https://fran.si/133/sskj2-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika-2/.
SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja* [*Dictionary of the Slovenian Standard Language*, 2nd Edition] (2014): https://fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/.
SSSJ = *Sprotni slovar slovenskega jezika* [*Growing Dictionary of the Slovenian Language*] (2014–): https://fran.si/132/sprotni-sprotni-slovar-slovenskega-jezika.
SSSS = *Sinonimni slovar slovenskega jezika* [*Synonym Dictionary of Slovenian Language*] (2016, 2018): https://fran.si/208/sinonimni-slovar.
Terminologišče = https://isjfr.zrc-sazu.si/en/terminologisce/.
Vezljivostni slovar slovenskih glagolov [*Dictionary of Slovenian Verbal Valency*] (2008, 2018) = https://fran.si/209/vezljivostni-slovar.

B. References

Ahačič *et al.* 2015 = Kozma Ahačič, Nina Ledinek, Andrej Perdih, *Fran: the next generation Slovenian dictionary portal*, in "Natural language processing, corpus linguistics, lexicography: proceedings", Eighth International Conference, Bratislava, Slovakia, 21–22 October 2015, p. 9–16, accessible at: https://korpus.sk.
Ahačič *et al.* 2021 = Kozma Ahačič, Nataša Gliha Komac, Janoš Ježovnik, *Developing a comprehensive service for Slovenian language users: the Fran and Franček web portals and language advisory service*, in "The Role of National language institutions in the digital age.

[9] https://www.rtvslo.si/tv/oddaja/173251581/ (accessed: September 19th, 2023).

Contributions to the EFNIL Conference 2021 in Cavtat", eds. Jozić, Željko, and Sabine Kirchmeier, Budapest, Hungarian Research Centre for Linguistics, p. 101−110.

Divjak Race, Gliha Komac 2022 = Duša Divjak Race, Nataša Gliha Komac, *Rastoči slovar slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ): organizacija in prikaz jezikovnih podatkov* [*The eSSKJ Growing Web Dictionary of the Slovenian Standard Language* (eSSKJ) – organization and display of linguistic data], in "Leksikologija i leksikografija I: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa 'Leksikografski postupak u različitim tipovima referentnih djela'", ed. Halilović, Senahid, Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, p. 45−59. DOI: 10.5644/PI2022.206.03.

Dobrovoljc, Vranjek Ošlak 2021 = Helena Dobrovoljc, Urška Vranjek Ošlak, *Codification within reach: three clickable layers of information surrounding The new Slovenian normative guide*, in eLex 2021, proceedings of the eLex 2021 conference, eds.: Kosem, Iztok, Cukr, Mateja, Brno, Lexical Computing CZ s.r.o., p. 637−652, accessible at: https://elex.link/elex2021/wp-content/uploads/eLex_2021-proceedings.pdf.

Erlandsen 2004 = Jens Erlandsen, *iLex – New DWS*, in *Third International Workshop on Dictionary Writing Systems (DWS 2004)*, accessible at: https://web.archive.org/web/20090531161254/http://nlp.fi.muni.cz/dws2004/pres/#15.

Gliha Komac *et al.* 2017 = Nataša Gliha Komac, ed., *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov: raziskovalno poročilo* [*The Target Research Project Language Policy of the Republic of Slovenia and the Needs of Users: A Research Report*], Ljubljana, ZRC SAZU, Univerza v Ljubljani, Univerza v Mariboru etc., accessible at: https://isjfr.zrc-sazu.si/sites/default/files/raziskovalno_porocilo_28_11_2017.pdf.

Hajnšek Holz 1993 = Milena Hajnšek Holz, *Leksikografski problemi prenosa knjižne oblike Slovarja slovenskega knjižnega jezika v računalniško* [*Lexicographic Problems in the Transfer of the Book Form of the Dictionary of Slovenian Written Language into Computer Form*], in *Jezik tako in drugače*, ed. Štrukelj, Inka, Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, p. 420–432.

Jakopin 1995 = Primož Jakopin, *EVA - A Textual Data Processing Tool*, in *Proceedings of the first TELRI seminar: Language Resources for Language Technology*, Tihany, p. 169–174.

Ježovnik *et al.* 2020 = Janoš Ježovnik, Karmen Kenda-Jež, Jožica Škofic, *Reduce, Reuse, Recycle: Adaptation of Scientific Dialect Data for Use in a Language Portal for School children*, in *Proceedings of XIX EURALEX Congress: Lexicography for Inclusion*, vol. I., Democritus University of Thrace, p. 31–37, accessible at: https://euralex2020.gr.

Krvina 2022 = Domen Krvina, *Sprotni slovar slovenskega jezika (2014–) in slovensko novejše besedje: analiza tipov podatkov in njihove uporabe* [*The Growing Dictionary of the Slovenian Language (2014-) and Slovenian Neologisms: Study on Types of Data and Their Use*], in "Slovenski jezik / Slovene linguistic studies", XIV, p. 117–151. DOI: 10.3986/sjsls.14.1.05.

Ledinek, Perdih 2019 = Nina Ledinek, Andrej Perdih, *Od slovarske baze v formatu XML do objave SSSJ na portalu Fran* [*From the XML dictionary database to the publication of the SSSJ on Fran*], in *Leksikalna sinonimija v sinonimnem slovarju slovenskega jezika*, ed. Snoj, Jerica, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, p. 237−261. DOI: 10.3986/9789610501510.

Legan Ravnikar 2022 = Andreja Legan Ravnikar, *Od sodobnega SSKJ do zgodovinskega SSKJ16: kontinuiteta in inovacije v pomenskih opisih polnopomenskih besed* [*From the modern SSKJ*

to the historical SSKJ16: Continuity and innovation in semantic descriptions of words with full meaning], in „Slavistična revija”, LXX, 4, p. 681–692. DOI: 10.57589/srl.v70i4.4091.

Lengar Verovnik, Dobrovoljc 2022 = Tina Lengar Verovnik, Helena Dobrovoljc, Revision of Slovenian normative guide: scientific basis and inclusion of the public, in "Slovenski jezik / Slovene linguistic studies", XIV, p. 183–205. DOI:10.3986/sjsls.14.1.07.

Perdih 2018 = Andrej Perdih, *Dictionary portal Fran: current state and future developments*, in *Slovanská lexikografie počátkem 21. století: sborník příspěvků z mezinárodní conference*, ed. Niševa, Božana, Praha, Slovanský ústav AV ČR, p. 57–65.

Perdih 2020 = Andrej Perdih, *Portal Fran: od začetkov do danes* [*Fran Portal: from the beginning to today*], in "Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje", XLVI, 2, p. 997–1018. DOI: 10.31724/rihjj.46.2.28.

Perdih *et al.* 2021 = Andrej Perdih, Kozma Ahačič, Janoš Ježovnik, Duša Divjak Race, *Building an educational language portal using existing dictionary data*, in *Jazykovedný časopis,* SLOVKO 2021, 11th international conference NLP, Corpus Linguistics and Interdisciplinarity, 13–15 October 2021, Bratislava, 72/2, p. 568–578. DOI: 10.2478/jazcas-2021-0052.

Petric Žižić 2020 = Špela Petric Žižič, *Tipologija razlag v Šolskem slovarju slovenskega jezika* [*Typology of explanations in the School Dictionary of the Slovenian Language*], in "Slavistična revija", LXVIII, 3, p. 391–409, accessible at: https://srl.si/ojs/srl/article/view/3875.

Petric Žižić 2022 = Špela Petric Žižič, *School dictionary of the Slovenian language on the Franček web portal*, in "Slavistica Vilnensis", LXVII, 2, p. 126–140, accessible at: https://doi.org/10.15388/SlavViln.2022.67(2).100.

Snoj 2019 = Jerica Snoj, *Leksikalna sinonimija v sinonimnem slovarju slovenskega jezika* [*Lexical synonymy in the synonym dictionary of the Slovenian language*], Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.

Vranjek Ošlak, Dobrovoljc 2021 = Urška Vranjek Ošlak, Helena Dobrovoljc, *Integration of public engagement mechanisms in an online language counselling platform*, in *Moving technology ethics at the forefront of society, organisations and governments: ETHICOMP*, ed. Pelegrín-Borondo, Jorge, Logroño, Universidad de La Rioja, p. 381–390, accessible at: https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8037018.

Žagar Karer 2018a = Mojca Žagar Karer, *Terminological dictionary and terminological counselling: two sides of the same coin*, in *3M4Q: Making, managing, measuring terminology. In the pursuit of quality: EAFT Terminology Summit 2018*, San Sebastián, p. 53–62, accessible at: https://files.eaft-aet.net/textos/EAFT%20SUMMIT%202018_Proceedings.pdf.

Žagar Karer 2018b = Mojca Žagar Karer, *Upoštevanje terminoloških načel v terminografski praksi* [*Observance of terminological principles in terminographic practice*], in "Slavistična revija", LXVI, 2, p. 235–249, accessible at: https://srl.si/ojs/srl/article/view/341.

Žagar Karer, Fajfar 2022 = Mojca Žagar Karer, Tanja Fajfar, *Terminological problems of terminology users: analysis of questions in terminological counselling service on the Terminologišče website*, in "Terminology", XXIX, 1, p. 78–102. DOI: 10.1075/term.21046.zag.

Žganec Gros *et al.* 2016 = Jerneja Žganec Gros, Boštjan Vesnicer, Simon Rozman, Peter Holozan, Tomaž Šef, *Sintetizator govora za slovenščino eBralec* [*The eBralec speech synthesis system for Slovenian*], in *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*, eds.

Erjavec, Tomaž and Fišer, Darja, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, p. 180–185, accessible at: http://nl.ijs.si/isjt16/JTDH-2016-Proceedings.pdf.

SLOVENIAN LANGUAGE RESOURCES AT YOUR FINGERTIPS: FRAN, FRANČEK, THE TERMINOLOGIŠČE WEB PORTAL, AND THE LANGUAGE ADVISORY SERVICE

ABSTRACT

The ZRC SAZU Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language is the central Slovenian institution engaged in systematic observation of and research on Slovenian. Our activities primarily focus on lexicographic descriptions, the production of language manuals, and linguistic atlases.

We describe Slovenian across space and time, from various perspectives: synchronic and diachronic, including all varieties of Slovenian (standard, colloquial, and dialects), spoken and written, and general language and specialized language (terminology), and we seek to address various groups of language users.

The lexicographic descriptions of contemporary and historical Slovenian are based on available corpora, regular fieldwork, terminological agreement, short online surveys, and extensive research on the language use, practices, and attitudes of users of Slovenian in general. Contact with language users is extremely important in our work, and we try to involve them as directly as possible.

An important part of activities is dedicated to promotion of Slovenian, in terms of both the use of Slovenian and raising awareness of our products, including various usage possibilities.

In addition to providing high-quality descriptions of Slovenian, based on the materials and needs of language users, and supported by the latest theoretical findings, we strive to make our dictionaries, manuals, language collections. and other materials as widely and easily accessible as possible. We have established four essential Slovenian language resources that can be used immediately: the Fran dictionary portal and mobile app, the Franček educational language portal, aimed at younger language users, the Terminologišče website with terminological dictionaries, the terminological advisory service (Terminološka svetovalnica), and the language advisory service (Jezikovna svetovalnica).

Keywords: *lexicography*, *web portal*, *dictionaries*, *language advisory service*, *Slovenian*.

THE NAME OF THE GAME IS COMPARABLE CORPORA

RUSLAN MITKOV*

Corpora[1] have long been the preferred resource for a number of Natural Language Processing (NLP) applications and language users. They offer a reliable alternative to dictionaries and lexicographical resources which may offer only limited coverage. In the case of terminology, for instance, new terms are coined on a daily basis and dictionaries or other lexical resources, however up-to-date they are, cannot keep up with the rate of emergence of new terms. As a result, terminologists (or term extraction programs) seek to analyse the use and/or identify the translation of a specific term using corpora.

Ideally, parallel data would be the best resource both for multilingual NLP applications such as Machine Translation systems and for users such as translators, interpreters or language learners. However, parallel corpora or translation memories may not be available, they may be time-consuming to develop or difficult to acquire as they may be expensive or proprietary. An alternative and more promising approach would be to benefit from comparable corpora which are easier to compile for a specific purpose or task.

Comparable corpora, whether strictly comparable by definition or 'loosely' comparable, have already been used in applications such as Machine Translation (Rapp *et al.* 2016) and term extraction and have been used by translators (Corpas, Seghiri 2009). The good news is that comparable corpora can facilitate almost any multilingual application and can be beneficial to almost any language user. The comparable corpora are the most versatile, valuable, and practical resource for multilingual NLP. We demonstrate that comparable corpora can offer more in terms of value and can support a wider range of applications than has been demonstrated so far in the state of the art. That why we present completed and ongoing work conducted by the speaker and his colleagues in the domain of comparable corpora.

The talk started with a discussion of the notion of comparable corpora and issues related to their use and compilation, and a brie outline work by the speaker and his colleagues on the methodology related to the extraction of comparable documents and the building of purpose-specific comparable corpora.

Next the speaker presented the work carried out by the author and his colleagues on the automatic identification of cognates and false friends using comparable data (Mitkov *et*

* Lancaster University, LA1 4WA, Lancaster, United Kingdom.

[1] This text is an extended abstract of the presentation held as keynote speaker by Prof. Ruslan Mitkov from Lancaster University (UK).

al. 2008), followed by the presentation of three novel approaches developed by the speaker which use comparable data but do not resort to any dictionaries or parallel corpora, together with extensive evaluations of their performance.

The speaker focuses on the use of purpose-built comparable corpora and NLP methodology in a project whose objective was to test the validity of so-called translation universals (Corpas *et al.* 2008). In particular, he did detail the experiments on validating the universals of simplification, convergence, and transfer.

Following from this study, the speaker did outline the work on the use of comparable corpora to track language change over time (Štajner, Mitkov 2012; Štajner *et al.* 2013), in particular the recent changes in lexical density and lexical richness in two consecutive thirty-year time periods in British English (1931–1961 and 1961–1991) and in American English from the 1960s to the 1990s (1961–1992).

The speaker shared the results from his recent work on the use of comparable corpora for extracting and translating multiword expressions (Mitkov 2016). The methodology developed does not rely on any dictionaries or parallel corpora, nor does it use any (bilingual) grammars. The only information comes from comparable corpora, inexpensively compiled with the help of the ACCURAT toolkit (Su, Babych 2012a) where only documents above a specific threshold were considered for inclusion. The presentation did conclude with the results of an interesting experiment as part of this study which sought to establish whether large loosely comparable data would yield better results than smaller but strictly comparable corpora.

Finally, the invited talk did discuss another recent study (Mitkov, Taslimipoor 2020) which seeks to investigate (and compare) the impact of the size and the similarity/quality of comparable corpora on the specific task of extracting translation equivalents of verb-noun collocations from such corpora. The comprehensive evaluation of different configurations of English and Spanish corpora sheds light on the more general and perennial question: what matters more – the quantity or quality of corpora?

REFERENCES

Corpas 2008 = G. Corpas, *Investigar con corpus en traducción: los retos de un nuevo paradigma*. Frankfurt, Peter Lang.

Corpas, Seghiri 2009 = G. Corpas and M. Seghiri, *Virtual Corpora as Documentation Resources: Translating Travel Insurance Documents (English-Spanish)*, in Beeby, A., Sánchez, P. and Rodríguez P. (eds.), C*orpus Use and Learning to Translate. Proceedings from the CULT Conference*, Barcelona, Spain, John Benjamins, p. 75–107.

Corpas *et al.* 2008 = G. Corpas, R. Mitkov, N. Afzal, V. Pekar, *Translation universals: do they exist? A corpus-based and NLP approach to convergence and simplification*, in *Proceedings of the 8th Conference of the Association for Machine Translation in the Americas: Research Papers*, Waikiki, USA, p. 75–81.

Costa *et al.* 2015a = H. Costa, G. Corpas, R. Mitkov, M. Seghiri, *Towards a Web-based Tool to Semi-automatically Compile, Manage and Explore Comparable and Parallel Corpora*, in

Proceedings of the 7th International Conference of the Iberian Association of Translation and Interpreting Studies (AIETI'2015), Málaga, Spain, p. 133–141.

Costa *et al.* 2015b = H. Costa, G. Corpas, R. Mitkov, *Measuring relatedness between documents in comparable corpora*, in *Proceedings of the 11th International Conference on Terminology and Artificial Intelligence (TIA'15)*, Granada, Spain, p. 29–37.

Fung, Cheung 2004 = P. Fung and P. Cheung, *Multi-level bootstrapping for extracting parallel sentences from a quasi- comparable corpus*, in *Proceedings of the 20th international conference on Computational Linguistics* (COLING), Geneva, Switzerland, p. 1051–1057.

Ilisei *et al.* 2012 = I. Ilisei, D. Inkpen, G. Corpas and R. Mitkov, *Romanian Translational Corpora: Building Comparable Corpora for Translation Studies*, in *Proceedings of the 5th Workshop on Building and Using Comparable Corpora (5th BUCC), held in conjunction with LREC 2012*, Istanbul, Turkey, p. 56–61.

Kilgarriff 2010 = A. Kilgarriff, *Comparable Corpora Within and Across Languages, Word Frequency Lists and the KELLY Project*, in *Proceedings of the 3rd Workshop on Building and Using Comparable Corpora*, LREC'2010, Malta, p. 1–5.

Mendoza Rivera 2013 = O. Mendoza Rivera, R. Mitkov and G. Corpas Pastor, *A Flexible Framework for Collocation Retrieval and Translation from Parallel and Comparable Corpora*, in *Proceedings of the International Workshop on Multiword units in Machine Translation and Translation Technology*. Nice, France, p. 18–25.

Mitkov *et al.* 2008 = R. Mitkov, V. Pekar, D. Blagoev and A. Mulloni, *Methods for extracting and classifying pairs of cognates and false friends*, in "Machine Translation", 21 (1), p. 29–53.

Mitkov 2016 = R. Mitkov, *Computational Phraseology light: automatic translation of multiword expressions without translation resources*, in "Yearbook of Phraseology", 27 (1), p. 149–166.

Mitkov, Taslimipoor 2020 = R. Mitkov, S. Taslimipoor, *What matters more: the size of the corpora or their quality? The case of automatic translation of multiword expressions using comparable corpora*, in Corpas, G and J.P. Colson (eds.), *Computational Phraseology*, John Benjamins Publishing Company, p. 177–188.

Pekar *et al.* 2008 = V. Pekar, R. Mitkov, D. Blagoev and A. Mulloni, *Finding Translations for Low-Frequency Words in Comparable Corpora*, in "Machine Translation", 20 (4), p. 247–266.

Pekar *et al.* 2007 = V. Pekar, R. Mitkov, D. Blagoev and A. Mulloni, *Finding Translations for Low-Frequency Words in Comparable Corpora*, in *Proceedings of the CONTEXT-07 Workshop on "Contextual Information in Semantic Space Models"* (CoSmo-2007), Roskille, Denmark, p. 17–25.

Pinnis *et al.* 2012 = M. Pinnis, R. Ion, D. Ștefănescu, F. Su, I. Skadiņa, A. Vasiļjevs and B. Babych, *ACCURAT Toolkit for Multi-Level Alignment and Information Extraction from Comparable Corpora*, in *Proceedings of the ACL 2012 System Demonstrations*, Jeju, Korea, p. 91–96.

Rapp *et al.* 2016 = R. Rapp, S. Sharoff and P. Zeigenbaum (eds.), *Special Issue on using comparable corpora for Machine Translation*, Journal of Natural Language Engineering, 22 (4).

Skadiņa *et al.* 2012 = I. Skadiņa, A. Aker, N. Mastropavlos, F. Su, D. Tufiş, M. Verlic, A. Vasiļjevs, B. Babych, P. Clough, R. Gaizauskas, N. Glaros, M. Paramita and M. Pinnis, *Collecting and Using Comparable Corpora for Statistical Machine Translation*, in *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)*, Istanbul, Turkey, p. 438–445.

Štajner, Mitkov 2012 = S. Štajner, R. Mitkov, *Using Comparable Corpora to Track Diachronic and Synchronic Changes in Lexical Density and Lexical Richness*, in *Proceedings of the 5th Workshop on Building and Using Comparable Corpora (5th BUCC), held in conjunction with LREC 2012,* Istanbul, Turkey, p. 88–97.

Štajner *et al.* 2013 = S. Štajner, R. Mitkov, G. Leech, *Natural Language Processing Methodology for Tracking Diachronic Changes in the 20th Century English Language*, in "Journal of Research Design and Statistics in Linguistics and Communication Science", Vol. 1 (1), p. 71–112.

Stambolieva 2012 = E. Stambolieva, *Compiling Comparable Corpora: A Machine Learning Approach*, MSc Dissertation, University of Wolverhampton.

Su, Babych 2012a = F. Su, B. Babych, *Measuring Comparability of Documents in Non-Parallel Corpora for Efficient Extraction of (Semi-)Parallel Translation Equivalents*, in *Proceedings of the EACL'12 Joint Workshop on Exploiting Synergies between Information Retrieval and Machine Translation (ESIRMT) and Hybrid Approaches to Machine Translation (HyTra)*, Avignon, France, p. 10–19.

Su, Babych 2012b = F. Su, B. Babych, *Development and Application of a Cross-language Document Comparability Metric*, in *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*, Istanbul, Turkey. p. 3956–3962.

Taslimipoor *et al.* 2016 = S. Taslimipoor, R. Mitkov, G. Corpas Pastor, A. Fazly, *Bilingual Contexts from Comparable Corpora to Mine for Translations of Collocations*, in A. Gelbukh (ed.), *CICLing 2016*, LNCS, vol. 9623, Springer, Heidelberg, p. 115–126.

Yapomo *et al.* 2012 = M. Yapomo, G. Corpas, R. Mitkov, *CLIR- and ontology-based approach for bilingual extraction of comparable documents*, in *Proceedings of the 5th Workshop on Building and Using Comparable Corpora*, LREC 2012, Istanbul, Turkey, p. 121–125.

MASĂ ROTUNDĂ

PREZENT ȘI PERSPECTIVE ÎN LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ

Participanți[11]: Cosmina-Maria Berindei[*], Anna Borowy[**], Cristian Moroianu[***], Cristina Florescu, Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba[****]. Moderator: Elena Isabelle Tamba.

Elena Isabella Tamba: Facem trecerea spre masa rotundă, având aceeași temă a relației între prezent și perspective în lexicografia academică românească. Noi am pus accentul pe zona limbii române, dar nu e exclusiv! Dacă dintre invitații noștri este cineva care vrea să facă paralele cu ceea ce se întâmplă în zona altor limbi, orice intervenție e binevenită. (...) Provocarea din perioada actuală presupune inclusiv să punem la dispoziția celor interesați ceea ce creăm noi prin cercetare: instrumente, resurse. Că vor să studieze limba română, să cerceteze limba română, că sunt pur și simplu curioși (...), datoria noastră, să spunem rolul nostru, este să le punem la dispoziție ceea ce creăm. Trăim într-o epocă în care (...) schimbările se petrec mult mai repede, și atunci și noi trebuie să ne adaptăm la ceea ce se întâmplă. (…) Iarăși, în contextul a ceea ce s-a prezentat în conferințele invitate, ați văzut că oamenii au nevoie de acces la informație cât mai repede, cât mai ușor și cu posibilitatea de consultare în cât mai multe moduri. Noi avem informațiile necesare; încercăm să găsim și modurile cele mai potrivite de a da acces la aceste informații. La masa rotundă de astăzi vorbim atât despre ceea ce se întâmplă deja, dar și despre ceea ce vedem în perspectivă, ce am dori să mai facem noi, ca lexicografi, la Dicționarul-tezaur al limbii române, dar și ca, să spunem, creatori ai Corpusului lexicografic românesc electronic. De asemenea, am dori să aflăm și despre alte proiecte lexicografice ale colegilor din țară și din afara granițelor. În continuare, aş ruga-o pe Gabi să intervină, apoi voi continua, legând secțiunea de prezentări de carte cu ceea ce e nou în CLRE, pentru că, până la urmă, acolo avem tot cărți, dar prezentate altfel. Te rog, Gabi, vorbește-ne despre SOLIROM!

Gabriela Haja: Să vă mărturisesc o experiență recentă: am fost prezentă la o ședință din cadrul Academiei Române, condusă de (…) Biroul Prezidiu al Academiei Române și

[11] Transcrierea a fost realizată de Adina Feraru, Cosmina Mihăilă și Cosmina Vasilaș, studente în anul al III-lea, la Facultatea de Litere de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Forma finală a textului a fost stabilită de Gabriela Haja și Mariana Nastasia. Prin (...) s-a marcat omisiunea ezitărilor de formulare ori repetițiile inerente discursului oral. În lista participanților au fost incluși doar cei care au intervenit la dezbatere.

[*] Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca.

[**] Jagiellonian University, Kraków.

[***] Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti al Academiei Române, București.

[****] Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

domnul academician Victor Zamfir ne-a atras atenția că site-urile noastre sunt, trebuie să fie oglinda institutului și ne-a sugerat ca acestea să fie cât mai moderne, dinamice, actualizate permanent și să ofere publicului nu doar (...) imaginea statică sau imaginea în liste a ceea ce facem, ci să dăm acces publicului, în măsura în care este posibil lucrul acesta, la rezultatele cercetării. Or, tocmai acesta este scopul platformei gândite de noi, iată, de la sfârșitul anului 2019, dar dezvoltată mai cu seamă în următorii ani. Platforma aceasta este nu doar o vitrină în care noi ne putem publica lucrările, ea este și o platformă de lucru, pentru că oferă instrumente pentru transpunerea în format digital a unor dicționare, cu posibilitatea digitalizării oricărui tip de carte editată, până la urmă. Ce e important cu privire la SOLIROM e faptul că aici își găsesc spațiul de manifestare, de promovare, toate institutele subordonate Secției de filologie și literatură a Academiei Române și, chiar dacă nu sunt foarte numeroase aceste institute, rezultatele pe care noi le obținem sunt foarte prețioase pentru limba, literatura, cultura română. Ne lipseau (și asta am constatat-o noi încă de anul trecut!) fonduri special dedicate acestei platforme. Numai că anul acesta există speranțe; se vor lansa linii de finanțare legate de digitalizare instituțională; am putea, poate, împreună gândi un astfel de proiect care s-ar integra în liniile de finanțare PNRR. Despre asta putem discuta oricând și după masa rotundă, adică în următoarele zile, dacă ne decidem să facem un pas în acest sens.

Cât privește SOLIROM, el nu a rămas pe loc pentru că, cel puțin în partea legată de corpus, s-au produs noutăți îmbucurătoare. Mă voi opri aici, iar Isabelle vă va prezenta CLRE.

Elena Isabella Tamba: Da, voi prezenta. Ne-am gândit că cea mai bună metodă de a vă arăta cum au evoluat lucrurile, cel puțin de la ultima noastră întrunire în cadrul mesei rotunde la colocviul de lexicografie de anul trecut. Cel mai bine ar fi să vă arăt direct pe site.

V-am mai vorbit despre CLRE, nu o să reluăm istoria. De altfel, în primul volum al Actelor Colocviului nostru este multă informație și despre CLRE. Deci, cei care vor să citească în volum o pot face acolo, pe pagina „Publicații”, din platforma SOLIROM. Dacă nu, despre CLRE se găsesc informații chiar pe site-ul corpusului, care este găzduit tot pe platforma SOLIROM. În rubrica „Despre CLRE” avem „Ce este CLRE”, avem „Istoricul proiectului”, „Echipa actuală”, „Publicații” și rubrica „Statistici”, care este în dezvoltare. Ce este CLRE? E un proiect al Academiei Române. Începând cu anul 2014, a fost dezvoltat la Departamentul de lexicologie și lexicografie din Iași, dar, așa cum am stabilit cu colegii noștri lexicografi din București și din Cluj, el este de fapt corpusul lexicografiei românești. Deci, cumva, ni-l asumăm toți lexicografii din România și îl vom dezvolta, contribuind toți la această platformă până la urmă. E un hub de dicționare, dacă e să o luăm așa.

Ce îmbunătățiri am făcut față de luna mai a anului trecut? În primul rând, am adăugat dicționare și, observați aici că, în afară de prima ediție a *Dicționarului limbii române* (...), avem și alte dicționare. Am făcut legătura, din CLRE, cu ediția a doua, deocamdată (...) cu ceea ce s-a publicat: prima fasciculă a literei *A*, *A-Abzițui*, redactată de către colegii lexicografi de la București. Aici se vor adăuga și celelalte fascicule sau volume, pe măsură ce vor fi definitivate de lexicografii de la București, Cluj, Iași. Am adăugat în corpus linkul

către *Dicționarul etimologic al limbii române* și dicționarele digitalizate la Iași, *Dicționarul limbii române contemporane*, *Dicționarul limbii române moderne*, ediția a treia a Dicționarului (român-german al) lui Tiktin și a treia ediție a *Dicționarului de cuvinte recente*. După cum vedeți, se poate consulta direct site-ul fiecărui dicționar și, ca îmbunătățiri, atât pe interfața CLRE, cât și pe interfața primei ediții a dicționarului-tezaur, prezentăm informația, metainformația să spunem, în mai multe limbi, iar interfața CLRE a fost adaptată astfel încât să poată fi accesată și de pe un dispozitiv mobil. Propunem variante, să zicem, pentru metainformația din corpus, în română, engleză, franceză, germană și spaniolă și aceeași a fost opțiunea și pentru prima ediție a dicționarului-tezaur. Elemente noi: am adăugat în site-ul primei ediții a dicționarului-tezaur o rubrică care se cheamă „Peritexte", unde am inclus, în afară de informațiile de bibliografie clasice, și acces la toate peritextele în format .pdf. Termenul *peritexte* înseamnă, după un termen din engleză (Deocamdată noi nu am găsit un termen mai bun în română. Apropo, poate fi și acesta un cadru pentru „Lansăm o provocare"! Dacă nu, acesta este termenul pe care l-am considerat noi potrivit, pentru moment.) tot ceea ce e, să zicem, aparatul de pe lângă textul dicționarului propriu-zis. Așadar, avem, de la pagina de gardă, pagina de titlu, bibliografie, abrevieri, până la *Introducere*, absolut tot ce este pe lângă dicționar. În plus, în cadrul departamentului, au fost realizate niște elemente suplimentare ajutătoare; respectiv, un instrument de lucru – Bibliografia în format HTML și lista prescurtărilor sau lista abrevierilor în format HTML, ca să poată fi foarte ușoară căutarea în bibliografie. Aceasta este varianta de la primul volum din DA. A fost, după cum spuneam, o idee dezvoltată în cadrul departamentului nostru tocmai ca să punem la dispoziția publicului cât mai multe instrumente care să faciliteze accesul la dicționar. Din start se poate face căutarea clasică, pot căuta un cuvânt ca atare, cu diverse variante de căutare – după prima literă, după categoria gramaticală în mod special. Am adăugat și un ghid de utilizare. Deocamdată nu am adăugat ceva suplimentar la rubrica de „Noutăți", dar putem menționa, de exemplu, faptul că am asigurat posibilitatea de accesare în mai multe limbi. Din hubul, să zicem, CLRE, din corpus, pot merge la ediția a doua a dicționarului-tezaur și (...) observați și această interfață care, pe de o parte, din start are accentul pus pe modulul de căutare și, pe de altă parte, cu informații despre cum se poate face căutarea, explicații privind, de exemplu, căutarea cu expresii regulate și așa mai departe; pot face căutarea după diferite criterii: de la categorie gramaticală la informații semantice, frecvență. Interesant, în meniul din stânga, colegii bucureșteni au făcut, în primul rând, o prezentare a ceea ce înseamnă *Dicționarul limbii române* în ediția a doua, revizuită și adăugită, prezentarea proiectului, practic, dar și cu istoricul proiectului și cu colectivele care lucrează și cu ceea ce se are în vedere. Apoi, o rubrică dedicată primei fascicule publicate. Este un model pe care îl salutăm cu tot dragul, pentru că ne este de folos nouă tuturor și, în același timp, ne arată cum se poate face lexicografie astăzi, redactând direct în format electronic și publicând concomitent online și pe hârtie un dicționar. Și, evident, sunt prezente în pagina de consultare elementele ajutătoare, instrumentele de lucru – lista abrevierilor, bibliografia – în fine, pentru că trăim vremuri în care avem nevoie și de sponsori, lista

acestora.

Spuneam de celălalt dicționar al colegilor bucureșteni care are un site propriu și care apare în CLRE ca legătură: *Dicționarul etimologic al limbii române*. Sunt sigură că mulți dintre dumneavoastră deja îl utilizați, așa cum menționa și Gabi, și nu voi relua prea multe informații pe această temă, e foarte important faptul că astăzi putem cita direct sursa electronică, unde actualizările și îmbunătățirile, să spunem, sunt făcute în timp real, le vedem și, bineînțeles, comparația cu ediția, cu volumele tipărite într-o primă fază pe hârtie, iarăși este posibilă. Și aici se poate face căutare după diverse criterii, în sensul că pot vedea atât cuvântul-titlu, cât și familia lexicală (este căutat cuvântul *brumă*). Aș sublinia faptul că ai noștri colegi prezintă și ei (în interfața de acces) structura dicționarului, lista de abrevieri, bibliografia, echipa, deci practic tot ce este important și din nou faptul că, așa cum am mai spus-o, cu alte ocazii, ce putem face noi foarte bine e să punem la dispoziția publicului lucrări de calitate, în această epocă în care accesul la informație este foarte ușor, dar e greu să faci distincția între resursele pe care te poți baza și altfel de resurse. Și atunci, faptul că aceste lucrări sunt făcute sub egida Academiei, aceste lucrări în format clasic, pe hârtie, dar, mai nou, iată și format digital (cu acces liber), eu zic că e o garanție pentru public (...). Iată o căutare și după specificul dicționarului, cu informațiile legate și de termenul căutat și de alte cuvinte care apar, organizate în acest mod.

Spuneam de alte dicționare care au fost digitalizate la Iași în colectivul de lexicografie și ne-am gândit în primul rând, la dicționarele istorice. Și avem *Dicționarul limbii române literare contemporane* cu aceeași structură a site-ului, am încercat deocamdată să respectăm structura după care e creat site-ul dicționarului-tezaur, ediția a doua, dar, în timp, vom vedea cum organizăm aceste informații. În afară de modulul de căutare, noi am optat și pentru adăugarea, în format imagine, a informațiilor care țin de dicționar, deci de la pagina de titlu până la *Îndrumări* și *Bibliografie*. La fel și pentru DM (*Dicționarul limbii române moderne*) este aceeași structură și cu informații care să țină de istoricul acestor dicționare. Fac o pauză pentru contextualizare: observați în aceste mici fișe, să spunem, pentru fiecare dicționar, că avem titlul, cine este autorul sau cine sunt autorii ediției pe care o avem în corpus, pe de o parte, și, pe de altă parte, cine a făcut ediția digitală. Că e vorba de ediția anastatică digitală sau că e un volum creat direct în format digital cum este cazul la DLR[2], (...) la fel la DELR. Deci am menționat peste tot autorii dicționarului, pe de o parte, și autorii ediției (...) digitale, pe de altă parte. Mergând mai departe, abia adăugat în corpus TDRG[3], o altă lucrare de bază din *Bibliografia* DLR. Este un proiect inițiat la Albert-Ludwigs-Universität din Freiburg (...); avem informații despre dicționar și despre proiect, unde putem vedea exact care sunt etapele dezvoltării acestui proiect, coordonat de doamna dr. Elsa Lüder de la Freiburg și realizat în colaborare cu colegii informaticieni de la Iași, atât la institutul de Informatică Teoretică, cât și de la Facultatea de Informatică, dar varianta digitală finală făcută în cadrul Departamentului de lexicografie de la Iași și voi folosi acest moment pentru a preciza că în departamentul nostru pentru zona de digitalizare avem norocul prezenței unui coleg cercetător informatician, pe care l-a menționat deja Gabi, Claudius Teodorescu, care înțelege

de ce avem noi filologii nevoie, știe să facă această legătură între filologia, lexicografia clasică și lexicografia digitală modernă. Dar, tot timpul se lucrează în echipă și facem brainstorming, și lucrurile, iată, ies cel mai bine.

Avem în CLRE și un dicționar care nu e editat sub egida Academiei, dar pentru care autorii ne-au oferit acordul de a fi publicat online, *Dicționarul de cuvinte recente*, coordonat de Florica Dimitrescu și redactat împreună cu Alexandru Ciolan și Coman Lupu. E important, de asemenea, că e o lucrare de bază din *Bibliografia* DLR. Iarăși, avem acces la acest dicționar cu informațiile despre lucrare. Noi încercăm să punem în fiecare site toată informația despre acel dicționar, în așa fel încât cel interesat să nu meargă la bibliotecă, să ia volumul în mână și să vadă ce scrie în *Prefață*. De exemplu, pe mine poate mă interesează cum sunt lucrate sinonimele, zic și eu, în *Dicționarul limbii române literare contemporane*; pot să deschid *Prefața* și să văd dacă autorii au scris ceva despre acest lucru acolo. Și atunci, nu e important doar să putem face căutare în dicționar, ci să putem vedea tot ceea ce ține de dicționare! Cam acestea ar fi noutățile legate de CLRE. Dacă am uitat ceva, îmi rog colegii să intervină. Accesul, după cum spuneam, este liber; la o simplă căutare online, poate fi găsit foarte ușor, adresa e https:clre.solirom.ro.

Vă invit la discuții, dacă sunt elemente legate de ceea ce s-a spus până acum sau despre orice altceva, din ceea ce s-a propus. (...) Până când cineva dorește să spună ceva, salut prezența colegilor noștri de la București. Îl văd aici pe Cristian Moroianu, colegul nostru lexicograf și coordonatorul Departamentului de lexicografie și etimologie de la București. De la Cluj o remarc pe colega noastră Maria Ștefănescu, deci suntem lexicografi din toate centrele și e marea noastră bucurie că, măcar o dată pe an, la, de altfel, singura manifestare de lexicografie din România, suntem împreună și putem discuta liber. Așadar, vă invit la discuții. (...)

Cristian Moroianu: Vă salut pe toți cu căldură și sunt bucuros că particip la acest eveniment, zic, al confraților de la Iași, care este important pentru că, pe de o parte, ne adună sau ne readună într-un cadru (nu i-aș zice instituțional, pentru aici suntem, mai degrabă, între prieteni, dar inclusiv) instituțional, pe de altă parte, aș vrea să completez faptul că, dincolo de întâlnirile noastre instituționale, noi ne consultăm prietenește, colegial. Când și dacă avem nevoie unul de celălalt, o facem din toate părțile, din toate direcțiile, nu doar din una singură.

Nu vreau să pierd ocazia de a-i felicita pe colegii de la Chișinău; dicționarul pe care l-ați prezentat e într-adevăr o carte de referință. Deocamdată, m-am uitat cum arată și la dimensiunile lui... Rezultatul muncii lor îmi confirmă, o dată în plus, că acuratețea slujirii limbii noastre comune este dublată de o mare dăruire și de o la fel de mare căldură sufletească, de responsabilitatea trecutului și, în egală măsură, a viitorului. Vreau să sper că lucrarea va ajunge și la București și că poate fi achiziționată fără probleme. Eu o s-o cumpăr fără îndoială: ne este necesară tuturor și cel puțin în unele privințe poate fi luată ca model pentru ceea ce lucrăm noi la București. Din punctul acesta de vedere, relația cu confrații de la Chișinău este, într-adevăr, foarte strânsă și foarte productivă, aș zice.

Pe de altă parte, confirm și o felicit pe Isabelle pentru această construcție a site-ului,

care, într-adevăr, are o mare utilitate, aceea de a facilita lucrul cu dicționarul pentru toată lumea – cercetători, studenți, profesori etc. – printr-un simplu click. Asta este foarte important și, în măsura în care acest proiect va continua, trebuie adăugate diverse alte lucrări lexicografice, dar nu doar lexicografice; aș adăuga –în urma discuțiilor cu doamna Haja și cu Isabelle – includerea în această platformă și a cărților de lexicologie, a căror consultare electronică le poate aduce mai aproape de cititori. E greu să faci rost de cărți, chiar dacă nu pare. De obicei, cărțile tipărite apar în tiraj restrâns, cu circulație restrânsă, cel puțin unele dintre ele, din păcate. Și atunci, acele cărți care merită pot să-și găsească locul și utilitatea în paginile, să zicem, ale acestui site. Eu vă felicit cu căldură! Fac doar mențiunea că brumă nu a putut apărea pe ecran pentru că B-ul, în forma lui revizuită, nu există încă online. Abia este la nivel de realizare a indicelui și sperăm că va apărea, cel puțin în format online, până la sfârșitul acestui an. Închei felicitându-vă încă o dată pentru site și pentru activitatea de astăzi, urându-vă succes în continuare în tot ceea ce faceți. Și bazați-vă în continuare pe sprijinul nostru, ori de câte ori îl considerați necesar sau aveți nevoie de el. Vă mulțumesc frumos.

Elena Isabelle TAMBA: Mulțumim foarte mult, Cristian. Îți mulțumesc în primul rând pentru felicitări, care se cuvine să fie adresate întregii echipe. Chiar dacă se întâmplă ca unul dintre noi să fie responsabil de proiect, munca este de echipă și cred că tocmai acest aspect e foarte frumos în lexicografie, cel puțin în lexicografia academică: marile proiecte se fac în echipă, iar lexicografii din cele trei centre din țară (București, Cluj-Napoca, Iași) formează o echipă foarte bună; drept dovadă, comunicarea excelentă. O singură completare aș avea la cele formulate de Gabriela Haja, și anume faptul că pe platforma SOLIROM se pot adăuga în orice moment lucrări de lexicologie. De altfel, volumele colocviului pot fi consultate pe platformă și vă invităm și pe voi să ne trimiteți lucrări pe care să le încărcăm pe SOLIROM, pe pagina „Publicații”. De altfel, CLRE și SOLIROM sunt două proiecte la care contribuim toți, chiar dacă, momentan, noi gestionăm CLRE, sunteți invitați toți să participați.

Da, când vorbeam de *brumă* mi-am dat seama de ceea ce ai punctat și tu, dar nu am mai făcut precizarea cu pricina.

Nu știu dacă Gabriela Haja a menționat, dar am discutat cu colegii de la Cluj-Napoca să includem o variantă electronică a dicționarului în CLRE, adică să facem legătura către dicționar din corpus.

Gabriela Haja: Iartă-mă Isabelle. Te referi la colegii de la Chișinău.

Elena Isabelle Tamba: De la Chișinău, iertați-mă!

Gabriela Haja: Colegii de la Chișinău au început digitalizarea acestui dicționar, nu știu când o vor finaliza. Da, am discutat despre posibilitatea publicării dicționarului inclusiv în CLRE. În orice caz, noi comunicăm des și le vom transmite, negreșit, felicitările și mesajul tău, Cristian, să se bucure.

Elena Isabelle Tamba: Poate colegii din Cluj-Napoca vor să intervină și să împărtășească observații referitoare la lucrul la Dicționarul-tezaur, ediția a doua, sau despre

orice se întâmplă în cercetarea lexicografică de la Cluj. Cosmina Berindei se pregătește să intervină. Bine ai venit, Cosmina!

Cosmina-Maria Berindei: Bine v-am găsit! (...) Eu aș avea o întrebare din perspectiva utilizatorului CLRE. V-ați gândit la posibilitatea de a lucra împreună cu o echipă de informaticieni pentru a eficientiza listarea acestuia la căutarea pe Google? Mă refer la „ranking in Google search". Instrumentele puse la dispoziție de Academia Română sunt performante și vă felicit încă o dată pentru munca depusă, însă în acest moment accesibilitatea e redusă. Mi-ar plăcea ca motoarele de căutare să trimită la aceste resursele digitale înainte de a trimite la dexonline.ro. Ele sunt folosite mai mult de către specialiști, de către cei care știu cum pot ajunge la aceste instrumente. Cred că ar fi foarte util ca platforma CLRE să fie listată de motorul de căutare Google foarte sus.

Elena Isabelle Tamba: Ai perfectă dreptate, Cosmina. Într-adevăr, o astfel de modalitate de accesare a informației e necesară. E important să diversificăm modurile prin care informația ajunge la utilizatori. În ceea ce privește echipele de informaticieni, în departamentele de lexicografie ale celor trei institute din țară există câte un cercetător informatician: la Iași e colegul Claudius Teodorescu, la București e Cătălin Mititelu – Cristian, corectează-mă dacă greșesc –, iar la Cluj-Napoca, nu știu exact cine e.

Cosmina-Maria Berindei: Noi nu avem niciun cercetător informatician. Există un inginer care ne oferă suport pentru diferite operațiuni de care avem nevoie, însă nu este implicat în programare și nu face lucruri atât de rafinate. Eu nu știam cum arată echipa. Mă gândeam că se lucrează în colaborare cu Institutul de Informatică Teoretică sau cu institute de inteligență artificială. Mă gândeam că există mai mulți cercetători din aceste două domenii, care să lucreze împreună și să găsească astfel de soluții. Nu știam în ce constă contribuția informaticienilor.

Elena Isabelle Tamba: Există un proiect comun cu colegii de la Colectivul de procesare a limbajului natural, din cadrul Institutului de Informatică din Iași. Este vorba despre cel de-al treilea proiect fundamental din planul de cercetare al Departamentului de lexicologie și lexicografie, care își propune finalizarea eDTLR (*Dicționarul-tezaur al limbii române în format electronic*). În acest an, departamentul nostru va aloca mai puțin timp acestui proiect, pentru că prioritară este pregătirea unei fascicule din litera *C* a *Dicționarului limbii române*, ediția a doua, pentru publicare, dar se lucrează în continuare la acest proiect comun. Într-adevăr, e nevoie de colaborare între lexicografi și informaticieni și de efort susținut pentru a se ajunge la rezultate de tipul celor pe care le menționezi. Cred că prezentarea colegilor din Slovenia ne oferă exemple și argumentele necesare pentru a înțelege că e nevoie de o strategie în această direcție, astfel încât să avem un proiect de digitalizare la care să participăm toți, în așa fel încât rezultatele eforturilor noastre să ajungă la public, adică la utilizatori. De altfel, acesta este scopul cercetării: crearea de resurse pentru utilizatori și facilitarea accesului la aceste resurse. Ideea ta este foarte bună, Cosmina și sper ca în viitorul apropiat să putem face vizibilă platforma și în acest mod.

Cosmina-Maria Berindei: Trebuie să subliniez faptul că rezultatele cercetării

lexicografilor sunt, oricum, foarte utile pentru public. Într-un fel sau altul, dexonline.ro adună material din (...) lucrări realizate de lexicografi și îl livrează publicului, deci este un instrument excepțional, dar în ultima perioadă platforma își depășește competențele și mi se pare că nu mai este bine ce se întâmplă. În momentul în care începe să compileze materialele, propunând definiții sinteză care nu mai sunt realizate de specialiști, este o problemă. De aceea, din perspectiva utilizatorului, mi se pare util să se ajungă mai simplu la informația de pe platforma CLRE. Este foarte importantă participarea unor informaticieni cu o foarte bună pregătire. Din câte știu, domnul Mititelu și domnul Teodorescu au și pregătirea necesară, dar și deschidere spre filologie și pasiune pentru cercetare la întâlnirea celor două domenii.

Elena Isabelle Tamba: Mulțumim, Cosmina. Așa este, ai dreptate. Sperăm ca lucrurile să se schimbe în bine și din acest punct de vedere. E nevoie de mai mulți specialiști din domeniul tehnologiilor moderne, care se ajute la modernizarea metodelor de lucru. Cred că noi – atât lexicografii, cât și alți specialiști – ne adaptăm repede; încercăm să găsim soluții.

Ai atins un punct sensibil pentru lexicografi în intervenția ta. E adevărat că dexonline.ro face vizibilă și munca specialiștilor lexicografi și faptul că oferă acces la lucrări lexicografice reprezintă un act cultural binevenit, dar e problematic dintr-un anumit punct de vedere. De aproximativ un an, cei de la dexonline.ro au început să compileze definiții și să le afișeze în așa fel încât utilizatorul are acces în primul rând la aceste definiții compilate de nespecialiști. Pentru a le consulta pe cele create de către specialiști, trebuie să acceseze pagina „Definiții”. Cu atât mai mult cred că este rolul Academiei Române, care a creat majoritatea dicționarelor generale sau de specialitate, după caz, să pună la dispoziția publicului resurse de încredere. Astfel, dacă cineva vrea să afle o informație din Dicționarul-tezaur, să aibă certitudinea că acea informație corespunde în totalitate conținutului din Dicționarul-tezaur și că nu a suferit niciun fel de modificări.

Cosmina Maria Berindei: Da, sigur! Am observat lucrul acesta.

Elena Isabelle Tamba: Noi nu spunem că dexonline.ro e rău, ci subliniem faptul că e important să punem la dispoziția publicului resurse lingvistice de calitate, verificate de specialiști.

Dacă sunt alte intervenții… Doamna Florescu, observ că aveți microfonul deschis; vă rog!

Cristina Florescu: Da, în continuarea celor spuse de Cosmina, voiam să întreb dacă există posibilitatea unui dialog direct cu Google, astfel încât CLRE să fie mai ușor accesibil, mai vizibil. (...) Fiecare tastare a ajuns să însemne foarte mult astăzi.

Gabriela Haja: Răspunsul este, doamna Florescu, simplu: (...) acest motor de căutare oferă instrumente și aplicații prin care fiecare utilizator își poate promova pagina sau produsul digital. De asemenea, există explicații care indică posibilitățile de evidențiere a activității pe internet. (...) Știți la ce mă gândesc? Că e necesar ca dicționarele digitalizate de noi să fie, în primul rând, foarte bine puse în valoare și să permită o manieră complexă de consultare. Dexonline.ro are atât de mult succes pentru că maniera electronică de consultare a informației este dinamică, facilă, permite interogarea în interiorul articolului lexicografic

și preluarea secvenței de text care interesează printr-un singur click. Ceea ce vreau să spun este că ar trebui să avem o imagine comercială, în sens pozitiv, adică interfețele de consultare ale dicționarelor la care lucrăm să fie plăcute, iar informația să fie ușor accesibilă. M-am uitat pe diverse tipuri de dicționare, iar *Oxford English Dictionary* mi s-a părut cel mai interesant și mai actual din acest punct de vedere. Bineînțeles că acolo vorbim de fonduri private, iar acest aspect se reflectă în maniera de prezentare a informației. Internetul e ca o vitrină și e important să te promovezi bine. Lucrurile sunt ușor comparabile, iar publicul va alege ceea ce e mai simplu de folosit imediat, nu doar ușor de citit.

Elena Isabelle Tamba: Cu alte cuvinte, utilizatorul nu mai vrea doar să consulte articole de dicționar, ci vrea să poată face căutări pe criterii cât mai variate. E o schimbare de perspectivă în utilizarea resurselor lexicografice. Pentru cititor nu e suficient să răsfoiască o carte, el are nevoie să consulte în paralel diverse informații privitoare la acel subiect. Prin urmare, nu vorbim numai de diferite tipuri de dicționare și materialul din care au fost realizat de-a lungul timpului (tăblițele de piatră, hârtia etc.), ci vorbim deja de diferite tipuri de dicționare digitale, care permit căutarea după diverse criterii, în același dicționar sau în mai multe dicționare, simultan. În plus, așa cum am aflat din prezentarea colegilor din Slovenia, și e ceva ce se întâmplă peste tot în lume, utilizatorii sunt implicați în procesul de creare a unor resurse lexicografice.

Revin la ceea ce spuneau anterior Cosmina și Gabriela. E foarte bine că avem Dicționarul-tezaur în ediție anastatică digitală, dar această ediție îi interesează mai ales pe specialiști. Când se va finaliza eDTLR, va fi mai ușor să organizăm informația într-un format mai ușor de acceptat de public, mai prietenoasă, astfel încât cititorii să fie atrași să consulte această resursă, creată și verificată de specialiști.

Gabriela Haja: Aș adăuga ceva, Isabelle. E vorba de practica celor din Slovenia amintită de tine, pe care am regăsit-o la colegii din Polonia, iar materialul prezentat la ediția de anul trecut a colocviului poate fi citit în volum. Există site-uri ale dicționarelor care au și pagină de Facebook, Twitter. Colegii din Polonia, de exemplu, au aplicat la un moment dat un chestionar prin care utilizatorii erau consultați cu privire la aspectul dicționarului, conținut, maniera de expunere a informației etc. Au fost, astfel, valorificate platformele de comunicare pentru a ține legătura directă cu utilizatorii, care au contribuit sau vor contribui, indirect, la modificarea listei de cuvinte ș.a. O astfel de experiență ne-ar ajuta, dacă am avea echipe de lucru diferite, mai mari, cu asistență tehnică amplă. Să sperăm la un proiect care să aducă mai mulți informaticieni alături de noi, și nu mă refer numai la lucrul la *Dicționarul limbii române*, ci la toate proiectele noastre lexicografice.

Elena Isabelle Tamba: Da, informația circulă în diferite forme și noi trebuie să ne adaptăm la schimbări. Cred că în România se fac pași în direcția aceasta, în ritmul nostru, e adevărat. Mai avem timp pentru o întrebare. Vă ascultăm!

Anna Borowy: Bună ziua! Se aude?

Elena Isabelle Tamba: Da, se aude.

Anna Borowy: Nu am nicio întrebare, aș vrea să vă mulțumesc, pentru că eu fac parte din acest public despre care vorbiți. Eu sunt din Polonia, iar proiectul CLRE, prin care a fost digitalizat *Dicționarul limbii române*, este extraordinar. Îmi amintesc că atunci când am început să studiez limba română era foarte dificil să folosim acest dicționar. În biblioteca Universității din Cracovia avem DLR, dar nu e complet, lipsesc multe volume, de aceea foloseam DEX. Acum, după 5 ani, în cadrul studiilor de doctorat despre limba română, pot consulta dicționarele limbii române fără să merg la București, la bibliotecă, să mă interesez ce lucrări lexicografice au mai apărut. Vă mulțumesc pentru acest proiect, după părerea mea, foarte important. În Polonia există un public care utilizează instrumentele puse la dispoziție prin acest proiect.

Elena Isabelle Tamba: Noi vă mulțumim pentru acest feedback, de care avem nevoie, ca să ne dăm seama că munca noastră își atinge scopul. Vom încerca să dezvoltăm Corpusul lexicografic românesc electronic, în așa fel încât să poată fi folosit în diverse moduri. Mă bucură foarte mult acest dialog. (...) Ceea ce s-a discutat la masa rotundă continuă, de fapt, intervențiile de dimineață, de la conferințele în plen și are legătură cu preocupările de la nivel european. De exemplu, Conferința EFNIL (Federația Europeană a Institutelor Naționale pentru Limbă, din care face parte și Academia Română, prin institutele cu profil lingvistic ale Secției de filologie și literatură) din acest an are titlul *By the People for the People. Online dictionaries, Language Portals and the Role of Language Users*, adică urmărește, pe de o parte, modalitățile prin care se pot crea instrumente și resurse care să le fie de folos utilizatorilor și, pe de altă parte, posibilitățile de a-i implica pe utilizatori în crearea acestor instrumente. Cred că feedbackul pe care l-am primit la finalul mesei rotunde este foarte valoros din acest punct de vedere. Vă mulțumim că luați parte la acest dialog, pe care îl vom continua la secțiunile de comunicări din cadrul colocviului și, bineînțeles, la masa rotundă de anul viitor. (...) Ne revedem la ora 14:00. La revedere!

Gabriela Haja : La revedere!

Cristian Moroianu: La revedere!

LUCRĂRI PREZENTATE

OBSERVAȚII LA REFERENȚIEREA *CHESTIONARELOR MUZEULUI LIMBII ROMÂNE* ÎN *BIBLIOGRAFIA DLR*

COSMINA-MARIA BERINDEI*

Lucrarea de față își propune să aducă în atenția colectivului de lucru al *Dicționarul limbii române* (DLR) câteva aspecte privind referențierea corpusului de răspunsuri la *Chestionarele Muzeului Limbii Române* în *Bibliografia DLR*. Demersul face parte dintr-un proiect mai amplu, prin care s-a realizat digitizarea întregului fond de manuscrise provenind din ancheta lingvistică indirectă derulată în perioada interbelică și în care se continuă interogarea documentelor din perspective multiple, dintre care una vizează recuperarea parcursului de constituire a acestui fond documentar, urmărind fiecare manuscris, de la înregistrarea sa, la intrarea în Muzeu, până în prezent. Încă rămâne în parte neclar cât din materialul acestui fond a fost excerptat și introdus în fișierul *Dicționarului*, dar este important ca acela care a devenit document de lucru în cel mai important proiect lexicografic românesc să beneficieze de o referențiere precisă și corectă. În acest scop, coroborând mai multe informații privind manuscrisele, informații provenind din registrul în care au fost consemnate toate răspunsurile la chestionare în momentul intrării în Muzeul Limbii Române, din studii de specialitate publicate în perioada interbelică, din bibliografiile succesive ale proiectului lexicografic, publicate în DA și DLR sau chiar din documentele manuscrise aflate în *Fondul de răspunsuri la Chestionarele Muzeului Limbii Române* din cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj, suntem în etapa în care putem oferi câteva dintre rezultatele cercetării noastre, clarificând unele situații. Dat fiind, pe de o parte, volumul mare de documente, iar, pe de altă parte, informațiile trunchiate, inexacte și contradictorii care s-au strecurat uneori în diverse studii, acest demers nu a fost unul simplu, însă considerăm că este imperios necesar. Odată făcute aceste observații, va fi posibil ca pe viitor utilizarea materialului provenind din răspunsurile la chestionarele Muzeului Limbii Române în DLR să nu mai genereze niciun fel de inexactități sau dificultăți.

Corpusul de răspunsuri la *Chestionarele Muzeului Limbii Române* a fost, din punct de vedere cronologic, cea de-a doua sursă considerabilă constituită pentru documentarea faptelor de limbă dialectală, după răspunsurile la chestionarul lui B.P. Hasdeu. Ambele corpusuri provenind din anchete lingvistice instituționale indirecte, lansate cu scopul de a consemna limba vorbită, și-au propus să ofere acest material *Dicționarului limbii române*.

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română – Filiala Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, nr. 21, 400165, Cluj-Napoca, România.

Ancheta începută în 1884, la scurt timp după ce B.P. Hasdeu primise din partea Academiei Române sarcina de a realiza *Dicționarul*, s-a făcut cu un chestionar restrâns, ce cuprindea 206 întrebări, cunoscut ca *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română* (Hasdeu, 1884). A fost primul demers instituțional și sistematic de colectare a faptelor de limbă vorbită, realizat prin corespondenți. Cu acest chestionar lingvistic conceput de B.P. Hasdeu s-a cules material valoros mai ales din Vechiul Regat, dar la anchetă s-au primit și câteva răspunsuri din teritoriile aflate, la acea vreme, sub ocupație străină. Ancheta de la Muzeul Limbii Române a beneficiat, sub aspect politic, de condițiile favorabile create imediat după Marea Unire de la 1918, realizându-se pe întreg teritoriul situat între granițele României Mari. Ancheta a avut și un privilegiu sub aspect metodologic, întrucât a beneficiat de experiența acumulată în anchetele lingvistice indirecte precedente, derulate atât în spațiul european, cât și în cel românesc. Buna cunoaștere a avantajelor și a limitelor acestui tip ce investigație, mijlocită prin numeroasele anchete precedente[1], dar și conceperea ei în strâns raport cu specificul momentului istoric au fost esențiale pentru succesul anchetei Muzeului Limbii Române, nu numai sub aspect cantitativ, ci mai ales calitativ. Astfel, Sextil Pușcariu a pornit o anchetă care să maximizeze avantajele cercetării indirecte și să-i reducă, pe cât posibil, neajunsurile. Deși supusă tuturor condiționărilor perioadei interbelice[2], ancheta indirectă a Muzeului Limbii Române a oferit pentru *Dicționar* material prețios, mai ales sub aspectul inventarierii terminologice și al frazeologiei.

Ancheta s-a derulat în perioada cuprinsă între 24 noiembrie 1922, când a fost datată scrisoarea ce însoțea primul chestionar, și 9 ianuarie 1939, când s-a înregistrat ultimul răspuns intrat în Muzeul Limbii Române, un răspuns la *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi*. Primul chestionar a fost răspândit prin intermediul revizoratelor școlare și al protopopiatelor, în 15.000 de exemplare[3], iar cele care au urmat au fost trimise mai ales rețelei create în cadrul Muzeului Limbii Române, adică foștilor corespondenți, celor care își manifestaseră interesul de a deveni membri corespondenți, răspunzând apelurilor lansate de către conducerea Muzeului în presa vremii, dar și celor care fuseseră recomandați ca posibili corespondenți prin intermediul *Foii personale* pe care fiecare corespondent trebuia s-o completeze și s-o trimită împreună cu chestionarul și unde se cerea explicit să fie făcute astfel de recomandări.

Rezultatele anchetei, așa cum reiese din *Registrul de corespondenți pentru Atlas*, document păstrat la Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Cluj (*Fondul 225*,

[1] Pentru mai multe informații privind metodologia de cercetare, v. Berindei 2020a: 175–180.

[2] Corespondența care însoțește răspunsurile la chestionare subliniază puternicul angajament național care a stimulat inițial participarea la anchetă, dar și dificultățile și problemele tot mai dificile cu care se confruntau mulți dintre corespondenții Muzeului în ultimii ani ai perioadei interbelice și care au dus la diminuarea numărului de răspunsuri. Dacă la primul chestionar s-au înregistrat la Muzeu 670 de răspunsuri, la ultimele trei s-au trimis între 45 și 69 de răspunsuri.

[3] Singurul chestionar despre care știm în câte exemplare a fost trimis este *Chestionarul I. Calul*, informația fiind publicată în *Raportul anual* al Muzeului Limbii Române pe anul 1923 (DR, III, 1093). Despre numărul de exemplare în care au fost trimise celelalte chestionare nu avem informații.

Muzeul Limbii Române, Nr. de inventar 218, Registrul 19. *Registrul actelor intrate ale ALR 1927–1938*) au fost foarte diferite de la un chestionar la altul, astfel:

a. La *Chestionarul I. Calul*, trimis în anul 1922, ce conținea 142 de întrebări, au răspuns 670 de corespondenți.
b. La *Chestionarul II. Casa*, trimis în anul 1926, conținând 489 de întrebări, au răspuns 439 de persoane.
c. La *Chestionarul III. Firul*, trimis în anul 1929, ce conținea 150 de întrebări și un supliment la chestionar, s-au primit răspunsuri de la 135 de corespondenți.
d. La *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană*, trimis în anul 1930, ce conținea 164 de întrebări și un supliment la chestionar, au trimis răspunsuri 182 de persoane.
e. La *Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*, trimis în anul 1931, ce conținea 182 de întrebări și un supliment la chestionar, au fost înregistrate răspunsuri de la 130 de membri corespondenți.
f. La *Chestionarul VI. Stupăritul*, trimis în anul 1933, ce conținea 190 de întrebări și un supliment la chestionar, au răspuns 45 de corespondenți.
g. La *Chestionarul VII. Instrumente muzicale*, trimis în anul 1935, ce conținea 168 de întrebări, s-au primit răspuns de la 49 de persoane.
h. La *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi*, trimis în anul 1937, ce conținea 113 întrebări, s-au înregistrat 68 de răspunsuri.

Odată intrate în Muzeu, răspunsurile au cunoscut mai multe etape de prelucrare, pentru a intra în circuitul cercetării. Întrucât inițial s-a urmărit culegerea de material pentru proiectul *Atlasului lingvistic român*, așa cum se preciza și pe coperta broșurii în care a fost publicat primul chestionar[4], materialele, după o primă evaluare calitativă care a însemnat excluderea unora dintre ele, s-a constituit o rețea de puncte de anchetă, iar răspunsurile au fost ordonate după principii de geografie lingvistică în această rețea. Materialele excluse au fost în special acelea din care lipseau informațiile despre localitatea de proveniență sau care adunau materiale în mediul cazon, uneori prin colaborarea mai multor persoane din localități diferite sau neprecizate. Manuscrisele nelocalizate, nu puteau fi folosite într-un proiect de geografie lingvistică. Ulterior ordonării răspunsurilor, s-a trecut la alte etape de prelucrare, fiind excerptat material lexical pentru *Dicționar* și acestea devenind obiect de cercetare pentru diverse studii.

Răspunsurile la primele patru chestionare, care sunt și cele mai multe la număr, au rămas până astăzi ordonate în acest fel, urmând principiile de cercetare specifice geografiei lingvistice și pe baza lor realizându-se o rețea cartografică. Răspunsurile la *Chestionarul I. Calul*[5] și cele la *Chestionarul II. Casa* au fost numerotate continuativ, rețeaua fiind constituită după aceleași principii după care s-a constituit mai apoi rețeaua cartografică

[4] Pentru mai multe informații despre felul în care ancheta indirectă a Muzeului Limbii Române s-a detașat de proiectul *Atlasului lingvistic român*, materialul urmând să fie folosit doar pentru a completa și diversifica resursa lexicală a *Dicționarului limbii române*, v. Berindei 2020b.

[5] Pentru *Chestionarul I. Calul*, rețeaua cartografică a fost realizată de către Sever Pop. Pentru mai multe detalii privind modul de constituire, v. Pop 1929: 241–271.

pentru *Atlasul lingvistic român*. Răspunsurile la următoarele două chestionare, *Chestionarul III. Firul* și *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană*, nu mai sunt numerotate continuativ, întrucât manuscrisele au fost prelucrate după ce se constituise rețeaua pentru proiectul *Atlasului lingvistic român*, iar răspunsurile la aceste chestionare au ocupat pozițiile corespunzătoare în această rețea. Așa cum se știe, puncte în care s-a făcut anchetă pentru proiectul *Atlasul lingvistic român* nu au fost numerotate continuativ, între ele fiind lăsate numere ce puteau fi atribuite ulterior unor anchete suplimentare. Răspunsurile la aceste două chestionare au fost integrate acestei rețele cartografice, cele mai multe dintre ele primind astfel de numere păstrate pentru anchete suplimentare. Răspunsurile la celelalte chestionare sunt ordonate alfabetic, după numele localității, deși tentative de a fi ordonate într-o rețea topografică au existat cel puțin în cazul răspunsurilor la *Chestionarul VI. Stupăritul*, așa cum se poate constata studiind supracoperta. „Nr. top[ografic]” notat ne arată că a existat o ordonare într-o rețea cartografică, în care numerele au fost atribuite continuativ, dar la care s-a renunțat, peste respectiva numerotare fiind tăiat creionul roșu cu care este scris noul număr de ordine alfabetică, după denumirea localității de proveniență. Pentru acest chestionar, fișele neexcerptate din supliment se păstrează separat, ordonate topografic, în plicuri pe care este scrisă denumirea localității de proveniență și numărul topografic atribuit inițial. Această operațiune de ordonare alfabetică s-a realizat înainte ca din manuscrise să fie excerptat material care a intrat în fișierul *Dicționarului* unde, așa cum am putut constata verificând mai multe fișe extrase din supliment, trimiterea se face la numărul de ordine alfabetică. Renunțarea la ordonarea topografică poate avea cel puțin două justificări: una ar fi aceea că în momentul respectiv se renunțase la ideea de a prelucra materialul obținut din anchetele indirecte cu metoda geografiei lingvistice, întrucât era începută deja ancheta directă pentru atlasul lingvistic, iar a doua ține de cantitatea de material acumulată ca răspuns prin aplicarea ultimelor patru chestionare, pentru care numărul de răspunsuri înregistrate scăzuse foarte mult, situându-se, în trei dintre cazuri, mult sub 100 de răspunsuri. Manuscrisele au fost ordonate alfabetic, după denumirea localității, conform împărțirii administrativ-teritoriale din momentul respectiv.

Materialul din răspunsurile la chestionare a intrat în fișierul *Dicționarului* pe măsură ce manuscrisele au trecut prin această primă fază de prelucrare, care a însemnat ordonarea acestora, fie într-o rețea topografică, fie alfabetic. Prima mențiune a chestionarelor în bibliografia *Dicționarului* apare în *Prefața la volumul II*, datată „Cluj, la Crăciun, 1933” în care Sextil Pușcariu subliniază că a pus la dispoziția redactorilor *Dicționarului* o încăpere a Muzeului Limbii Române și

> bogata bibliotecă a acestui institut, precum și un neprețuit material lexicografic cuprins în răspunsurile primite din toată țara la cele șase chestionare: CALUL, CASA, FIRUL, NUME DE LOC ȘI DE PERSOANĂ, PĂSTROITUL ȘI ALBINĂRITUL [...]. Din nenorocire nici fondurile Muzeului, nici ale dicționarului n-au fost până acum îndestulătoare, pentru o extragere sistematică pe fișe a acestui material lexical (DA 1934: 2).

La sfârșitul volumului este publicată o listă bibliografică, din care lipsesc răspunsurile la chestionare. În această *Bibliografie* figurează cinci dintre chestionare, lipsind cel privind toponimia și onomastica, însă nu există nicio trimitere la răspunsurile la chestionare, nefiind publicată o listă a localităților, așa cum apare în cazul răspunsurilor la ancheta indirectă a lui B.P. Hasdeu. Sunt incluse în bibliografie chestionarele ca instrumente de cercetare, cu sigla specifică fiecăruia (de exemplu: „CASA = *Chestionarul II* «*Casa*» al Muzeului Limbei Române din Cluj, Sibiu, Editura «Dacia Traiana», 1926" sau „STUPUL = *Chestionarul VI* «*Stupăritul*» al Muzeului Limbei Române din Cluj, Cluj, «Ardealul», 1933") (DA 1934: 937–955). În completările bibliografice făcute în DA sub conducerea lui Pușcariu nu există alte mențiuni privind răspunsurile la ancheta indirectă a Muzeului.

Primul tom din ediția a doua revizuită și adăugită a *Dicționarului limbii române*, apărut în 2021, preia *Bibliografia* așa cum a apărut în DLR (serie nouă), tomul I, partea a III-a, *Litera D, D-Deînmulțit* (DLR 2006). Asupra modului în care sunt referențiate materialele provenind din ancheta Muzeului Limbii Române se impun câteva precizări, așa încât într-o nouă ediție a *Bibliografiei* să fie făcute micile îndreptări pentru precizie, în unele cazuri, și pentru a corecta unele mici erori materiale care au apărut, în altele.

O primă observație ar fi aceea că *Bibliografia* consemnează chestionarele Muzeului Limbii Române ca instrumente de cercetare, fără a face nicio referire la corpusul de răspunsuri din care s-au extras materiale, chiar dacă nota ce însoțește intrarea în bibliografie[6] face precizări despre modul în care trebuie citite referințele pe baza chestionarului și a listelor cu numărul de ordine al răspunsurilor, publicată în *Anexa a IV-a* la *Bibliografie*. Cităm, în continuare, poziția din bibliografie:

> Chest. = *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române*. *Chestionarul* I – VIII. [Sub redacția lui Sextil Pușcariu]. Muzeul Limbei Române. I: *Calul*. Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul", 1922, 24 p.; II: *Casa*. Sibiu, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Dacia Traiana", 1926, 24 p.; III: *Firul*. Cluj, Tipografia „Ardealul", 1929, 16 p.; IV: *Nume de loc și nume de persoană*. Cluj, Tiparul Institutului de Arte grafice „Ardealul", 1930, 16p.; V: *Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*. Cluj, „Ardealul", 1931, 16 p.; VI: *Stupăritul*. Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Ardealul", 1933, 16 p.; VII: *Instrumente muzicale*. Cluj, „Cartea Românească", 1935, 15 p.; VIII: *Mâncări și băuturi*. Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Ardealul", 1937, 12 p. (DLR 2021: LXIV).

Informațiile care apar în această referință conțin două inexactități. Pe prima am enunțat-o deja: nu se face nicio precizare la manuscrisele din care a fost excerptat materialul ce ar putea fi citat în *Dicționar*, motiv pentru care ar fi necesar să fie îndreptat acest lucru, mai ales că și în cazul răspunsurilor la chestionarul B.P. Hasdeu se dau indicații de această

[6] Conținutul notei este acesta: „Cifra arabă de la numărător indică numărul chestiunii, cea de la numitor, numărul de ordine al localității (la *Chest*. II–VIII). Pentru aflarea corespondenței între acesta din urmă și localitatea anchetată, v. *Anexa a IV-a*. *Chest*., I a fost citat după *Dacoromania*, V, p. 51, iar *Chest*., III, după *CL* 1968, p. 73" (DLR 2021: LXIV).

natură, mai exact: „*Răspunsurile la Chestionarul lingvistic al lui B.P. Hasdeu*. [Manuscris legat în XIX volume; Biblioteca Academiei Române]” (DLR 2021: LXIV). Propunem, așadar, ca identificarea materialelor în *Bibliografie* să se facă prin titlul fondului de manuscrise: „*Răspunsurile la Chestionarele Muzeului Limbii Române*”. Ceea ce apare în continuare în ediția din 2021 privind informațiile despre fiecare chestionar, în care este inclusă și datarea momentului în care acesta s-a publicat, oferindu-se astfel informații despre perioada în care au fost culese materialele, sunt date care pot rămâne neschimbate. Sigla care a fost folosită mereu pentru acest fond documentar, *Chest. I–VIII*, considerăm că era mai precisă decât sigla *Chest.* pentru care s-a optat în această ediție a II-a și ar fi indicat să se revină la ea. Dacă omisiunea a fost deliberată, presupunând că numărul chestionarului va fi completat ulterior, credem că nota care însoțește această intrare bibliografică ar trebui să precizeze și faptul că numărul roman, de la I la VIII, pus după siglă, indică numărul chestionarului. Credem că este mai intuitiv și mai ușor însă să păstrăm sigla făcând referire și la numărul chestionarului. O altă inexactitate care apare în referința citată mai sus este precizarea „*Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române*” făcută înaintea enumerării celor opt chestionare propriu-zise. Acesta nu este titlul fondului, ci o precizare care însoțea primul dintre cele opt chestionare. Informația nu este precisă și ea nu se referă la toate cele opt chestionare, întrucât doar primul dintre ele a avut această precizare pe copertă, iar legătură anchetei indirecte cu proiectul *Atlasului lingvistic român* a fost tot mai slabă pe măsură ce aceasta avansa, mizându-se însă pe materialul lexical cules prin chestionare trimise în țară, ce putea îmbogăți sursa bibliografică a dicționarului-tezaur. Acest amănunt se impune, așadar, a fi eliminat.

Alte observații pe care le facem în continuare se referă la listele conținute în *Anexa a IV-a* a *Bibliografiei*. Acestea conțin destul de multe inexactități, unele generate de greșeli de interpretare a unor situații de la o ediție la alta a *Bibliografiei*, altele intrate încă de la început și perpetuate. Prin coroborarea materialelor din fondul de *Răspunsuri la Chestionarele Muzeului Limbii Române* cu listele din *Anexa a IV-a* și cu *Registrul de corespondenți pentru Atlas*[7], dar și cu versiuni anterioare ale listelor ce conțin materialele, a fost posibil să explicăm parte dintre inexactități sau erori. Pentru altele însă nu există o explicație, ele fiind erori materiale care se impune a fi corectate. În acest articol nu ne vom referi la toate situațiile identificate, ci vom expune modul în care au evoluat în anexe listele de localități din care s-au primit răspunsuri la ancheta Muzeului, de la o versiune la alta a *Bibliografiei* și vom face observații asupra unor erori materiale, explicând, în unele cazuri, cum a fost posibilă apariția lor pentru lista localităților din care provin răspunsurile la *Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*. De asemenea, vom face câteva sugestii pentru a evita alte posibile erori în viitor, când este foarte posibil să fie necesare alte operațiuni de actualizare a localităților. Într-un volum publicat în scurt timp vom oferi listele complete și, sperăm,

[7] *Registrul de corespondenți pentru Atlas*, document păstrat la Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Cluj, în *Fondul 225, Muzeul Limbii Române,* Nr. de inventar 218, Registrul 19. *Registrul actelor intrate ale ALR 1927–1938*.

exacte, pentru toate localitățile din care s-au primit răspunsurile intrate în circuitul cercetării la ancheta lingvistică indirectă a Muzeului Limbii Române.

Listele conținând localitățile din care s-au primit răspunsuri la ancheta Muzeului Limbii Române s-au publicat pentru prima dată în seria nouă a *Dicționarului*, în anul 1965, când a fost actualizată și *Bibliografia*. Aici au fost reproduse informațiile privind *Chestionarul II. Casa, Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană, Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*, *Chestionarul VI. Stupăritul* și *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi*. Printr-o notă (DLR 1965: LXI) se face precizarea că materialul provenind din *Chestionarul I. Calul* se citează după articolul[8] publicat în numărul V al revistei „Dacoromania” (DR: 51 ș.u.). Din aceste liste au fost excluse toate localitățile situate în afara granițelor țării și din care se primiseră răspunsuri în perioada interbelică. Următoarea completare a *Bibliografiei* DLR care vizează și listele de localități din care s-au primit răspunsuri la ancheta Muzeului Limbii Române s-a făcut în 1994 (DLR 1994: XXII–XXVII). Listele din anexa care ne interesează au fost reproduse pentru aceleași chestionare ca cele din 1965, dar reluarea lor se justifică prin actualizarea unor localități și prin introducerea localităților situate în afara granițelor. Deși punctele de anchetă din afara granițelor au fost introduse în mare parte, unele au rămas în continuare în afara listei. Este important să reținem notele ce vizează modificările care s-au operat cu această ocazie, întrucât ele ne pot ajuta să păstrăm atât coerența unor actualizări viitoare, cât și corectitudinea lor. Iată conținutul celor două note ce vizează și *Anexa a III-a*, care ne interesează:

> Listele din Anexe cuprind toate localitățile identificate în care s-au făcut anchete asupra limbii române (dialectul dacoromân) sau în care au fost difuzate chestionarele lingvistice. Numele de localități au fost actualizate în conformitate cu *Indicatorul localităților din România* de Ion Iordan, Petre Gâștescu, D.I. Oancea, București, Editura Academiei R.S.R., 1974. În paranteză sunt menționate vechile denumiri (sub care au fost citate în *Dicționarul limbii române*) sau localitățile înglobate în comuna (orașul) al căror nume precedă paranteza. Toponimele sunt scrise în conformitate cu *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, [București], Editura R.S. România, 1982. Orașul (municipiul) apropiat este indicat în anexele care urmează așa cum s-a practicat în *Dicționarul limbii române* (serie nouă) pentru identificarea localităților (DLR 1994: XVII).

Într-o altă notă se precizează modul în care este redată informația care privește integrarea unei localități într-un oraș sau municipiu apropiat:

> Asteriscul (*) pus înaintea unui toponim de pe coloana cu orașul apropiat indică numele orașului (municipiului) în care a fost înglobată localitatea de pe coloana inițială (DLR 1994: XVII).

[8] Articolul la care se face referire a fost intitulat *Câteva capitole din terminologia calului*, făcând parte din lucrarea de doctorat susținută de Sever Pop, în care este publicată și lista completă a răspunsurilor, ordonate într-o rețea topografică (Pop 1929: 51–271).

În 2006, *Bibliografia* se completează în ce privește anchetele Muzeului Limbii Române cu listele localităților din care s-au primit răspunsuri la toate chestionarele, mai puțin cele ce vizau *Chestionarul VII. Instrumente muzicale*, deoarece răspunsurile respective fuseseră rătăcite și au fost recuperate în primăvara anului 2022[9] (cf. DLR 2006). Localitățile din care s-au înregistrat răspunsurile la *Chestionarul III. Firul* au fost reproduse după un articol publicat de Elena Comșulea în „CL 1968, p. 73 ș.u." (DLR 2006: XXXVI). Din listă lipsesc, astfel, localitățile din afara granițelor, articolul fiind publicat în perioada comunistă. Tot acum se fac câteva observații foarte importante în note privind actualizarea localităților, observații care sunt reluate și în noua ediție, în tomul din 2021:

> Denumirile localităților au fost actualizate în conformitate cu următoarele lucrări: *Localitățile din România. Dicționar* de Eliza Ghinea și Dan Ghinea. București, Editura Enciclopedică, 2000; *Comunele și orașele României.* Ediție îngrijită de Mircea Preda. București, Editura All Beck, 2005; *Deciziile politico-administrative și organizarea teritoriului. Studiu geografic cu aplicare la teritoriul României* de Radu Săgeată. București, Editura Universității Naționale de Apărare Carol I, Editura Top Form, 2006.
> Localitățile integrate, care nu mai există din punct de vedere administrativ, sunt scrise în paranteză, înaintea orașelor/municipiilor în care au fost integrate. Semnul „*" pus după o localitate indică faptul că aceasta este o localitate componentă/sat aparținător al orașului/municipiului apropiat. Semnul „†"pus înaintea unei localități arată că aceasta a fost desființată. Semnul „?" pus înaintea unei localități arată că aceasta nu a putut fi identificată (DLR 2021: CCLV).

În ediția din 2006, listele localităților din care s-a excerptat material primit prin anchetele Muzeului Limbii Române au fost, în parte, actualizate conform noilor împărțiri administrativ teritoriale, iar vechea denumire a localității a fost pusă înaintea celei noi, în paranteze drepte, dar în multe cazuri sunt necesare fie noi actualizări, fie îndreptarea unor erori materiale. Este de observat că, deși au fost stabilite principii clare, așa cum se observă în nota de mai sus, acestea n-au fost puse în aplicare decât în foarte mică măsură în privința listelor de localități din care s-au primit răspunsuri la anchetele Muzeului. De asemenea, pentru *Chestionarul III. Firul*, pentru care listele de localități au fost preluate dintr-un articol publicat în 1968, dar și pentru ultimele trei chestionare menționate în anexă, nu s-au introdus toate localitățile situate în afara granițelor, deși acest lucru trebuia să se întâmple întrucât din aceste manuscrise a fost excerptat material.

Nu ne vom opri asupra tuturor observațiilor care sunt de făcut pentru aceste liste, alegem să exemplificăm tipul de probleme pe baza listei de localități cu răspunsurile intrate în circuitul cercetării pentru *Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*. După ce facem câteva observații, la final reproducem lista așa cum rezultă ea prin îndreptarea tuturor erorilor, prin actualizarea localităților și prin aplicarea consecventă a principiilor după care se fac aceste actualizări.

[9] Pentru mai multe informații despre destinul acestor manuscrise, v. Berindei 2022: 117–123.

Lista cu localitățile din care s-au primit răspunsuri la *Chestionarul V* a intrat, ca anexă în bibliografia DLR, în 1965, iar răspunsurile au fost ordonate alfabetic, după denumirea localității, în listă operându-se actualizările conform împărțirii administrativ-teritoriale de la momentul respectiv. Trebuie precizat că în cazul acestor răspunsuri nu s-a aplicat în mod consecvent principiul conform căruia mai multe răspunsuri din aceeași localitate vor fi subsumate aceluiași număr. De exemplu, pentru localitatea Râșca există două răspunsuri, notate *63 Râșca* și *63a Râșca*, dar în cazul localității Recea Nouă, conform listei din 1965, respectiv Recea, conform actualizărilor din 2006, cele două răspunsuri sunt înregistrate pe poziții consecutive, *29 Recea* și *30 Recea*. Există, de asemene, cazuri în care manuscrise din localități diferite au fost introduse la același punct, ca de exemplu *86 Stănești* și *86/a [Șinca Veche] Șinca*. Deși există aceste inconsecvențe, ele nu pot face obiectul unor îndreptări și nici nu pot fi considerate erori materiale. Manuscrisele au intrat în acest fel în circuitul cercetării și tot în acest fel trebuie să își urmeze drumul.

Există însă erori materiale care e nevoie să fie remediate. La poziția 17, în 1965 era înregistrată localitatea Cernădia, raionul Girolt, Regiunea Oltenia. În ediția din 1994 se păstrează, de asemenea, localitatea Cernădia, cu orașul apropiat Târgu-Jiu, iar în 2006, aceasta este înlocuită cu localitatea Măzăroi, având ca oraș apropiat Baia de Aramă. Verificând *Foaia personală* ce însoțește manuscrisul, constatăm că acesta este trimis din localitatea Cernădia, plasa Novaci, județul Gorj. Aici s-a produs o eroare materială, întrucât localitatea menționată în manuscris corespunde satului Cernădia, din comuna Baia de Fier, situată în apropierea orașului Novaci. În niciun caz nu corespunde localității Măzăroi, care este un sat în comuna Stănești, la distanță considerabilă față de orașul Baia de Aramă.

Pentru poziția 24 au fost consemnate în lista publicată în 1965 două răspunsuri: *24 Crețeștii de Jos*, *24 Crețeștii de Sus*, din raionul Huși, regiunea Iași. Următoarea ediție menține cele două poziții, operând o modificare: *24 Crețești*, *24 Crețeștii de Sus*, localitate situată în apropierea orașului Huși. În *Registrul de corespondenți pentru Atlas* constatăm că nu există două răspunsuri din această localitate, iar numele localității consemnat atât în acest registru, cât și pe *Foaia personală* este Crețești (județul Fălciu, plasa Onești). Concluzia este că aici s-a produs o altă eroare materială. Există și a existat un singur manuscris provenind din localitatea Crețești, astăzi comună în județul Vaslui.

O situație similară este cea a pozițiilor de sub numărul 89, în care sunt consemnate două localități: *89 Tarcău*, *89 Ardeluța*. Consultând *Registrul de corespondenți pentru Atlas*, constatăm că nu au fost înregistrate două răspunsuri, unul din Tarcău și unul din Ardeluța, ci unul singur, iar în registru este precizat că răspunsul este din Tarcău, Ardeluța. Localitatea menționată în *Foaia personală* este Ardeluța. Conform împărțirii administrativ-teritoriale actuale a României, Ardeluța este un sat component al comunei Tarcău. Va rămâne, așadar, o singură poziție în listă, care va uni informațiile din cele două: *89 [Ardeluța] Tarcău*.

La poziția 84 din listă apare localitatea Ciorăști, situată în apropierea orașului Râmnicu Sărat. Este ciudată amplasarea acestei localități cu inițiala *C* între localități cu litera *S/Ș*. Verificând caietul cu manuscrisul, constatăm că pe *Foaia personală* a fost consemnată

localitatea Slobozia Ciorăști, localitate interbelică ce a existat în județul Râmnicu-Sărat. În același timp, consultând harta României interbelice, publicată în *Enciclopedia României*, constatăm că în județul interbelic Râmnicu Sărat apar două localități cu denumirea Ciorăști, între care una este situată mai aproape de Râmnicu Sărat, iar o alta în parte de nord a județului. Verificând *Foaia personală* ce însoțește manuscrisul, constatăm că aici există o inexactitate, fiind menționată plasa Cotești, care nu apare cu statut de plasă în *Enciclopedia României* din 1938, ci ca localitate în plasa Plăinești, în care figurează și localitatea Slobozia Ciorăști (Gusti *et al.* 1938: 368). Credem că avem argumente suficiente să nu punem la îndoială numele localității pe care corespondentul a menționat-o. Localitatea Slobozia Ciorăști este astăzi o comună situată în județul Vrancea. Orașul apropiat este Focșani, spre care există căi de comunicații, nu Râmnicu Sărat, care se află la o distanță de patru ori mai mare și în apropierea căruia se află localitatea Ciorăști, dar care nu este localitatea din care s-a trimis răspunsul la chestionar. Eroarea care s-a strecurat aici a fost cauzată de existența unei localități cu nume asemănător, care l-a determinat pe cel care a făcut actualizarea localităților, cel mai probabil fără a avea la îndemână și manuscrisul, să modifice numele localității.

O altă observație ar fi aceea că, din punctul nostru de vedere, orașul considerat cel mai apropiat de o localitate rurală nu poate fi stabilit prin observarea distanței în linie dreaptă, ci trebuie să se țină seama de căile de comunicație dintre ele. Nu va fi considerat oraș apropiat cel spre care nu există cale de comunicație, chiar dacă în linie dreaptă e mai aproape, dar, de fapt, se află dincolo de piscul unui munte inaccesibil. Trebuie considerat oraș mai apropiat cel cu care se poate comunica, chiar dacă este la capătul unui traseu mai lung, dar care putea fi parcurs. Spre exemplu, orașul cel mai apropiat de comuna Criștiorul de Jos este Nucetul, dacă măsurăm distanța în linie dreaptă, fără a ține seama de căile de comunicație. În fapt, cel mai apropiat oraș este Șteiul, fiindcă nu există niciun drum de legătură spre Nucet, iar locuitori nu frecventează orașul Nucet, ci Ștei.

În ceea ce privește materialul provenit din afara granițelor, între răspunsurile la *Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui* intrate în circuitul cercetării, doar unul era din afara granițelor, și anume răspunsul învățătorului Ion Popovici din localitatea Rezina (plasa Rezina, județul interbelic Orhei). Cum această localitate nu s-a aflat în lista de răspunsuri, ea va fi introdusă acum.

Redăm în continuare lista, în forma în care ar trebui să fie ea anexată *Bibliografiei* DLR. Am procedat la actualizarea tuturor localităților în conformitate cu împărțirea administrativ-teritorială actuală a României, marcând de fiecare dată schimbările conform principiilor anunțate deja de către autorii DLR.

Nr.	Localitate	Orașul apropiat
1	Arieșeni	Nucet
2	[Băcel] Chichiș	Sfântu Gheorghe

3	Baia de Fier	Horezu
4	[Bâlca] Coțofănești	Adjud
5	Bolotești	Panciu
6	[Bănești] Sălcioara	Titu
7	[Bârla] Mărișelu	Bistrița
8	Bârsana	Sighetu Marmației
9	Beclean	Făgăraș
10	Blăgești	Buhuși
11	[Bonț] Fizeșu Gherlii	Gherla
12	Boșorod	Călan
13	[Bucium] Șinca	Făgăraș
14	[Buru] Iara	Turda
15	Câmpulung Moldovenesc	
16	Cărpinet	Vașcău
17	[Cernădia] Baia de Fier	Novaci
18	Chiuza	Beclean
19	Corbu	Borsec
20	[Colacu]	Panciu
21	Costișa	Buhuși
22	Crăcăoani	Târgu-Neamț
23	[Crăiești] Vârlezi	Târgu Bujor
24	Crețești	Huși
25	[Crișțelec] Măeriște	Șimleu Silvaniei
26	[Criștioru de Sus] Criștioru de Jos	Ștei
27	Curățele	Beiuș
28	[Dejani] Recea	Făgăraș
29	Recea	Făgăraș
30	Recea	Făgăraș
31	[Felmer] Șoarș	Făgăraș
32	[Ferești] Giulești	Sighetu Marmației
33	[Filioara] Agapia	Târgu-Neamț
34	[Galșa] Șiria	Pâncota
35	[Gherman] Jamu Mare	Deta
36	[Gligorești] Luna	Luduș
37	[Globu Craiovei] Iablanița	Băile Herculane
38	Gologanu	Focșani
39	Hangu	Piatra-Neamț
40	[Hângulești] Vulturu	Focșani
41	[Herendești] Victor Vlad Delamarina	Lugoj
42	Jibou	
43	Lugașu de Jos	Aleșd
44	[Luța] Beclean	Făgăraș
45	[Mădei] Borca	Broșteni
46	[Miclăușeni] Butea	Târgu Frumos

47	[Mintiu] Nimigea de Jos	Năsăud
48	Năsăud	
49	Negrești	
50	[Nepos] Feldru	Năsăud
51	[Nimăiești] Curățele	Beiuș
52	[Oprea-]Cârțișoara	Victoria
52/a	Războieni	Piatra Neamț
53	[Orbic] Buhuși	
53/a	[Fărcădinul de Sus] General Berthelot	Hațeg
54	[Pârâul Cârjei – Mădei] Borca	Broșteni
55	Jiu-Paroșeni*	Vulcan
56	Petroșani	
57	Poiana Sibiului	Săliște
58	[Poienari] Bumbești-Pițic	Novaci
59	[Pojorta] Lisa	Făgăraș
60	[Porumbacu de Sus] Porumbacu de Jos	Avrig
61	Răcășdia	Oravița
62	Râmeț	Aiud
63	Râșca	Fălticeni
63/a	Râșca	Fălticeni
64	Rezina	(Republica Moldova)
65	Romos	Orăștie
66	Runcu Salvei	Năsăud
67	Runcu Salvei	Năsăud
68	Sălătrucel	Călimănești
69	[Sălciua de Jos] Sălciua	Baia de Arieș
70	Săliștea de Sus	
71	[Sâmbotin] Schela	Târgu Jiu
72	Săpânța	Sighetu Marmației
73	Saraiu	Hârșova
74	[Sarinasuf] Murighiol	Tulcea
75	[Scurta] Orbeni	Onești
76	[Sebeșel] Săsciori	Sebeș
77	Secuieni	Roman
78	Secusigiu	Pecica
79	Sibiel*	Săliște
80	Șieu	Vișeu de Sus
81	Simeria	
82	[Șimon] Bran	Zărnești
83	[Șimon] Bran	Zărnești
84	Slobozia Ciorăști	Focșani
85	[Șoimuș] Remetea	Beiuș
86	Stănești	Târgu Jiu
86/a	[Șinca Veche] Șinca	Făgăraș

87	[Stejar]	Făget
88	Tătăruși	Dolhasca
89	[Ardeluța] Tarcău	Bicaz
90	Târgu Ocna	
91	[Ucea de Sus] Ucea	Victoria
92	Vadu Izei	Sighetu Marmației
93	[Văleni] Zătreni	Bălcești
94	Vidra	Panciu
95	[Viștea de Jos] Viștea	Victoria
96	[Viștea de Jos] Viștea	Victoria
97	Zagra	Năsăud
98	Zărnești	
99	Vișeu de Jos	Vișeul de Sus
100	[Sălițte de Vașcău] Criștioru de Jos	Vașcău

Articolul de față nu face decât să prezinte o mică parte din cercetarea întreprinsă de mine cu scopul de a aduce o modestă contribuție la modul în care sunt receptate și utilizate în circuitul cercetării manuscrisele ce fac parte din fondul de *Răspunsuri la Chestionarele Muzeului Limbii Române*, păstrate în Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca. Volumul publicat va conține inventarul tuturor manuscriselor din acest fond, facilitând intrarea lor în circuitul cercetării. Aceste documente prețioase merită, la un secol de la realizarea anchetelor, o inventariere precisă pe baza tuturor documentelor care le însoțesc sau care se referă la ele și îndreptarea erorilor materiale apărute în circulația lor. Prin această inventariere se va conferi un nou statut corpusului de documente, acestea beneficiind de acum înainte de o carte de vizită ce va conține informații clare, sigure, documentate.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

CHEST. V = *Răspunsurile la Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*, MLR_CHEST_V_001–MLR_CHEST_V_100, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română – Filiala Cluj-Napoca, Fondul: *Răspunsurile la Chestionarele Muzeului Limbii Române*.

Gusti *et al.* 1938 = Dimitrie Gusti, Orghidan Constantin, Mircea Vulcănescu, Virgiliu Leonte, *Enciclopedia României*, București, Imprimeria Națională.

Raport 1923 = *Raport anual* [al Muzeului Limbii Române pe anul 1923], DR, III, 1924, p. 1087–1095.

Registru = *Registrul de corespondenți pentru Atlas*, Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Cluj (*Fondul 225*, *Muzeul Limbii Române*, Nr. de inventar 218, Registrul 19. *Registrul actelor intrate ale ALR 1927–1938*).

B. Lucrări de referință

Hasdeu 1884 = B. P. Hasdeu, *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, Edițiunea Academiei Române, Bucuresci, Tipografia Academiei Române, 1884 (Laboratorii români).

Berindei 2020a = Cosmina-Maria Berindei, *Ancheta lingvistică indirectă a Muzeului Limbii Române – câteva considerații asupra metodei de cercetare*, DR, s.n., XXV, 2020, nr. 2, p. 173–188.

Berindei 2020b = Cosmina-Maria Berindei, *Dezideratele privind anchetele lingvistice indirecte derulate în cadrul Muzeului Limbii Române*, în *Lucrările celui de-al XVIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 30–31 august 2018)*, Cluj-Napoca, Argonaut – Scriptor, 2020, p. 7–19.

Berindei 2022 = Cosmina-Maria Berindei, *Aspecte etnografice în Chestionarul VII. Instrumente muzicale al Muzeului Limbii Române*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei XXII", Iași, Editura Palatul Culturii, p. 117–134.

DA 1934 = Academia Română, *Bibliografie*, în *Dicționarul limbii române*, tomul II, partea I: *F–I*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, p. 937–955.

DLR 1965 = Academia Română, *Bibliografie*, în *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul VI, *Litera M*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.P.R., p. XXIII–CXXXVI.

DLR 1994 = Academia Română, *Bibliografie*, în *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul XII, partea I: *Litera Ț*, redactor responsabil: Ion Coteanu, București, Editura Academiei Române, p. V–XLII.

DLR 2006 = Academia Română, *Bibliografie*, în *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul I, partea a 3-a, *Litera D*: *D-Deînmulțit*; partea a 4-a, *Litera D*: *Deja-deținere*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2006, p. XIX–CXLVI.

DLR 2021 = Academia Română, *Bibliografie*, în *Dicționarul limbii române*, ediția a doua, revizuită și adăugită, tomul I, *Litera A*, fascicula 1: *A–Abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, Editura Academiei Române, p. XV–CCLIV.

DR = „Dacoromania", Buletinul Muzeului Limbii Române, Cluj, I–XI, 1920/1921–1948.

Pop 1929 = Sever Pop, *Câteva capitole din terminologia calului*, în DR, V, 1927–1928, p. 51–271.

OBSERVATIOANS ON REFERENCING *THE REPLIES TO THE ROMANIAN LANGUAGE MUSEUM'S QUESTIONNAIRES* IN THE *DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE'S BIBLIOGRAPHY*

ABSTRACT

The present paper aims to emphasize the way witch some changes are needed in referencing *The Replies to The Romanian Language Museum's Questionnaires* in the bibliography of *Dictionary of the Romanian Language*.

The first mention of the questionnaires in the bibliography of *Dictionary of the Romanian Language* appears in the *Foreword* to the second volume in 1940, and the first mention of the replies' lists to the survey was published in 1965. The lists contain some inaccuracies and material errors that is necessary to be corrected. The paper contains examples of several types of errors and the list of *The Replies to 5th Questionnaire* as a model.

Keywords: *dictionary*, *linguistic inquiry*, *linguistic questionnaire*, *Romanian Language Museum*, *bibliography*.

ASPECTE ALE TRANSPUNERII ÎN FORMAT DIGITAL A UNUI DICȚIONAR TIPĂRIT ÎN ALFABET DE TRANZIȚIE

ALINA-MIHAELA BURSUC[*]

Introducere

Articolul își propune să prezinte o activitate cu caracter prospectiv. Este vorba despre testarea interfeței de lucru a proiectului Corpus lexicografic românesc electronic (CLRE) în vederea transcrierii articolelor unui dicționar tipărit în alfabet de tranziție. Obiectivele acestui demers au fost: transpunerea în format text a unei părți dintr-un astfel de dicționar, înregistrarea și analiza problemelor apărute, identificarea soluțiilor, propunerea de direcții de continuare și de finalizare a transpunerii în format text.

În primul rând, ne-am bazat pe experiența acumulată în cadrul activităților de transcriere (parțială) și de adnotare, revizie și lectură finală (în echipe) în interfața CLRE a intrărilor și a indicațiilor lexico-gramaticale dintr-o serie de dicționare (academice) ale limbii române (*Dicționarul limbii române* în cele două serii DA/DLR; *Dicționarul limbii române moderne* – DM; *Dicționarul limbii române literare contemporane* – DL, publicate în format electronic în perioada 2021–2023), precum și de verificare a acelorași parametri din alte dicționare (*Dicționarul explicativ al limbii române* – DEX, ediția din 1975; *Dicționarul de sinonime* – DS). În al doilea rând, am avut în vedere necesitatea transcrierii integrale a dicționarelor în interfață. În al treilea rând, am ținut cont de includerea în proiectul inițial CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial (v. Tamba 2017) și, prin urmare, de preluarea în lista de lucrări lexicografice a proiectului actual CLRE a unor dicționare din secolul al XIX-lea, tipărite în alfabet de tranziție. În acest context, a apărut, în decembrie 2022, ideea de a testa interfața de lucru CLRE. Cu acordul și cu susținerea conducerii Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” și a Departamentului de lexicologie și lexicografie, cu asistența tehnică a informaticianului echipei, cu implicarea, în regim de practică și de voluntariat, a unor studente și doctorande de la Facultatea de Litere (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Universitatea Transilvania din Brașov), mi-am asumat acest proiect de testare, timp de câteva luni, a posibilității de transcriere în interfața CLRE a unui dicționar tipărit în alfabet de tranziție.

[*] Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

Scopul articolului este de a prezenta probleme apărute în cadrul acestei activități, soluții găsite, un rezultat parțial, precum și o serie de concluzii și deschideri.

1. Contextualizare

Înainte de prezentarea aspectelor anunțate, sunt trecute în revistă alte câteva elemente: posibilitățile actuale de digitalizare (nu numai în sensul de scanare, ocerizare și acces la formatul .pdf, ci, mai ales, în sensul de „editare” digitală) a unui dicționar tipărit, caracteristicile interfeței CLRE (în ambele fațete: de lucru și de consultare) și câteva date despre *Vocabularul român* al lui Ioan D. Negulici – un dicționar de secol XIX, tipărit în alfabet de tranziție.

Principala modalitate de transpunere a unui dicționar în format text, cu diferite opțiuni de căutare, constă dintr-o succesiune de etape de natură informatică: achiziția dicționarului în format imagine (.pdf și/sau alte formate; v. achiziția DLR în format electronic, Haja *et al.* 2005), ocerizarea, procesarea automată a informațiilor prin intermediul a diferite programe informatice (v. proiectele eDTLR, integral, și CLRE inițial, la nivel de intrare). La final sunt necesare etape de corectură manuală (prin confruntare cu formatul imagine, v. eDTLR sau DEXONLINE) și de revizie (lexicografi, lingviști cu experiență în cazul digitalizării asumate științific, v. eDLTR; Haja 2017).

În cazul dicționarelor românești în alfabet chirilic sau în alfabet mixt (de tranziție), o modalitate de transpunere în format text cu diferite opțiuni de căutare constă într-o serie de activități atât informatizate, cât și manuale (programe și interfețe de transcriere manuală), modalitate care a adus câteva rezultate notabile în spațiul limbii și culturii române. Această posibilitate a fost concretizată prin: *Lexiconul de la Buda* (cu bigrafism românesc și nu numai), dicționar de la începutul secolului al XIX-lea, a cărui ediție electronică a fost realizată în două mari etape: „crearea și implementarea programului informatic”, respectiv „procesarea manuală a conținutului” (Aldea *et al.* 2013: 10), respectiv, în cadrul proiectului eRomLex, lexicoane slavo-române din secolul al XVII-lea, editate digital foarte recent, pentru care s-a recurs la transcrierea interpretativă a textului românesc în slove chirilice (Felea, Ungureanu 2022). Există și posibilitatea transcrierii și transliterării automate, de exemplu, prin intermediul tehnologiei HTR (tehnologie de recunoaștere în special a scrisului de mână, care stă la baza platformei Trankribus), mai avansată decât tehnologia OCR (de recunoaștere optică a caracterelor), care nu se axează numai pe caractere individuale, ci și pe cuvinte întregi (Burlacu, Rabus 2021: 1). În prezent, modelele dezvoltate se află în faza de antrenament (pe baza transcrierilor și transliterărilor realizate manual) atât pentru transcrierea din suportul digital (imagine) în text, cât și pentru transliterarea slovelor chirilice (ibid.: 8). A fost, de asemenea, dezvoltat un algoritm de transliterare a textelor scrise în alfabet chirilic românesc de tranziție care poate fi aplicat și dicționarelor: „Modulul… face conversia alfabetului chirilic românesc de tranziție în alfabetul latin pentru perioada 1830–1860” (Demidova, Burțeva 2017: 25).

În proiectul CLRE inițial, cu titlul complet *Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și, parțial, la nivel de sens*, derulat în perioada 2010–2013, s-a realizat achiziția în format digital (de tip imagine, prin scanare) a unei serii de dicționare din *Bibliografia* DLR, supuse ulterior etapelor de ocerizare, prelucrare, transcriere automată și corectare a intrărilor. În plus, potrivit scopului corpusului, s-a realizat alinierea acestora la nivel de intrare (Tamba 2017). Proiectul a fost inclus, în 2014, cu denumirea Corpus lexicografic românesc electronic (CLRE), în cadrul programului academic fundamental *Tezaurul lexical al limbii române*; imaginile și datele au fost mutate într-o altă interfață și s-a făcut revizia intrărilor unora dintre volume. În 2020, datele au fost transferate în actuala interfață CLRE, în care, printre altele, s-a procedat la o îmbogățire a secțiunilor transcrise.

2. Motivația alegerii interfeței și a dicționarului

Am observat, așadar, că interfața de lucru CLRE, integrată în platforma SOLIROM, este flexibilă: în afara câmpurilor în care s-au recuperat informații din CLRE inițial, în speță intrări de dicționar, informaticianul echipei a putut adăuga câmpuri noi pentru alte informații „scurte" din dicționar (indicații lexico-gramaticale), precum și pentru elemente necesare alinierii în corpus (tip de intrare, formă grafică de căutare). Această flexibilitate a interfeței de lucru a făcut să se întrevadă posibilitatea de a transpune, structurat, în CLRE, toată informația dintr-un articol lexicografic în alfabet mixt.

Pentru alegerea dicționarului în alfabet mixt în vederea testării, am avut în vedere următoarele criterii: prezența în lista de lucrări lexicografice a proiectului inițial CLRE (implicit în *Bibliografia* DLR), faptul că este monolingv (cele bilingve propriu-zise presupun probleme suplimentare), general (CIHAC, *D. Et.*), publicat integral (cf. doar litera *A* în dicționarul lui Asachi din 1842), lucrarea care corespunde cerințelor fiind *Vocabularul român* de la 1848 al lui Ioan D. Negulici. În plus, este de subliniat importanța acestui dicționar în cadrul activității de redactare, în general, a dicționarului tezaur, și, în special, a celei de a doua ediții a acestui dicționar, întrucât constituie o sursă de prime atestări lexicografice (conține, de exemplu, prima atestare a cuvântului *echivalență*, în prima ediție a DLR, sau prima atestare a cuvântului *abațial*, în DLR^2).

Privitor la achiziția dicționarului în format imagine, trebuie precizat că această etapă a fost realizată în cadrul CLRE inițial, imaginile fiind recuperate în CLRE actual. Dată fiind însă calitatea scăzută a imaginilor scanate, pentru acuratețea transcrierii și pentru verificare, a fost folosită și varianta existentă în baza DLR (sau variante în format .pdf de pe internet, scanate după alte exemplare originale).

3. *Vocabularul român* din 1848 al lui Ioan D. Negulici

Autorul dicționarului, Ioan D. Negulici (1812–1851), a fost un pictor român, participant la revoluția de la 1848. A tradus din limba franceză diferite texte (printre altele, i

se datorează traducerea: L. Aimé Martin, *Educația mumelor de familie sau Civilisația neamului omenesc prin femei*) și a fost influențat de Ion Heliade-Rădulescu, ale cărui idei lingvistice le aplică mai ales în *Vocabularul* publicat în 1848 (Cuciureanu 1965: 183).

Datele complete, preluate după formatul *Bibliografiei* DLR^2 sunt: NEGULICI, *Vocab.* = I. [= Ioan] D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, și mai ales în științe.* București, Tipografia Colegiului, 1848, 408 p. (DLR^2: CLXXV). Titlul dicționarului trimite la metoda lui Paul Iorgovici, preluată de Heliade-Rădulescu, de „reintroducere" a radicalelor și derivatelor (neo)latine în limbă, împrumuturile culte fiind considerate „vorbe străbune repriimite" (Zafiu 2017: 574). Dicționarul de neologisme al lui I.D. Negulici nu are în titlu termenul *radical(e)*, care apare în introducere: „Singurul scop al publicării acestui vocabular a fost de a facilita înțelesul cărților ce se tipăresc astăzi într-o limbă curată și radicală" (Negulici 1848: VI; v. Zafiu 2017: 574). Cele două aspecte indicate în titlu („vorbele străbune repriimite" și „științe") sunt evidente, mai ales, în componenta latino-romanică de la nivelul intrărilor multiple, respectiv în componenta științifico-terminologică de la nivelul mărcilor de domeniu (prescurtate, de exemplu: „t. de him.").

Vocabularul lui Negulici este considerat primul dicționar de neologisme, fiind îndeaproape urmat de o serie de alte dicționare de același tip. „Începutul lexicografiei tipărite de neologisme este făcut, la noi, de *Vocabularu romanu*, publicat la București, în 1848, de filologul și pictorul muntean I. D. Negulici" (Seche 1966: 86). Conține circa 6.000 de cuvinte, nu toate cu circulație în epocă (ibid.: 87). „Prima consecință a influenței latiniste (sau romanizante) apare clar în componența listei de cuvinte" (ibid.: 88) a dicționarului lui Negulici și a dicționarelor ulterioare (Protopopescu, Popescu, Bauman, Stamati, Antonescu).

4. Digitalizarea *Vocabularului* lui Negulici

A fost folosit în titlul articolului cuvântul *transpunere* (în format digital), în sensul de „mutare" (cf. DLR, s.v. *transcrie*)[1] a textului din format imagine (scan al paginii tipărite) în format text. Folosim termenul *transcriere* în CLRE în sensul de „scriere din nou, fără modificări, a unui text" (v. DLR, s.v. *transcrie*, primul sens), iar termenul de *transliterare*, în sensul de redare (exclusiv a intrărilor), din considerente ce țin de consultare/căutare, a slovelor chirilice cu litere latine. De altfel, interfața CLRE este de „transcriere și adnotare".

Pentru a ne edifica asupra problemelor (sau provocărilor) lingvistice și informatice pe care le presupune transcrierea în CLRE a unui dicționar tipărit în alfabet de tranziție, în speță a *Vocabularului*[2] de la 1848 al lui Ioan D. Negulici, ne-am propus, pentru faza de testare,

[1] „A scrie din nou, fără modificări, un text, a face o copie scrisă; a copia" (DLR, s.v. *transcrie*, sensul 1, general) și „(Lingv.) A transpune un text dintr-un sistem de scriere în altul, de pe o bandă de magnetofon" (DLR, s.v. *transcrie*, sensul 3, special). „A muta, a deplasa ceva dintr-un loc în altul; a schimba ceva dintr-o situație sau dintr-o stare în alta" (DLR, s.v. *transpune*, sensul 1, general).

[2] Sigle ale dicționarului: NEGULICI (bibliografia DLR), NEGULICI, *Vocab.* (bibliografia DLR^2), NEG. (Seche 1966: 87), NV (Ursu, Ursu 2011), Negulici, V. (bibliografia DELR).

obținerea în format text a articolelor cu inițialele *A–D* (primele 149 dintr-un total de 408 pagini, practic, o treime din lucrare). În urma discuțiilor preliminare, informaticianul echipei a creat în interfața de lucru CLRE o pagină separată dedicată vocabularului lui Negulici și a adăugat în editorul de text caracterele majuscule ale alfabetului chirilic și literele alfabetului grecesc (literele latine, accentele, minusculele chirilice fiind deja incluse).

Principalele probleme cu care ne-am confruntat în timpul operațiilor de transcriere și de adnotare a textului lexicografic sunt enumerate în continuare.

a) Prima problemă a fost reprezentată de structura câmpurilor. În CLRE s-a lucrat, potrivit specificului dicționarelor moderne și a scopului validării la nivel de intrare și de indicații lexico-gramaticale, cu câmpurile: „Cuvânt-titlu”, „Nr. de omonim”, „Indicații gramaticale” și „Formă grafică pentru căutare” (este vorba, mai ales, de cuvinte scrise cu diacritice), dar și: „Tip intrare”. La o analiză a câtorva articole de pe primele pagini, au fost adăugate, în primă instanță, câteva câmpuri specifice: „Traducere”, „Definiție” (partea cea mai consistentă a unui articol), „Forme flexionare” (doar la verbe). În acele situații în care cuvântul-titlu a fost definit prin etimonul său, am optat pentru eticheta „Traducere” (ACERĂ – *acera*, p. 10), la fel ca în cazurile cuvintelor care în locul definiției prezintă echivalentul latin (ABONAMENT – *Pactum*, p. 2).

b) O problemă importantă provine de la o serie de caractere și de semne: vocala scurtă *u* cu caracter chirilic (pentru care nu am găsit corespondent, a fost redat deocamdată fără semn, ACERĂ: *ardeaŭ*) față de vocala scurtă *i* cu caracter latin (*Romanĭ*, problemă semnalată pentru *i* și *u* scurt, cf. Demidova, Burțeva 2017: 25); ligaturi la grupurile scrise cu caractere latine *ia* sau combinate *iu* (*u* chirilic) – redate fără semn; grafie ușor diferită a caracterelor chirilice corespunzătoare sunetelor [ț] și [ğ] față de original.

c) Fiind vorba despre transcrierea fidelă a textului, deci în alfabet de tranziție, s-a pus, evident, problema atât a căutării în interfața de consultare, cât și a alinierii ulterioare la nivel de intrare în corpusul CLRE. Problema a fost rezolvată parțial prin recuperarea formei transcrise în alfabet latin în cadrul CLRE inițial din câmpul „Cuvânt-titlu” în câmpul „Formă actuală de căutare”:

> O activitate specială realizată de lexicografi a fost introducerea manuală, în interfața de validare, a intrărilor din dicționarele scrise în alfabet chirilic sau în alfabet de tranziție, această operațiune fiind necesară din cauza erorilor de recunoaștere automată a caracterelor, întrucât nu există încă un program de OCR-izare pentru texte vechi românești (Tamba 2017: 228).

Cum articolele ale căror intrări au inițiala *A* au fost transcrise integral, la revizie, respectivele forme recuperate au fost, în unele situații, modificate, fiind scăpări din timpul operației de introducere manuală a slovelor (de exemplu: APANAȚIU în loc de APANAGIU, eroare datorată similarității dintre cele două slove chirilice corespunzătoare lui [ț] și [ğ] sau geminări de literă nejustificate la Negulici (v. Cuciureanu 1965).

d) Pe parcurs, am întâlnit secțiuni noi și structurări diferite ale unor articole: elemente de etimologie (etimon grecesc în alfabet corespunzător, în cazul lui ACEFAL, p. 9); mărci

de domeniu (de exemplu: „t. de him.”); separare a sensurilor nu numai prin punct și virgulă „;” în cadrul definiției (nuanțe de sens), ci și printr-un semn distinctiv „§” (sensuri diferite); prezența unor citate ilustrative introduse printr-un semn distinctiv „☼”, cu indicarea, uneori între paranteze, a numelui unui scriitor străin (de exemplu, în alfabet latin: „Cei mari ar trebui să puie epitafele străbunilor lor în anticamerele lor. (Boiste)”, Negulici 1848, s.v. *anticameră*); prezența unei a doua indicații gramaticale cu sensuri aparte după primul sens (ANTICAMERĂ). Fiind vorba despre o fază de testare, de posibilitatea întâlnirii și a altor aspecte tehnice noi în ceea ce privește organizarea informației lexicografice, nu s-a recurs, în această etapă, la modificarea structurii câmpurilor. Restructurarea câmpurilor se va putea realiza în urma analizei mai multor tipuri de articole și a posibilităților de organizare electronică.

e) Problema tehnică a intrării multiple ne era familiară din activitatea de validare a DA în CLRE (fiind, în cazul DA, justificată de o normă neunitară, de un uz fluctuant, v. Bursuc 2022). La Negulici, intrarea multiplă este îndreptățită, în cele mai multe cazuri, de ezitarea (autorului) între mai multe soluții etimologice și mai multe filiere simultane de împrumut latino-romanic evident (fie latină și franceză, fie latină, franceză și italiană, v. ACVILON, citat în Cuciureanu 1965: AKIΛON, AKUIΛON, AKVIΛON). Dar sunt și situații când intrarea multiplă este motivată altfel – sinonime concurente în limba de origine (ANTIMETABOLĂ, ANTIMETATESĂ, ANTIMETALEPSĂ, p. 38). În cazul DA s-a stabilit multiplicarea (de cele mai multe ori, dublarea) câmpului „Cuvânt-titlu”, în cadrul aceleiași intrări, toate cuvintele-titlu astfel completate regăsindu-se în lista de căutare CLRE. La Negulici, am optat pentru transcrierea enumerativă în același câmp a cuvintelor-titlu din intrarea multiplă (în general, în original, pe rânduri diferite cu acoladă, rar pe același rând cu „sau”), dar am multiplicat câmpul corespunzător „Formei grafice”, care sprijină căutarea.

f) Pe parcurs, am mai observat că după cuvântul-titlu, ordinea „indicații gramaticale – traducere” nu este sistematică, în unele cazuri traducerea regăsindu-se înaintea indicațiilor gramaticale. Nu e vorba pur și simplu de scăpări, întrucât se remarcă diferențe de punctuație. Din cele analizate până acum, nu există o justificare pentru această inversiune în cazul unor cuvinte (dar analiza trebuie să se facă pe întreg dicționarul). Sigur, dacă am fi completat întreg articolul într-un singur câmp, aceasta nu ar fi fost o problemă. Am optat pentru continuarea lucrului cu ordinea stabilită și afișarea întregului articol în această manieră.

g) Sunt inerente erorile tipografice: inversiuni de litere (ABJECTARE: *abjcetare*, în loc de *abjectare*), litere șterse (la tipar sau la scanare – necesită verificare), semne de punctuație redate nesistematic (punct în loc de virgulă sau invers ori deloc). Deși, în prima fază a reviziei literei *A*, a existat tentația de a opera astfel de modificări, am renunțat la această idee. În afară de inversarea ordinii secțiunilor „Indicații gramaticale”, respectiv „Traducere”, această ultimă secțiune ridică o altă problemă: scrierea când cu minusculă, când cu majusculă (un exemplu îl oferă pagina 15, unde jumătate dintre cuvintele-titlu au traducerea, respectiv etimonul cu majuscule, a doua jumătate fiind cu minuscule). Aceste aspecte necesită o abordare separată și în relație cu întregul.

h) Apar o serie de scăpări datorate bigrafismului: litere chirilice în loc de latine (sunt întrebuințate sistematic literele latine *r* și *v*, dar în câteva situații apar corespondentele chirilice, de exemplu: AEROGRAFIE primul *r* latin, al doilea *r* chirilic; *cineva* cu *v* chirilic, s.v. ABLEGARE), respectiv litere latine în loc de slove chirilice (*l* latin sau *c* latin, deși este folosit sistematic corespondentul chirilic, de exemplu: cuvântul-intrare ABDOMINAL; ABJECT după ABJEKTARE și înainte de ABJEKȚIE) – la fel, redate ca atare.

Au fost transcrise și adnotate primele 56 de pagini corespunzătoare articolelor cuvintelor-titlu cu inițiala *A*, a căror revizie am realizat-o, activitatea de transcriere continuând ulterior. A fost creată o pagină de consultare a dicționarului în care sunt afișate articolele cu inițiala *A* în format text și imagine (facsimil), la adresa: https://nv.solirom.ro/. Este, desigur, un rezultat parțial, cu precizarea a trei aspecte: a) grafia ușor diferită (*u* scurt fără semn); џ [ğ] și ц [ț] diferite; lipsa ligaturilor; lipsa accentelor și a spiritelor la literele grecești; lipsa evidențierii – prin italice la traduceri, prin spațiere la trimiteri, a numelor autorilor citatelor); b) forma grafică pentru căutare – transliterarea chirilicelor și reducerea literelor dublate (în general, numai în situații verificate, transcriere și transliterare interpretativă); c) ordinea „Indicații gramaticale” – „Traducere”, la afișare.

Analiza structurii articolelor odată cu transcrierea în întregime a acestora face posibilă desprinderea următoarelor concluzii parțiale: necesitatea a) restructurării câmpurilor (comparativ cu structura simplă din faza de testare); b) a marcării corecturilor unor erori sau scăpări (des, de tipar); în plus, c) a explicării unor aspecte precum intrarea multiplă (dublă sau triplă); prin urmare, necesitatea editării acestui dicționar în spiritul și după normele, în general, ale edițiilor de text, și, în special, ale edițiilor de lucrări lexicografice.

Concluzii

Articolul subliniază un deziderat evident: necesitatea transcrierii integrale a dicționarelor, avansul softurilor de prelucrare a textelor făcând posibil acest lucru în viitorul imediat. Colegii informaticieni „antrenează” softuri de transcriere și transliterare cu erori din ce în ce mai puține și este evident că, în foarte puțin timp, se vor putea transcrie automat, rapid, cu un cost minim. Dar am avut (încă) șansa ca, la culegerea textului în alfabet mixt, să ne fi „antrenat” (în grade diferite) abilitățile de recunoaștere a caracterelor chirilice și să fi parcurs un text lexicografic intrare cu intrare, similar lecturii unui text.

Demersul prospectiv pe care l-am asumat aduce nu numai o serie de concluzii ce pot deveni premisele unei cercetări mai elaborate, dar oferă și un rezultat parțial.

Mulțumiri: CS I dr. Gabriela Haja și CS I dr. Elena Isabelle Tamba pentru acordul derulării proiectului-pilot, CS drd. Claudius Teodorescu pentru dezvoltarea paginii de transcriere și adnotare și pentru asistența tehnică, doctorandei Alexandra Ilie (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), masterandei Mihaela Cristica (Universitatea Transilvania din Brașov), studentelor Teodora Schipor și Maria Hatos (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) pentru colaborarea la transcrierea în alfabet de tranziție a dicționarului menționat.

BIBLIOGRAFIE

Aldea *et al.* 2013 = Maria Aldea, Bogdan Harhătă, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, *Primii pași în realizarea ediției electronice a Lexiconului de la Buda (1825)*, în „Philologica Jassyensia”, Editura Alfa, IX, nr. 1 (17), p. 9–16.

Burlacu, Rabus 2021 = Constanța Burlacu, Achim Rabus, *Digitalizarea scrierilor cu alfabet chirilic (românesc) prin utilizarea platformei Transkribus: noi perspective*, în „Diacronia” 14, p. 1-10.

Bursuc 2022 = Alina-Mihaela Bursuc, *Despre sistemul de trimiteri din* Dicționarul limbii române. *Serie veche (DA)*, comunicare susținută la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” *Interferențe culturale, lingvistice și geopolitice în spațiul românesc*, 21–23 septembrie 2022 (în curs de publicare).

CIHAC, *D. et.* = A. de Cihac, *Dictionnaire d 'étymologie daco-romane*, vol. I: *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, Francfort A/M., Ludolphe St. Goar, Berlin, A. Asher, Bucarest, Socec, 1870; vol. II: *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort, Ludolphe St. Goar, Berlin, S. Calvary, București, Sotschek, 1879.

Cuciureanu 1965 = Ștefan Cuciureanu, *Italienisme la I.D. Negulici (1812–1851)*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie literară”, Tom XVI, p. 183–190.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea a II-a: *C*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, https://delr.lingv.ro/.

Demidova, Burțeva 2017 = Valentina Demidova, Ludmila Burțeva, *Digitizarea și prezentarea alfabetului chirilic românesc de tranziție (1830–1860)*, în „Akademos. Revistă de știință, inovare, cultură și artă”, nr. 1 (44), p. 24–29.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul XI, partea a 2-a, *Litera T*: *T–Tocăliță*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T*: *Tocăna–Twist*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, 1983, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

DLR[2] = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), ediția a doua, revizuită și adăugită, tom I: *Litera A*, fascicula 1: *A–Abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021, https://dlri.ro/.

Felea, Ungureanu 2022 = Ion-Mihai Felea, Mădălina Ungureanu, *Notă asupra ediției*, în *Primele dicționare bilingve românești (secolul al XVII-lea). Corpus digital prelucrat și aliniat*, http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/NoteOnEdition.

Haja *et al.* 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, https://profs.info.uaic.ro/~corinfor/DLR-achizitionarea.pdf.

Haja 2017 = Gabriela Haja, *eDTLR. Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic (2007-2010)*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 203–219.

Negulici 1848 = Ioan D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, și mai ales în științe.* București, Tipografia Colegiului.

Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I: *De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică.
Tamba 2017 = Elena Isabelle Tamba, *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și, parțial, la nivel de sens (2010–2013)*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 221–234.
Ursu, Ursu 2011 = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*, vol. III_1: *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment*. Partea I (Literele *A–M*).
Zafiu 2017 =: Rodica Zafiu, *Din terminologia împrumutului lexical: „vorbe radicale”*, în Adina Chirilă (ed.), *Omul de cuvânt. In honorem Gheorghe Chivu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 570–583.

***

CLRE = Corpus lexicografic românesc electronic, realizat în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, de: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudius-Marian Teodorescu, 2021– , https://clre.solirom.ro/.
DEXONLINE = *Dexonline. Dicționare ale limbii române*; https://dexonline.ro/.
eDTLR = *Dicționarul-tezaur al limbii române în format electronic*; http://lsplr.iit.academiaromana-is.ro/resources/detail/5/.
eRomLex = *Primele dicționare bilingve românești (secolul al XVII-lea). Corpus digital prelucrat și aliniat*; http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/.
NV = https://nv.solirom.ro/.
SOLIROM = *Instrumente și resurse digitale pentru limba și literatura română*; https://solirom.ro/.

ASPECTS OF THE DIGITALISATION OF A DICTIONARY PRINTED IN TRANSITIONAL ALPHABET

ABSTRACT

The article aims to present a prospective activity carried out in the first four months of 2023. It is about testing the working interface of the project *Romanian Lexicographic Electronic Corpus* (CLRE) in order to transcribe the articles of a dictionary printed in the transitional alphabet. Aspects such as: the current possibilities of digitizing a printed dictionary, the characteristics of the CLRE interface, data on the *Romanian Vocabulary* of Ioan D. Negulici, a 19th century dictionary printed in the transitional alphabet, problems arising in this activity of transcription and annotation of articles with the initials *A–D*, solutions found, a partial result, as well as a series of conclusions and openings are reviewed. The analysis of the structure of the articles together with their full transcription makes it possible to draw the following partial conclusions: the need to a) restructure the fields; b) marking the corrections of some errors or omissions; in addition, c) explaining aspects such as multiple entry; therefore, the need to edit this dictionary in the spirit and according to the norms of the editions of lexicographic works.

Keywords: *image format*; *text format*; *transitional alphabet*; *dictionary*; *Romanian Lexicographic Electronic Corpus (CLRE).*

PARTICULARITĂȚI LEXICO-SEMANTICE ÎN CAPITOLUL „POVĂȚUIRI ȘI ÎNVĂȚĂTURI”. ANALIZĂ COMPARATIVĂ ÎNTRE LITURGHIERUL DIN 1815 DE LA CHIȘINĂU ȘI EDIȚIA DIN 2012 DE LA BUCUREȘTI

MARIA-LUCREȚIA CAZAC*

Preliminarii

Autorii care susțin autonomia stilului bisericesc (Teleoacă 2014: 207, Răducănescu 2011: 335, Chirilă 2005: 167) menționează ca trăsături definitorii caracterul arhaic în plan lexical, monumentalitatea discursului, necesitatea de a impune și de a păstra o anumită distanță față de vorbirea curentă, fără a pierde însă posibilitatea unei comunicări și a unei implicări afective a emițătorului în dialogul cu Dumnezeu (Coserio 2010). De asemenea, sunt enumerate tendința de a așeza în armonie tradiția cu avântul modern și menținerea unui aspect sacru, dar accesibil oricărui receptor. În plus, se evidențiază un anume conservatorism al limbajului, inovația fiind receptată cu neîncredere în textul bisericesc ortodox. Dincolo de această atitudine refractară, limbajul bisericesc se află totuși într-un proces continuu de transformare, modificările lingvistice realizându-se gradual și lent. În studiul de față vom avea în centru analiza acestui proces, evidențiind particularitățile semantico-lexicale din secvența *Pentru darea, primirea, paza și cinstirea Dumnezeieștilor Taine* a capitolului *Învățătoare Povățuire* din cadrul a două liturghiere în limba română, din epoci diferite. Pe de o parte, avem în vedere *Liturghierul* de la 1815, tipărit la Chișinău, cu binecuvântarea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. În cazul acestuia, potrivit *Pastoralei* introductive, au fost utilizate multiple surse din spațiul românesc, slav și grecesc, aspect observabil la nivelul opțiunilor lexicale. Pe de altă parte, vom analiza ultima ediție a acestei cărți de cult, din 2012, realizată în cadrul Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române, o diortosire care îi aparține Episcopului Ciprian Câmpineanul și Protosinghelului Chiril Lovin, coordonatorul departamentului Carte de cult. Aceștia, conform propriilor mărturii, au avut ca punct de pornire edițiile *Liturghierului* din anii 2000 și 2008, respectând, totodată, observațiile Comisiei Liturgice a Arhiepiscopiei Bucureștilor, precum și sugestiile venite din diverse eparhii, de la preoți și profesori de teologie. De asemenea, au fost cercetate vechi ediții

* Centrul de Limbi Moderne și Integrare Culturală – Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr. T. Popa”, Iași, Strada Gheorghe Săulescu, nr. 4 / Școala Doctorală de Studii Filologice, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, B-dul Carol I, nr. 11.

românești, precum și ale altor biserici ortodoxe surori, cu precădere, ale ultimelor ediții grecești. Analiza dinamicii limbajului bisericesc va avea în centru patru categorii de termeni: din latină, din slavă/slavonă, din greacă și formați pe teren lingvistic românesc, subliniindu-i pe aceia care se evidențiază prin transformări lexicale și/sau semantice, influențând într-o pondere mai mare sau mai mică semantica globală a textului liturgic. Capitolul din cadrul căruia a fost extrasă secvența care a fost supusă analizei noastre cuprinde diverse sugestii de ordin tipiconal și liturgic adresate preoților cu privire la conduita pe care, din punct de vedere teologic, se recomandă să o adopte înaintea momentului euharistic, în timpul slujirii la altar și după acesta. Există în mod individual și cartea intitulată *Tipic*, unde sunt încadrate toate indicațiile privind actul de slujire religioasă, dar nu despre aceasta vom discuta, ci ne vom referi numai la aspectele încadrate în *Liturghier*, cu rolul de a prezenta cele două direcții: descrierea acțiunii liturgice și introducerea noțiunii de *ritualistică* (cf. Baciu 2000: 244). Dincolo de particularitățile de natură fonetică, ce marchează încadrarea tipăriturii de la Chișinău într-o anumită zonă dialectală, elementele lexico-semantice ce diferențiază cele două texte-suport surprind specificul limbajului bisericesc și al dinamicii de evoluție a sa.

Particularități lexicale

1. Cuvinte din latină

Coperămấnt, v. coperemânt, „ceea ce acoperă s. cu care se acoperă ceva, înveliș, acoperământ”: „Iară ponomariul în bisêrică și în predvor, așijderea, icoanele, părêții, podul, *coperămînturile*, de praf și de painjăni și pe gios de gunoaie adeseori a le curăța sînt datori” (BODONI, LIT., 395[r]/III 183[r]). Etimologie: din lat. *co(o)perimentum, -i* ‘înveliș, capac’ (cf. DA). În *Liturghierul* din spațiul românesc este consemnat termenul **acoperămấnt** (v. *acoperemânt*): „Ecleziarhii (paraclisierii) sunt datori a curăța adeseori de praf și de păianjeni toată biserica și icoanele, pereții, podul, *acoperămintele*, precum și pridvorul” (LITURGHIER 2012: 521). Etimologie: derivat din *acoperi*, după *coperământ* (cf. DA).

Lumínă s.f., cu sensul „(spec., popular) lumânare”: „luminile să le aprinză și să le stîngă” (BODONI, LIT., 395[r]/III 183[r]). Etimologie: lat. *lumina* (nominativul plural al lui *lumen*, *-inis*). În *Liturghierul* din 2012 este utilizat termenul **lumânáre** s.f. „obiect de luminat, de obicei, de formă cilindrică, făcut din ceară sau din altă materie grasă solidificată, având la mijloc un fitil de material textil, care, aprins, arde cu flacără, producând lumină”: „să aprindă *lumânările* și să le stingă” (LITURGHIER 2012: 520). Etimologie: lat. *luminare* (cf. DLR). De asemenea, există două ocurențe ale acestui substantiv și în cartea realizată în spațiul Imperiului Țarist: „Iară preotul țiind sfêșnicul cu *lumînarea* și cu cadelnița cu amîndoo mîinile căutînd cătră răsărit, zice cu glas: Înțelepciune, drepți!” (BODONI, LIT., 199[r]/III 85[r]), „de va îndrăzni preotul fără de *lumînări* a sluji Liturghiia, va greși de moarte” (BODONI, LIT., 374[v]/III 172[v]).

Popór s.n. „(învechit și regional, mai ales în texte cu conținut religios) totalitatea credincioșilor de același cult dintr-o țară, dintr-o regiune, dintr-o eparhie, dintr-o parohie”:

„preoții de popor să-și învețe" (BODONI, LIT., 392[v]/III 181[v]). Etimologie: lat. *populus* (cf. DLR). În ultima ediție a *Liturghierului*, a fost utilizat termenul **enoríe** s.f. 'parohie', atestat pentru prima oară în 1543 (cf. DLR): „preoții de *enorie* să învețe" (LITURGHIER 2012: 517). Etimologie: ngr. ἐνορία, slavon. енориꙗ.

Vârtós adv. „(învechit și popular; la comparativ) mai ales, mai cu seamă, în special, îndeosebi": „Iară de dumnezeiescul prestol și, mai vîrtos, de însuși Dumnzeieștile Taine ce sînt pre dînsul" (BODONI, LIT., 395[r]/III 183[r]). Etimologie: lat. *virtuosus* (cf. DLR). Tot un adverb întrebuințat la comparativ este reperat în ultima ediție, dar cu forma **alés**: „Iar de dumnezeiasca Masă și mai *ales* de înseși Dumnezeieștile Taine, care sunt pe ea" (LITURGHIER 2012: 520). Etimologie: v. *alege* (cf. DLR).

2. Cuvinte din slavă (veche și modernă)

Așíjderea adv. „tot așa, tot astfel, la fel, asemenea": „Și vrînd să ieși, *așijderea*, mai întîi închinîndu-te pînă la pămînt, Dumnezeieștilor Taine să ieși" (BODONI, LIT., 394[v]/III 182[v]). Etimologie: o formă contaminată din **așiș** și sinonimul sârbesc *takoždere* (Petriceicu-Hasdeu) sau din paleosl. *takožde*, cu adăugarea unui *-re* adverbial (cf. Tiktin). Autorii DA afirmă că un argument pentru opinia lui Tiktin ar fi împrejurarea că termenul e răspândit pe întreg teritoriul daco-român. Aceștia însă adaugă faptul că nu avem a face cu formațiune populară, ci această contaminare se datorează primilor traducători români care, probabil, cunoșteau limba sârbă. Cuvântul are și astăzi un caracter arhaic și se pare că a pătruns în limbă prin scrierile bisericești. În *Liturghierul* din 2012 este utilizat un alt termen, cu semantică similară **de asemenea**: „Și, vrând să ieși, *de asemenea*, să te închini mai întâi, până la pământ, înaintea Dumnezeieștilor Taine" (LITURGHIER 2012: 519). Etimologie: din lat. *assimilis*, *-e* 'asemănător', devenit mai întâi **aseamere*, apoi, prin asimilarea consoanei [r] de către nazala anterioară: *aseamene* > *asemene* (cf. DA).

Clíric s.m., „(bis.) membru al clerului, față bisericească; p. restr. alt om al bisericii, membru al clerului, afară de preot, s. chiar cel ce se pregătește de cariera preoțească": „fieștecare slujitoriu celor sfinte și *cliricii*" (BODONI, LIT., 394[v]/III 182[v]). Etimologie: în limba veche, din paleosl. *klirikŭ* (<gr. κληρικός) (cf. DA). În *Liturghierul* actual a fost utilizat termenul **clér**: „fiecare slujitor al celor sfinte și *clericii*" (LITURGHIER 2012: 520). Etimologie: de la începutul secolului al XIX-lea, neologism din lat. *clericus, -um* (cf. DA).

Cúrvă s.f. „(cuvânt uzual la scriitorii vechi și în graiul popular, dar evitat în limba claselor culte și în literatură) fată s. femeie care își vinde trupul pentru bani; p. ext. fată s. femeie care curvește, trăiește în desfrâu": „curvarii și *curvele*" (BODONI, LIT., 396[v]/III 183[v]). Etimologie: v. sl. *kurŭva*, id. (bulg., srb., rus. *kurva*, neogr. *κούρβα*, alb. *kurva*, ung. *kurva*) (cf. DA). Termenul folosit în textul actual este **desfrânată**: „*desfrânații* și desfrânatele" (LITURGHIER 2012: 522). Etimologie: v. *desfrâna* (cf. DLR).

Dar s.n. „(în concepțiile religiei creștine adesea cu determinările «Duhului Sfânt» sau «lui Dumnezeu») har divin dat oamenilor prin cea de-a treia ipostază a Trinității, Duhul Sfânt": „întru priimirea *darului* Domnului" (BODONI, LIT., 396[v]/183[v]), „cu *darul* lui Iisus

Hristos” (BODONI, LIT., 397r/III 184r). Etimologie: v. sl. даръ (cf. DA, DLR). În *Liturghierul* realizat la București este utilizat termenul **har** ‘grație’: „pentru primirea harului Domnului” (LITURGHIER 2012: 522), „cu *harul* Mântuitorului Iisus Hristos” (LITURGHIER 2012: 523). Etimologie: cuvântul a intrat în limbă, potrivit autorilor DA, mai întâi prin intermediul bisericii, din paleosl. даръ (<gr. *χάρις*) ‘grația’, apoi direct din ngr. *χάρις*.

Ispovedánie s.f. „acțiunea de a te spovedi, mărturisire, confesiune”: „înainte gătindu-să pe sine, după rînduială, cătră *ispovêdaniia* păcatelor sale” (BODONI, LIT., 392v/III 181v). Etimologie: slavon. исповѣданиѥ (cf. Scriban). *Liturghierul* actual prezintă termenul **mărturisire**, cu sensul „acțiunea de a (se) mărturisi și rezultatul ei; (bis.) spovedanie” (cf. DLR): „Mai înainte să se pregătească, după rânduială, prin *mărturisirea* păcatelor” (LITURGHIER 2012: 518). Etimologie: v. *mărturisi* (cf. slavon. *мартоурисати*) (cf. Șăineanu; DLR).

Jărtvénic s.n. „(spec., bis.) masă din altar, așezată în colț, în dreptul ușii din stânga, pe care se pregătesc sfintele daruri”: „Iară prestolul și *jărtvenicul* numai preotul și diaconul sau ipodiaconul să-l curățască și să-l șteargă” (BODONI, LIT., 395r/III 183r). Etimologie: paleosl. **žrŭtvĭnikŭ** (cf. DA). Termenul folosit în ultima ediție este **proscomidiár**, care desemnează „1. nișă, firidă în peretele de nord al altarului, unde se săvârșește proscomidia; jertfelnic mic; 2. simbolizează staulul și ieslea în care s-a născut Mântuitorul” (cf. DR): „Iar Sfânta Masă și *Proscomidiarul* numai preotul și diaconul și ipodiaconul să le curățe și să le șteargă” (LITURGHIER 2012: 521). Etimologie: *proscomídie*[1] + suf. *-ar*.

Molítvă s.f. „(în ritualul bisericii creștine ortodoxe; de obicei în legătură cu verbele «a citi», «a zice» sau «a face» și urmat de determinări introduse prin prep. «de» sau de genitiv) rugăciune; spec. rugăciune de iertare a păcatelor citită de preot în împrejurări speciale (la bolnavi, la înmormântări, botezuri, nunți etc.)”: „*molitvele* cele de mulțumire după Sfînta Priceștanie să le săvîrșască” (BODONI, LIT., 393r/III 182r). Etimologie: slavon. *молитва* (cf. DLR). Termenul utilizat în ultima ediție este **rugăciúne**, cu sensul „cerere, mulțumire sau laudă adresată de credincioși divinității (oral sau în minte, liber, după text); închinare, rugă, (învechit) rugare, rugăminte, molitvă, (învechit)”: „*rugăciunile* de mulțumire după Sfânta Împătășire să le citească” (LITURGHIER 2012: 519). Etimologie: lat. *rogatio*, *-onis* (cf. DLR).

Noród s.n. „(învechit și popular) totalitatea credincioșilor care aparțin unui cult creștin sau p. restr., unei parohii, unei eparhii etc.”: „aceasta Lui de la tine și de la tot *norodul* Îi iaste plăcut” (BODONI, LIT., 394v/III 182v). Etimologie: slavon. *народъ* (cf.

[1] În BODONI, LIT., apare **sfânta proscomodie, proscomidie**: „Iară turnînd apă la vremea proscomídiei sau după săvîrșirea în potir” (BODONI, LIT., 376v/III 173v) (36 ocurențe în *Povățuitoarea învățătură*). Etimologie: slavon. proskomidiæ. De asemenea, notăm 2 ocurențe ale termenului **predlojénie**: „apoi toarnă în sfîntul păhar vin și apă, zicînd cêle obicinuite și le acopere pre dînsele cu sfintele pocrovêțe și cădêște, zicînd molitva predlojeniei” (BODONI, LIT., 188v/ III 79v), „Și, luînd cadelnița, tămîiază zveazda și pocrovêțele și acopere discosul și potiriul, nimic zicînd, nici molitva predlojeniei, ci tace, ci numai zice” (BODONI, LIT., 190v/III 80v), în cadrul *Liturghiei Darurilor mai înainte Sfințite*. Etimologie: v. sl. прѣдъложениѥ, rus. *предложение*.

DLR). În *Liturghierul* din 2012, este utilizată structura nominală la plural „toți credincioșii": „acestea sunt plăcute lui Dumnezeu de la tine și de la *toți credincioșii*" (LITURGHIER 2012: 519). Etimologie: lat. pop. **credentiosus*, *-a*, *-um* (derivat din *credentia* cu suf. *-osus*) (cf. DA).

Oltáriu s.n. „(învechit și popular) altar": „vrînd să întri în *oltariu*" (BODONI, LIT., 394[v]/III 182[v]). Etimologie: slavon. олътарь (cf. DLR). Termenul preferat în ultima ediție este **altár**: „vrând să intri în *Altar*" (LITURGHIER 2012: 519). Etimologie: din lat. *altarium* sau *altare*; alb. *ljter*, ital., sard. *altare*, v. -prov. *altar*, fr. *autel* (cf. dubletul *oltar*) (cf. DA).

Păzí v. „(învechit) a păstra, a menține (în aceeași stare); a întreține, a conserva": „din chivot să iai Dumnezeieștile Taine care *să păzăsc* pentru bólnavi" (BODONI, LIT., 394[v]/III 182[v]). Etimologie: v. sl. *пазити* (cf. DLR). În *Liturghierul* din 2012 a fost întrebuințat verbul **păstrá** „(adesea cu determinări locale) a ține la loc sigur păzind cu grijă, a pune bine; a ține în bună stare, a avea grijă de ...; a ține mai departe în posesia sa": „să se ia din chivot Dumnezeieștile Taine, care *se păstrează* pentru cei bolnavi" (LITURGHIER 2012: 519). Etimologie: bg. *настря* (DLR, Șăineanu), ngr. *παστρεύω* 'a curăța', din *πάστρα* 'curățenie' (Meyer, Tiktin, cf. DER).

Ponomár s.m. „(regional, mai ales în Moldova) paracliser": „Pre cei ce slujesc oltariului, adică pre *ponomari*, preotul este datoriu foarte să-i învêță" (BODONI, LIT., 394[v]/III 182[r] – 395[r]/III 183[r]). Etimologie: ucr. *паламарь* (cf. DLR). În capitolul care cuprinde rânduiala slujbei de priveghere este utilizat și termenul *paraeclisiarh, paraecclisiarhul*: „mergînd înaintea lui paraeclisiarhul cu sfeșnecul " (BODONI, LIT., 16[v]/II 2[v]), „Iară după multă cetirea în Faptele Sfinților Apostoli, iese *paraecclisiarhul* și trage clopotul cel mare și trag toate și celelalte clopote mari și mici" (BODONI, LIT., 394[v]/III 182[v]). Etimologie: ngr. *ἐκκησιάρχης* (cf. DLR). Ediția actuală prezintă ca termen utilizat **ecléziarh**, cu semantica așezată între paranteze – „cleric care are în grija sa rânduiala serviciului religios într-o biserică sau mănăstire; precum și epitropia obiectelor de cult; șeful slujitorilor unei catedrale sau mănăstiri; p. restr. paracliser": „Pe cei care slujesc altarului, adică pe *ecleziarhi* (paracliseri), preotul este dator să-i învețe" (LITURGHIER 2012: 520). Termenul **ecleziarh** este întrebuințat și în tipăritura basarabeană, dar cu prima accepțiune, cea clericală: „Și îndată începe cu glas mai sus cel mai mare sau *ecclisiarhul* pe glas 8: «Binecuvintează, suflete al mieu pre Domnul»" (BODONI, LIT., 17[r]/II 3[r]).

Poruncí v. „(învechit și regional) a trimite vorbă, a da de știre, a face cunoscut; a vesti, a comunica, a transmite, a împărtăși (ceva)": „*poruncește* altora să aștepte pe adoa zi" (BODONI, LIT., 394[v]/III 182[v]). Etimologie: v. sl. порѫчити (cf. DLR). Termenul utilizat în cartea bisericească de astăzi este verbul **îndemna** „a mâna, a îmboldi, a stimula (pe cineva să facă ceva)": „*să fie îndemnați* să aștepte până a doua zi" (LITURGHIER 2012: 519). Etimologie: lat. * *inde-mino* 'mân de acolo' (cf. DA).

Pravoslávnic adj. „(astăzi, rar) ortodox; p. gener. creștin": „care să le priimească sufletele *pravoslavnicilor* creștini" (BODONI, LIT., 397[r]/III 184[r]). Etimologie: v. sl. *православьнъ* (cf. DLR). Termenul reperat în textul de secol al XXI-lea este compusul

dreptslăvitor „(persoană) care laudă pe Dumnezeu; (în concepțiile religioase) om lipsit de păcate, care în timpul vieții a respectat preceptele religiei creștine” (cf. DLR): „pe care să le primească sufletele *dreptslăvitorilor* creștini” (LITURGHIER 2012: 523). Etimologie: *drept* + *slăvitor*.

Prestól s.n. „masa din mijlocul altarului, în bisericile creștine, pe care se țin obiectele necesare oficierii serviciului religios, sfânta masă”: „apropiindu-te către dumnezeiescul *prestol*” (BODONI, LIT., 394^{v}/III 182^{v}). Etimologie: slavon. ***прѣстолъ*** (cf. DLR). De asemenea, notăm aspectul potrivit căruia, în text întâlnim un context în care este întrebuințată forma literară de astăzi, **pristol**: „Preotul cel ce slujaște, de va cunoaște, înaintea sfințirii, precum că pîinea pe *pristol* puse în discos spre sfințire, iaste strecată” (376^{v}/III 173^{v}). Secvența întrebuințată în ediția actuală este „dumnezeiasca masă” (bis. *sfânta masă*): „Apropriindu-te de *dumnezeiasca masă*” (LITURGHIER 2012: 519). Etimologie: lat. *mensa* (cf. DLR). În *Liturghierul* de la Chișinău există un unic context în care nu a fost utilizat substantivul *pristol*, ci această secvență: „Iară în biserică și în oltariu și pre sfînta masă a lui Dumnezeu” (BODONI, LIT., 372^{v}/III 171^{v}).

Prost, proástă adj. „care este comun, obișnuit, simplu, de rând”: „ să nu îndrăznești (...) pîine *proastă* să pui” (BODONI, LIT., 393^{r}/III 181^{r} – 394^{v}/ III 182^{v}). Etimologie: v. sl. ***простъ*** (cf. DLR). În *Liturghierul* din spațiul Bisericii Ortodoxe Române nu este întrebuințat un adjectiv cu o semantică similară, substantivul figurând neînsoțit: „preotul (...) să nu îndrăznească (...) să mai toarne (...) pâine din nou” (LITURGHIER 2012: 519).

Uncróp s.n. „(învechit și regional) apa caldă; (și cu determinările «fierbinte», «clocotit») apă fierbinte sau care clocotește”: „pînă cînd li si va da anáforă și vin cu *uncrop*” (BODONI, LIT., 393^{r}/III 181^{r}). Etimologie: slavon. ***оукропъ***, ucr. *ykpin*, *ykpony* – *crop*: prin falsă analiză (cf. DLR). În ultima ediție a *Liturghierului*, este utilizată structura **apă caldă**, păstrând semantica: „Până când li se va da anafura și vin cu *apă caldă*” (LITURGHIER 2012: 519).

Ustáv s.n., cu sensurile „(învechit) 1. sfârșit de rugăciune; 2. regulă, prescripție, rânduială (bisericească sau monahală)”: „după rînduială și *ustavul* bisericesc” (BODONI, LIT., 396^{v}/III 183^{v}). Etimologie: slavon. оуставъ (cf. DLR). În ceea ce privește textul din 2012, consemnăm termenul **tipíc** s.n. „carte care cuprinde ansamblul regulilor după care se oficiază slujbele religioase; p. ext. normă, regulă pentru săvârșirea serviciului divin; ritual, ceremonial religios”: „după rânduială și *tipicul* bisericesc” (LITURGHIER 2012: 521). Etimologie: slavon. ***типикъ***, ngr. *τυπικόν* (cf. DLR). Termenul este întrebuințat și în tipăritura basarabeană de uz liturgic, dar numai la nivelul titlurilor: „*Tipicul* sfintei slujiri, adecă cum slujaște diaconul cu preotul, la Vecernia cea Mare, la Utrene și la Liturghie: List 1 la început” (BODONI, LIT., 10^{v}/I 4^{v}), „Rînduiala Vecernii ceii mici, după *tipic*” (BODONI, LIT., 13^{r}/II 1^{r}).

3. Cuvinte din greacă

Ipochímen s.a. și m. „(grecism învechit, familiar) persoană, personaj, ins, individ": „*ipochimenul* acela să nu fie supt prepus și să nu să facă obraznic atuncea cînd să va priciștui sau să va depărta" (BODONI, LIT., 397r/III 184r). Etimologie: ngr. *ὑποκείμενον* (cf. DA). În ediția actuală, nu întâlnim un termen echivalent, ci doar un pronume personal: „iar *ei* să fie bănuiți și să se arate plini de necuviință, atuncea când se vor apropia de Sfânta Împărtășire" (LITURGHIER 2012: 522).

4. Cuvinte formate pe teren românesc

Curățénie s.f. „(la origine, *curățenie* era abstract verbal cu înțelesul fundamental de 'curățire'; cu timpul să înlocuiască pe *curăție*, abstract adjectival) 1. Propriu. Acțiunea de a curăța s. calitatea (starea, înfățișarea) unei persoane curate s. a unui lucru curat; curățire; lipsă de murdării, de infecții; 2. Figurat. Curățire, ispășirea păcatelor, purificare; firea omului curat; nevinovăție, cinste, corectitudine, integritate, simțire curată, sinceritate": ca să păzim pravilile bisericești întru *curățăniia* ce trupească și sufletească (BODONI, LIT., 397r/III 184r). Etimologie: derivat din *curăța* + suf. abstr. -*enie* (cf. DA). Menționăm pentru ediția 2012 termenul **curățíe**[2]: „de a păzi pravilele bisericești, cu *curăția* cea trupească și sufletească" (LITURGHIER 2012: 523). Conform DA, cuvântul *curăție* era abstract adjectival, arătând o însușire, însă, cu timpul s-a creat o confuzie cu abstractul verbal *curățenie* ('curățire'), care l-a înlocuit în mare parte. Termenului îi sunt consemnate mai multe sensuri: „1. (propriu) calitatea, starea, înfățișarea unei persoane curate s. unui lucru curat, lipsit de murdării, de infecții, curățenie; 2. castitate, curățenie; 3. (fig.) curățire, ispășirea păcatelor, purificare; firea omului curat". Etimologie: derivat din *curat*, cu suf. abstract -*enie*. Sub raport cantitativ, în privința tipăriturii de la Chișinău, marcăm o singură ocurență a substantivului *curățenie* și 4 ale substantivului *curăție*: „fără de gîlceavă să viețuim întru toată buna-credință și *curățiia*" (BODONI, LIT., 128v/III 49v).

Curățíre s.f. „(abstr.) acțiunea de a face curat": „Deci datori sînt cu smerenie și cu *curățire* gătindu-și trupurile și sufletele sale să se apropie cătră ceaste Dumnezeiești Taine" (BODONI, LIT., 392v/III 181v). Etimologie: *curăți* derivat din *curat* (cf. DA). În *Liturghierul* din 2012 termenul ales este **curățíe**: „Deci datori sunt să se apropie către Dumnezeieștile Taine cu smerenie și *curăție*, gătindu-și mai dinainte trupurile și sufletele lor" (LITURGHIER 2012: 517–518). Conform DA, cuvântul *curăție* era abstract adjectival, arătând o însușire, însă, cu timpul s-a creat o confuzie cu abstractul verbal *curățenie* ('curățire'), care l-a înlocuit în mare parte. Termenului îi sunt consemnate mai multe sensuri: „1. (propriu) calitatea, starea, înfățișarea unei persoane curate s. unui lucru curat, lipsit de murdării, de infecții, curățenie; 2. castitate, curățenie; 3. (fig.) curățire, ispășirea păcatelor, purificare; firea omului curat". Etimologie: derivat din *curat*, cu suf. abstract -*enie*.

[2] Vezi infra *curățire*.

Curvár s.m. „(cuvânt evitat în limba literară, mai ales în limba veche) bărbat desfrânat care umblă mult după femei”: „*curvarii* și curvele” (BODONI, LIT., 396[v]/III 183[v]). Etimologie: derivat din *curvă*, cu suf. nom. ag. *-ar* sau împrumutat din v. sl. *kurŭvarĭ* (cf. și alb. *kurvar*) (cf. DA). Analizând ultima ediție a *Liturghierului*, identificăm termenul **desfrânát** „persoană care încalcă, depășește limitele bunei-cuviințe, moralității; destrăbălat, depravat, imoral”: „*desfrânații* și desfrânatele” (LITURGHIER 2012: 522). Etimologie: v. *desfrâna* (cf. DLR).

Datórnic, -ă adj. „(învechit) necesar”: „să-și facă *datornica* închinăciune slujitorii celor sfinte și tot norodul” (BODONI, LIT., 394[v]/III 182[v]). Etimologie: *dator* + suf. *-nic* (cf. DLR). Termenul folosit în ultima ediție este **datorítă** adj. „care trebuie îndeplinit, făcut, care constituie o obligație morală legală sau morală, cuvenit”: „să-și facă *datorita* închinăciune și slujitorii celor sfinte și toți credincioșii” (LITURGHIER 2012: 519). Etimologie: v. *datori* (cf. DLR).

Leșinătură s.f. ‘leșin’: „cînd își vor veni (...) în sîmțire din *leșinătură*” (BODONI, LIT., 397[r]/III 184[r]). Etimologie: *leșina* + suf. *-ătură* (cf. DA). Termenul utilizat în celălalt text supus analizei noastre este **leșín**, cu sensurile „1. pierdere instantanee și de scurtă durată a cunoștinței, caracterizată prin rărirea bătăilor inimii și încetinirea mișcărilor respiratorii, provocată de scăderea bruscă și temporară a irigației cerebrale; 2. senzație de sfâșeală, de mare slăbiciune, de lipsă a forței, a vigoarei”: „când își vor veni (...) în simțire din *leșin*” (LITURGHIER 2012: 522). Etimologie: derivat regresiv de la *leșina* (cf. DLR).

Niceodinioáră adv. „(învechit) niciodată” (cf. DLR): „*niceodinioară* să nu să afle pre dînsele praf” (BODONI, LIT., 395[r]/III 182[r]). Etimologie: *nici* + *odinioară*. Tot un adverb compus este întrebuințat și în ediția actuală **niciodátă**: „ca *niciodată* să nu se afle pe ele praf” (LITURGHIER 2012: 521). Etimologie: *nici + o+ dată* (cf. DLR).

Orânduiálă s.f. ‘ordine, regulă’: „cea cu bună *orînduială* privighiere” (BODONI, LIT., 397r/III 184r). Etimologie: *orândui* + suf. *–eală* (cf. DLR). Despre termenul întrebuințat în *Liturghierul* bucureștean, notăm **rânduiálă** „organizare, ordine (într-un domeniu de activitate); disciplină, regulă”: „privegherea (...) cu bună *rânduială*” (LITURGHIER 2012: 523). Etimologie: *rândui* + *–eală* (cf. DLR).

Pázā s.f. „(înv., rar) faptul de a păstra, de a menține ceva cf. *păzi*; (rar) preocupare, străduință de a face ceva; râvnă, zel”: „Și depărtîndu-se puțîn, să se închine, însă nu pînă la pămînt, pentru *paza* Tainelor ce le-au priimit și să stea pe la locurile sale” (BODONI, LIT., 393[r]/III 182[r]). Etimologie: derivat regresiv de la *păzi* (cf. DLR). Analizând lexicul *Liturghierului* din 2012, observăm utilizarea substantivului **sfințénie** „caracterul a ceea ce este sfânt”: „și, depărtându-se puțin, să se închine, însă nu până la pământ, pentru *sfințenia* Tainelor ce le-a primit” (LITURGHIER 2012: 519). Etimologie: *sfinți* + suf. *–enie* (cf. DLR).

Poporeán, -ă s.m. și f. v. **poporán** s.m. și f. „(învechit și regional) enoriaș, credincios (care aparține unei anumite eparhii, parohii etc.)”: „Iară preoții de popor să-și învețe pe *poporeanii* săi” (BODONI, LIT., 392[v]/III 181[v]), „aceasta să cade preotului, totdeauna, să învêță pre *poporăni*” (BODONI, LIT., 396[v]/III 183[v]), „aceasta să cade preotului, totdeauna,

să învêță pre *poporăni* și pre fiii săi cei duhovnicești” (BODONI, LIT., 396^{v}/III 183^{v}). Etimologie: derivat de la *popor* + suf. *–(e)an* (cf. DLR). Termenul utilizat în *Liturghierul* de la Patriarhia Bisericii Ortodoxe Române este **enoriáș**, având aceeași semantică – „persoană care aparține unei enorii; credincios, (învechit) poporan, (rar) parohian”: „Iar preoții de enorie să învețe pe *enoriașii* lor” (LITURGHIER 2012: 517). Etimologie: *enorie* + suf. *-aș* (cf. DLR). Un alt termen ce poate fi întâlnit în ediția 2012 este **parohián** „(învechit și regional) enoriaș”: „aceasta se cuvinte preotului, totdeauna, să învețe pe *parohieni* și pe fiii săi duhovnicești” (LITURGHIER 2012: 521). Etimologie: din lat. *parochianus*, germ. *Parochian* (cf. DLR).

Sodomleán s.m. „(învechit) persoană care practică sodomia”: „sodomlênii” (BODONI, LIT., 396^{v}/III 183^{v}). Etimologie: *Sodom* (n. pr.) + suf. *–(l)ean* (cf. DLR, cf. slavon. **содомлꙗнинъ**). În *Liturghierul* din 2012 a fost preferat termenul **sodomít** „(învechit) persoană care practică sodomia”: „sodomiții” (LITURGHIER 2012: 522). Etimologie: ngr. *σοδομίτης*, fr. *sodomite* (cf. DLR).

Sufletésc, -ească adj. „(înv.) moralic, moralicesc, moralnic”: „toți cei ce să gătesc negreșit să se înfrîneze și în rugăciuni, în închinăciuni și în gîndirile cele *sufletești* să petreacă cît va fi cu putință” (BODONI, LIT., 393^{r}/III 182^{r}). Etimologie: *suflet* + suf. *-esc* (cf. DLR). În *Liturghierul* din 2012 a fost utilizat termenul **curát** „(despre inimă, suflet, cuget, conștiință, cuvânt etc.) sincer, deschis, nefățarnic, din inimă, bine intenționat, cu conștiința împăcată, fără mustrare de cuget, pur”: „Toți cei care se pregătesc de Sfânta împărtășire, negreșit să se înfrâneze și, în rugăciuni, în închinăciuni și gânduri *curate*, să petreacă, pe cât va fi cu putință” (LITURGHIER 2012: 518). Etimologie: în cuvântul românesc, s-a amestecat lat. *colatus*, *-a*, *-um* și (de la *colo, -are*) și curatus, *-a*, *-um* (de la *curo, -are*) (cf. DA).

Urmá v. tranz. „a se conduce după…, a proceda (a fi) conform cu…; a respecta o indicație primită; a asculta de cineva; a imita ceva sau pe cineva”: „preotul să le dé canonu la casăle lor, arătîndu-le fieștecăruia cum să *urmeze*” (BODONI, LIT., 393^{r}/III 182^{r}). Etimologie: derivat de la subst. *urmă* (cf. DLR). În ediția ultimă a *Liturghierului* a fost întrebuințat verbul **procedá**, care înseamnă „a lucra după o anumită metodă; a acționa într-un anumit fel, a folosi anumite mijloace (în săvârșirea unei acțiuni, pentru atingerea unui scop etc.)”: „preotul să le dea canonul la casele lor, arătându-i fiecăruia cum să *procedeze*” (LITURGHIER 2012: 518). Etimologie: lat. *procedere*, it. *procedere*, fr. *procédere* (cf. DLR).

Viderát adj. „(învechit) care se poate observa sau înțelege bine; care este clar, vădit”: „păcătoșii viderați” (BODONI, LIT., 397^{r}/III 184^{r}). Etimologie: v. *vedera* (cf. DLR). Termenul întrebuințat în textul realizat în cadrul Bisericii Ortodoxe Române este **învederát** „(învechit) care se poate vedea bine cu ochii”: „păcătoșii învederați” (LITURGHIER 2012: 522). Etimologie: derivat din *vedere*, cu pref. *în-* (cf. DLR).

Concluzii

Prin urmare, prin analiza de față asupra particularităților lexico-semantice din cadrul a două liturghiere din epoci diferite (Chișinău, 1815, realizat în perioada Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, respectiv București, 2012, conceput în timpul păstoririi de către Patriarhul Daniel Ciobotea) din secvența în care este surprinsă conduita preotului în privința săvârşirii jertfei euharistice (*Pentru darea, priimirea, paza și închinăciunea Dumnezeieștilor Taine*, respectiv *Pentru darea, primirea, paza și cinstirea Dumnezeieștilor Taine*), extrasă din capitolul final cu indicații liturgice (*Povățuitoare învățătură*, respectiv *Povățuiri și învățături*), observăm dinamica prin care limbajul bisericesc evoluează și se transformă. Elemente de ordin liturgic proprii textului basarabean au fost deja analizate de specialiştii în teologie (Petroaia 2007: 494), acestea nereprezentând obiectul cercetării noastre. Deși ritmul modificărilor este lent, stilul bisericesc fiind caracterizat de un anume conservatorism, transformările există și merită discutate. În acest sens, remarcăm existența unor clase diferite de termeni. Pe de o parte, menționăm grupa termenilor învechiți, unii dintre ei cu întrebuințare regională: *uncrop* vs *apă caldă*, *ustav* vs *tipic*, *ipochimen* vs pronumele personal *ei*, *poporean* vs *enoriaş*. Pe de altă parte, menționăm termenii învechiți care au fost înlocuiți cu termeni cărora *Dicționarul-tezaur* le consemnează același caracter învechit: *sodomlean* vs *sodomit*, *viderat* vs *învederat*.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

BODONI, LIT. = Gavriil Bănulescu-Bodoni, *Liturghie*, Chișinău, 1815.

LITURGHIER 2012 = *Liturghier*, tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I: *A-B*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; tomul I, partea a II-a: *C*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul I, partea a III-a, fascicula I: *D*, coord. Sextil Pușcariu, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; tomul II, partea I: *F-I*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; tomul II, partea II, fascicula I: *J-Lacustru*, fascicula II: *Ladă-Lepăda*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1934, 1937; tomul II, partea II, fascicula III: *Lepăda-Lojniță*, coord. Sextil Pușcariu, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul V, *Litera L*: *Li–Luzulă*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2008; tomul VI, *Litera M*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.P.R., 1965; tomul VII, partea 1, *Litera N*, redactori

responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.P.R., 1971; tomul VIII, *Litera P*, partea 1: *P–Păzui*, partea a 3-a: *Pînă–Pogribanie*, partea a 4-a: *Pogrijenie–Presimțire*, partea a 5-a: *Presin–Puzzolană*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.S.R., 1972, 1977, 1980, 1984; tomul X. *Litera S*, partea a 4-a: *Slab–Sponghios*, partea a 5-a: *Spongiar–Swing*, redactor responsabil: Ion Coteanu, București, Editura Academiei Române, 1992, 1994; tomul XII, partea a 2-a: *Litera U*, tomul XIII, *Litera V*: *Venial–Vizurină*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2002.

DR = Stoian, Ion, M., *Dicționar religios: termeni religioși, credințe populare și nume proprii*, Editura Garamond, 1994.

Petriceicu-Hasdeu = Petriceicu-Hasdeu, Bogdan, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, Bucuresci, Stabilimentul Grafic Socec & Teclu, 1887.

Scriban = August Scriban, *Dicționaru limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme),* Edițiune întîia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

Șăineanu = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei românei*, Ediția a VI-a, Craiova, Editura Scrisul românesc, 1929.

Tiktin = Tiktin, Hariton, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch (Dicționar român-german)*, ediția a treia, revăzută și adăugită de Paul Miron și Elsa Lüder, vol. I–III, Cluj-Napoca, Clusium, 2000, 2003, 2005.

B. Lucrări de referință

Baciu 2000 = Ana Baciu, *Aspecte lingvistice ale unor termeni tipiconali din Manuscrisul Vatican Romeno 6*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai – Theologia Orthodoxa”, I–II, p. 243–252.

Chirilă 2005 = Adina Chirilă, *Argument pentru o reconsiderare a „stilului religios” în limba română*, în *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, editori: Maria Micle, Vasile Lațiu, Timișoara, Editura Universității de Vest, p. 157–168.

Coserio 2010 = Eugenio Coserio, *Orationis fundamenta. Rugăciunea ca text*, traducere în limba română de Andreea Grinea, în „Transilvania”, XXXIX, nr. 9, p. 1–12.

Petroaia 2007 = Lucian Vasile Petroaia, *500 de ani de Liturghier pe pământ românesc: un index al edițiilor tipărite, de la 1508 până la zi*, în „Teologie și Educație la Dunărea de Jos”, VI, p. 445–531.

Răducănescu 2011 = Daniela Obreja Răducănescu, *Discursul religios – discurs specializat*, în *Text și discurs religios*, editori: Alexandru Gafton, Sorin Guia, Ioan Milică, III, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 335–344.

Teleoacă 2014 = Dana-Luminița Teleoacă, *Repere ale definirii discursului religios ca „Discurs specializat”*, în, *Limba română: diacronie și sincronie în studiul limbii române. Actele celui de-al 13-lea Colocviu Internațional al departamentului de lingvistică (București, 13–14 decembrie 2013), II, Stilistică, pragmatică, retorică și argumentare, lexic, semantică, terminologii*, editori: Rodica Zafiu, Adriadna Ștefănescu, Editura Universității din București, p. 207–218.

LEXICO-SEMANTIC PECULIARITIES IN THE CHAPTER “POVĂȚUIRI ȘI ÎNVĂȚĂTURI”. COMPARATIVE ANALYSIS BETWEEN THE 1815 LITURGY FROM CHISINAU AND THE 2012 EDITION FROM BUCHAREST

ABSTRACT

The Missal is one of the fundamental worship books in the Orthodox church space. From a structural point of view, it includes the text of the Holy Liturgy of Saint John the Golden Mouth, Saint Basil the Great and Saint Gregory the Dialogue. In addition to this text, there is a final chapter that presents a series of practical recommendations for altar servers, describing different possible situations that they may face during the Eucharistic moment. In the present work, we will comparatively analyze the section entitled *For the giving, receiving, guarding and honoring of the Divine Mysteries* (*Pentru darea, primirea, paza și cinstirea Dumnezeieștilor Taine*) within two liturgies located almost 200 years apart: *Liturgy* of Chisinau (1815) and the current edition, produced under the patronage of the Patriarchate Romanian Orthodox Church (2012), at Bucharest, focusing on the semantic-lexical peculiarities of each one.

Keywords: *worship book*, *ecclesiastic style*, *comparative analysis*, *liturgy*, *liturgical recommendations*.

O TRADUCERE ÎN ROMÂNĂ, EFECTUATĂ PE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA, DUPĂ VOLTAIRE. OBSERVAȚII ÎN VEDEREA IDENTIFICĂRII TRADUCĂTORULUI

VICTOR CELAC*

1. Introducere. Date preliminare despre manuscrisul 3533[1]

În fondul de manuscrise românești de la Biblioteca Academiei Române (București) se păstrează următorul manuscris:

> *Pentru descoperirea a multor împărății și locuri care s-au descoperit și s-au aflat de portugali.* Cota 3533, 44 file. Datare: a doua jumătate sau sfârșitul secolului al XVIII-lea. Textul se întrerupe brusc. Inițial manuscrisul avea trei file în plus, la sfârșit, care în prezent lipsesc, fiind tăiate. Manuscrisul conține, pe fila 1, o însemnare *ex libris*: „Din ale mele, G. Erbiceanu, 1858". În anul 1910 a intrat în fondurile BAR (București), înainte de acest an făcând parte din biblioteca lui Grigore Tocilescu. Pe interiorul coperților se află unele însemnări fără legătură cu conținutul lucrării traduse: informații de stare civilă, cu menționarea anului 1789 și a satului Oginești, din ținutul Orheiului (actualmente, Hoginești, în raionul Călărași, Republica Moldova, la circa 70 km nord de Chișinău), povestirea unui vis, încercări de condei etc. Toate acestea cu un scris mărunt și foarte greu descifrabil, fără îndoială, ulterioare copierii manuscrisului[2].

Este vorba de o traducere din limba franceză, dar manuscrisul nu conține niciun indiciu – semnătură, colofon etc. –, care ar ajuta la identificarea autorului și a titlului textului original, precum și a traducătorului român. Manuscrisul este o copie efectuată de un scrib, de asemenea neidentificat. Scrisul este îngrijit, cu foarte puține ștersături. Faptul că avem a face cu o copie rezultă cu claritate dintr-o serie de particularități, cum ar fi, de exemplu, aceea că pe fila 24v un rând a fost sărit la copiere, fiind adăugat ulterior, marginal, de același scrib. În lipsa oricăror informații, putem doar formula următoarele două ipoteze alternative: e posibil ca autorul traducerii să fie aceeași persoană care a copiat manuscrisul 3533, după

---

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", București, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

[1] Țin să mulțumesc Marianei Nastasia și Mioarei Dragomir (Institutul de Filologie „Alexandru Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași), pentru citirea unor versiuni intermediare ale acestui articol și pentru observațiile comunicate, care mi-au permis să ameliorez în mod semnificativ textul de față.

[2] În conformitate cu descrierea din Cat. ms. III: 160–161 și cu situația constatată de noi nemijlocit. Siglăm acest text în continuare: *Pentru descoperirea*.

cum este posibil ca traducătorul și copistul să fie persoane diferite. Manuscrisul conține o serie nu prea numeroasă de note marginale – glosări pentru definirea unor neologisme prin sinonime sau sintagme, precum și mici comentarii. Alte note sau completări, având aproximativ același caracter, sunt adăugate interliniar. Glosele, notele, completările (atât cele marginale, cât și cele interliniare) sunt realizate fie de copistul manuscrisului, fie de o altă mână. În privința gloselor și a însemnărilor adăugate de o altă mână decât cea a copistului, apreciem că acestea sunt, cu siguranță, ulterioare efectuării traducerii, așadar că, cel mai probabil, nu aparțin traducătorului. În schimb, glosele și completările efectuate de copist au un statut incert din acest punct de vedere: nu e exclus ca unele dintre ele să provină chiar de la traducător, și să fi fost reluate ca atare în procesul copierii.

Manuscrisul prezentat a intrat de mult timp în atenția cercetătorilor români: lingviști, filologi, lexicografi. În lucrările de referință ale filologiei românești, acest text este considerat a fi probabil o traducere din franceză, după un original neidentificat. Traducătorul român este considerat, de asemenea, neidentificat. Astfel, manuscrisul 3533, cu sigla DIP și cu comentariul: „Text anonim din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, tradus probabil din limba franceză, după o sursă încă neidentificată", face parte din bibliografia importantei lucrări a lui N.A. Ursu despre formarea terminologiei științifice românești (Ursu 1962: 132 [bibliografie]; v. și p. 148 s.v. *antarctic*, 152 s.v. *arctic*, 156 s.v. *austru*, 160 s.v. *busolă* și *passim*]). De aici, manuscrisul, cu aceeași siglă (DIP) a trecut în: Ursu, Ursu (2004–2011 [în bibliografia primului volum și *passim*]), dar și în DLR, cu sigla DÎ (în bibliografia publicată în 1965 și în 2006, și *passim*), și în fine în DLR^2 (2021), cu sigla *Pentru descoperirea.* Manuscrisul și particularitățile sale lingvistice au fost descrise în recenta lucrare de sinteză publicată de Eugenia Dima și Gabriela E. Dima, privind traducerile românești laice din secolul al XVIII-lea (Dima, Dima 2016: 124), care preiau și dezvoltă rezultatele și concluziile din lucrările anterioare ale lui N.A. Ursu și ale Despinei Ursu (Ursu 1962; Ursu, Ursu 2004–2011).

Recent am reușit să identificăm textul original, francez, după care este realizată această veche traducere. Este vorba de șapte capitole din importanta lucrare a lui Voltaire, *Essai sur les mœurs et sur l'esprit des nations*. Într-o comunicare prezentată la un simpozion național, în anul 2022, organizat la Cluj, am realizat o descriere a trăsăturilor lingvistice ale acestei traduceri și o comparație pe scară extinsă cu limba originalului francez [Celac 2022 (ms.)]. La același simpozion, cercetătoarea Eugenia Dima a prezentat o comunicare despre același manuscris românesc, în care a susținut că traducătorul ar putea fi ieromonahul Gherasim de la Mitropolia din Iași [Dima 2022 (ms.)][3].

În articolul de față vom întreprinde o analiză lingvistică, textologică și traductologică, concentrându-ne pe comparația dintre, pe de o parte, traducerea la care ne-am referit mai sus (*Pentru descoperirea*) și, pe de altă parte, trei traduceri efectuate de ieromonahul Gherasim

[3] Cele două contribuții menționate – Celac 2022 (ms.) și Dima 2022 (ms.) – sunt în curs de publicare în prezent (iunie 2023).

de la Iași: Gherasim, *Carol 12* (1792, după Voltaire); Gherasim, *Critil* (1794, după Baltasar Gracián y Morales); Gherasim, *Ist. Americăi* (1795/1800, după André-Guillaume Contant Dorville)[4]. Vom încerca să punem în evidență noi date prin care să evaluăm cât mai precis ipoteza paternității propusă de Eugenia Dima.

2. Originalul francez după care este realizată traducerea

În legătură cu textul original, al lui Voltaire, se cuvine se insistăm asupra faptului că, în pofida termenului *essai* „eseu” din titlu, nu este vorba de un text de dimensiuni reduse, ci de o scriere având o întindere apreciabilă, ce a fost publicată în numeroase ediții, fiecare ediție având mai multe volume (între patru și opt volume). Avem a face, de fapt, cu o cuprinzătoare sinteză de istorie universală. Se știe că Voltaire a lucrat la *Essai sur les mœurs et sur l'esprit des nations*[5] începând din 1741 și până la moartea sa, în 1778 (cu intermitențe firești). Unele părți, capitole, au fost publicate și republicate inițial separat, în foileton, în diverse periodice («Le Mercure de France» și altele), atât în timpul vieții lui Voltaire, cât și după moartea autorului. Prima ediție, ca lucrare separată, a fost publicată în anul 1756 la Geneva, în patru volume, având 164 capitole și circa 1500 pagini [Voltaire, *Essai* (ed. 1756)][6]. Au urmat numeroase alte ediții, prezentând diferențe de conținut – în principal, porțiuni sau capitole întregi adăugate. În cele din urmă, s-a ajuns ca edițiile postume, definitive, să conțină 197 de capitole și să se întindă pe circa 2000 pagini [Voltaire, *Essai* (ed. 1878)].

Prin viziunea sa universalistă, Voltaire se opune tradiției istoriografice din vremea sa, care era centrată pe Europa, începând cu Antichitatea europeană, greco-romană, și totodată puternic înfeudată concepțiilor teologice iudeo-creștine. Astfel, Voltaire începe cu istoria Chinei, a Indiei și a Persiei. Nu neglijează desigur Europa și istoria creștinismului, dar tratează pe picior de egalitate despre civilizația arabă, despre islam etc. Sinteza de istorie universală pe care o propune Voltaire merge în răspăr și cu maniera tradițională, factuală și cronologică, de prezentare a istoriei (de când până când a domnit prințul cutare etc.). Autorul este interesat de felul cum s-a manifestat natura umană prin obiceiuri, uzanțe și tradiții, instituții, religie, artă, comerț, invenții și descoperiri. Este mereu atent la condițiile geografice și naturale (climă). Încearcă mereu să-și impună punctele de vedere, luând ca reper gândirea critică, rațiunea, idealurile umaniste și iluministe și războindu-se cu intoleranța, superstițiile și fanatismul. Denunță ipocrizia și lăcomia celor care dețin puterea, a conducătorilor de toate tipurile, din toate epocile și de pe toate continentele. În acest fel, capitolele par adesea marcate de un anumit anecdotism, ceea ce nu le face mai puțin atrăgătoare și accesibile, dimpotrivă. Expunerea este alertă, presărată pe alocuri cu turnuri

---

[4] A se vedea detalii despre ieromonahul Gherasim de la Iași și despre traducerile sale aici mai jos, în cadrul contribuției de față, precum și în secțiunea finală *Izvoare*.

[5] Acesta este titlul consacrat prin edițiile definitive.

[6] În prima ediție, titlul prezintă diferențe sensibile față de forma consacrată a titlului: *Essay sur l'histoire générale, et sur les mœurs et sur l'esprit des nations, depuis Charlemagne jusqu'à nos jours.*

spirituale și umor. Iată, de pildă, cum este relatat un episod din perioada de cucerire a Americii de Sud de către spanioli:

Voltaire, *Essai* (ed. 1756)	***Pentru descoperirea***
Un moine nommé Valverda, fait évêque de ce pays même qui ne leur appartenait pas encore, s'avance avec un interprète vers l'inca, une Bible à la main, et lui dit qu'il faut croire tout ce qui est dans ce livre. Il lui fait un long sermon de tous les mystères du christianisme. Les historiens ne s'accordent pas sur la manière dont le sermon fut reçu ; mais ils conviennent tous que la prédication finit par le combat (p. 236).	Un monah, anume Valverda, hirotonisit episcop acestui loc ce încă nu era supus la a lor stăpânire, au răzbătut de au mers împreună cu un dragoman cătră împăratul, și țiind o carte în mână [recte: *Biblia*], i-au spus că să cade să crează aceea ce era scris într-acea carte, făcându-i aseminea un îndelung cuvânt asupra tainilor legii creștinești. Istornicii nu să unesc la chipul cu care s-au ascultat de împăratul acel monah, însă de obște zic că acel cuvânt s-au sfârșit cu război (f. 39v).

3. Problema ediției franceze după care este realizată traducerea

Una dintre problemele pe care le ridică traducerea de care ne ocupăm ține de identificarea ediției franceze folosite de traducătorul român. Am examinat următoarele șapte ediții franceze: prima ediție, din 1756, urmată de edițiile din 1757, 1761, 1770, 1785, 1805 și, în fine, o ediție definitivă din 1878, în încercarea de a determina care ediție corespunde cât mai îndeaproape, din punctul de vedere al conținutului, cu traducerea din manuscrisul 3533. Am constatat, astfel, că traducerea românească urmează fidel edițiile din 1756 și din 1757 (aceste două ediții franceze având un conținut și o structurare pe capitole practic identice). În același timp, traducerea se diferențiază sensibil de ediția franceză din 1761 și, *a fortiori*, de celelalte ediții publicate după acest an. Concluzia care se degajă de aici este că traducătorul român a putut folosi fie ediția din 1756, fie pe cea din 1757 (v. o serie de argumente mai jos).

În manuscrisul 3533 sunt traduse capitolele CXIX [= 119] – CXXV [= 125] din ediția din 1756, volumul al III-lea, p. 183–244:

CXIX [= 119]. *Des découvertes des portugais*, p. 183–191.
CXX [= 120]. *Du Japon*, p. 192–207.
CXXI [= 121]. *De l'Éthiopie, ou Abissinie*, p. 208–211.
CXXII [= 122]. *De Colombo, et de l'Amérique*, p. 211–224.
CXXIII [= 123]. *De Fernand Cortez*, p. 225–234.
CXXIV [= 124]. *De la conquête du Pérou*, p. 234–241.
CXXV [= 125]. *Du premier voyage autour du monde*, p. 242–244.

În ediția franceză din 1757, numerotarea și titlurile capitolelor, care se află la paginile 181–236 ale aceluiași volum III, este identică.

În manuscrisul 3533, capitolele traduse nu au numerotare, iar titlurile lor se prezintă după cum urmează:

Pentru descoperirea a multor împărății și locuri, care s-au descoperit și s-au aflat de portugali, f. 1r–7v.
Pentru Iaponia, f. 7v–19r.
Pentru Ethiopie, sau Abisinie, f. 19r–21r.
Pentru Colombo și pentru America, f. 21r–31v.
Pentru Ferdinand Corteți, f. 31v–38r.
Pentru războiul și supunerea de Peru, f. 38r–43v.
Pentru cea dintâi călătorie pimprejurul lumii, f. 43v–44v (sfârșitul acestui capitol lipsește în manuscris).

Observăm, în acest context, că opțiunea tradițională, perpetuată în toate lucrările de referință citate mai sus, de a reține titlul primului capitol (*Pentru descoperirea a multor împărății și locuri...*) ca titlu al ansamblului alcătuit de cele șapte capitole traduse este înșelătoare, de vreme ce în următoarele capitole este vorba despre țări, regiuni ale lumii, ce au fost descoperite nu de „portugali”, ci de reprezentanți ai altor națiuni europene (cum ar fi spaniolii). Vom folosi, totuși, sigla *Pentru descoperirea*, cu referire la manuscrisul 3533, în virtutea uzului deja tradițional (practica putând fi asimilată celei de a alege primele cuvinte sau primul vers, ca titlu convențional al unui text sau al unei poezii *ab origine* lipsite de titlu).

Mai precizăm că unul dintre capitole, anume capitolul 120, intitulat *Du Japon* (ediția din 1756, tomul III, p. 192–207), în realitate, prezintă realități din Japonia doar în prima sa parte (p. 192–198), după care, în partea a doua a acestui capitol, se trece la India (p. 198–207). Capitolul are aceeași numerotare (120) și același conținut în ediția franceză din anul 1757 (tomul III, p. 189–203) și în traducerea românească (*Pentru Iaponia*, f. 7v–19r). În schimb, în ediția din 1761 și în toate celelalte patru ediții franceze ulterioare examinate, capitolul respectiv este împărțit în două capitole, cu titlurile *Du Japon*, respectiv *De l'Inde en deçà et delà le Gange. Des espèces d'hommes différentes, et de leurs coutumes*. În același timp, aici conținutul este sensibil augmentat, iar numerotarea este decalată corespunzător, din cauza măririi numărului de capitole în ansamblul lucrării.

Un alt aspect semnificativ este dat de faptul că în primele două ediții franceze (din 1756 și din 1757), precum și în traducerea românească, lipsește capitolul *Vaines disputes. Comment l'Amérique a été peuplée. Différences spécifiques entre l'Amérique et l'ancien monde. Religion. Anthropophages. Raisons pourquoi le nouveau monde est moins peuplé que l'ancien*. În schimb, acest capitol amplu apare în toate edițiile începând cu cea din 1761 inclusiv (în această ediție, capitolul se întinde pe 20 de pagini), avându-și locul între capitolele *De Colombo, et de l'Amérique* și *De Fernand Cortès.* Numeroase alte diferențe de conținut, mai punctuale, grupează în mod constant edițiile franceze din 1756 și din 1757 cu traducerea românească, diferențiind acest ansamblu de celelalte ediții franceze (ediția din 1761 și următoarele).

O pistă de investigație din care e posibil să rezulte precizări semnificative pentru identificarea ediției franceze folosite (poate și pentru identificarea traducătorului) ar fi examinarea cataloagelor și a inventarelor de carte veche din diferite biblioteci din țara noastră. În ipoteza probabilă în care traducătorul în română a avut la dispoziție, într-adevăr, un volum cu textul francez, e posibil să se fi păstrat în vreo bibliotecă exemplarul cu ediția franceză a textului voltairian folosit de traducător, poate chiar cu adnotări ale acestuia. Ipoteza alternativă imaginabilă se referă la faptul că traducătorul va fi dispus nu de o ediție cu opera lui Voltaire, ci de o eventuală antologie sau de o publicație periodică franceză, în care cele șapte capitole erau deja selectate și publicate sau republicate. Sperăm că prin cercetări ulterioare vom clarifica aceste aspecte.

În altă ordine de idei, presupunând că traducătorul a pornit de la o ediție cu textul francez, ne mai putem întreba prin ce concurs de împrejurări traducătorul a ales să redea în română doar cele șapte capitole (care se găsesc undeva pe la mijlocul volumului al treilea, fiind vorba de edițiile în patru volume)? Examinând conținutul volumului al III-lea al ediției franceze din 1756 și, în mod special, capitolele imediat anterioare celor șapte capitole traduse în română, observăm că, tematic, capitolele precedente sunt axate pe aspecte ale vieții religioase din diverse țări europene, în care atitudinile anticlericale ale lui Voltaire se manifestă din plin (CXV [= 115]. *De la religion en Écosse*; CXVI [= 116]. *De la religion en France sous François I et ses successeurs*; CXVII [= 117]. *Des ordres religieux*; CXVIII [= 118]. *De l'Inquisition*). Așadar, putem presupune că traducătorul, având la dispoziție volumul respectiv, a optat să omită capitolele anterioare (al căror conținut a putut părea șocant în Moldova de la sfârșitul secolului al XVIII-lea) și să înceapă traducerea cu capitolele consacrate descoperirii unor țări și continente îndepărtate, exotice (America Centrală și de Sud, Japonia, India, Africa).

4. Manuscrisul 3533 este o copie

Identificarea copistului manuscrisului 3533 este o altă problemă importantă, care ar putea contribui la clarificarea și precizarea unor aspecte precum datarea și localizarea copiei păstrate, indirect, și la datarea, respectiv localizarea traducerii. Cum am arătat mai sus, în lipsa oricăror informații, am putea înregistra cu beneficiu de inventar ipoteza că manuscrisul 3533 poate fi o copie realizată de însuși traducătorul (pe care îl considerăm deocamdată neidentificat). Problema identificării copistului ar putea fi soluționată printr-un examen grafologic, adică prin compararea ductului din manuscrisul 3533 cu ductul altor manuscrise de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, datorate unor copiști identificați. Nu avem posibilitatea și nici spațiul editorial necesare pentru a explora această pistă în cadrul cercetării de față.

5. Traducătorul manuscrisului 3533 este necunoscut. Informații sumare despre contextul cultural-istoric în care a fost realizată traducerea

Identificarea traducătorului este, cu siguranță, cea mai importantă problemă pe care o ridică traducerea din manuscrisul 3533. Așa cum am anunțat mai sus, prin cercetarea de față dorim să punem în evidență o serie de date și particularități interne ale textului, ce ar putea contribui la soluționarea acestei probleme. Particularitățile fonetice, morfologice și lexicale ale limbii în care e făcută traducerea de care ne ocupăm sunt majoritar și evident moldovenești[7]. Ca atare, e posibil ca textul să fi fost tradus de un intelectual aflat în conexiune cu nucleul de cărturari și traducători moldoveni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, patronat de mitropolitul moldovean Leon Gheucă, grupare din care făceau parte Toma Dimitriu (prima jum. a sec. XVIII-lea – 1774/1775), Gherasim Putneanul, ieromonah la Episcopia Romanului (prima jum. a sec. al XVIII-lea – 1797), Gherasim, ieromonah, apoi arhimandrit, la Mitropolia din Iași (c.1760–1853) și alții, mai puțin sau deloc cunoscuți. Indicii suplimentare privind traducătorul ar putea fi obținute din datele ce țin de circulația manuscrisului 3533. Ne gândim la faptul că, după toate probabilitățile, în conformitate cu însemnările cu caracter paratextual de pe coperțile interioare, într-o perioadă inițială, anume în prima jumătate a secolului al XIX-lea, manuscrisul a fost deținut de cineva din satul Hoginești (actualul raion Călărași, Republica Moldova), iar în anul 1858, aparținea lui „G. Erbiceanu”, putând fi vorba de cineva din familia cunoscutului istoric și filolog Constantin Erbiceanu (1838–1913).

În privința contextului socio-cultural, putem admite că acțiunea de traducere se încadrează firesc în iluminismul românesc al sfârșitului de secol XVIII, definit de deschiderea incipientă spre marile culturi europene și de înmulțirea traducerilor de lucrări laice, din limbile respective (preponderent greacă și franceză, în Moldova și în Muntenia; latină, germană, italiană și altele, în Transilvania). Traducerea textului putea fi determinată nu doar de o înclinație intelectuală individuală, a traducătorului moldovean necunoscut; ea putea fi totodată destinată utilizării în cadrul învățământului. În privința apartenenței socio-profesionale a traducătorului nu putem spune decât că acesta putea fi la fel de bine un cleric sau un intelectual laic.

Se știe că numeroase manuscrise românești din secolul al XVIII-lea, multe dintre ele traduceri, încă nu au intrat cu adevărat în circuitul științific, nefiind editate, studiate în profunzime. În această situație, avem convingerea că există o mare probabilitate ca traducătorul manuscrisului 3533 să fie un cărturar necunoscut sau unul cunoscut doar sumar și foarte puțin studiat, din zona Moldovei. Menționăm în acest sens două exemple alese la întâmplare.

[7] Am reperat însă și câteva elemente lexicale neașteptate, de natură să intrige, deoarece par a fi specifice regiunilor Banat și Oltenia: *străcnet* s.n. ‘tunet’, *pocoșit* adj. (sens probabil) ‘minunat’; v. mai jos discuția despre aceste elemente lexicale. A se vedea în acest sens contextele prezentate și analizate în continuare.

Primul exemplu se referă la manuscrisul românesc 1595 păstrat la BAR (București), care conține o gramatică în franceză, împreună cu traducerea ei în română – „o piesă insolită la dosarul francofiliei și francofoniei românești", după caracterizarea plastică aleasă de editoarea Lia Brad Chisacof pentru a figura pe coperta recentei ediții (*Scurtare începăturilor*). În conformitate cu analiza lingvistică și filologică realizată de editoare, manuscrisul are un caracter mixt, în sensul că e scris de șapte copiști neidentificați, *dintre* care unii pot fi și traducători și că trăsăturile lingvistice moldovenești, majoritare, alternează cu trăsături muntenești. Manuscrisul este datat în intervalul 1786–1788, fiind plasat în contextul cultural al perioadei în care Leon Gheucă era mitropolit al Moldovei[8].

Un al doilea exemplu este cel al traducătorului Constantin Andrieș, adus în atenția cercetătorilor prima dată de N.A. Ursu, într-un articol publicat în 1992 și republicat în Ursu (2002b: 408–415). Datele biografice disponibile despre Constantin Andrieș sunt destul de sumare și nesigure: înainte de anul 1800, probabil a făcut parte ca ofițer din armata rusă, unde va fi învățat, între altele, limba franceză. În primii ani ai secolului al XIX-lea se va fi pensionat din armată și se va fi stabilit în Moldova sau în Basarabia. Era cunoscut anterior doar în calitate de copist al manuscrisului 3621 de la BAR (București), copie din 1806, conținând traducerea romanului *Numa Pompilius* de Alecu Beldiman. N.A. Ursu semnalează existența unei ample traduceri din franceză a romanului lui Marmontel, *Les Incas ou la destruction de l'empire du Pérou*, publicat prima dată în franceză în 1777, și tradus în română pe la începutul secolului al XIX-lea, cu titlul *Incalile sau surpare împărăției lui Peru*. Traducerea în română are o dimensiune impresionantă (circa 650 pagini) și se păstrează în manuscrisele 1880/21a-b, la Biblioteca mănăstirii Putna. N.A. Ursu prezintă o serie de argumente convingătoare, pe baza cărora Constantin Andrieș este identificat ca autor al acestei traduceri și scriptor al manuscrisului 1880/21a-b (de la Biblioteca mănăstirii Putna), și totodată ca scriptor al manuscrisului 3621 (BAR București) menționat mai sus. Studiul filologului ieșean se încheie cu următoarele considerente:

> Este posibil ca acest necunoscut Constantin Andrieș să fi făcut și alte traduceri. Numai studiul adecvat al numeroaselor texte literare anonime traduse din limba franceză în primele decenii ale secolului trecut ar putea dovedi acest lucru. Oricum, identificarea lui ca traducător al acestui roman al lui Marmontel îi înscrie numele între primii traducători români de literatură franceză (Ursu 2002b: 412).

Nu putem decât să subscriem la aceste aprecieri, adăugând observația că, tematic, traducerea lui Constantin Andrieș corespunde cu traducerea de care ne ocupăm (*Pentru descoperirea*). În această etapă a cercetării noastre, neavând acces la manuscrisul 1880/21a-b păstrat la Biblioteca Mănăstirii Putna, putem doar sugera că sunt unele șanse ca acest Constantin Andrieș să fie și autorul traducerii de care ne ocupăm. Ipoteza ar merita verificată atât printr-o examinare grafologică comparativă a celor două manuscrise, cât și printr-un studiu extins al particularităților de limbă.

[8] A se vedea pentru detalii introducerea și studiul lingvistic din ediția citată: *Scurtare începăturilor*, p. 5–37.

6. Elemente lexicale caracteristice manuscrisului 3533

Traducerea de care ne ocupăm conține o serie de termeni regionali, rari, chiar inediți, neașteptați. Este vorba fie de noutăți lexicografice (elemente lexicale ce nu au fost consemnate deloc până acum în dicționarele de referință ale limbii române: DA, DLR, TDRG[3] și altele), fie de termeni care au intrat în atenția lexicografilor, dar atestările din manuscrisul nostru reprezintă antedatări semnificative, atestările cunoscute până acum fiind, oricum, reduse la număr, și, totodată, mult mai recente decât sfârșitul secolului al XVIII-lea. Ipoteza pe care încercăm să o avansăm, în legătură cu aceste elemente lexicale, se referă la faptul că respectivii termenii regionali, rari, inediți ar putea fi luați în calcul ca potențiale indicii în vederea identificării traducătorului. Ne gândim la unități lexicale precum:

burzuí vb. refl. 'a se burzului' (f. 41r: *s-au burzuit între dânșii* – fr. [*ils*] *font la guerre civile*). Pare a fi un hapax; e absent din DA, DELR s.n. (ms.). și alte dicționare consultate.

coc s.n. 'sământă, grăunte' (f. 27r: *cocul de scarlat*, glosat marginal: „Oarecare sămânți din care să făcea văpseală roșie" – fr. *la graine d'écarlate*). Avem a face cu o posibilă antedatare semnificativă: pare a corespunde etimologic și semantic cu substantivul *coc* s.n. (Mar., Oaș, N Trans.) 'cucui, umflătură', înregistrat în DELR, cu o atestare abia din secolul al XX-lea: 1930-1937, ALR I: 6. Vezi în mod special comentariul etimologic din DELR.

înfilurí vb. refl. 'a varia, a fi multiform' (f. 14r: *atâta de mult firea să înfilurește* – fr. *tant la nature se varie*). În această formă, verbul nu a mai fost consemnat lexicografic. În dicționare apare, în schimb, verbul *felurí*, cu același sens. În DA, verbul *felurí* este însoțit de comentariul: „Cuvânt literar, format pe la mijlocul secolului trecut, spre a traduce pe fran. «varier», care însă n-a prins rădăcini în limbă și nu s-a păstrat decât subt forma participială *felurit*".

pocoșít adj., sens probabil 'minunat' (apare în îmbinarea *vasă de lut pocoșite* [f. 32v], corespunzătoare cu fr. *vaisselle de terre vernissée*). Pare a fi un element lexical inedit. Ar putea avea legătură cu verbul *pogăzni* 'a se mira', având variantele *pocăgi, pocăzi, pocosi, pocozi* (DLR s.v. *pogăzni*). În această ipoteză, am avea a face cu o antedatare semnificativă: în DLR, verbul citat este atestat abia începând cu surse de la sfârșitul secolului al XIX-lea (în surse precum DDRF; Reteganul, P.), cu zonele de răspândire: Transilvania, Banat, Oltenia.

scarlát s.n.? 'culoare stacojie' (f. 27r – fr. *écarlate* s.m.) Avem a face cu o antedatare: după DLR, *scarlat* este atestat din 1823 (în sursa DLRU).

strắcnet s.n. 'tunet, detunătură' (f. 34r: *străcnetul ce să închipuia în mâinile ostașilor din pușce* – fr. *ce tonnerre artificiel qui se formait dans leurs mains*). Este vorba de o antedatare semnificativă: după toate probabilitățile, substantivul *străcnet* din traducerea de care ne ocupăm este înrudit cu verbul *stricní* 'a sângera, a înjunghia, furnica, a plesni cu biciul (până la sânge)', cu variante precum *strâcní*, *strâgní* etc., verbul având o familie lexicală din care menționăm, întâi, derivatul *strâcnet* s.n. 'junghi' (atestat în Banat, abia în secolul al XX-lea), precum și *stricnea* s.f., *stricnire* s.f., *stricnitură* s.f. Toate aceste elemente

sunt atestate abia începând cu mijlocul secolului al XIX-lea. Vezi detalii privind sensurile, răspândirea, atestările în DLR.

Descoperirea unora dintre aceste elemente într-un text din aceeași perioadă istorică și cu paternitate dovedită, coroborată obligatoriu cu alte indicii mergând în același sens, ar putea reprezenta o bună pistă pentru identificarea traducătorului textului de care ne ocupăm.

Prudența este însă mereu necesară. Menționăm două exemple de lexeme invocate în comunicarea menționată a Eugeniei Dima, ca argumente pentru identificarea lui Gherasim de la Iași ca traducător al manuscrisului 3533 [Dima 2022 (ms.)]. Primul exemplu se referă la substantivul feminin *bubușlíe* s.f. 'boabă, sămânță, globuleț, cocoloș', ce pare inedit, rar, dacă ne raportăm la limba română modernă, și care apare în traducerea de față (*Pentru descoperirea*, într-o glosă marginală), dar și în două traduceri ale ieromonahului Gherasim de la Iași. Prezentăm în continuare contextele aliniate cu originalele corespunzătoare franceze.

Voltaire, *Essai* (ed. 1756)	***Pentru descoperirea***
[fără corespondent]	*Bubușlii* a unui copac din care să făcea văpseală roșie (f. 27v)[9].

Voltaire, *Charles XII* (ed. 1748)	**1792, Gherasim, *Carol 12***
Ils ignoraient jusqu'à l'usage des chiffres ; ils se servaient, pour leurs calculs, de *petites boules* enfilées dans des fils d'archal (p. 15).	Ei nu știia nici însuș metaherisirea hambacului, la care să slujé de niște *bubușlii* înșirate pe sârmă (f. 16v).

Contant Dorville, *Histoire*, 1771	**1795/1800, Gherasim, *Ist. Americăi***
Ils portent au cou des colliers de ces sortes d'os, ou de *petites boules* d'un bois noir, fort luisant (p. 396).	Ei poartă la grumazi niște ghierdanuri de niște oasă albe, în chipul fildișului, sau niște *bubușlii* de niște lemn negru, foarte luciu (II, f. 94v).

Credem că ar fi hazardat ca pe baza prezenței substantivului *bubușlíe*, pe de o parte, în cele două traduceri confirmate ale lui Gherasim de la Iași (Gherasim*, Carol 12* și Gherasim, *Ist. Americăi*) și, pe de altă parte, în *Pentru descoperirea* (ms. 3533), să se aprecieze că traducătorul manuscrisului pe care îl studiem ar fi tot Gherasim de la Iași. O primă rezervă provine, în acest caz particular, din faptul că nu putem fi siguri că glosa marginală, în cadrul căreia apare forma de plural *bubușlii*, aparține traducătorului. Manuscrisul 3533 fiind o copie, e posibil ca această glosă, deci și substantivul *bubușlii*, să aparțină copistului, care, poate, era altă persoană decât traducătorul. Apoi, chiar dacă trecem peste acest scrupul și apreciem că *bubușlii* aparține traducătorului, se cuvine să ținem seama de faptul că, în limba română din trecut, substantivul menționat nu e atât de rar cum pare la prima vedere. Lexemul *bubușlíe* s.f. a fost consemnat, înainte de Gherasim, la Milescu

[9] Glosă marginală pentru *cohinile* [= fr. *cochenille*], de aceeași mână.

Spătarul, la Cantemir și într-un document din Moldova, de pe la 1753. În plus, forma *bubușlúi* s.n. ‘bobiță, inflorescență, boboc, fructul hameiului’, precum și derivatul adjectival *bubușluiós* apar la Amfilohie Hotiniul, contemporanul lui Gherasim:

1665–1685, Milescu Spătarul, *Septuaginta*, 527: Smochinul scoase *bubusliile* [sic!] ei și viile înfloresc[10].

1705, Cantemir, *Istoria*, 400: pilula (lăt.) Pirulă, gogoașă, *bubușlie*, carea dau doftorii de înghit pentru leacul (*Scara a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare*).

după 1753, *Însemnări Țara Moldovei*, II, 31: [...] slănină, zamă de alămăi, argint viu, *bubușlii*, nucușoare, sacăzi, sopon bun[11].

1795, Amfilohie, *Gheografie*, 213: [Despre cuișoare] Poamele acestui copaciu... le usucă la soare, au pe lozințe, până să fac negre, căci dintâi sânt cam roșioare, în chipul coarnelor, iară de nu le culeg în grabă, ele înfloresc cu o floare ca a cireșului, în capul unde este acel *bubușluiu* cu cruce și dau un miros pin pregiur, cale de o zi, căci dintâi iese *bubușlue*, ca cum iesă la trandafir, cu o cojițe pe de laturi.

1796, Amfilohie, *Gram. fizicii*, 89: O *bubușlue* de gândac de mătase, având greutate de doaî grăunțe și jumătate, poate să facă un fir lung de 900 de picioare; p. 185: Cé din lăuntru este subțire și dulce și de asupra aceștie să văd multi *bubușlue*, că se asemenează glandurilor. Acesti *bubușlue* au țițișoare; p. 188: O rădăcină rătundă și *bubușluioasă*.

Aceleași forme lexicale, cărora li se adaugă *bubușléu* s.m. ‘excrescență rășinoasă’, *bubușlúie* s.f., au fost consemnate și mai târziu, în secolele al XIX-lea și al XX-lea, în lucrările și culegerile de texte populare ale unor lingviști, dialectologi și folcloriști precum S.Fl. Marian, Tudor Pamfile, N.A. Bogdan, Miron Pompiliu și alții. Atragem atenția în mod special asupra faptului că în Borza, *Dicționar* (cunoscuta lucrare de sinteză privind denumirile botanice populare românești) sunt menționați următorii termeni: *bubușlie, boboslii, bobushii, bubuclie* ca denumiri ale plantei păpălău (*Physalis alkekengi*) (p. 130) și *bubușliu*, ca denumire a cepei (*Allium cepa*) cu inflorescența nedeschisă (p. 14)[12].

Încă un exemplu de concordanță lexicală dintre traducerea de care ne ocupăm și unele traduceri efectuate de Gherasim de la Iași este reprezentat de substantivul neutru *hindichi* ‘șanț; canal; tranșee’, cu variante precum *hendichi, hăndichi*, vechi împrumut din turcă. Astfel, în *Pentru descoperirea*, substantivul *hindichi* apare de două ori (f. 6v, 16v), corespunzând cu fr. *fossé* s.m. ‘șanț; tranșee’ sau glosând rom. *canal* s.m.

Voltaire, *Essai* (ed. 1756)	***Pentru descoperirea***
[fără corespondent]	*Hindichi* sau gârlă mare să poată umbla corăbii (f. 6v)[13].

[10] Vezi p. CCXXVII din *Studiul lingvistic* al ediției citate, cu alăturarea echivalentului grec din *Septuaginta* și a contextului corespunzător din *Biblia de la București*, 1688.

[11] Însemnare pe un exemplar de Penticostar tipărit la Iași, 1753, din loc. Nimoreni, fostul jud. Lăpușna, centrul Basarabiei.

[12] Vezi în DA și în DELR s.m. (ms.) s.v. *bubușlie* detalii suplimentare privind semantismul, vechimea, răspândirea în spațiu a elementelor din familia lexicală discutată.

[13] Glosă marginală pentru *canal*, de aceeași mână.

Là c'était la ville de Pégu, gardée par des crocodiles qui nagent dans des *fossés* pleins d'eau (p. 202).	Acolo era cetatea Pegu, care să păzaște de crocodili ce înoată în *hendichiurile* pline de apă (f. 16v).

În Gherasim*, Carol 12*, forma *hendichi* apare de cel puțin patru ori (f. 43r, 212v [de două ori], 215v), iar forma *hindichi*, cel puțin odată (f. 215v), având drept corespondent în textul original fr. *fossé* s.m. sau alte unități lexicale.

Voltaire, *Charles XII* (ed. 1748)	**1792, Gherasim, *Carol 12***
Des *fossés* presque comblés (p. 45).	[...] *hendichiurile* care sânt cu totul noroite (f. 43r).
[...] les assiégés, n'ayant tiré que quand ils virent les assiégeants au bord du *fossé*, en tuèrent un grand nombre (p. 211).	Cei încungiurați, neslobozind nici un foc până n-au văzut pe încungiurători la malul *hendichiului*, au omorât un mare număr (f. 212v).
[...] mais le **fossé** était comblé… (p. 211).	Dar *hendichiul* era plin... (f. 212v).
Le prince d'Anhalt avait déjà retranché ses troupes... (p. 214).	Prințul Anhalt îș făcuse acum *hendichiuri*... (f. 215v).
Le roi… avait joint ses deux mille soldats, qui étaient retranchés près d'un petit port (p. 214).	Craiul... s-au împreunat cu cele doao mii de suldați ai săi care îș făcuse *hindichiuri* aproape de un liman mic (f. 215v).

În Gherasim*, Critil*, forma *hendichiuri* pl. apare de două ori (ambele atestări, la p. 56), corespunzând cu substantivul fr. *fosse* s.f. 'groapă'.

Gracián y Morales, *Criticon*	**1794, Gherasim, *Critil***
[...] ce n'étoit que *fosses* si profondes (p. 103).	[...] să afla niște *hendichiuri* așa de adânci (p. 56).

Ca și în cazul precedent, putem constata fără dificultăți că acest substantiv a cunoscut o anumită răspândire, fiind consemnat în textele românești începând cu secolul al XVII-lea, întâi, într-un document din Țara Românească, din 1623, apoi într-o versiune a cronografului tradus probabil de Milescu Spătarul[14] și în cronica lui Ion Neculce:

1623, DIR, B, IV, 219: ... pre *hăndichiulu* Cetățue de jos.

1678–1689, *Cronograf*, I, 127: Și pen pregiurul cetății săpasă hindichiu de 40 de stânjini de adâncu. (Alte atestări: p. 87, 162 [Ș-au făcut pre lângă zâdiul den afara cetății foarte *hăndichiu* mare și adâncu], 177).

1743, Neculce, *Let.*, 349: Ș-au făcut *hendichiu* în giur împregiurul taberii.

În perioada veche, cuvântul mai apare la Dimitrie Cantemir, în cronica atribuită lui Amiras, iar în secolele XIX și XX, în numeroase surse textuale și dialectale[15]. În această situație, apreciem că prezența substantivului *hindichi* în manuscrisul 3533 și în cele două

[14] Vezi precizări în acest sens în secțiunea finală *Izvoare,* sigla *Cronograf.*
[15] Vezi detalii în DA s.v. *hindichi.*

traduceri ale lui Gherasim de la Iași are o slabă valoare ca argument pentru atribuirea manuscrisului 3533 lui Gherasim.

7. Ipoteza că Gherasim de la Mitropolia din Iași ar putea fi traducătorul manuscrisului 3533

Ieromonahul Gherasim de la Mitropolia din Iași (c.1760–1853), despre care Eugenia Dima a opinat recent că ar putea fi traducătorul manuscrisului 3533, are o imagine suficient de bine conturată (deși zone neclare din biografia sa încă persistă, documentația și mărturiile din epocă fiind parțiale). Astfel, acest Gherasim este unul dintre cărturarii și traducătorii din cadrul mișcării patronate de mitropolitul moldovean Leon Gheucă. În prezent, el este cunoscut pentru șase traduceri din franceză, efectuate în intervalul cronologic 1786–1800. Întinderea acestor traduceri este impresionantă. Lista lor succintă se prezintă astfel:

1786–1788, *Pentru știința stihiilor, unde să cuprindi și alte științi...* Traducere din franceză, efectuată pe la 1786–1788. BAR Buc., ms. rom. 194, f. 4–83. Copie anonimă din 1814. Conține fragmente din diverși autori[16].

1787, *Taina francmasonilor* [...]. BAR Buc., ms. rom. 451, f. 22v–182. Copie de Dimitrie Sturdza. Traducere din franceză după Gabriel-Louis Pérau, *L'Ordre des Franc-maçons trahi et le secret des Mopses révélé* (prima ediție: 1745; cu reeditări)[17].

1792, *Istoria craiului Sveziei Carol 12.* Manuscris autograf al traducătorului, păstrat la BCU Iași, cota IV–5, f. 1–242. Datare: 1792. Traducere din franceză după Voltaire, *L'Histoire de Charles XII* (prima ediție: 1731; cu numeroase reeditări; cităm în continuare după ediția din 1748, care ne-a fost accesibilă) [18].

1793, *Viața domnului Heruvim de la Ronda*. BAR Buc., ms. rom. 46, 128 f. Copie din anul 1793, probabil de Vasile Neculescu. Roman; traducere din franceză după Alain-René Lesage, *Le Bachelier de Salamanque ou les Mémoires de D. Chérubin de la Ronda* (prima ediție: 1736)[19].

1794, *Critil și Andronius*. Acum întâi tipărită... de pre limba grecească pre limba noastră moldovenească... Întâia parte: *Pentru tinereațe și cea dintâi vârstă a omului*. Iași, Sfânta Mitropolie, 1794, 112 p. Roman. În pofida indicației de pe foaia de titlu, e foarte probabil ca traducătorul să fi folosit în principal versiunea intermediară franceză: Baltasar Gracián y Morales, *L'Homme détrompé, ou le Criticon*. Trad. de l'espagnol en français par Guillaume de Maunory, 1708 (cu reeditări)[20].

1795/1800, *Istoria Americăi* [...]. Două tomuri (trad. din fr.). BCU Iași, ms. rom. cota IV–17; I: copie din 1800, 150 f.; II: copie din 1795, 112 f. Traducere din franceză după André-

[16] Siglăm acest text: Gherasim, *Pentru știința.* Sigla Ursu, Ursu (2004–2011): PSG.
[17] Siglăm acest text: Gherasim, *Taina*. Sigla Ursu, Ursu (2004–2011): PTF.
[18] Siglăm acest text: Gherasim, *Carol 12*. Sigla Ursu, Ursu (2004–2011): VIC.
[19] Siglăm acest text: Gherasim, *Heruvim*. Sigla Ursu, Ursu (2004–2011): LVH.
[20] Siglăm acest text: Gherasim, *Critil*. Sigla Ursu, Ursu (2004–2011): GCA.

Guillaume Contant Dorville, *Histoire des différens peuples du monde* [...]. Tome cinquième. Paris, Herissant, 1771[21].

Biografia și activitatea de cărturar, traducător, a ieromonahului Gherasim au fost studiate și prezentate în mod detaliat într-un studiu de referință al lui N.A. Ursu (Ursu 2002a: 262–302) și în lucrarea consacrată traducerilor laice din secolul al XVIII-lea, de Eugenia Dima și Gabriela E. Dima (Dima, Dima 2016: 70–73 și *passim*). Amintim în mod special contribuția lui N.A Ursu în elucidarea și în conturarea profilului de cărturar și traducător al lui Gherasim, reluând următoarele informații. Astfel, dintre cele șase traduceri enumerate mai sus, doar trei conțin mențiuni ale numelui traducătorului: Gherasim, *Taina*; Gherasim, *Carol 12*; Gherasim, *Ist. Americăi.* După ce, în trecut, traducătorul acestor trei texte a fost uneori greșit identificat, făcându-se referire la alte personaje având același nume[22], N.A. Ursu a demonstrat în studiul citat (Ursu 2002a) că „Gherasim", traducătorul celor trei texte, este, în realitate, ieromonahul Gherasim de la Iași și nu un alt personaj contemporan omonim.

În plus, N.A. Ursu s-a aplecat asupra celorlalte trei traduceri menționate în lista de mai sus, care rămăseseră într-un relativ con de umbră: Gherasim, *Pentru știința*; Gherasim, *Heruvim*; Gherasim, *Critil.* În lipsa unor indicii explicite și clare, mai mulți filologi, specialiști din trecut, fie au propus ipoteze divergente cu privire la identitatea traducătorilor (și chiar la limba din care una dintre traduceri, anume Gherasim, *Critil*, este efectuată), fie pur și simplu au adoptat „soluția de renunțare" – au opinat că traducătorul este anonim. În schimb, N.A. Ursu a realizat un examen amănunțit al trăsăturilor lingvistice ale celor șase texte, identificând o serie de concordanțe lexicale. Pe baza acestor trăsături de limbă specifice, N.A. Ursu a susținut în mod convingător că toate cele șase texte reprezintă traduceri efectuate de ieromonahul Gherasim de la Iași.

> Pentru a dovedi faptul că limba celor trei traduceri anonime, pe care i le atribuim arhimandritului Gherasim, este în fond identică cu limba celor trei traduceri cunoscute ale sale, cităm în continuare câteva *particularități lingvistice care leagă între ele aceste șase traduceri și care îl individualizează pe acest Gherasim* între traducătorii români de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Ursu 2002a: 287; s.n. – Victor Celac; v. mai jos o listă cu cinci concordanțe lexicale dintre cele discutate de N.A. Ursu).

8. Metoda concordanțelor lingvistice în stabilirea paternității

Metoda concordanțelor lingvistice în stabilirea paternității are la bază premisa că, într-un grup de texte ce ar putea aparține aceluiași autor (după caz, traducător), e posibil să existe o serie de caracteristici lingvistice (lexicale, gramaticale, stilistice etc.) suficient de specifice și particularizante încât să constituie „amprenta", profilul individual al scriitorului respectiv. Valabilitatea metodei este relativă, din următoarele considerente:

---

[21] Siglăm acest text: Gherasim, *Ist. Americăi*. Sigla Ursu, Ursu (2004–2011): GIA.

[22] De exemplu, a fost confundat cu Gherasim Clipa, episcop de Huși și Roman; v. detalii la Ursu 2002: 265-267.

(1) Caracteristicile lingvistice invocate drept indicii sau diagnostice pentru individualizarea autorului ar trebui să se refere la elemente suficient de rar atestate în textele epocii și ale regiunii avute în vedere (idealul este să avem a face cu elemente lingvistice, creații personale, neatestate la alți autori)[23].

(2) În cazul unor autori, traducători, aflați în activitate o perioadă mai mare de timp, e foarte posibil ca unele particularități lingvistice din etapa inițială, să dispară, să fie înlocuite cu alte particularități, într-o perioadă ulterioară. Este evident că două texte pot aparține aceluiași autor, chiar dacă doar unul din ele conține o serie de particularități lingvistice. Cele două texte pot fi alcătuite la distanță mare în timp, iar particularitățile pot reprezenta fie textul mai vechi, fie textul mai nou. Într-un caz, poate fi vorba de elemente „reziduale", la care autorul a renunțat, după o perioadă inițială. În celălalt caz, poate fi vorba de inovații, creații, însușite de autor la un moment dat (în cursul procesului firesc de instruire, perfecționare a stilului etc.).

(3) Unele texte anonime nu pot fi datate în mod suficient de precis (cum se întâmplă chiar în cazul traducerii din manuscrisul 3533, datată actualmente în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea). Această imprecizie îi poate induce cercetătorului tentația de a selecta concordanțele în mod tendențios, adică tentația de a insista asupra concordanțelor disponibile dintre textul a cărui paternitate este căutată și textul sau textele luate ca reper și, în același timp, de a postula o evoluție în timp, adică o modificare a limbii autorului, pentru a explica neconcordanțele lingvistice care pot fi constatate de asemenea, în cadrul aceluiași ansamblu de texte.

Așadar, metoda trebuie utilizată cu multă prudență. În orice caz, în măsura posibilităților, ea trebuie coroborată cu indicii și argumente suplimentare, convocând date și informații privind istoria culturală (de exemplu, zonele și localitățile în care a fost consemnată în trecut prezența manuscriselor, după caz, a tipăriturilor în cauză, foștii proprietari sau deținători etc.), contextul social și ideologic al epocii și al regiunii în care se presupune că a fost efectuată traducerea, în conexiune cu motivațiile, gradul de instrucție și pregătirea intelectuală a autorilor cărora se încearcă să se atribuie texte cu paternitate incertă.

Adăugăm, în acest context, că metoda concordanțelor lingvistice utilizate în stabilirea paternității unor texte anonime a fost uneori privită cu rezerve și chiar a fost criticată direct, în lingvistica și în filologia românească și nu numai. Precizăm că același cercetător, N.A. Ursu, a mai aplicat metoda concordanțelor lexicale cu privire la unele texte și traduceri considerate cu paternitate incertă în trecut, și care, în prezent, sunt atribuite lui Nicolae Milescu Spătarul. În aceste cazuri, rezultatele respective obținute de N.A. Ursu au fost

[23] Unele exemple invocate de N.A Ursu, în cazul celor șase texte ale lui Gherasim de la Iași (în mod special, *crăină* s.f., *înaința* vb., *norodi* vb.; v. mai jos detalii despre aceste lexeme.), corespund în mod satisfăcător acestei exigențe, ceea ce ne determină să acceptăm analiza și rezultatele obținute de cunoscutul filolog ieșean privind traducerile atribuite ieromonahului Gherasim. În schimb, exigența în cauză nu ni se pare a fi satisfăcută în cazul unor exemple precum *bubuşlie* s.f. și *hindichi* s.n., discutate mai sus.

respinse în mod argumentat de către Virgil Cândea[24], Liviu Onu[25] și, mai recent, de Mioara Dragomir[26].

Revenind la cercetarea lui N.A. Ursu cu privire la cele șase traduceri ale lui Gherasim de la Iași, ne propunem să utilizăm rezultatele la care a ajuns cercetătorul ieșean în acest caz ca o bază sau punct de pornire, în sensul de a verifica în ce măsură le putem „extinde” sau „extrapola” la cealaltă traducere, prezentată și studiată de noi: *Pentru descoperirea* (ms. 3533), efectuată după Voltaire, în aceeași perioadă istorică. Cu alte cuvinte, dorim să vedem dacă respectivele „particularități lingvistice care leagă între ele aceste șase traduceri și care îl individualizează pe acest Gherasim între traducătorii români de la sfârșitul secolului al XVIII-lea” (Ursu 2002a: 287) se regăsesc sau nu în *Pentru descoperirea.* Ipoteza că ieromonahul Gherasim ar putea fi traducătorul acestui text, propusă recent de Eugenia Dima, fără îndoială merită luată în calcul și evaluată, deoarece Gherasim are la activ o traducere din Voltaire – Gherasim*, Carol 12* – și, în plus, o altă traducere efectuată de Gherasim, anume Gherasim, *Ist. Americăi*, după André-Guillaume Contant Dorville, corespunde tematic în mare măsură cu traducerea din manuscrisul 3533 (*Pentru descoperirea*).

9. Concordanțele lingvistice caracteristice traducerilor lui Gherasim de la Mitropolia din Iași. Verificarea lor în traducerea *Pentru descoperirea*

Prezentăm în continuare o selecție de cinci particularități lexicale recurente în cele șase traduceri, particularități utilizate de N.A. Ursu drept argumente pentru identificarea lui Gherasim de la Iași ca traducător al celor trei traduceri anonime. Lista succintă a faptelor de limbă respective se prezintă după cum urmează:

1. Fr. *reine* s.f. ‘regină’, redat frecvent de Gherasim prin *crăină* s.f.

2. Fr. (*s’*)*avancer* vb. ‘a înainta’, redat frecvent de Gherasim prin *înaința, înainți* vb.

3. Fr. *peupler* vb. ‘a popula’, redat frecvent de Gherasim prin *norodi* vb.

4. Fr. *enfin* adv. ‘în fine, în cele din urmă’, redat frecvent de Gherasim prin locuțiunea adverbială *în urmă.*

5. Fr. *rivière* s.f. ‘râu’, *fleuve* s.m. ‘fluviu, râu’, redate frecvent de Gherasim prin *gârlă* s.f.

În lista de mai sus, am menționat pe primul loc termenii francezi, din textele-sursă, și am citat pe locul al doilea soluțiile traductive preferate de Gherasim. Această ordine nu este întâmplătoare. Ea corespunde cu „direcția de acces” pe care am urmat-o în extragerea datelor pe care le prezentăm în continuare. Cu alte cuvinte, în mod sistematic, întâi am inventariat contextele cu vocabulele franceze menționate din textele-sursă, și apoi am identificat contextele corespunzătoare din traducerile lui Gherasim și din traducerea de care ne ocupăm

[24] Cândea (1979: 165–171), în legătură cu manuscrisul 45 de la BAR [București], care a stat la baza *Bibliei* tipărite la București în 1688.

[25] Onu (1984: 495–504), în legătură cu *Istoriile* lui Herodot.

[26] Dragomir (2007: 119–168; 2017: I, 296–298; II, 14–24), în legătură cu *Cronograful* atribuit de unii cercetători lui Pătrașco Danovici sau lui Dosoftei.

(*Pentru descoperirea*). Acest mod de a proceda ni se pare util și promițător, în general, nu numai în cazul cercetării de față, pentru că el creează o imagine destul de precisă în sensul că ne permite să sesizăm „reacțiile", „atitudinile traductive" ale cărturarilor români respectivi față de provocările și dificultățile pe care le întâmpinau în munca lor de pionierat, la începutul perioadei de modernizare a limbii și a culturii române. Putem aprecia că punctul de pornire este, de fiecare dată, nu doar termenul francez corespunzător, din textul original, ci și conceptul acoperit de acel termen. În consecință, concordanțele lexicale luate în calcul prin mecanismul descris contează, totodată, și drept concordanțe onomasiologice (a se vedea în mod special exemplul 5. din lista de mai sus).

Adăugăm faptul că acest mod de a prezenta datele are marele avantaj de a nu rămâne la lista de atestări românești ale vocabulelor cercetate – în acest caz, *crăină, înaința/înainți, norodi, în urmă, gârlă* –, *bănuind doar* că, în textul-sursă apar echivalente precum fr. *reine, avancer, peupler, enfin, rivière* sau *fleuve*, ci *știind exact* care era, de fiecare dată, termenul francez pe care îl avea în fața ochilor traducătorul român.

Scopul demersului nostru este de a aduna date pe baza cărora să se poată aprecia dacă *Pentru descoperirea* este sau nu cea de-a șaptea traducere din franceză efectuată de ieromonahul Gherasim de la Iași. Datele extrase de noi pe scară largă provin din următoarele trei traduceri ale lui Gherasim: Gherasim*, Carol 12* (1792); Gherasim*, Critil* (1794); Gherasim, *Ist. Americăi* (1795/1800). De altfel, acestea sunt textele cu cea mai mare întindere, dintre cele șase lucrări traduse de ieromonahul de la Iași. Ocazional, vom menționa succint și atestări din celelalte trei traduceri, preluând informațiile oferite de Ursu (2002a): Gherasim*, Pentru știința* (1786–1788); Gherasim*, Taina* (1787); Gherasim, *Heruvim* (1793).

Contextele extrase, analizate și prezentate de noi în continuare, sunt uneori mai numeroase în comparație cu cele semnalate de N.A. Ursu și, așa cum am arătat mai sus, ele sunt alăturate sistematic contextelor franceze corespunzătoare, din textele-sursă. Întregim imaginea prezentând, în fiecare caz, exemplele cu datele similare extrase din traducerea studiată de noi, *Pentru descoperirea*. Mai precizăm că cele șase traduceri ale lui Gherasim, ca și traducerea din manuscrisul 3533, fac parte din proiectul *Corpus electronic franco-român. Texte franceze traduse în română* derulat la Institutul de Lingvistică din București (corpusul conține circa 2000 de texte franceze asociate traducerilor lor în română, efectuate în secolele al XVIII-lea – al XX-lea, marea majoritate a traducerilor datând din secolul al XIX-lea).

9.1. Fr. *reine* s.f. „regină", redat frecvent de Gherasim prin *crăină* s.f. (de 15 ori din 16 contexte verificate), iar în *Pentru descoperirea*, prin *împărăteasă, crăiasă* etc. (de 4 ori, în toate cele 4 contexte existente), și niciodată prin *crăină*

Cazul este discutat de Ursu (2002a: 287–288), care semnalează mai multe atestări cu substantivul *crăină*, extrase din patru din cele șase traduceri ale lui Gherasim, încheindu-și analiza cu comentariul următor: „Acest cuvânt nu este înregistrat în nici unul dintre dicționarele limbii române. În limba veche era frecvent derivatul *crăiasă*, iar neologismul

corespunzător *regină* începe să fie folosit abia după anul 1829”. Adăugăm că substantivul *crăină* nu a fost inclus nici în recentul DELR[27]. După toate probabilitățile, acest substantiv reprezintă o creație lexicală personală a traducătorului Gherasim. Observăm totodată că această soluție traductivă inedită pare a reprezenta o particularitate remarcabilă: corpul ei fonetic *aproape* că repetă forma sonoră a echivalentului francez: *reine – crăină*. A se observa mai ales prezența în ambele cuvinte a consoanei *-n-*, dar și, ca termeni de contrast, celelalte echivalente semantice de care dispune limba română, care se diferențiază formal sau fonetic din ce în ce mai mult de fr. *reine: crăiasă, regină, împărăteasă*. Etimologic, *crăină* ar putea fi descris ca fiind o formație creată printr-o schimbare de sufix *sui generis*, având ca punct de plecare mai vechiul echivalent semantic *crăiasă*, pe al cărui radical lexical (*crăi-*) va fi fost grefată partea finală a echivalentului francez (*-ine*), asimilată sufixului românesc *-ină*, ajungându-se la perechea *crai – crăină*[28].

Am verificat 16 contexte cu fr. *reine* s.f. ‘regină’, în următoarele trei traduceri ale lui Gherasim, constatând că echivalarea este realizată majoritar, anume de 15 ori, prin *crăină*, și o singură dată, prin *împărăteasă*.

Gherasim, *Critil*. Am verificat patru contexte cu substantivul francez *reine*. În traducere apare sistematic echivalentul *crăină* (p. 48, 83, 84, 92). Unele dintre aceste contexte au fost deja semnalate de Ursu (2002a: 287), care citează încă două atestări ale substantivului *crăină* (p. 96, 105), pe care nu le-am confruntat cu originalul francez.

Gracián y Morales, *Criticon*	**1794, Gherasim, *Critil***
[…] qui est cette *Reine* de la lumière (p. 86).	[...] care este aceasta *crăina* luminii (p. 48).
Artemie étoit une *Reine* illustre par son mérite, et ses grandes qualitez (p. 155).	Artemi era o *crăină*, însă pre strălucită prin a sa vrednicie și a sale mari daruri (p. 83).
Il n’avoit point de motif plus pressant pour chercher cette *Reine*, que celui que lui donnent l’aveuglement d’Andrenius (p. 158).	El n-avea altă pricină de a cerca pe această *crăină* decât aceia care îi da orbirea lui Andronius (p. 84).
Il me dit qu’il alloit à la Cour d’une *Reine*, aussi grande que sage, nommée Artemie (p. 174).	El mi-au zis că merge la curtea de o *crăină* (au răspuns Andronius), pre mare și pre înțeleaptă, anume Artemi (p. 92).

Gherasim, *Carol 12*. În textul original, substantivul francez *reine* apare de cel puțin 17 ori. Am verificat opt dintre contextele respective, constatând că e tradus sistematic prin *crăină* (f. 4r, 9r, 11r, 11v [de două ori], 89r, 141r, 205r; majoritatea acestor atestări au fost semnalate de Ursu [2002a: 287]).

Voltaire, *Charles XII* (ed. 1748)	**1792, Gherasim, *Carol 12***

[27] Volumul respectiv a fost publicat în 2018. Ne așteptăm însă să regăsim substantivul *crăină* în viitoarea ediție a DLR, la care se lucrează în prezent, litera C fiind alocată lexicografilor de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

[28] A se vedea alte perechi de derivate sau cuvinte ce doar se diferențiază prin absența/prezența sufixului *-ină*: *cracă – crăchină; stup – stupină; arap – arapină; dârstă – dârștină*; v. detalii și exemple suplimentare la Pascu 1916: 209–212; Form. Cuv. XVI–XVIII: 138–139.

Il n'avait pas assez de crédit pour oser se charger lui-même de l'entreprise dangereuse d'ôter la régence à la *reine* (p. 9).	El n-avé atâta credet ca să îndrăznească a să împovăra singur de o treabă atât de primejduioasă ca să rădice cârmuirea *crăinii* (f. 11r).
Ils allèrent en corps en faire la proposition à la *reine* (p. 10).	Deci au mers cu grămada ca să facă arătare *crăinei* (f. 11v).

Gherasim, *Ist. Americăi*. Am reperat și am verificat patru contexte în care apare substantivul francez *reine* în textul original. În traducere îi corespunde, cel mai adesea, *crăină* (de trei ori: vol. I, f. 7r, 90v; vol. II, f. 53r; aceste trei ocurențe fuseseră semnalate de Ursu [2002a: 287; doar că fila celei de-a treia atestări fusese indicată greșit (f. 55r, corect fiind 53r)] și, o singură dată, *împărăteasă* (vol. II, f. 43v).

Contant Dorville, *Histoire, 1771*	**1795/1800, Gherasim, *Ist. Americăi***
La *reine* Isabelle frémit à la nouvelle de cette marque d'ingratitude (p. 14).	*Crăina* Izabela foarte s-au fiorat... (I, f. 7r).
Ce nom était particulièrement affecté à la *reine* et aux princesses ses filles (p. 320).	Acest nume să da numai *împărătesei* și prințeselor fiicelor sale (II, f. 43v).
[…] aux côtés de laquelle on avait rangé les corps des *reines* du Pérou (p. 333).	[...] la o parte a căriia pusăsă rând trupurile *crăinilor* lui Peru (II, f. 53r).

Menționăm, în plus, reluând informația din Ursu (2002a: 287), că în traducerea Gherasim, *Heruvim* apare de asemenea substantivul feminin *crăină*, de două ori. Nu am făcut confruntarea cu textul original, unde este foarte probabil să-i corespundă tot fr. *reine.*

În ceea ce privește traducerea pe care o prezentăm, *Pentru descoperirea*, substantivul francez *reine* apare de patru ori în textul original, nefiind tradus niciodată prin *crăină*, ci prin *împărăteasă* (f. 20r), *crăiasă* (f. 22v, 23r), *prințipesă* (f. 28r). Menționăm faptul că, în traducerea de față, substantivul *crăină* nu apare deloc.

Voltaire, *Essai* (ed. 1756)	***Pentru descoperirea***
La *reine* de Saba (p. 209).	*Împărăteasa* de Saba (f. 20r).
Ferdinand, roi d'Aragon, et Isabelle, *reine* de Castille... (p. 213).	Ferdinand, craiul Aragoniei și Isabella, *crăiasa* Castiliei... (f. 22v)
Le roi et la *reine* le firent asseoir… (p. 213).	Craiul și *crăiasa* l-au pus să șază... (f. 23r)
Il envoya son fils Philippe à Londres épouser la *reine* Marie (p. 220).	Au trimes pe Filip, fiiul său la Londra ca să se însoare, să ia pe *prințipesa* Maria (f. 28r).

Considerată izolat, această primă neconcordanță lexicală și onomasiologică nu e de natură să susțină ipoteza că traducătorul manuscrisului *Pentru descoperirea* ar putea fi Gherasim de la Iași.

9.2. Fr. (*s'*)*avancer* vb. 'a înainta, a avansa', redat frecvent de Gherasim prin *înaința, înainți* vb. (de 26 ori din 31 contexte verificate), iar în *Pentru descoperirea*, prin diverse

alte mijloace lexicale (de 5 ori, în toate cele 5 contexte existente), și niciodată prin *înaința, înainți*

Variantele rare, inedite, *înaința, înainți* ‘a înainta, a avansa’, sunt raportabile lexicologic la verbul *înainta*, bine cunoscut în limba modernă. Ursu (2002a: 288) inventariază circa 25 de atestări cu forma *înaința*, extrase din toate cele șase traduceri ale lui Gherasim și formulează concluziile care se impun:

> Varianta *înaința* nu este înregistrată în nici unul dintre dicționarele limbii române. După informația de care dispunem, ea se întâlnește, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, numai în scrisul lui Gherasim. Mai târziu apare sporadic și la alți traducători. După anul 1829 apar frecvent în presă și în alte scrieri formele *înainti* și *înainta* (Ursu 2002a: 288).

Observăm că N.A. Ursu nu precizează care sunt ceilalți traducători la care mai apare sporadic forma *înaința.* În ce ne privește, am reperat următoarele trei atestări suplimentare cu formele verbale *înaința, înainți*:

> 1800–1812, Budai-Deleanu, *Țiganiada* (B), 231: Descoperind lămpadele-aprinse / *Înaințară* în șireaguri strinse.
>
> 1821, Asachi (L.), *Bordeiul*, [p. 8 nenumerotată din *Cătră cetitoriu*]: *Înaințindu*-să limba noastră, va vesti odoarăle folositoarelor științe, și vrednică se va arăta de al ei puternic izvor.
>
> c.1840, Pogor, *Scrieri*, 215: Izabela te iubește, vrea să te încredințezi / Și spre treapta ci-ți gătești vrea să te *înaințezi* (traducere după un original neidentificat, probabil francez).
>
> O atestare mai veche, din secolul al XVII-lea, cu substantivul feminin *înaințeală* ar putea indica indirect existența în limbă a unui verb *înainți*, totuși acest lucru nu este deloc sigur. În acest caz, *înaințeală* poate proveni direct din adverbul *înainte* (după modelul derivativ *iute – iuțeală*), nu în mod necesar din verbul *înainți*:
>
> 1691–1697, Corbea, *Dictiones*, 412: [Lat.] *prothyra* g.f. [= genul feminin] – [rom.] *înaințeala* ușei. (Lat. *prothyra* înseamnă „vestibul; acoperiș sprijinit pe stâlpi în fața ușii” [Guțu, DLR]).

Tipul lexical cu *-ț-* (*înaințá, înaințí*) reprezintă oricum un element lexical foarte rar atestat, mai ales dacă am face abstracție de textele lui Gherasim de la Iași, la care apar cele mai vechi și cele mai numeroase atestări de care avem cunoștință. Tipul lexical modern, cu *-t-* (*înaintá*, rar și *înaintí*), apare în română ceva mai târziu, după cum notase N.A. Ursu. Distincția dintre cele două tipuri verbale menționate (*înaințá, înaințí* vs *înaintá, înaintí*) se impune datorită unor considerente de ordin etimologic. Astfel, unii traducători din franceză, mai vechi sau mai noi, făceau apel la diversele forme verbale menționate (fie tipul cu *-ț-*, fie tipul cu *-t-*) pentru a echivala verbul francez *(s’)avancer.* În cazul celor care au optat pentru formele cu *-ț-* (*înaințá, înaințí*, precum Gherasim de la Iași) a funcționat următorul mecanism de calchiere a structurii morfematice: baza lexicală fr. *avant* (ușor recognoscibilă în *avancer*) a fost echivalată firesc cu rom. *înainte*, iar modificarea ce se observă în franceză: *avant* ~ *avancer*, a fost transferată din limba-sursă în limba-țintă, adică în română: *înainte* ~ *înaințá/înaințí.* Astfel a fost asigurată, după o „metodă a proporției” *sui generis*, acea corespondență fonetică curentă în perioada premodernă, când neologismele latino-romanice

erau adaptate în română după modelul de pronunțare german sau central european al elementelor neologice. Atragem atenția în mod special asupra următoarei particularități. În limba franceză, sunetul [-s-] poate fi grafiat în mai multe feluri: <c>, <ç>, <ss> etc. În această situație, unii traducătorii din franceză, privilegiind aspectul sonor al cuvintelor din limba sursă, au aplicat o regulă pe care o putem deduce și formula în felul următor: „Consoanei franceze [-s-], indiferent de modul în care este grafiată – <c>, <ç>, <ss> sau altfel – îi poate corespunde în română consoana [-ț-]”. Credem că prin acest mecanism a ajuns Gherasim de la Iași (și alți câțiva traducători, cărturari, de după el) să echivaleze fr. *(s')avancer* prin *înaința, înainți.* A fost realizată astfel alinierea cu seria derivativă reprezentată de unități lexicale precum: *înalt* adj. – *înălța* vb.; *cuminte* adj. – *cuminți* vb.; *sfânt* adj. – *sfinți* vb. etc.

În perioada următoare, când modelul de pronunțare german sau central european al neologismelor latino-romanice a fost abandonat, trecându-se la rostirea după model italian, devenită normă generală de adaptare a neologismelor în româna modernă (v. o serie de exemple mai jos), s-a renunțat și la tipul mai vechi *înaințá, înaințí*, care a fost înlocuit cu tipul mai nou, „românizat”, cu *-t-*: *înaintá* (rar și *înaintí*), deoarece acesta conservă consoana din finala temei adverbului tradițional *înainte* și se încadrează astfel în seria derivativă reprezentată de cuvinte uzuale precum: *departe* adv. – *depărta* vb.; *scurt* adv. – *scurta* vb.; *încet* adv. – *înceta* vb.; *cuvânt* s.n. – *cuvânta* vb.; *rost* s.n. – *rosti* vb.

Mecanismul de adaptare fonetică a împrumuturilor descris mai sus era aplicat fără îndoială de traducătorul Gherasim de la Iași, de vreme ce toate cele șase modalități de echivalare din lista care urmează apar în traducerile acestuia:

fr. *France, français* – rom. *Franța,* rom. înv. *franțuz, franțuzesc*;

fr. *cérémonie* – rom. înv. *țeremonie, țărimonie*;

fr. *exercices* pl. – rom. înv. *exerțiții*;

fr. *prince, princesse* – rom. *prinț, prințesă*;

fr. *province* – rom. înv. *provinție*;

fr. *dance* s.f., *dancer* vb. – rom. *danț* s.n., *dănțui* vb.

Alte exemple de încadrare fonetică a unor neologisme după modelul de pronunțare german și central european sunt reprezentate de lexeme precum:

fr. *concert*, it. *concerto,* germ. *Konzert*, rus. *концерт* – rom. înv. *conțert*;

fr. *officier*, germ. *Offizier*, rus. *офицер* – rom. *ofițer*;

lat. *accentus*, fr. *accente*, it. *accento*, germ. *Akzent*, rus. *акцент* etc. – rom. înv. *acțent*;

lat. *centrum*, fr. *centre*, it. *centro,* germ. *Zentrum*, rus. *центр* etc. – rom. înv. *țentru*;

lat. *medicina*, fr. *médicine*, it. *medicina*, germ. *Medizin*, rus. *медицина* etc. – rom. înv. *medițină*;

fr. *acid*, it. *acido* – rom. înv. *aţid* (dar germ. *Säure*, rus. *кислота*)[29].

Corespondenţa fonetică discutată – fr. [-s-] ~ rom. [-ţ-] – se observă în mod pregnant şi într-o serie de cuvinte uzuale, din fondul tradiţional, moştenite din latină în limbile română şi franceză, sau vechi derivate de la baze lexicale moştenite:

fr. *face* – rom. *faţă*;

fr. *glace* – rom. *gheaţă*;

fr. *croyance* – rom. *credinţă*;

fr. *science* – rom. *ştiinţă*;

fr. *sémence* – rom. *sâmânţă*.

Menţionăm în acelaşi sens sufixul uzual din franceză *-esse*, având drept corespondent normal în română *-eţe* (învechit şi dialectal, *-eţă*), cu exemple precum: fr. *jeunesse* – rom. *juneţe*; fr. *vieillesse* – rom. *bătrâneţe*; fr. *tristesse* – rom. *tristeţe*; fr. *politesse* – rom. *politeţe*; fr. *noblesse* – rom. *nobleţe* şi multe altele.

În ceea ce ne priveşte, am identificat şi am verificat 31 contexte cu verbul francez *(s')avancer* în originalele următoarelor trei traduceri ale lui Gherasim, constatând că traducerea este realizată cel mai adesea, şi anume de 25 ori, prin *a înainţa*. Celelalte soluţii traductive sunt cu adevărat sporadice, apărând câte o singură dată: *a înainţi*, *a întinde*, *a păşi înainte*, *a merge*, *a întra*, *a agiunge*.

Gherasim, *Critil*. Am verificat şase contexte cu verbul francez (*s'*)*avancer*. În traducere apare cel mai adesea echivalentul *a înainţa* (de cinci ori: p. 50, 51, 57, 66, 79). O dată verbul francez (*s'*)*avancer* este redat prin *a întinde* (p. 19). Menţionăm că, în traducerea de faţă, verbul *a înainţa* apare şi ca echivalent pentru verbul francez *tendre* 'a întinde' (p. 18). O parte dintre aceste atestări au fost semnalate deja de Ursu (2002a: 288).

Gracián y Morales, *Criticon*	**1794, Gherasim, *Critil***
La Nature dans la diversité de ses operations, *tend* toujours à la perfection (p. 32).	Deosebirea firii întru a sale lucruri *înainţază* totdeauna cătră săvârşire (p. 18).
Ils *avançoient* toujours vers le Ciel (p. 94).	Ei să *înainţa* cătră ceriu (p. 51).
C'est ce qui fait, dit Chiron, que la plus grande partie des hommes, bien loin *d'avancer* et de se fortifier dans la vertu; dans la science et dans la sagesse, vont tout à rebours (p. 105).	Aceasta este pricina (au zis Hiron) că cea mai mare parte a oamenilor, în loc de a să *înainţa* în fapta bună, în ştiinţă şi înţelepciune, merg tot înapoi (p. 57).
Il faut toujours *avancer* et monter (p. 123).	[...] fără numai a ne *înainţa* şi a ne sui (p. 66).

[29] Observăm, în subsidiar, că preferinţa respectivă, din perioada premodernă, pentru formele româneşti cu -*ţ*-, nu ar trebui considerată ca fiind un argument peremptoriu al originii germane sau ruse a acestor forme, cu toate că, în aceste două limbi, consoanei în cauză îi corespunde [ţ] (grafiat <z> în germană, <ц> în rusă), atunci când aceste limbi au termeni de origine îndepărtată comună, ceea ce nu se întâmplă întotdeauna (v. ultimul exemplu de mai sus: fr. *acid*, it. *acido* – rom. înv. *aţid*). Limba latină însăşi era supusă aceleiaşi maniere de rostire (lat. *Caesar* – fr. *César* – rom. înv. *Ţezar* etc.), iar preferinţa pentru -*ţ*- se manifesta în epocă, chiar şi în cazul unor lexeme ce aveau doar corespondente franceze şi/sau italiene, lipsind termeni corespunzători latini, germani sau ruşi.

Un courtisan *s'avança* pour le recevoir (p. 148).	Un curtezan s-au *înainţat* pentru a-l priimi (p. 79).

Gherasim, *Carol 12*. Am verificat 17 contexte cu verbul francez (*s'*)*avancer*. În traducere îi corespunde, cel mai adesea, anume de 14 ori, verbul *a înainţa* (f. 10v, 24r, 27r, 28v, 30r [de două ori], 34r, 45v, 54r, 59v, 79v, 171v, 225r, 232r), urmat de *a înainţi* (f. 56r), dar şi de *au păşit înainte* (f. 31r), precum şi de *au mers* (f. 55v).

Voltaire, *Charles XII* (ed. 1748)	**1792, Gherasim, *Carol 12***
Elle était *avancée* en âge (p. 9).	Ea era *înainţată* cu vârsta (f. 10v).
[…] et Charles XII *s'avançait* pour la secourir (p. 31).	... şi craiul Carol *să înainţa* pentru a o agiuta (f. 28v).
Il le trouva bientôt qui *s'avançait* lui-même vers Cracovie (p. 56).	L-au găsit *înainţindu*-se şi el cătră Cracoviia (f. 56r).
En attendant, il se posta à quelques milles de la ville: il *s'avançait* souvent trop près des remparts pour la reconnaître (p. 59).	El au aşezat urdiia la câteva ceasuri departe de cetate, şi de multe ori *să înainţa* pe la metereze pentru ca să ia sama (f. 59v).

Gherasim, *Ist. Americăi.* Am reperat şi am verificat opt contexte în care apare verbul francez (*s'*)*avancer* în textul original. În traducere îi corespunde, cel mai adesea, anume de şase ori, verbul *a înainţa* (vol. I, f. 3v, 9r, 50v, 74r; vol. II, f. 31v [de două ori]), urmat de *a întra* (vol. I, f. 3v), şi de *a agiunge* (vol. I, f. 47r).

Contant Dorville, *Histoire*, 1771	**1795/1800, Gherasim, *Ist. Americăi***
[...] pour *s'avancer* jusqu'à celui de Boyador, à deux degrés du tropique; mais trouvant un nouveau promontoire, qui *s'avance* l'espace de cent vingt milles dans l'Océan (p. 10).	[...] a să *înainţa* pe la acela a lui Boyador, care era numai doao graduri departe de la tropic, unde întâlnind un munte ce *întra* în ochean o sută doaozeăci de mile (I, f. 3v).
Les Espagnols... *s'avancèrent* jusqu'à la portée du trait (p. 103).	Spaniolii... *s-au înainţat* până la locul unde le-au venit cu lesnire a să bate (I, f. 50r–50v).
Il sait que Narvaez *s'est avancé* dans le pays jusqu'à Zampoala (p. 132).	El au ştiut că Narvaes s-au *înainţat* până la Zampoala (I, f. 74r).

Adăugăm faptul că Ursu (2002a: 288) semnalează alte patru ocurenţe ale verbului *înainţa* în celelalte trei traduceri ale lui Gherasim: două ocurenţe în Gherasim, *Taina*, o ocurenţă, în Gherasim, *Heruvim*, şi, în fine, încă o ocurenţă, în Gherasim, *Pentru ştiinţa*. În aceste cazuri, nu am realizat confruntarea cu textul original, unde este probabil să-i corespundă tot fr. *(s')avancer*.

În ceea ce priveşte traducerea pe care o prezentăm, *Pentru descoperirea*, verbul francez *(s')avancer* apare de cinci ori în textul original. Nu este tradus în română niciodată prin *înainta, înainţa, înainţi* (aceste forme nu apar deloc în traducerea de faţă), ci prin *a intra/întra* (f. 2v [de două ori], 14r); *a trece* (f. 31v); *au răzbătut de au mers* (f. 39v).

Voltaire, *Essai* (ed. 1756)	***Pentru descoperirea***

La vaste presqu'isle de l'Inde, qui *s'avance* des embouchures du Nil et du Gange jusqu'au milieu des isles Maldives... (p. 200).	Lățimea de hersonis al Indii care *întră* prin boazurile râurilor Indu și Ghinghii până în mijlocul ostroavelor de Maldiva... (f. 14r–14v).
Cortès avance le long du golfe du Mexique (p. 225).	El *au trecut* lungimea sinului Mexicăi (f. 31v).

Observăm, așadar, o a doua neconcordanță lexicală, ce nu e de natură să susțină ipoteza că traducătorul manuscrisului *Pentru descoperirea* ar putea fi Gherasim de la Iași.

9.3. Fr. *peupler* vb. 'a popula', redat frecvent de Gherasim prin *norodi* vb. (de 11 ori din 12 contexte verificate), iar în *Pentru descoperirea*, prin *lăcui* (de 5 ori, în toate cele 5 contexte existente), și niciodată prin *norodi*

Verbul *norodi* 'a popula', împreună cu adjectivul post-participial *norodit*, sunt în partea lor 'materială', derivate de la substantivul *norod.* Din punctul de vedere al uzului și al genezei sensului, reprezintă calcuri semantice după verbul francez *peupler* 'a popula' (derivat, la rândul său, de la substantivul *peuple* 'popor'). Ursu (2002a: 288–289) inventariază circa 15 atestări cu verbul *norodi* și cu adjectivul *norodit*, extrase din patru traduceri ale lui Gherasim, însoțind prezentarea datelor cu următoarele observații și concluzii:

> Vb. *norodi* și adj. *norodit* se întâlnesc rar în textele epocii. Este semnificativ faptul că în fișierul relativ bogat al *Dicționarului limbii române* al Academiei nu s-au găsit, pentru adj. *norodit* (verbul lipsește din DLR), decât informații din două traduceri cunoscute ale lui Gherasim și din romanul *Critil și Andronius*. În scrieri de mai târziu, pentru denumirea noțiunii „a popula" apar frecvent verbele *popora, împopora, popula* și *împopula*, ale căror participii au devenit adjectivele corespunzătoare, ca și în cazul lui *norodi* (Ursu 2002a: 289).

În ceea ce ne privește, am identificat și am verificat 12 contexte cu verbul francez *peupler* și cu adjectivul post-participial *peuplé* în originalele următoarelor trei traduceri ale lui Gherasim, constatând că echivalarea este realizată cel mai adesea, și anume de 11 ori, prin *a norodi, norodit*. În plus, traducătorul recurge la verbul *a lăcui* doar o singură dată, pentru a reda fr. *peupler*.

Gherasim*, Critil*. Am reperat și am verificat un singur context cu adjectivul post-participial francez *peuplé*. În traducere îi corespunde *norodit* (p. 52; atestarea fusese semnalată de Ursu [2002a: 289], fără raportarea la contextul din originalul francez).

Gracián y Morales, *Criticon*	**1794, Gherasim, *Critil***
[…] dans une cité si *peuplée* (p. 95).	[...] întru o cetate așa de *norodită* (p. 52).

Gherasim*, Carol 12*. Am reperat trei ocurențe ale verbului francez *peupler* sau adjectivul *peuplé* în textul original. În traducere îi corespunde verbul *norodi* sau adjectivul post-participial *norodit* (f. 2r, 3r, 78r; în plus, adjectivul *norodit* mai apare la f. 144v; aceste atestări fuseseră semnalate de Ursu [2002a: 288], fără raportarea la contextele din originalul francez).

Voltaire, *Charles XII* (ed. 1748)	**1792, Gherasim, *Carol 12***
La Suède et la Finlande composent un royaume un tiers plus grand que la France, mais bien moins fertile, et aujourd'hui moins *peuplé* (p. 1).	Sfeziia și Finlandiia fac împreună o crăie de doao ori mai mare decât Franța, dar iaste mult mai puțin roditoare și, în vremile de acum, puțin *norodită* (f. 2r).
Les pays septentrionaux étaient alors beaucoup plus *peuplés* qu'ils ne le sont de nos jours (p. 2).	Țările miezii nopți era atunci mult mai *norodite* decât acum (f. 3r).
Le cezar s'obstina à *peupler* un pays qui semblait n'être pas destiné pour des hommes (p. 75).	[...] din toate părțile viné de *norodé* cetatea (f. 78r).

Gherasim, *Ist. Americăi*. Am reperat și am verificat opt contexte în care apare verbul francez *peupler* sau adjectivul *peuplé* în textul original. În traducere îi corespunde, cel mai adesea, verbul *norodi* sau adjectivul post-participial *norodit* (de șapte ori: vol. I, f. 9r, 9v, 34r, 50r, 75r, 141r; vol. II, f. 12v; unele dintre aceste atestări fuseseră semnalate de Ursu [2002a: 288], care în plus, notase verbul *norodi* și în alte contexte: vol. II, f. 3v, 7r, 9r, 24v, 88v, 102v, fără raportarea la contextele din originalul francez). O dată verbul francez *peupler* este redat prin *lăcui* (vol. I, f. 139v). Mai observăm că verbul fr. *repeupler* 'a repopula' este redat în traducerea de față tot prin *a norodi* (vol. II, f. 90v; v. contextul în tabelul de mai jos).

Contant Dorville, *Histoire*, 1771	**1795/1800, Gherasim, *Ist. Americăi***
Comment et par qui l'isle de Saint-Domingue *a été peuplée* (p. 16–17).	Cum și de unde ostrovul Sen-Doming s-au putut *norodi* (I, f. 9r).
Ces isles étaient presque toutes peuplées (p. 66).	Aceste ostroave era mai toate *norodite* (I, f. 34r).
Les bords, qui parurent charmans et très-*peuplés*, invitèrent les Espagnols à y pénétrer (p. 103).	Malurile ei, care să vidé a fi pre frumoase și *norodite*, au îndemnat pe spanioli ca să margă la dânsa (I, f. 50r).
Elle [cette ville] est assez bien bâtie, riche et *très-peuplée* (p. 279).	Ea [cetatea] este frumos zidită și *norodită* (II, f. 12v).
[…] excepté un frère et une sœur, qu'il réserva pour *repeupler* le monde (p. 389).	[...] un frate și o soră pe care i-au lăsat să *norodească* lumea (II, f. 90v).

Adăugăm faptul că Ursu (2002a: 289) semnalează o ocurență suplimentară a verbului *norodi*, în Gherasim, *Pentru știința*, precizând în acest caz, în mod excepțional, că în originalul francez îi corespunde verbul *reproduire.*

În ceea ce privește traducerea pe care o prezentăm, *Pentru descoperirea*, verbul francez *peupler* apare de cinci ori în textul original, fiind tradus consecvent și, în același timp, cam impropriu, prin *a lăcui* (f. 4r [de două ori], 13r, 14v, 24v). Verbul *a norodi* și adjectivul *norodit* nu apar în traducerea de față.

Voltaire, *Essai* (ed. 1756)	***Pentru descoperirea***
Mais le pays *était peu peuplé* (p. 187).	Însă locul *era puțin lăcuit* (f. 4r).
Il fallait *peupler* les isles (p. 187).	Era trebuință *să lăcuiască* ostroavele (f. 4r).

La vaste presqu'isle de l'Inde… est peuplée de vingt peuples différents (p. 200).	Lățimea de hersonis al Indii... *iaste lăcuită* de doaozăci neamuri cu totul deosăbite (f. 14r–14v).

Adăugăm că în originalul francez al aceleiași traduceri (*Pentru descoperirea*) apare și verbul prefixat *dépeupler* 'a depopula', însumând trei ocurențe și fiind tradus prin *a deșărta de oameni* (f. 29v), *a pustii cu totul de oameni* (f. 30v) și *a pustii* (f. 42v), iar nu printr-un ipotetic verb **a deznorodi* (o atare formă lipsind din DLR și din alte dicționare de referință consultate).

Voltaire, *Essai* (ed. 1756)	***Pentru descoperirea***
L'un a été de *dépeupler* l'Espagne par le nombre nécessaire de ses colonies (p. 222).	Întâi pentru că *au deșărtat* Ispania *de oameni*, cu trebuinciosul număr a mutărilor ce s-au făcut (f. 29v).
Ils *dépeuplèrent* en peu d'années Hispaniola (p. 223).	În puțini ani *au pustiit cu totul de oameni* pe Ispaniola (f. 30v).
[...] comme des chasseurs qui *dépeuplent* une terre de bêtes fauves (p. 240).	[...] precum vânătorii ce *pustiesc* un pământ de hiară sălbateci (f. 42v).

Constatăm, așadar, o a treia neconcordanță lexicală, ce nu e de natură să susțină ipoteza că traducătorul manuscrisului *Pentru descoperirea* ar putea fi Gherasim de la Iași.

9.4. Fr. *enfin* adv. 'în fine, în cele din urmă', redat frecvent de Gherasim prin locuțiunea adverbială *în urmă* (de 13 ori din 25 contexte verificate), iar în *Pentru descoperirea*, prin *la cea de pe urmă, după aceea* etc. (de 20 de ori), și niciodată prin *în urmă*

Adverbul francez *enfin* 'în fine, în cele din urmă' funcționează, în general, ca marcator discursiv, cu funcție concluzivă, dar și cu alte funcții, cum ar fi cea de a marca schimbarea temei. Cazul este discutat de Ursu (2002a: 290), care inventariază 18 ocurențe ale locuțiunii *în urmă*, din cele cinci traduceri ale lui Gherasim, prezentând acest fapt ca fiind încă o „particularitate a limbii lui Gherasim" (Ursu 2002a: 290) și, implicit, ca un indiciu suplimentar, prin care cele trei texte cu paternitate incertă îi pot fi atribuite ierodiaconului de la Iași.

În ceea ce ne privește, am identificat și am verificat 25 contexte cu adverbul francez *enfin* în originalele următoarelor trei traduceri ale lui Gherasim, constatând că în 13 situații echivalarea este realizată prin *în urmă*. Celelalte soluții la care recurge traducătorul sunt: *în scurt*, de cinci ori; *la cea de pe urmă*, de trei ori; *încet, încet*, o dată; *după toate acestea*, de două ori; *după aceasta*, o dată.

Gherasim*, Critil*. Am verificat douăsprezece contexte în care apare adverbul *enfin* în textul original. În traducere îi corespund următoarele structuri (menționate în ordinea descrescătoare a numărului de ocurențe): *în scurt* (de cinci ori: p. 19, 38, 48, 51, 129), *la cea de pe urmă* (de trei ori: p. 3, 33, 40), *în urmă* (de trei ori: p. 4, 39, 42), *încet, încet* (o dată: p. 11). Anterior, Ursu (2002a: 290) semnalase trei ocurențe cu structura *în urmă* (p. 3, 4, 54) afirmând că aceasta este o soluție traductivă pentru fr. *enfin.* Suntem nevoiți să semnalăm

faptul că afirmația este adevărată numai pentru atestarea cu *în urmă* de la p. 4 (prin care, într-adevăr, este redat fr. *enfin*), deoarece prin structura *în urmă* de la p. 2 și 54 sunt traduse fr. *ensuite*, respectiv, *puis*, nu *enfin* (v. mai jos contextele alăturate).

Gracián y Morales, *Criticon*	**1794, Gherasim*, Critil***
Il s'attacha aux bras qu'on lui presentoit, et il sortit *enfin*, de la mer et du danger (p. 5).	El s-au încleștat de brațele ce îi întindea și au eșit *la cea de pe urmă* și din mare, și din primejdie (p. 3).
Ensuite il courut embrasser celui qui l'avoit si genereusement sauvé (p. 5).	*În urmă* aleargă, îmbrățeșază pe acela care îl mântuisă cu atâta bunătate (p. 3).
Enfin, à force de l'examiner, il crut reconnoître qu'il ne lui manquoit que l'usage de la parole (p. 6).	*În urmă*, mai cercetându-l, el au [27] adaos a mai socoti că nu-i lipsea decât metahirisirea cuvântului (p. 4).
Ensuite il continua son récit en cette sorte (p. 18).	*În urmă*, el au urmat a sa povestire într-acesta chip (p. 10).
Enfin, je revins peu à peu de ce mortel saisissement (p. 19).	*Încet, încet,* m-am întors și mi-am venit în fire dintr-această aducătoare de moarte încremenire (p. 11).
Enfin, j'etois si agréablement embarassé de toutes ces choses ... (p. 34).	*În scurt*, eram așa de cu bucurie încurcat între toate aceste înfrumusețate lucruri... (p. 19).
[...] comme la perte de l'honneur, des plaisirs, de la conscience, et *enfin* de l'ame (p. 60).	[...] de pierderea cinstii, adecă a norocirii, de pierderea bucuriei și a desfătărilor, și *la cea de pe urmă*, și mai mare, de pierderea sufletului (p. 33).
Enfin, l'ambition et l'intérêt furent poussez si loin... (p. 68).	*În scurt*, iubirea de slavă și interesul au fost împins așa de departe... (p. 38).
Enfin, c'est l'aimant qui a toujours pour objet le Nort de la vertu (p. 87).	*În scurt*, este ca un magnit care are pentru polus miezul nopții a faptii bune (p. 48).
Enfin tu verras que tous vont toujours aux extrémitez, dans le chemin de cette vie (p. 93).	În scurt, toți merg marginile în drumul aceștii vieți (p. 51).
[...] et *puis* se vont reposer sur une des cornes de la Lune (p. 99).	[...] și *în urmă* merg de să odihnesc asupra unuia din coarnele lunii (p. 54).
Enfin, il paroissoit en tant de sortes, que Critile s'imagina que c'étoit le fameux Prothée (p. 129).	*În scurt,* să arăta într-atâtea de multe feliuri, cât Critil l-au prepus că era vestitul Prothe (p. 69).

Gherasim*, Carol 12*. Am verificat șapte contexte în care apare adverbul *enfin* în textul original. În traducere îi corespunde, cel mai adesea, îmbinarea *în urmă* (de șase ori: f. 5r, 19r, 21r, 82r, 96r, 176r). Mai apare echivalarea prin *după toate aceste* (f. 63r). În plus, Ursu (2002a: 290) mai menționează trei ocurențe ale sintagmei *în urmă*, pe care nu le-am confruntat cu textul original (f. 196r, 198v, 199r).

Voltaire, *Charles XII* (ed. 1748)	**1792, Gherasim, *Carol 12***

Il était intrépide avec prudence, d'un naturel doux dans un siècle féroce, vertueux *enfin*, à ce que l'on dit, autant qu'un chef de parti peut l'être (p. 4).	El era îndrăzneț și nefricos cu ințălepciune, cu o fire blândă la un veac aprig, *în urmă* și cu fapte bune, cât poate fi un căpitan (f. 5r).
Enfin, après deux ans de voyages et de travaux auxquels nul autre homme que lui n'eût voulu se soumettre, il reparut en Russie, amenant avec lui les arts de l'Europe (p. 17).	*În urmă*, după doi ani de călătorie și de osteneală, la care nici un alt om afară de dânsul n-au voit a să supune, s-au arătat în țara moschicească ... (f. 19r).
Enfin, étonnés d'avoir un tel roi, et honteux d'espérer moins que lui, ils reçurent avec admiration ses ordres pour la guerre (p. 24).	*În urmă*, rușinându-se de ... mai puțin decât craiul lor, au luat cu mirare poruncile pentru gătirele de război (f. 21r).
Enfin toutes les difficultés étant aplanies… (p. 96).	*În urmă*, văzând greutățile rădicate, toate piedecele făcute netede... (f. 96r).

Gherasim, *Ist. Americăi*. Am verificat șase contexte în care apare adverbul *enfin* în textul original. În traducere îi corespunde, cel mai adesea, îmbinarea *în urmă* (de patru ori: vol. I, f. 6r, 6v; vol. II, f. 31r, 105r). În celelalte două situații verificate, apar structurile *după toate acestea* (vol. I, f. 3v) și *după aceasta* (vol. II, f. 107r). Ursu (2002a: 290) semnalase alte cinci ocurențe ale îmbinării *în urmă* în traducerea de față (vol. II, f. 2v, 25r, 42r, 45r, 57r), pe care nu le-am confruntat cu textul francez.

Contant Dorville, *Histoire*, 1771	**1795/1800, Gherasim, *Ist. Americăi***
Enfin, au commencement du quinzième siècle, Henri de Portugal, fils dit roi Jean, voulut immortaliser son nom par des découvertes utiles (p. 9).	*După toate acestea*, la începutul veacului al cincisprăzecilea, Hanri al Portugaliei, fiiul craiului Ioan întâiu, au hotărât a-ș face nume nemuritoriu prin descoperiri folositoare (I, f. 3v).
Mais *enfin*, après huit ans de sollicitations inutiles… (p. 13).	Dar, *în urmă*, după niște zădarnice îndemnuri de opt ani... (I, f. 6v):
Enfin l'on arriva, sans aucune perte, dans un lieu nommé Coaque (p. 305).	*În urmă* au agiuns fără nicio pierdere la un loc ci să numé Coac (II, f. 31r).
Mais *enfin* s'étant rapprochés les uns des autres, ils se rencontrèrent à la châsse (p. 411).	Dar *în urmă*, apropiindu-să unii de alții, s-au întâlnit la vânat (II, f. 105r).
Enfin la mère lui remet une charge bled-d'inde (p. 415).	*După aceasta*, maică-sa îi dă câtă pâine poate purta (II, f. 107r).

Adăugăm faptul că Ursu (2002a: 290) semnalează două ocurențe suplimentare ale locuțiunii *în urmă* din Gherasim*, Taina*, și alte două ocurențe, din Gherasim*, Pentru știința* (fără o corelare expresă cu contextele corespunzătoare din originalele franceze).

În ceea ce privește traducerea pe care o prezentăm, *Pentru descoperirea*, adverbul francez *enfin* apare de circa 20 de ori în textul original, fiind redat cel mai adesea prin îmbinarea *la cea de pe urmă* (de cel puțin 11 ori: f. 4r, 6r, 7r, 8r, 12v, 20v, 24r, 33r, 38r, 41r,

43r), dar și prin *după aceea* (f. 3v), *pe urmă* (f. 7v), *apoi* (24r)[30]. În același timp, nu am reperat nicio situație în care adverbul fr. *enfin* să fie redat prin locuțiunea *în urmă*, preferată și folosită majoritar de Gherasim de la Iași în situații similare.

Voltaire, *Essai* (ed. 1756)	***Pentru descoperirea***
On trouva *enfin* de l'or sur les côtes de Guinée, mais en petite quantité, sous le roi Jean II (p. 187).	Au aflat *la cea de pe urmă* aur, însă nu mult, deasupra țărmurilor Guiniei, în vremea craiului Ioan al doilea (f. 4r).
Il tomba *enfin* entre les mains de Christophe Colomb (p. 192).	Au căzut *la cea de pe urmă* în mâinile lui Hristofor Colomb (f. 8r).
Ils y achetaient le meilleur thé de l'Asie, les plus belles porcelaines, de l'ambre gris, du cuivre d'une espèce supérieure au nôtre, *enfin* l'argent et l'or, objet principal de toutes ces entreprises (p. 198).	Olandezii cumpărând de acolo ceaiul cel mai bun al Asiei, farfuria cea mai frumoasă, ambáre, aramă care este de un feliu mai bună decât a noastră și, *la cea de pe urmă,* aurul și argintul, întâiul cap și pricină a tuturor nevoințălor (f. 12v).
Enfin, malgré les titres dont Cortès fut décoré dans sa patrie, il y fut peu considéré (p. 233).	*La cea de pe urmă,* cu toate titlurile ce avea Corteție în patria lui, el era puțin socotit (f. 38r).

Constatăm, așadar, o a patra neconcordanță lexicală, ce nu e de natură să susțină ipoteza că traducătorul manuscrisului *Pentru descoperirea* ar putea fi Gherasim de la Iași.

9.5. Fr. *rivière* s.f. 'râu', *fleuve* s.m. 'fluviu, râu' redate frecvent de Gherasim prin *gârlă* s.f. (de 36 ori din 42 contexte verificate), iar în traducerea *Pentru descoperirea*, prin *râu* s.f., în mod consecvent (de 5 ori, în toate cele 5 contexte existente), și niciodată prin *gârlă*

În studiul citat, N.A. Ursu mai menționează succint, fără atestări, o serie de elemente lexicale despre care susține că „dau o notă distinctivă traducerilor arhimandritului Gherasim, inclusiv celor pe care i le-am atribuit [...]: substantivele *floare* «culoare», *gârlă* «râu, fluviu», *strai* «haină, îmbrăcăminte», verbul *spânzura* «a depinde, a atârna», adverbul *amintire(a)*, precum și formele fără prefixul *în-* ale unor verbe ca *bolnăvi, vinovați, vinui* și altele" (Ursu 2002a: 290–291). Ne vom opri asupra unui singur element din lista de mai sus, anume substantivul *gârlă*, caracteristic pentru limba lui Gherasim de la Iași. Ca și în cazurile discutate mai sus, am orientat investigația noastră dinspre particularitățile textului original francez spre cele ale traducerilor românești.

Astfel, am identificat și am verificat 42 contexte cu substantivele franceze *rivière* 'râu' și *fleuve* 'fluviu, râu' (23 contexte cu *rivière* și 19 contexte cu *fleuve*) în originalele acelorași trei traduceri ale lui Gherasim, constatând că echivalarea este realizată cel mai adesea – de

[30] Deși îmbinarea *la cea de pe urmă* este neașteptată, chiar întrucâtva nefirească din punctul de vedere al limbii române moderne, am constatat că ea a avut o oarecare circulație în trecut, în special în limba unor autori din secolul al XVIII-lea – Antim Ivireanul, Ioan Cantacuzino, Gherasim Putneanul – la care apare cu aceeași funcție de marcator discursiv conclusiv.

36 ori – prin substantivul *gârlă.* A doua soluție de traducere la care recurge Gherasim în situația discutată este reprezentată de substantivul *pârâu*, care apare în șase situații din cele 42. În fine, substantivul *râu* nu e total necunoscut lui Gherasim, dar apare extrem de rar în cele trei traduceri examinate: am reperat o singură ocurență, unde prin îmbinarea *râurile și gârlile* este echivalat fr. *eaux* ‘ape (curgătoare)’.

Revenind la traducerea pe care o prezentăm, *Pentru descoperirea*, constatăm că textul original francez conține cinci ocurențe cu substantivele franceze *rivière* ‘râu’ și *fleuve* ‘fluviu, râu’ (o ocurență cu *rivière* și patru ocurențe, cu *fleuve*) și că, în traducere românească, este întrebuințat, în toate cele cinci situații, substantivul *râu* (f. 4v [de două ori], 13v, 19v, 21r). Adăugăm că traducătorul manuscrisului putea să fi cunoscut și substantivul *gârlă*, dar acest lucru nu este sigur. *Gârlă* apare în manuscrisul 3533 o singură dată, într-o glosă marginală, cu referire la o altă realitate (un canalul din Egipt), nu la un râu. În altă ordine de idei, fiind vorba de o glosă marginală, nu putem ști dacă ea aparține traducătorului sau unei alte persoane (adnotator, copist).

Constatăm, așadar, o a cincea neconcordanță lexicală, ce nu e de natură să susțină ipoteza că traducătorul manuscrisului *Pentru descoperirea* ar putea fi Gherasim de la Iași.

9.6. Fr. *pays* s.m. ‘țară, regiune, ținut’, tradus în *Pentru descoperirea* majoritar prin *loc* (de 26 ori din 28 contexte verificate), iar în traducerile lui Gherasim, majoritar prin *țară* (de 43 ori din 49 contexte verificate)

Ultimul exemplu pe care îl discutăm se referă la o particularitate lexicală a traducerii din *Pentru descoperirea* ce ni s-a părut frapantă, neașteptată (precizăm de la început că acest fapt nu face parte dintre cele discutate de N.A. Ursu, în legătură cu traducerile lui Gherasim de la Iași): substantivul francez *pays* ‘țară’ este tradus destul de consecvent prin *loc.* În acest caz, prezentăm datele într-o ordine inversată față de cazurile precedente: întâi – situația din *Pentru descoperirea*, apoi – pe cea din trei traduceri ale lui Gherasim.

Astfel, am verificat 28 contexte cu substantivul francez *pays* în textul original francez al traducerii pe care o studiem, *Pentru descoperirea*, și am reperat 26 contexte în care e folosit echivalentul *loc* (f. 4r [de două ori], 7v, 8r, 11r, 12v, 13r [de două ori], 14r, 16v, 17r, 20r [de două ori], 21r [de două ori], 23r, 26v, 31v [de două ori], 38v [de patru ori], 39r, 39v, 41r). O singură dată fr. *pays* este tradus prin *pământ* (f. 33v). Cuvântul românesc *țară* nu era totuși complet necunoscut traducătorului. El apare de două ori în textul manuscrisului. O dată *țară* traduce fr. *pays* (f. 15v). O a doua oară, *țară* apare ca echivalent pentru fr. *domaine* (f. 17v).

Voltaire, *Essai* (ed. 1756)	*Pentru descoperirea*
De tous les *pays* [...] le Japon n’est pas celui qui mérite le moins l’attention d’un philosophe (p. 192).	Din toate *locurile* [...], Iaponia nu este mai puțin vrednică de luarea aminte a unui filosof (f. 7v).

Il est vrai qu'il faut lire avec un esprit de doute presque toutes les relations qui nous viennent de ces *pays* éloignés (p. 203).	Adevărat este că să cade să citim cu îndoială mai toate înștiințările ce ne vin de la acele *locuri* depărtate (f. 16v).
Le pays [Éthiopie] était pauvre, avec des mines d'argent qu'on dit abondantes (p. 209).	*Locul* era sărac, în ticăloșie, cu toate mademurile de argint de care era îndestulate (f. 20r).
On tenta donc dès l'an 1513 de chercher par cette mer du sud de nouveaux *pays* à soumettre (p. 234).	Deci au ispitit după anul 1513 ca prin marea aceasta dinspre amiază să cerce *locuri* noao ca să le supuie (f. 38r).
Le *pays* est gouverné par un roi aussi despotique que Motezuma (p. 235).	*Locul* acesta să chivernisăști de un împărat așa stăpânitori ca Motezuma (f. 38v).

În ceea ce privește următoarele trei traduceri ale lui Gherasim, am verificat 49 contexte cu substantivul francez *pays* în textul original, constatând că în traducere îi corespunde de 43 ori echivalentul *țară.* Alte echivalente, folosite sporadic de Gherasim, sunt *stat, loc* (ultimul, o singură dată).

Gherasim*, Critil*. Am verificat cinci contexte cu substantivul francez *pays* (grafiat, în ediția disponibilă, în mod neunitar: *pais, païs*). În traducere îi corespunde, în mod sistematic, substantivul *țară* (p. 3, 37, 43, 47, 52).

Gracián y Morales, *Criticon*	**1794, Gherasim*, Critil***
[…] ce qui en ce **païs**-là veut tout dire, et passe pour une espece de Divinité (p. 67).	[...] aceia care într-această **țară** este în mare puteare și este socotit și închinat ca un feliu de dumnezăire (p. 37).
En effet, qui aurait jamais voulu mettre le pied dans un *Pays* si rempli d'écueils et d'embûches… (p. 77).	Și întru adevăr, cine ar fi vrut vreodată să pue piciorul într-o *țară* plină de atâtea stânci și curse... (p. 43)

Gherasim*, Carol 12*. Am verificat 21 contexte cu substantivul francez *pays* în textul original. În traducere îi corespunde, cel mai adesea, *țară* (de 18 ori: f. 2v, 3r [de două ori], 16r [de două ori], 16v, 17v, 26v, 43r [de două ori], 78v, 90r, 103r, 124r, 150v, 151r, 157r, 209v, 234r etc.). În plus, am identificat și o echivalare prin *stat* (f. 44v).

Voltaire, *Charles XII* (ed. 1748)	**1792, Gherasim*, Carol 12***
Les bestiaux y sont plus petits que dans les *pays* méridionaux de l'Europe, faute de pâturages (p. 1).	Dobitoacele sânt mai mici decât în *țările* miezii-zi a Evropei, pentru lipsa pășunilor (f. 2v).
Les *pays* septentrionaux étaient alors beaucoup plus peuplés qu'ils ne le sont de nos jours (p. 2).	*Țările* miezii nopți era atunci mult mai norodite decât acum, în zilele noastre (f. 3r).
La pospolite n'est pas toujours à cheval pour garder le *pays* (p. 45).	Pospolita nu stă întotdeauna călare pentru paza *țării* (f. 43r).
Accoutumé dans ses *pays* héréditaires au pouvoir absolu, il crut trop peut-être qu'il	Avgust, obicinuit fiind în *staturile* sale cele după diadohie cu stăpânirea de sine, el au socotit că

pourrait gouverner la Pologne comme la Saxe (p. 46).	va puté cârmui Leșasca asemenea ca pe Saxonie (f. 44v).

Gherasim, *Ist. Americăi*. Am verificat 23 contexte cu substantivul francez *pays* în textul original. În traducere îi corespunde, cel mai adesea, *țară* (de 20 de ori: vol. I, f. 2v, 9v, 23v, 47r, 70v, 87v, 107v, 136r, 145v; vol. II, f. 4r, 82r, 87r [de trei ori], 87v [de două ori], 94r, 99v, 103v, 104v). O singură dată este tradus prin *loc* (vol. I, f. 4v), de două ori este omis de traducător (vol. I, f. 10v, 74r).

Contant Dorville, *Histoire*, 1771	**1795/1800, Gherasim, *Ist. Americăi***
[...] en langue du *pays* de Galles (p. 8).	[...] în limba *țării* galilor (I, f. 2v).
Chacun croit son *pays* le berceau du genre humaine (p. 19).	Fieștecare crede a sa *țară* că au fost leagănul cel întâi a neamului omenesc (I, f. 9v).
Ce vaste *pays* est borné à l'est par l'Océan (p. 404).	Această *țară* să hotărăște la răsărit cu ocheanul (II, f. 99v).

Constatăm, așadar, o a șasea neconcordanță lexicală, ce nu e de natură să susțină ipoteza că traducătorul manuscrisului *Pentru descoperirea* ar putea fi Gherasim de la Iași.

10. Concluzii

Aceste șase neconcordanțe lexicale dintre cele șase traduceri realizate de Gherasim de la Iași și *Pentru descoperirea* (ms. 3533) nu sunt singurele. Alte neconcordanțe prezente în traduceri pot părea la fel de concludente. Există, în același timp, și concordanțe, care ar putea sprijini ipoteza că Gherasim de la Iași este traducătorul manuscrisului nostru – ipoteză susținută recent, cum am arătat, de Eugenia Dima [Dima 2022 (ms.)].

În etapa actuală, rezultate cercetării noastre privind particularitățile de limbă din *Pentru descoperirea*, prin care să poată fi identificat sau măcar presupus traducătorul, contează ca rezultate negative, în sensul că pe baza lor înclinăm să apreciem că sunt șanse mici ca Gherasim de la Iași, recunoscut ca traducător a șase texte importante de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (pe care le-a studiat cu acribie și competență indiscutabilă N.A. Ursu), să fie și traducătorul textului de care ne ocupăm. De altfel, așa cum am arătat deja, acest manuscris, *Pentru descoperirea*, a fost cercetat și valorificat de N.A. Ursu, în cursul carierei sale științifice – el face parte din bibliografia cunoscutelor lucrări de referință publicate de N.A. Ursu de-a lungul timpului (1962; 2004–2011).

În încheiere, revenim la descrierea succintă pe care o face cercetătorul ieșean cu privire la *Pentru descoperirea*: „Text anonim [...], tradus probabil din limba franceză, după o sursă încă neidentificată” (Ursu 1962: 132), pentru a puncta „pașii înainte” pe care credem că am reușit să-i facem. Am identificat deja „sursa” – textul original după care este realizată traducerea. Este vorba de șapte capitole din importanta lucrare a lui Voltaire, *Essai sur les mœurs et sur l'esprit des nations*. Implicit, nu mai este loc pentru îndoieli privind limba textului-sursă – aceasta este cu siguranță (nu „probabil”) limba franceză. În schimb, în ceea ce privește identificarea traducătorului, suntem practic tot acolo unde era și N.A. Ursu –

suntem nevoiți să calificăm *Pentru descoperirea* ca o traducere anonimă. Îndoielile noastre cu privire la ipoteza că Gherasim de la Iași ar putea fi traducătorul par a merge în consens cu părerea implicită a lui N.A. Ursu; acesta s-a abținut să includă *Pentru descoperirea* în rândul traducerilor efectuate de Gherasim de la Iași, pe care le-a cercetat în mod aprofundat.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

Amfilohie, *Gheografie* = Claude Buffier, *De obște gheografie pe limba moldovenească.* Traducere de Amfilohie Hotiniul. Iași, Sfânta Mitropolie, 1795.

Amfilohie, *Gram. fizicii* = Amfilohie Hotiniul, *Gramatica de la învățătura fizicii (1796)*. Traducere din italiană. Ediție de L. P. Dergaceva. Prefață de A. I. Babii și Șt. Lupan, Chișinău, Știința, 1990.

Asachi (L.), *Bordeiul* = [Lazăr-Leon Asachi], *Bordeiul indienesc.* Alcătuit în limba franțeză... Iar acuma pe românie tradus de preacuviosul Leon [= Lazăr] Asachi, arhimandrit a Mitropoliei Iașului. Iași, [f. t.], 1821 (traducere din franceză, după nuvela lui Henri Bernardin de Saint-Pierre, *La Chaumière indienne*, 1790).

Budai-Deleanu, *Țiganiada* (B) = Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada* (versiunea B), în: Ion Budai-Deleanu, *Opere*, ediție îngrijită de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2011, p. 3–429 (datare: 1800–1812).

Cantemir, *Istoria* = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ediție îngrijită de Stela Toma, în: *Opere*, I, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2003, p. 385–801 (datare: 1705).

Contant Dorville, *Histoire* = André-Guillaume Contant Dorville [= d'Orville], *Histoire des différens peuples du monde, contenant les cérémonies religieuses et civiles, l'origine des religions, leurs sectes et superstitions, et les mœurs et usages de chaque nation*, tome cinquième, Paris, Herissant, 1771.

Corbea, *Dictiones* = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman, volumul I: Studiu introductiv, note și text, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001 (Dicționar latin-român, păstrat în manuscris; datare: 1691–1697).

Cronograf = *Cronograf*, tradus din grecește de Pătrașco Danovici, volumul I, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Gabriel Ștrempel, studiu introductiv de Paul Cernovodeanu, București, Editura Minerva, 1998.

DIR, B, IV = *Documente privind istoria României. Secolele XIII-XVII*, redactor responsabil: Mihail Roller, publicate de Ion Ionașcu *et al.*, *B. Țara Românească. Veacul XVII.* Vol. IV. *1621–1625*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1954.

Gherasim, *Carol 12* = Gherasim, ieromonah la Mitropolia din Iași, *Istoria craiului Sveziei Carol 12*, manuscris autograf al traducătorului, păstrat la BCU Iași, cota IV–5, f. 1–242, datare: 1792. Traducere din franceză după Voltaire, *L'Histoire de Charles XII* (prima ediție: 1731; cu numeroase reeditări).

Gherasim, *Critil* = [Gherasim, ieromonah la Mitropolia din Iași], *Critil și Andronius*. Acum întâi tipărită... de pre limba grecească pre limba noastră moldovenească... Întâia parte: *Pentru tinereațe și cea dintâi vârstă a omului*. Iași, Sfânta Mitropolie, 1794, 112 p., Roman[31].

Gherasim, *Heruvim* = Gherasim, ieromonah la Mitropolia din Iași, *Viața domnului Heruvim de la Ronda*, BAR Buc., ms. rom. 46, 128 f., copie din anul 1793, probabil de Vasile Neculescu. Roman; traducere din franceză după Alain-René Lesage, *Le Bachelier de Salamanque ou les Mémoires de D. Chérubin de la Ronda* (prima ediție: 1736).

Gherasim, *Ist. Americăi* = [Gherasim, ieromonah la Mitropolia din Iași], *Istoria Americăi* [...], două tomuri (trad. din fr.), BCU Iași, ms. rom. cota IV–17; I: copie din 1800, 150 f.; II: copie din 1795, 112 f., traducere din franceză după André-Guillaume Contant Dorville, *Histoire des différens peuples du monde* [...], tome cinquième, Paris, Herissant, 1771.

Gherasim, *Pentru știința* = Gherasim, ieromonah la Mitropolia din Iași, *Pentru știința stihiilor, unde să cuprindi și alte științi...*, traducere din franceză, efectuată pe la 1786–1788, BAR Buc., ms. rom. 194, f. 4–83, copie anonimă din 1814. Conține fragmente din diverși autori.

Gherasim, *Taina* = Gherasim, ieromonah la Mitropolia din Iași, *Taina francmasonilor. Care acum întâi s-au tălmăcit de pe limba franțozască pe limba moldovenească de chir Gherasim, arhidiiacon al svintei Mitropolii* [...], *la velet 1787*, BAR Buc., ms. rom. 451, f. 22v–182, copie de Dimitrie Sturdza, traducere din franceză după Gabriel-Louis Pérau, *L'Ordre des Franc-maçons trahi et le secret des Mopses révélé* (prima ediție: 1745; cu reeditări).

Însemnări Țara Moldovei, II = I. Caproșu și T. E. Chiaburu (editori), *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei.* II. *(1751–1795)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008.

Milescu Spătarul, *Septuaginta = Vechiul Testament – Septuaginta*. Versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române), ediție de text, prefață, notă asupra ediției, introducere, bibliografie, indice de cuvinte și forme, indice de nume proprii de Eugen Munteanu (coord.), Ana-Maria Gînsac, Ana-Maria Minuț, Lucia-Gabriela Munteanu, Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2016 (traducere din 1665–1685).

Neculce, *Let.* = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, ediția a II-a revăzută, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.

Pentru descoperirea = Pentru descoperirea a multor împărății și locuri, care s-au descoperit și s-au aflat de portugali. BAR (Buc.), ms. rom. 3533, 44 f., copie din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sau din jurul anului 1800. Traducătorul și copistul sunt neidentificați. Traducere din franceză după Voltaire, *Essai sur les mœurs et sur l'esprit des nations* (prima ediție: 1756; cu numeroase reeditări).

Pogor, *Scrieri* = Vasile Pogor [comisul], *Scrieri*, ediție îngrijită de Vasile Sandu, București, Editura Minerva, 1986 (textele editate datează, în cea mai mare parte, din intervalul 1837–1840).

Scurtare începăturilor = Abrégé des principes de la grammaire françoise. Scurtare începăturilor grăitoarei franțozești. O piesă insolită la dosarul francofiliei și francofoniei românești, introducere, studiu lingvistic, ediție, indice și concordanță de termeni gramaticali de Lia Brad Chisacof, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2020 (ediție a ms. rom. 1595 de la BAR Buc.; text datat în 1786–1788).

[31] În pofida indicației de pe foaia de titlu, e foarte probabil ca traducătorul să fi folosit în principal versiunea intermediară franceză: Baltasar Gracián y Morales, *L'Homme détrompé, ou le Criticon*. Trad. de l'espagnol en français par Guillaume de Maunory, 1708 (cu reeditări).

Voltaire, *Charles XII* = Voltaire, *L'Histoire de Charles XII*, 1748, Wikisource.fr, (ediție electronică: https://fr.wikisource.org/wiki/Histoire_de_Charles_XII_Garnier; ediția de referință: *Œuvres complètes de Voltaire*, Paris, Garnier, 1878, tomul 16, care reproduce ediția din 1748).

Voltaire, *Essai* (ed. 1756) = Voltaire, *Essay sur l'histoire générale et sur les mœurs et sur l'esprit des nations*, patru volume, Geneva, Cramer, 1756. I: 394 p.; II: 375 p.; III: 386 p.; IV: 326 p.

Voltaire, *Essai* (ed. 1878) = Voltaire, *Essai sur les mœurs et sur l'esprit des nations*, Wikisource.fr, (ediție electronică: https://fr.wikisource.org/wiki/Livre:Voltaire; ediția de referință: *Œuvres complètes de Voltaire*, tomurile 11–13, Paris, Garnier, 1878). Sunt traduse capitolele 141–145 şi 147–149 din tomul 12.

B. Lucrări de referință

Borza, *Dicționar* = Al. Borza *et al.*, *Dicționar etnobotanic cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, [Bucureşti], Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.

Cat. ms. III = Gabriel Ștrempel *et al.*, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III: B.A.R. 3101-4413, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.

Cândea 1979 = Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc,* Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Celac 2022 (ms.) = Victor Celac, *O traducere efectuată în jurul anului 1800 după Voltaire,* Essai sur les mœurs et sur l'esprit des nations *(1756)*, comunicare științifică prezentată la Conferința *Cartea de tezaur între Orient și Occident*, Academia Română, Filiala Cluj, Biblioteca Academiei Române. Zilele academice clujene, Cluj-Napoca, 17–18 noiembrie 2022 (în curs de publicare [iunie 2023]).

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I: *A-B*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; tomul II, partea I: *F-I*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul I: *A–B*, volumul II, partea 1: *Litera C. Ca–Cizmă*, redactori responsabili: Marius Sala, Andrei Avram; volumul II, partea a 2-a: *Litera C. Clac–Cyborg*, volumul III, partea 1: *Litera D. Da–Djinn*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, Editura Academiei Române, 2011, 2015, 2018, 2022.

DELR s.n. (ms.) = *Dicționarul etimologic al limbii române. Litera B*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu (volum în curs de publicare).

Dima 2022 (ms.) = Eugenia Dima, *Arhimandritul Gherasim, traducătorul unui text de geografie de pe la 1800*, comunicare științifică prezentată la Conferința *Cartea de tezaur între Orient și Occident,* Academia Română, Filiala Cluj, Biblioteca Academiei Române. Zilele academice clujene, Cluj-Napoca, 17–18 noiembrie 2022 (în curs de publicare [iunie 2023]).

Dima, Dima 2016 = Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *Traducătorii români și traducerile laice din secolul al XVIII-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul I, partea a 3-a, *Litera D*: *D – Deînmulțit*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2006; tomul VII, partea 1, *Litera N*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.P.R., 1971; tomul VIII, *Litera P*,

partea a 3-a: *Pînă–Pogribanie*, partea a 5-a: *Presin–Puzzolană*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, 1984; tomul X, *Litera S*, partea 1: *S–Sclabuc*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.S.R., 1986; partea a 5-a: *Spongiar–Swing*, redactor responsabil: Ion Coteanu, București, Editura Academiei Române, 1994.

DLR[2] = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), ediția a doua, revizuită și adăugită, tom I: *Litera A*, fascicula 1: *A–Abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021.

Dragomir 2007 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas.

Dragomir 2017 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Studiu lexicologic*. Vol. I: *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traducerile mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*. Vol. II: *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică și filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, Iași, Editura Doxologia.

Form. Cuv. (XVI–XVIII) = Magdalena Popescu-Marin (coord.), Eugenia Contraș, Cristina Gherman, Finuța Hasan, Rodica Ocheșanu, *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2007.

Guțu, DLR = Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Onu 1984 = Liviu Onu, *Cea mai veche traducere românească a Istoriilor lui Herodot și problemele pe care le ridică. Studiu filologic*, în: Herodot, *Istorii*, ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, București, Editura Minerva, p. 479–661.

Pascu 1916 = Giorge Pascu, *Sufixele românești*, București, Socec/Leipzig, Otto Harrasowitz/Viena, Gerold.

TDRG[3] = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch,* 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I–III, Cluj-Napoca, Clusium, 2000–2005.

Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.

Ursu 2002a = N.A. Ursu, *Traducerile arhidiaconului (apoi arhimandritului) Gherasim de la mitropolia din Iași*, în *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, Editura Cronica, p. 262–302.

Ursu 2002b = N.A. Ursu, *O traducere românească necunoscută din Marmontel, în biblioteca mănăstirii Putna. Romanul Incașii*, în *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, Editura Cronica, p. 408–415.

Ursu, Ursu 2004–2011 = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare* (1760–1860). Iași, Cronica, vol. I: *Studiu lingvistic și de istorie culturală*, 2004; vol. II: *Repertoriu de cuvinte și forme*, 2006; vol. III: *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment*, 2011. Partea I (Literele A–M); partea a II-a (Literele N–Z).

Victor Celac

A TRANSLATION INTO ROMANIAN, MADE AT THE END OF THE 18TH CENTURY, OF A VOLTAIREAN TEXT. SOME REMARKS FOR THE IDENTIFICATION OF THE TRANSLATOR

ABSTRACT

In this contribution I present the results of the research concerning a Romanian manuscript, which is traditionally titled *Pentru descoperirea a multor împărății și locuri care s-au descoperit și s-au aflat de portugali* (= "For the discovery of many kingdoms and places that were discovered by the Portuguese"), kept at the Library of the Romanian Academy (Bucharest), under no. 3533. This manuscript is a translation from French, carried out in the second half or the end of the 18th century, by an unidentified translator. In the most important works of Romanian philology, this text was considered, until recently, *probably* a translation from French, after an unidentified original. I recently managed to identify the original, French text, from which this old translation is made. It is about *seven chapters* from Voltaire's important work, *Essai sur les mœurs et sur l'esprit des nations*, usually published in several volumes (between four and eight volumes). The researcher Eugenia Dima, dealing with the same manuscript 3533, recently put forward the hypothesis that the translator could be the hieromonk Gherasim (at the Metropolitan Church of Iași). In this article, I present the results of the linguistic, textological and translational analysis, focusing on the comparison between the translation I referred to above (*Pentru descoperirea*...) and the known translations of Gherasim from Iași. I intend to highlight new data, which could help to evaluate as precisely as possible the hypothesis of paternity proposed by Eugenia Dima.

Keywords: Romanian Enlightenment, translations from French into Romanian, translational strategies, neological Latino-Romance loanwords.

DLR – POSIBIL CORPUS GOLD PENTRU LIMBA ROMÂNĂ

CĂLINA-GEORGIANA CIOCOIU*

Aflați într-un moment major al revoluției tehnologice începute acum mai bine de două decenii, atât lingviștii, cât și informaticienii colaborează adesea pentru a asigura (r)evoluția digitală a metodelor de comunicare umană. Procesul a luat amploare și, în prezent, se dezvoltă ca ramură individuală de cercetare, la confluența dintre domeniul lingvistic și cel informatic, sub denumirea de prelucrare a limbajului natural, abreviată NLP[1].

Această zonă de cercetare este parte componentă a inteligenței artificiale, permițând mașinilor (calculatoarelor) să mimeze (mai mult decât să asigure) comunicarea cu omul, în postura de utilizator. Domeniul NLP încorporează studiile privind metodele de traducere automată, de predicție de cuvinte, de corectare de texte, de identificare vocală, de interacțiune cu un asistent virtual și altele. Frumusețea tuturor acestor direcții de ascensiune tehnologică stă în modul în care se ajunge la înfăptuirea lor. În acest plan, colaborarea dintre lingviști și informaticieni are un rol major. Informaticienii contribuie cu experiența și cunoașterea din domeniul tehnic, la transpunerea în format digital, prin modelare matematică, a elementelor lumii ce ne înconjoară. În contextul unui proiect comun, lingviștii joacă un rol important în colectarea, validarea și clasificarea datelor pe care, ulterior, informaticienii le folosesc drept material de învățare pentru algoritmii creați:

> Aplicațiile moderne, care procesează un corpus de limbaj natural, creează automat rezumate ale articolelor, acționează ca motoare semantice de căutare sau extrag tendințe de pe piața de valori. Aceste aplicații necesită adesea informații care sunt mai complexe decât textul simplu, adică (necesită) corpusuri adnotate. Sunt necesare corpusuri demne de încredere pentru a antrena algoritmii care folosesc adnotări, deoarece erorile din corpusul de antrenare[2] se propagă în sistemul final. În mod analog, sunt necesare standarde acceptate pentru o evaluare semnificativă a algoritmilor de adnotare automată. Aceste colecții standard sunt numite *Gold Standard Corpora* (Wissler *et al.* 2014: 1).

Astfel, anumite proiecte de succes din ultimii ani (în special cele de tipul asistenților virtuali, cum este cunoscutul ChatGPT[3] al celor de la OpenAI) au la bază o colecție valoroasă

* Studentă la Masterul de Lingvistică Computațională la Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Str. General Henri Mathias Berthelot 16, Iași 700483.

[1] Abreviere de la termenul englez *Natural Language Processing*.

[2] Colecție de date folosite în procesul de „învățare” a programului.

[3] https://openai.com/blog/chatgpt.

de date lingvistice, selectate și adnotate manual de specialiștii lingviști. O colecție de texte, corecte formal, a

nalizată și adnotată manual la diverse niveluri, după standarde recunoscute, este considerată un *corpus gold*.

Lucrarea de față își propune să treacă în revistă resurse existente în NLP pentru limba română[4] și să le identifice pe cele care pot fi folosite ca un corpus gold. O resursă existentă, accesibilă în momentul de față, dar care are un caracter limitat de scopul pentru care a fost concepută, este rezultatul proiectului cercetătorilor de la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu" din București, împreună cu Institutul de Informatică Teoretică din Iași: Corpus computațional de referință pentru limba română contemporană (CoRoLa)[5]. CoRoLa are meritul de a pune la dispoziția utilizatorilor cel mai mare corpus de limbă română actuală, scrisă și vorbită.

Figura 1. Captură de ecran a căutării cuvântului *casă* în CoRoLa, ilustrând o parte din *tokens*

Ceea ce un *corpus gold* oferă este volumul foarte mare de date deja adnotate și validate de specialiști, dar și forma setului respectiv de etichete de adnotare. Pentru limba română avem resurse validate și adnotate, ce pot fi folosite de către informaticieni și programatori. O astfel de resursă este RoWordNet[6], în proiectul BalkaNet, unde s-a dezvoltat WordNetul[7] pentru teritoriul balcanic. Acestea trei reprezintă ontologii lexicalizate, organizate planetar, în seturi de sinonime, validate de specialiști, și ierarhic, prin adnotarea relațiilor de natură semantică: hiponimie, hiperonimie, meronimie etc.

Dată fiind existența resurselor descrise mai sus, ne putem pune problema dacă mai sunt necesare și alte resurse. Principalul motiv pentru care elaborarea unui corpus gold pe

[4] Despre necesitatea și utilitatea corpusurilor pentru limba română, v. și Tamba 2017: 145–155.
[5] Accesibil la: https://korap.racai.ro/.
[6] Accesibil la: http://dcl.bas.bg/bulnet/.
[7] Accesibil la: wordnetweb.princeton.edu/perl/webwn.

baza variantei digitalizate în eDTLR (Haja 2017: 203–209) a *Dicționarului limbii române* constituie o alegere bună este dimensiunea, din punctul de vedere al numărului de intrări, și specificul dicționarului: este dicționar-tezaur (cuprinde toate cuvintele limbii române, la toate nivelurile – literar, popular, regional – atestate în scris), istoric (descrie, monografic, evoluția formală, gramaticală și semantică a fiecărui cuvânt, de la prima sa atestare în limbă până la data apariției fiecărui volum), etimologic. Corpusurile deja existente sunt limitate din acest punct de vedere, căci reprezintă, cu puține excepții (RoDia, cf. Malahov *et al*. 2017), limba română literară actuală. Mai mult, dicționarul-tezaur ilustrează fiecare sens cu citate extrase din izvoare de limbă literară, ordonate cronologic, urmate de citate din limba populară/vorbită (așa cum este înregistrată în antologii, culegeri de folclor, glosare dialectale și atlase lingvistice). Astfel, vom putea folosi eDTLR drept corpus și când analizăm texte de la 1800, și când analizăm texte scrise în ultimii ani. De asemenea, observând intrările în dicționar și citind peritextele[8] volumelor, identificăm diverse metode de clasificare a materialului lexical, cea mai importantă în ceea ce privește lingvistica computațională fiind atenta descriere morfologică. Nu doar că fiecărei intrări îi este indicată partea de vorbire, dar sunt prezentate (cu exemple) și diverse cazuri în care acestea își schimbă valoarea gramaticală. De asemenea, un alt aspect de luat în seamă îl reprezintă precizarea cuvintelor derivate (fie prin gruparea în cuiburi, în volumele editate la începutul secolului al XX-lea, fie prin precizările etimologice, în volumele publicate după 1965) și trimiterile de la o definiție la alta, implicit de la un sens la altul, de la un exemplu la altul. Având în vedere aceste aspecte, nu putem decât să subliniem importanța digitalizării dicționarului-tezaur și a prelucrării sale în format digital în vederea construirii unui corpus gold pentru analize semantice.

Un prim pas în prelucrarea materialului eDTLR pentru a ajunge la forma unui corpus gold îl constituie atribuirea de etichete materialului lexical și crearea de legături între diversele elemente componente ale articolului lexicografic, specifice fiecărei intrări. Astfel, dorim să prelucrăm materialul lexical din fiecare definiție pentru a genera structuri semantice ierarhice. Pentru aceasta, vom urmări extragerea din definiții a două tipuri de relații cu privire la sens: sinonimele (parțiale și totale) și, în prim plan, hiperonimele. Sinonimele, fie ele totale sau parțiale, au o dispunere planetară[9], în timp ce relațiile de hiponimie/hiperonimie trebuie tratate pe verticală. Deși ne propunem focalizarea asupra relațiilor semantice pe verticală, nu putem face abstracție de relațiile semantice de sinonimie. Deoarece problema a fost tratată, din aceste două puncte de vedere, la nivel de principiu, în WordNet (cf. Miller *et al.* 1993), putem începe prin a analiza definițiile, a extrage sinonimele și hiperonimele, iar ulterior să folosim, acolo unde este posibil, seturile de sinonime și relațiile de hiperonimie aferente, înregistrate în RoWordNet. Acest proces are o importanță aparte datorită nevoii de stabilire a diverselor relații atât între intrările din dicționar, cât și

[8] Accesibile pe pagina „Peritexte” a dicționarului digitalizat: https://dlr1.solirom.ro/.

[9] Asemenea așezării planetelor din Sistemul Solar sau a reprezentării grafice a unui atom; dispunere pe axe circulare.

între sensurile unui cuvânt polisemantic. În acest mod, ulterioara prelucrare a textelor în care se întâlnesc diverse intrări (citatele din dicționar care ilustrează modul în care cuvintele au fost utilizate în limba română de-a lungul timpului) va fi mult ușurată de identificarea existenței unor relații de sens bine definite.

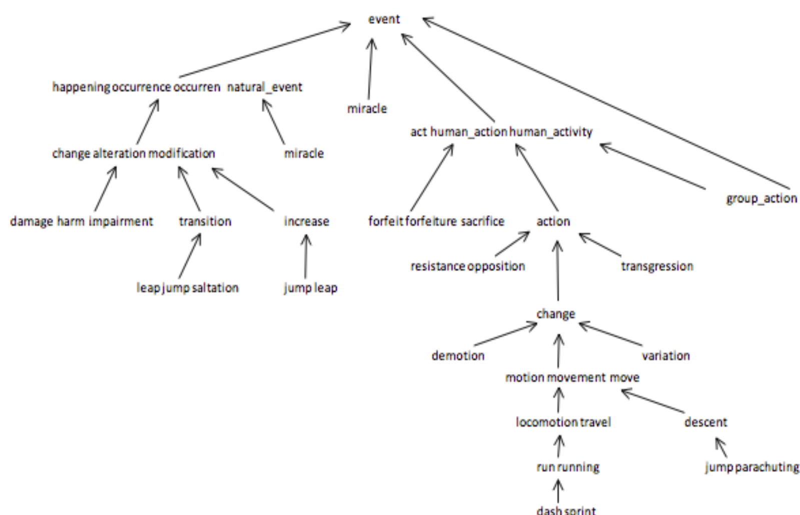
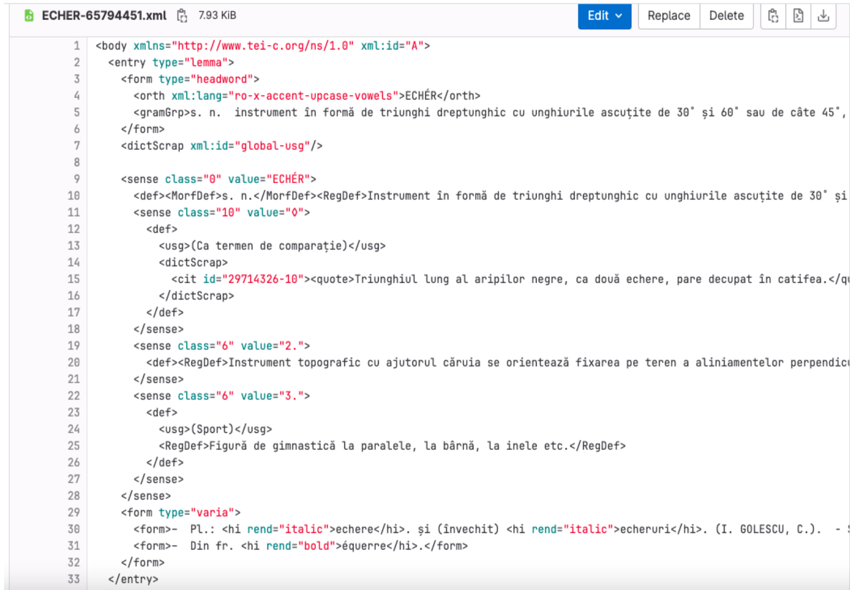

Figura 2. Exemplu de reprezentare ierarhică a relațiilor de hiponimie – hiperonimie în WordNet[10]

Înainte de a descrie o metodă de abordare a ceea ce dorim să facem, trebuie să ne oprim asupra intrărilor din varianta electronică a dicționarului având în vedere structura și modul de adnotare a tuturor datelor. După cum ni s-ar părea firesc, fiecărei intrări din dicționar îi corespunde, în format digital, un fișier în care sunt păstrate elementele prezente în forma tipărită a articolului lexicografic respectiv. Aceste informații sunt păstrare în fișiere de tip XML[11], a căror structură facilitează modul în care se lucrează cu datele. În acest mod, fiecărui element corespunzător unei intrări i se asociază diverse etichete pentru ca materialul lexical să fie procesat mult mai ușor. Acestea sunt structurate în funcție de apartenența lor categorială; secțiunile sunt divizate în funcție de apartenența la diverse părți ale intrării, astfel încât definițiile să fie adnotate separat de întreg materialul intrării; dar pot apărea etichete noi și în interiorul lor. De asemenea, sunt identificate, separat, informații privind natura gramaticală a fiecărei intrări în parte, dar și conexiuni între anumite părți de definiție și valoarea morfologică pe care o poate căpăta cuvântul respectiv. Nu vom intra în mai multe detalii privind modul de etichetare a fiecărei intrări, detalii multiple găsindu-se în a doua parte a lucrării dedicată achiziționării de material electronic (v. Haja *et al.* 2005: 38–46).

[10] Accesibil la: https://www.cs.princeton.edu/courses/archive/spring11/cos226/assignments/wordnet.html.
[11] În engleză: *Extensible Markup Language*.


```
<body xmlns="http://www.tei-c.org/ns/1.0" xml:id="A">
  <entry type="lemma">
    <form type="headword">
      <orth xml:lang="ro-x-accent-upcase-vowels">ECHÉR</orth>
      <gramGrp>s. n.  instrument în formă de triunghi dreptunghic cu unghiurile ascuțite de 30˚ și 60˚ sau de câte 45˚,
    </form>
    <dictScrap xml:id="global-usg"/>

    <sense class="0" value="ECHÉR">
      <def><MorfDef>s. n.</MorfDef><RegDef>Instrument în formă de triunghi dreptunghic cu unghiurile ascuțite de 30˚ și
      <sense class="10" value="◊">
        <def>
          <usg>(Ca termen de comparație)</usg>
          <dictScrap>
            <cit id="29714326-10"><quote>Triunghiul lung al aripilor negre, ca două echere, pare decupat în catifea.</q
          </dictScrap>
        </def>
      </sense>
      <sense class="6" value="2.">
        <def><RegDef>Instrument topografic cu ajutorul căruia se orientează fixarea pe teren a aliniamentelor perpendic
      </sense>
      <sense class="6" value="3.">
        <def>
          <usg>(Sport)</usg>
          <RegDef>Figură de gimnastică la paralele, la bârnă, la inele etc.</RegDef>
        </def>
      </sense>
    </sense>
    <form type="varia">
      <form>-  Pl.: <hi rend="italic">echere</hi>. și (învechit) <hi rend="italic">echeruri</hi>. (I. GOLESCU, C.).  -
      <form>-  Din fr. <hi rend="bold">équerre</hi>.</form>
    </form>
  </entry>
```

Figura 3. Captură de ecran ilustrând fișierul XML din eDTLR, corespondentă intrării ECHÉR[12]

Prima ne ajută să identificăm partea definiției care ne descrie valoarea gramaticală pe care o are o anumită intrare. Acest aspect ne interesează pentru a putea clasifica intrările în funcție de partea de vorbire, permițând și o ulterioară filtrare în funcție de identificarea anumitor clase morfologice de către specialiști (cf. Irimia 2004). Astfel, algoritmul pentru extragerea hiperonimelor din definiții va fi mult mai simplu, dat fiind că atât elementele superioare, cât și cele inferioare în ierarhie fac parte din aceeași clasă morfologică (de exemplu, hiperonim pentru scaun este mobilă, ambele sunt substantive). După ce identificăm aceste prime clase, urmează să ne folosim de informația indicată de cea de-a doua etichetă. Aceasta cuprinde doar partea intrării ce ilustrează definiția cuvântului. Astfel, restrângem căutarea la identificarea acelor structuri de tipul celei din clasa identificată anterior. De exemplu, în Fig. 3, *echer* poate fi definit drept „instrument topografic cu ajutorul căruia…” sau „figură de gimnastică la paralele…”. Observând cele două definiții, putem extrage hiperonimele „instrument” și „figură de gimnastică”, ambele fiind structuri substantivale care parte din aceeași clasă cu substantivul echer.

Pentru această etapă este important să notăm complexitatea și diversitatea definițiilor (atât din punct de vedere formal, cât și din punctul de vedere al informației semantice), care, pentru o viitoare prelucrare, poate crea dificultăți. Cea mai mare provocare o constituie identificarea cu ajutorul calculatorului a sinonimelor (atât parțiale, cât și totale) și abordarea diferită față de structurile ce pot fi hiperonime. În mod similar, un alt aspect de luat în seamă îl reprezintă găsirea acelor sinonime parțiale și totale care pot fi dispuse în rețeaua semantică pe care dorim să o obținem. Desigur, ne putem folosi de informațiile din RoWordNet pentru

[12] Accesibil la: https://gitlab.com/solirom-cflr/data/edtlr/-/blob/main/data/DLR/05/lemmas/ECHER-65794451.xml (cu acces limitat).

extragerea de sinonime și hiperonime, însă materialul lexical din acest corpus este mai sărac decât acela din dicționarul-tezaur. Acesta este principalul motiv pentru care avem în vedere dispunerea simultană a sinonimelor și a hiperonimelor și, implicit, a hiponimelor în eDTLR. Nu putem crea o relație ierarhică fără a lua în considerare existența unor relații planetare, implicite, pentru fiecare cuvânt cu sinonimele sale. Din acest motiv, dacă ar fi să ilustrăm grafic aceste relații, preferăm o dispunere ghidată de doi parametri, unde putem marca pe verticală relația de hiponimie-hiperonimie și pe orizontală relațiile de sinonimie; distanța dintre cuvinte constituie tocmai diferența de sens, ierarhică sau planetară, existând și posibilitatea unor suprapuneri (în cazul sinonimelor totale). De asemenea, ne putem gândi și la dispunerea grafică a tuturor hiponimelor unui hiperonim aflate, după cum subliniază Verginica Barbu Mititelu (2010: 17–18), în relație de cohiponimie. Aceasta din urmă însumează acele hiponime situate la același nivel categorial din punct de vedere semantic.

Acest fapt subliniază, încă o dată, importanța existenței unei baze de date adnotate semantic, în limba română, pentru prelucrarea limbajului natural. Procesarea materialului actual din eDTLR în maniera propusă de noi poate contribui nu doar la definirea unui corpus gold semantic pentru limba română, dar și la completarea resurselor deja existente (RoWordNet, BalkaNet). De asemenea, pornind de la relațiile stabilite între cuvinte, putem da dicționarului o formă axiomatică și, ulterior, putem modela o gramatică de tip context-free a relațiilor lexicale, pentru o mai ușoară utilizare în procesarea limbajului natural.

Teoretizând aceste aspecte și suprapunând relațiile prezentate, studiul limbii este complex și dificil din punct de vedere computațional, fără a face apel la componenta semantică, ușor de înțeles pentru oameni. Calculatorul, neînțelegând elementul semantic, are nevoie de alte informații care să îi îmbunătățească alegerile, motiv pentru care stabilirea relațiilor semantice și definirea lor din punct de vedere matematic poate fi extrem de utilă.

BIBLIOGRAFIE

Barbu Mititelu 2010 = Verginica Barbu Mititelu, *Hiponimie, sinonimie, antonimie. Abordare din perspectiva lingvisticii teoretice și a lingvisticii computaționale*, București, Editura Matrix Rom.

BalkaNet = https://multiwordnet.fbk.eu/online/multiwordnet.php.

CLRE = Corpus lexicografic românesc electronic, realizat în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, de: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudius-Marian Teodorescu, 2021– , https://clre.solirom.ro/.

CoRoLa = https://korap.racai.ro.

DA/DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DA), literele: *A, B, C, D–de, F-I, J–Lojniță* coord. Sextil Pușcariu, București, 1913–1949; *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, literele: *D, E, L – Z*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, 1965–2010, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

eDTLR = https://gitlab.com/solirom-cflr/data/edtlr.

Haja *et al.* 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa.

Haja 2017 = Gabriela Haja, *eDTLR. Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 203–209.

Irimia 2004 = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, Iași, Editura Polirom.

Malahov *et al.* 2017 = Ludmila Malahov, Cătălina Mărănduc, Alexandru Colesnicov, *A Diacronic Corpus for Romanian (RoDia)*, în *Proceedings of the LT4DHCSEE in conjunction with RANLP 2017*, p. 1–9, Varna, Bulgaria; http://doi.org/10.26615/978-954-452-046-5_001.

Miller *et al.* 1993 = George Miller, R. Beckwith, Christiane Fellbaum, Derek Gross, Katherine Miller, *Introduction to WordNet: An On-line Lexical Database*, consultat la adresa https://wordnetcode.princeton.edu/5papers.pdf.

Tamba 2017 = Elena Isabelle Tamba, *Informatizarea lexicografiei academice românești*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 145–156.

Wissler *et al.* 2014 = Lars Wissler, Mohammed Almashraee, Dagmar Monett, & Adrian Paschke, *The Gold Standard in Corpus Annotation*, DOI: 10.13140/2.1.4316.3523, lucrare prezentată la The 5th IEEE Germany Student Conference, Passau, Germania; https://www.researchgate.net/publication/265048097.

FOUNDATIONS OF ROMANIAN LANGUAGE GOLD COPUS

ABSTRACT

In the past decade, especially the last few years, Natural Language Processing (NLP) has become a domain that interests the majority of people, and the studies regarding this area have developed fastly. In contrast with other fields, the beauty of NLP can be described by the interdependent connection between IT field and linguistics. In this frame, predicting the need of a Gold Corpus for each language is justified. We need a base in order to be able to dig deeper into Machine Translations, Q&A, Word Prediction, Correct Spelling, etc. At this moment, this part of NLP is not fully developed for all the languages; this is why, through this article, we are giving lots of attention to Romanian.

We will present what is the current state of the Romanian Corpora that can be used in NLP, describe their limitations and strengths, and propose a way of building a new corpus, starting with one of the most important lexical materials in electronic format that we have so far: eDTLR. Thus, we will describe the way in which we can use eDTLR as a lexical source, and how we can capitalise on the structure of corpora already existing, on the structure of the dictionary, and on how Romanian Grammar can help us.

In the end, we will mention the way of working, the possible difficulties that can occur, and what are some ideas regarding the future work.

Keywords: *NLP*, *eDTLR*, *RoWordNet*, *Gold Corpus*, *Romanian*, *lexicon*, *clusterization*, *POS*.

LEXICOLOGIA ȘI LEXICOGRAFIA: CÂTEVA DIRECȚII DE DEZVOLTARE ȘI DELIMITĂRI CONCEPTUALE

MARIUS-RADU CLIM[*]

Puține sunt domeniile de cercetare care să cunoască atât de multe schimbări precum domeniul lexicografiei. Această evoluție a fost determinată, în special, de dezvoltarea socială, de fenomenul globalizării, de extinderea ariilor de cercetare filologică, dar și de contextul informatizării și al dezvoltării tehnologiilor digitale. Toate acestea au favorizat apariția de noi teorii lexicografice pe care le vom menționa, în parte, în această lucrare.

Delimitări conceptuale

Cele două domenii de cercetare, lexicologia și lexicografia, au fost considerate, în special în secolul trecut, ca fiind domenii lingvistice complementare, având drept obiect de studiu analiza cuvintelor. Chiar și astăzi, unii cercetători apreciază lexicografia ca fiind parte din domeniul lexicologiei, alături de semantică, onomasiologie, teoria cuvântului, terminologie. De asemenea, lexicografia este definită uneori, restrictiv, ca „o parte a lexicologiei, care stabilește principiile științifice și tehnica, metodele practice folosite la elaborarea dicționarelor” (Corlăteanu, Melniciuc 1992: 15–16), iar, alteori, doar sincronic, constituind și „totalitatea dicționarelor dintr-o epocă sau dintr-un domeniu științific și tehnic” (ibid.: 189).

Într-o lucrare dedicată domeniului lexicologiei, intitulată *La lexicologie. Lectures*, publicată în 1970 de către cercetătorul francez Alain Rey, acesta consideră că întemeietorii lexicologiei clasice sunt Jacques-Philippe-Augustin Douchet și Nicolas Beauzée, care, în *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, au propus constituirea unei noi discipline, denumită în franceză *léxicologie* (din grecescul *lexikon* ‘lexic, vocabular’ și elementul de compunere, tot de origine greacă *logia* ‘teorie’). Această disciplină ar urma să cerceteze cuvintele unei limbi având în vedere trei elemente:

− materialul, care, la rândul său, cuprinde elementele și prozodia (prin elemente înțelegând sunetele și articularea lor, iar, prin prozodie, accentul, durata și intonația);

[*] Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

− valoarea, adică ideile pe care uzul le asociază fiecărui cuvânt, sensul putând fi, din această perspectivă, fundamental, specific sau accidental;

− etimologia (originea sau felul în care au apărut cuvintele dintr-o limbă și sensul lor de bază) (Groza 1994: 9).

Asemănările dintre domeniile lexicologiei și ale lexicografiei au creat multiple confuzii, care au determinat cercetătorii să evidențieze delimitările clare dintre ele. De-a lungul secolelor, lexicografia și, în special, redactarea dicționarelor nu au fost considerate ca făcând parte din istoria lingvisticii. Dimpotrivă, în contextul european, în secolul al XVI-lea, munca lexicografilor era privită ca fiind una fără orizont, socotită mai curând ca o pedeapsă decât ca o virtute, potrivită, mai degrabă, pentru un condamnat și nicidecum pentru un erudit. A rămas memorabilă, pentru acele vremuri, expresia unui vestit umanist italian, Giulio Cesare Scaligero (1484–1558), care afirma că „munca lexicografului este a doua după cea a lui Hercule (lexicographis secundus post Herculem labor)” (ap. Corlăteanu, Melniciuc 1992: 189). Fiul acestuia, renumitul astronom Giuseppe Scaligero (1540–1609), a completat afirmația tatălui său susținând că, dacă un condamnat ar merita o pedeapsă aspră din partea unui judecător, atunci aceasta nu ar fi munca silnică și tortura, ci alcătuirea de liste de cuvinte, pentru că această activitate cuprinde toate celelalte pedepse la un loc (ap. Doroszewski 1973: 32–33).

Cercetătorul polonez Witold Doroszewski arată, în lucrarea citată, că delimitarea dintre lexicografie și lingvistică a existat întotdeauna, prima având o evoluție istorică independentă față de diversele teorii lingvistice. În plus, lexicografia, ca știință a realizării dicționarelor, este mai veche cu câteva secole decât lingvistica, ce a devenit o disciplină de sine stătătoare abia în secolul al XIX-lea. Totuși, în concluzie, el subliniază, pe bună dreptate, că lexicografia și lexicologia sunt domenii de cercetare legate de lingvistică, că evoluția lingvisticii depinde de dezvoltarea lucrărilor lexicologice și lexicografice și că, într-un anumit sens, lexicografia trebuie considerată o disciplină superioară lexicologiei, întrucât rezultatele sunt mai importante ca intențiile sau previziunile, iar valoarea principiilor teoretice nu poate fi estimată decât în raport cu rezultatele obținute (Doroszewski 1973: 36).

În spațiul românesc, lingvistul Theodor Hristea subliniază și el faptul că lexicografia nu trebuie confundată cu lexicologia, deoarece lexicografia este mai veche. În viziunea sa, lexicografia este aceea care „stabilește principiile și metodele de întocmire a dicționarelor”. El mai afirmă că „prin același termen mai desemnăm, adeseori, totalitatea dicționarelor de care dispune o limbă oarecare” (Hristea 1984: 7).

Lexicograful american Tom McArthur, autorul lucrării *Worlds of Reference. Lexicography, Learning and Language from the Clay Tablet to the Computer*, vorbește despre existența a patru etape în evoluția lexicografiei (ap. Hartmann, James 1998: VII). Aceste etape sunt similare dezvoltării comunicării umane, căci lexicografia s-a dezvoltat implicit odată cu nevoile de comunicare ale omului. Aceste patru etape ar fi:

A. o primă fază, a exprimării orale, când primele manifestări ale lucrărilor lexicografice circulau în versuri (de exemplu, în cultura persană, arabă și în cea sanscrită) cu ritm și rimă, pentru a fi mai ușor memorate și transmise din generație în generație;

B. dezvoltarea scrisului a permis progresul dicționarelor, în sensul că informațiile au putut fi ordonate altfel, conținutul a putut fi extins, întrucât locul memorării a fost luat de consultarea liberă, iar scopurile redactării și utilizatorii s-au diversificat;

C. apariția tiparului a favorizat publicarea unui număr mare de dicționare tipărite și a produs o schimbare de atitudine din partea utilizatorilor cu privire la rolul educativ și de autoritate al dicționarelor în problemele limbii;

D. cea de a patra etapă, informatizarea limbii, a dus la o revoluționare a lexicografiei în domeniul conceperii și realizării dicționarelor și prin deschiderea unui orizont variat de posibilități de cercetare și de folosire a informațiilor dintr-o limbă (Clim 2012: 183–184).

Noi domenii de cercetare

Aceste schimbări au determinat propunerea de noi domenii de cercetare, precum metalexicografia. Ea a fost definită drept o disciplină subordonată lexicografiei sau parțial sinonimă cu aceasta. Rolul ei este acela de a efectua o analiză textuală a produselor lexicografice, de a studia structura dicționarelor și a articolelor din cuprinsul lor.

Printre primii care au susținut existența metalexicografiei ca știință de sine stătătoare a fost și cercetătorul german Herbert Ernst Wiegand. Acesta, într-un articol intitulat *On the structure and contents of a general theory of lexicography*, publicat în 1984, definește metalexicografia drept studiul principiilor de redactare a dicționarelor, rolul ei fiind diferit de cel al lexicografiei. Dacă aceasta din urmă are ca scop strict realizarea dicționarelor, metalexicografia urmărește analiza teoriilor, dar și descrierea tipurilor de dicționare. Autorul susține mai departe că metalexicografia cuprinde atât teoria și critica dicționarelor, cât și istoria lexicografiei, pe lângă cercetări ale modului de receptare și de utilizare de către public a dicționarelor.

În spațiul românesc, Angela Bidu-Vrănceanu (1996: 44) a enumerat mai multe accepțiuni ale metalexicografiei ca știință, și anume:

1. într-un prim sens, mai restrâns, s-ar putea înțelege prin metalexicografie toate informațiile din dicționare, altele decât articolele lexicografice, cum ar fi prefețele, anexele etc.;

2. într-un sens curent, acest termen desemnează analiza sau critica textuală a dicționarelor monolingve;

3. în sens larg, această știință cuprinde teoria lexicografică ce însumează atât teoria realizării dicționarelor, cât și analiza textuală a diferitelor lucrări lexicografice;

4. în metalexicografie există orientări care se ocupă de istoria lexicografiei, vizând, pe lângă o istorie internă comparativă și intertextuală a dicționarelor unei limbi, și o istorie externă a difuzării dicționarelor;

5. o altă latură a metalexicografiei urmărește felul în care vorbitorul utilizează dicționarul, așa-numita „lectură a dicționarelor";

6. metalexicografia presupune și analiza dicționarelor din puncte de vedere specifice. Un astfel de demers este cel lexicografiei asistate de calculator. Autoarea consideră că informatica poate ajuta lexicografia pe mai multe planuri: „în ameliorarea coerenței textuale a dicționarelor în diferite aspecte, facilitarea aducerii la zi a dicționarelor, se pot crea baze de date, exploatabile de către diferite tipuri de dicționare, în funcție de aspectele analizate" (ibid.: 47);

7. în cele din urmă, metalexicografia mai poate însemna și analize de ocazie a dicționarelor adică anunțuri editoriale, recenzii, aniversări etc.

O altă disciplină propusă de Bernand Quemada în revista *Cahiers de lexicologie*, din 1987, este numită „dictionnairique", fiind considerată drept un domeniu care se ocupă de prezentarea dicționarelor pentru publicul larg și analizează receptarea acestora de către utilizatori.

Jean Pruvost, în partea a doua a lucrării *Les dictionnaires français: outils d'une langue et d'une culture* – pentru care a și primit Premiul Academiei Franceze în anul 2007 –, a făcut câteva distincții terminologice, punând în opoziție lexicografia cu „la dictionnairique" și cu metalexicografia. În raport cu lexicografia, prin știința denumită „la dictionnairique", autorul înțelege:

> le fait d'élaborer un dictionnaire en tant que produit offert à la vente, avec donc, toutes les problématiques dont relève chaque réalisation, en tant qu'instrument de consultation et en tant que média culturel conçus à dessein pour un publique déterminé d'acheteurs potentiels. Ainsi, ne faut-il jamais oublier que le dictionnaire représente un produit technico-commercial dont le contenu est défini en fonction des moyens qui lui sont consentis pour une clientèle délimitée, dans le cadre d'une étude de marché précise (Pruvost 2006: 101).

Lexicografia digitală

O schimbare cu mare impact pentru lexicografia modernă a fost determinată de influența mediului digital asupra editurilor. Această influență a fost comparată cu apariția tiparului, care a dus la o dezvoltare și la o diversificare fără precedent a lucrărilor lexicografice. Același efect îl are astăzi fenomenul de informatizare, pe de o parte, a metodelor de studiu, iar, pe de altă parte, a dicționarelor ca mijloace de cunoaștere a unei limbi. Această tendință actuală a lexicografiei moderne – definitorie în secolul al XXI-lea pentru dezvoltarea acestei discipline – a adus modificări multiple în domeniu, fiind motivată și de fenomenul globalizării, care a favorizat preocuparea crescândă din partea tuturor lexicografilor pentru trecerea în format electronic a cât mai multor dicționare.

Aceste preocupări pentru informatizarea resurselor lingvistice au favorizat crearea unor organizații continentale care reunesc lexicografi, lexicologi, lingviști, dar și informaticieni, și care urmăresc realizarea unui nivel de tehnologizare cât mai ridicat pentru cât mai multe limbi de pe glob. Astfel, au apărut Dictionary Society of North America

(DSNA) în 1975, European Association for Lexicography (EURALEX) în 1983, Australasian Association for Lexicography (AUSTRALEX) în 1990, African Association for Lexicography (AFRILEX) în 1995 și Asian Association for Lexicography (ASIALEX) în 1997, cu scopul de a coordona cât mai eficient activitățile și proiectele de informatizare a tuturor limbilor de pe glob.

Pe lângă acestea s-au format și alte comunități de lexicografi și informaticieni, care au apărut ca rezultat al implicării în diverse proiecte internaționale. Este vorba, în primul rând, despre consorțiul intitulat DARIAH (The Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities, https://www.dariah.eu/). Infrastructura de cercetare digitală pentru arte și științe umaniste (DARIAH), inițiată în anul 2006, și-a propus să îmbunătățească și să sprijine cercetarea și predarea în domeniul artelor și al științelor umaniste, bazate pe tehnologia digitală. Până în prezent sunt implicate peste 20 de țări din spațiul european și nu numai, aproape 200 de instituții fiind partenere și adunând colaboratori din opt țări, printre care și România. Un alt consorțiu cu impact deosebit pentru spațiul lexicografiei europene îl reprezintă CLARIN (Common Language Resources and Technology Infrastructure), care a avut drept scop aducerea împreună a instrumentelor și a resurselor lingvistice digitale din Europa. Inițiat în anul 2012, consorțiul și-a propus crearea și administrarea unei infrastructuri care să sprijine partajarea și utilizarea datelor și instrumentelor lingvistice pentru cercetarea în domeniul științelor umaniste și sociale.

Un proiect care a adunat aproape 300 de lexicografii europeni este *Enel – European Network of e-Lexicography*. La finalul acestui proiect, încheiat în anul 2017, au fost elaborate standarde comune pentru toate tipurile de dicționare (indiferent de formatul în care se află: tipărit sau electronic), s-au realizat transferuri de informații și de tehnologie în domeniul dicționarelor online, pentru a oferi suport autorilor de dicționare, și a fost creat un portal de dicționare (http://www.dictionaryportal.eu/en/) europene care să conțină toate datele disponibile despre aceste lucrări și să permită acces la ele. Aceste preocupări au fost continuate într-un cadru mai larg, sustenabil din punct de vedere financiar, și anume în proiectul *ELEXIS – European Lexicographic Infrastructure*, derulat în perioada 2018–2022 și care a avut drept scop conectarea, integrarea și îmbogățirea resurselor lexicografice moderne și istorice neintegrate, disponibile ca date izolate incompatibile. Proiectul ELEXIS a oferit acces gratuit la instrumentele și infrastructurile dezvoltate de partenerii proiectului nu numai pentru instituțiile academice din UE, ci și pentru cercetători, profesori și specialiști în lexicografie, lingvistică, terminologie, procesarea limbajului natural etc., precum și pentru orice alte entități interesate de instrumentele și serviciile oferite.

Avantajele unor dicționare electronice, disponibile publicului larg, sunt enorme. În primul rând, acestea ar constitui o foarte importantă resursă pentru cercetări în tehnologia limbajului, datorită imensului conținut de informații de istoria limbii, de semantică lexicală etc. Apoi, informatizarea unui dicționar ar aduce multe alte avantaje față de edițiile tipărite, printre care: posibilitatea actualizării în ritm cu evoluția limbii, cercetarea automată a unor fenomene de limbă (evoluția împrumuturilor, de exemplu), extragerea automată de

dicționare (etimologic, frazeologic, de neologisme etc., în special din dicționarele tezaur al limbilor europene), exploatarea colecției de colocații pe sensuri ale cuvintelor – pentru antrenarea programelor de dezambiguizare a sensurilor. Aceste nevoi au generat, în primul rând, crearea de alte baze de date, și anume de corpusuri de texte în care să fie incluse surse de texte scrise sau audio cât mai multe și mai variate, care vor sluji ca izvoare și ca exemple în redactarea articolelor de dicționar și, în al doilea rând, de crearea de programe, care să permită analiza și recunoașterea cuvintelor și a trăsăturilor fonetice, morfologice, sintactice și semantice ale acestora. Versiunea electronică a unui dicționar poate oferi multe posibilități pentru aplicațiile din domeniul procesării limbajului natural, cum ar fi: dezambiguizare de sens, adnotație semantică, învățare automată, prelucrarea vorbirii, traducere automată (Clim 2012: 203).

Pentru vorbitori, astfel de resurse sunt de un real beneficiu întrucât, în primul rând, ei au acces rapid la informația dorită. Dicționarele online au devenit aplicații inerente gadgeturilor folosite în viața de zi cu zi. De asemenea, informații care, în format tipărit, se găseau în diverse lucrări, acum pot fi accesate împreună, cum ar fi: pronunția cuvintelor, informațiile gramaticale, lexicale, expresii și sintagme. Disponibilitatea de traducere rapidă reprezintă iarăși o capacitate de mare folos pentru utilizator care s-a adaptat rapid la acest mijloc rapid, intuitiv și ușor de utilizat. În ciuda ofertelor imense disponibile electronic, utilizatorul trebuie însă educat în selectarea și verificarea informațiilor accesate.

Noi teorii lexicografice

Un fenomen manifestat în a doua jumătate a secolului al XX-lea și care a influențat într-un mod definitoriu realizarea de dicționare este cel numit „user perspective”, adică, în realizarea și difuzarea dicționarelor, accentul este pus pe utilizator: care sunt nevoile care îl determină să apeleze la un dicționar și contextele în care face acest lucru. Această orientare a însemnat crearea unor dicționare cât mai diversificate, care să corespundă diferitelor profiluri de utilizatori, contextelor în care aceștia le folosesc și aptitudinilor pe care le au sau le dobândesc.

Herbert Ernst Wiegand este considerat a fi primul lexicograf care a definit dicționarul drept un produs de utilitate publică și care a afirmat că importanța unui dicționar poată fi măsurată ținând cont de uzul acestuia, precum și de situațiile de utilizare. Plecând de la numeroase articole și lucrări scrise începând cu anul 1977, autorul propune o nouă teorie generală a lexicografiei, care se bazează pe două postulate principale, și anume: a) că cercetarea lexicografică este o disciplină științifică independentă și b) că dicționarele sunt produse de utilitate publică.

În acest sens, Wiegand introduce conceptul de „genuiner Zweck” al dicționarelor, în opoziție cu „nicht ein genuiner Zweck” al acestora (de exemplu, a ucide pisica vecinului cu un Webster greu). Scopul autentic al unei lucrări lexicografice de referință este, potrivit lui Wiegand, faptul că poate fi folosită pentru a obține informații din datele sale lexicografice despre subiectul respectiv al lucrării de referință: „dass sie benutzt werden können, um aus

ihren lexikographischen Daten Informationen über den jeweiligen Gegenstand der Nachschlagewerk zu gewinnen" (Tarp 2000: 193).

Plecând de la această teorie, la Centrul de Lexicografie din cadrul Școlii daneze de Business Aarhus a fost dezvoltată *Teoria modernă a funcțiilor lexicografice*, încă de la începutul anilor 1990. În primul rând, ea consideră lexicografia ca fiind o disciplină științifică independentă și nu ca fiind o subdisciplină a lingvisticii. Domeniul lexicografiei îl constituie dicționarele, un produs fabricat de om, în timp ce domeniul lingvisticii este limba, adică ceva inerent ființei umane. În al doilea rând, și în concordanță cu primul aspect, dicționarele sunt considerate produse utilitare, realizate pentru a satisface anumite nevoi umane (Bergenholtz, Tarp 2003: 172). În consecință, toate considerațiile teoretice și practice trebuie să se bazeze pe determinarea acestor nevoi, adică pe ceea ce este necesar pentru a rezolva setul de probleme specifice care apar pentru un grup specific de utilizatori, cu anumite caracteristici în situații concrete de comunicare.

Aceste necesități sunt întotdeauna legate de un anumit grup de persoane și de o anumită situație. Prin urmare, lexicografii sunt datori, în primă instanță, să realizeze un profil al grupului de utilizatori vizat și o tipologie a situațiilor de comunicare în care pot apărea probleme sau nevoi ce pot fi rezolvate prin furnizarea de date lexicografice dintr-un dicționar. Pe această bază, pot fi determinate funcțiile și scopul real al unei lucrări lexicografice.

Pentru a realiza un profil al unui anumit grup de utilizatori, trebuie luate în considerare o serie de caracteristici importante, chiar dacă nu toate sunt relevante pentru fiecare dicționar în parte. Conform lui Sven Tarp (2000: 194–195) aceste caracteristici sunt următoarele:

a. limba maternă a utilizatorilor;

b. nivelul de competențe în ceea ce privește comunicarea în limba maternă;

c. nivelul de competențe în ce privește comunicarea într-o limbă străină;

d. experiența lor de traducere din limba maternă într-una străină și invers;

e. nivelul de cultură generală și de cunoștințe enciclopedice ale utilizatorilor;

f. nivelul de cunoștințe privitor la domeniul specializat în cauză;

g. nivelul de competențe în ce privește limbajul de specialitate corespunzător domeniului vizat din limba maternă;

h. nivelul de competențe referitor la limbajul de specialitate corespunzător domeniului vizat din limba străină.

Pe baza acestor caracteristici și competențe, lexicografii pot determina ce tip de informații trebuie să fie pregătite și încorporate într-un dicționar, pentru a ajuta fiecare tip specific de utilizatori în toate situațiile de comunicare. Atunci când lexicografii cunosc grupul de utilizatori și trăsăturile specifice ale acestuia, tipurile de situații de comunicare și nevoile specifice ale utilizatorilor legate de aceste situații, se poate trece, apoi, la determinarea a ceea ce poartă denumirea de „funcții lexicografice". O funcție lexicografică a unui anumit dicționar este aceea de a oferi asistență unui grup de utilizatori cu caracteristici specifice, pentru a acoperi multitudinea de nevoi care apar în diferite situații de comunicare

pentru utilizator. Un dicționar poate avea una sau mai multe funcții, adică poate fi mono- și multifuncțional. Ca orice alt produs utilitar, dicționarele au și ele un scop specific. Acest scop autentic este alcătuit din totalitatea funcțiilor unui dicționar dat și din domeniul (domeniile) pe care îl (le) acoperă. Experiența arată că elementul determinant al unei funcții de dicționar este situația utilizatorului. Din acest motiv, funcțiile sunt frecvent denumite după tipurile corespunzătoare situațiilor de comunicare. În acest fel, funcțiile lexicografice pot fi subdivizate în funcții orientate spre comunicare și funcții orientate spre cunoaștere, care corespund principalelor tipuri de situații de utilizare (Tarp 2000: 196). Cele mai importante tipuri de funcții orientate spre comunicare sunt următoarele:

• sprijinirea utilizatorilor în rezolvarea problemelor legate de recepția textului în limba maternă;

• asistarea utilizatorilor în soluționarea problemelor legate de producerea de texte în limba maternă;

• oferirea de suport utilizatorilor pentru a rezolva problemele legate de receptarea textelor într-o limbă străină;

• asistarea utilizatorilor în rezolvarea problemelor legate de producerea de texte într-o limbă străină;

• sprijinirea utilizatorilor în găsirea de soluții pentru problemele legate de traducerea textelor din limba maternă într-o limbă străină;

• asistarea utilizatorilor în rezolvarea problemelor legate de traducerea textelor dintr-o limbă străină în limba maternă.

Tot Sven Tarp susține că cele mai importante tipuri de funcții orientate spre cunoaștere sunt:

• să furnizeze utilizatorilor informații culturale generale și enciclopedice;

• să ofere utilizatorilor informații speciale despre domeniul analizat;

• să pună la dispoziția utilizatorilor informații despre limbă.

Pe lângă aceste două mari categorii de funcții, mai pot exista și alte tipuri. De exemplu, dacă dicționarul în cauză tratează un subiect care s-a dezvoltat în mod diferit de la o cultură la alta, de la o țară la alta, atunci dicționarul ar putea avea și funcția de a oferi utilizatorilor informații despre subiect, atât în propria lor țară sau cultură, cât și în țara sau cultura străină.

Conform lui Sven Tarp, funcțiile sunt elementele de bază ale teoriei și practicii lexicografice și constituie principiul de bază al tuturor dicționarelor. Totul într-un dicționar, absolut totul, este influențat într-o măsură mai mare sau mai mică de funcțiile sale. Nici conținutul, nici forma unui dicționar nu pot fi concepute fără a ține cont de funcții. Funcțiile reprezintă însăși esența lexicografiei. Pe baza funcțiilor se poate contura un model integrat al unei lucrări de referință lexicografică.

În loc de concluzii

Lexicologia și lexicografia sunt două domenii de cercetare care au cunoscut o evoluție aparte, datorată dezvoltării mijloacelor digitale și a diversificării nevoilor de comunicare a

utilizatorilor. Aceste noi necesități au generat o dezvoltare fără precedent de instrumente de cercetare a limbajului, de corpusuri de limbă vorbită sau scrisă, dar și de lucrări lexicografice multiple care să fie de folos, atât pentru cercetătorii de limbă, cât și pentru utilizatori, oricât de diverși ar fi aceștia.

Chiar dacă lexicografia este concepută ca o știință independentă, ea are, așa cum am menționat deja, o vocație interdisciplinară largă. Astfel, așa cum au evidențiat Herbert Ernst Wiegand și Sven Tarp, pentru a realiza un dicționar, este adesea necesară o combinație de mai multe competențe. În primul rând, abilități lexicografice. Rolul lexicografului este de a concepe, planifica, ghida, dirija și supraveghea proiectul lexicografic. Un al doilea tip de competențe necesare în multe proiecte lexicografice constă în cunoașterea lingvistică. Cel de-al treilea tip de competențe este reprezentat de cunoștințele culturale generale și enciclopedice. În cazul dicționarelor specializate, este necesară o a patra categorie de competențe, și anume cunoașterea domeniului vizat, de aceea un proiect lexicografic trebuie să fie văzut de la bun început ca o cooperare între diverși specialiști din domenii de cunoaștere foarte diferite.

În contextul actual, lexicografia trebuie să opteze pentru o perspectivă orientată către utilizator. Aceasta este singura modalitate de a asigura o multitudine de lucrări lexicografice utilitare, care să răspundă nevoilor utilizatorului modern de dicționare, în toate situațiile de comunicare.

BIBLIOGRAFIE

Bergenholtz, Tarp 2003 = Henning Bergenholtz, Sven Tarp, *Two opposing theories. On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions* in "HERMES – Journal of Language and Communication in Business", nr. 16 (31), p. 171–196, https://doi.org/10.7146/hjlcb.v16i31.25743.

Bidu-Vrănceanu 1996 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Lexicografia și metalexicografia* în „Studii și Cercetări Lingvistice", XLVII, nr. 1–6, București, p. 43–49.

Clim 2012 = Marius-Radu Clim, *Neologismul în lexicografia românească*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Corlăteanu, Melniciuc 1992 = Nicolae Corlăteanu, Ion Melniciuc, *Lexicologia*, Chișinău, Editura Lumina.

Doroszewski 1973 = Witold Doroszewski, *Elements of Lexicology and Semiotics*, Varșovia, PWN – Polish Scientific Publishers.

Groza 1994 = Liviu Groza, *Elemente de lexicologie*, București, Editura Humanitas Educațional.

Hartmann, James 1998 = R.R.K. Hartmann, Gregory James, *Dictionary of Lexicography*, Londra, Editura Routledge.

Hristea 1984 = *Sinteze de limba română*, Mioara Avram, Grigore Brâncuș, Gheorghe Bulgăr, Georgeta Ciompec, Ion Diaconescu, Theodor Hristea, Rodica Bogza-Irimie și Flora Șuteu. Coordonator: Theodor Hristea. Ediția a treia, revăzută și din nou îmbogățită. București, Editura Albatros.

Pruvost 2006 = Jean Pruvost, *Les dictionnaires français: outils d'une langue et d'une culture*, Paris, Editions Ophrys, Collection L'Essentiel.

Tarp 2000 = Sven Tarp, *Theoretical Challenges to Practical Specialised Lexicography*, in "Lexikos", nr. 10, p. 189–208; https://doi.org/10.5788/10-0-894.

**LEXICOLOGY AND LEXICOGRAPHY:
SOME DIRECTIONS FOR DEVELOPMENT AND CONCEPTUAL DELIMITATIONS**

ABSTRACT

This paper is exploring the evolution of ideas about defining the fields of lexicology and lexicography. But also highlights contemporary views on the subject matter of the two linguistic fields. Few fields of research experience as many changes as the field of lexicography. These changes have been driven in particular by social development, the phenomenon of globalisation, the expansion of areas of philological research and the context of computerisation and the development of digital technologies. These changes have led to the proposal of new fields of research, such as metalexicography or "dictionnairique", being considered as a field that deals with the presentation of dictionaries to the general public and analyses their reception by users.

A major impactful change for modern lexicography has been driven by the digital influence. This influence has been compared to the introduction of the printing press, which has led to an expansion and diversification of lexicographic works. The same effect is having today with the computerisation of study methods on the one hand and of dictionaries as a means of learning a language on the other. This current trend in modern lexicography - a defining factor in the 21st century for the development of the discipline - has brought about many changes in the field, partly due to the phenomenon of globalisation, which has led to a growing concern on the part of all lexicographers to convert as many dictionaries as possible to electronic format.

All this has led to the emergence of new lexicographic theories, which we have mentioned in part in this paper. We have highlighted Herbert Ernst Wiegand's views on the role of dictionaries in recording and processing information in language and the new theory of lexicography developed at the Centre for Lexicography from the Danish School of Business Aarhus. According to this, dictionaries are considered utilitarian products, made to satisfy certain human needs. Consequently, all theoretical and practical considerations must be based on the determination of these needs, i.e., what is needed to solve the specific set of problems that arise for a specific group of users with specific characteristics in specific situations of communication use.

Keywords: *lexicography*, *lexicology*, *dictionary*, *digitalisation*, *user perspective*, *metalexicography*, *dictionnairique*, *lexicographic functions.*

RARITĂȚI LEXICALE ÎN *HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII* (MS. 3517 CCA 1658–1661) – ANALIZĂ ÎN VEDEREA LUCRULUI LA *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE* ȘI LA *DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE*[1], REDACTATE SUB EGIDA ACADEMIEI ROMÂNE (LITERA *D, da-denlăuntru*)

MIOARA DRAGOMIR[*]

Analiza cuvintelor cu litera *D*, pe care le-am fișat din cele peste 1200 de foi ale manuscrisului *Hronograf den începutul lumii* (ms. 3517 BAR) – traducere din limba greacă post-bizantină realizată, în opinia noastră, de Nicolae Milescu Spătarul, personalitate impunătoare a epocii vechi românești –, continuă seria de studii[2] începută în anul 2019. În lista cuvintelor cu această inițială am analizat 36 de termeni din diferite sfere semantice, între care unii denumesc abstracțiuni (*dăscălíe* 'iscusință', *defáim* s.n., *defăimătúră* etc.), iar unii denumesc elemente concrete, precum instrumente, arme (*dáltă, dárdă* ș.a.), plante (*dáfin*), animale (*delfín*) etc. Am putut identifica în textul traducerii lexeme din aceeași familie de cuvinte (*dar*, *dăruí*, *dăruínță*, *dăruitór*; *datóriu*, *datoríe*, *datórnic*; *defáim*, *defăimá*, *defăimătúră*, *defăimătór*). Dintre lexemele analizate, unele nu sunt înregistrate în DLR, iar în cazul anumitor termeni, în *Hronograf* am întâlnit sensuri care nu apar în schema semantică a cuvintelor din DLR (loc. adj. *cu deadínsul*, *deánie* cu sensul 'faptă', *decínde* ș.a.). O bună parte dintre lexemele prezentate sunt cuvinte sau sensuri învechite. Ca și cele din studiile anterioare, cuvintele din lista literei *D* prezintă interes sub aspect semantic, ca

[1] Cuvintele din prima poțiune a literei *D* au fost consultate la adresa https://delr.lingv.ro/; ultima accesare: 9 noiembrie 2023.

[*] Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[2] Am prezentat cuvintele cu litera *A* din *Hronograf* (în număr de 130 de termeni) la workshopul Departamentului de lexicologie și lexicografie de la acea vreme. Am publicat acest prim studiu în „Anuar de lingvistică și istorie literară", 2019–2020, tom LIX-LX, p. 7–42 (Dragomir 2019). În continuare, analiza cuvintelor cu litera *B* (108 termeni), în „Anuar de lingvistică și istorie literară", în 2022; *Rarități lexicale în* Hronograf den începutul lumii *(ms. 3517 cca 1658–1661) – analiză în vederea lucrului la* Dicționarul limbii române *și la* Dicționarul etimologic al limbii române *redactate sub egida Academiei Române (Litera C, partea I, cádă-cap)*, în *Actele Colocviului international „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării"*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022, p. 51–60; *Rarități lexicale în* Hronograf den începutul lumii *(ms. 3517 cca 1658–1661) – analiză în vederea lucrului la* Dicționarul limbii române *și la* Dicționarul etimologic al limbii române *redactate sub egida Academiei Române (Litera C, partea capăt-chizășie)*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", 2023 (sub tipar).

prime atestări (*dáfin*, *dáltă*, *dar*[1] cu valoare de adverb, *dăruínță*, *datóriu*, *defăimătúră*, *delfín*, *démon* etc.), ca atestări rare (*dánie*, *dar* ‘calitate, trăsătură’, *dăruitór*, *dárdă*, *dăscălíe* ‘iscusință’), ca singure atestări din epoca veche (loc. adj. *cu deadínsul*, *deánie* cu sensul ‘faptă’, *decínde* ș.a.) sau, pur și simplu, ca atestări vechi, din secolul al XVII-lea, care vor fi utile redactorului DLR, la ediția a doua a dicționarului-tezaur. Bogăția semantică reiese atât din diversitatea sferelor semantice, cât și din polisemantismul cuvintelor (de ex. cuvântul *a da* este prezent cu zece sensuri, *dar*[2] s.n. – cu șase sensuri, *dirept* adj., adv. – cu nouă sensuri, *dăscălíe*, *datoríe* – cu câte două sensuri).

Ori de câte ori a fost necesar, am făcut comparația cu textul grecesc, fie pentru a prezenta împrumuturi contextuale preluate din cronograful grecesc (*deadár*, *delf*, *delfín*, *démon*), fie pentru a indica termenul corespondent, care nu întotdeauna a fost preluat. Câteva din cuvintele analizate aici au fost prezentate în lucrarea Dragomir 2017, unde, însă, nu am avut în intenție raportarea la DLR.

Cuvintele pe care le analizăm sunt: *a (se) da*, *dare*, *dat*, *dáfin*, *dáltă*, *dánie*, *dar*, *dăruí*, *dăruínță*, *dăruitór*, *dălmăteán*, *dárdă*, *dáscăl*, *dăscălíe*, *datóriu*, *datoríe*, *datórnic*, *dătătór*, *deadár*, *deadíns*, *deálă*, *deánie*, *deáviță*, *deavițíe*, *dechémvri*, *decínde*, *dedesúbt*, *defáim*, *defăimá*, *defăimătúră*, *defăimătór*, *deínte*, *delf*, *delfín*, *démon*, *denlăúntru*.

A (se) da vb. tranz. și intranz. < lat. *dare*, cf. DLR. **1.** Cu sensul „a ceda, a se supune, a se lăsa”, adăugăm ‘a capitula’, cuvântul este atestat în PRAV.[3] și DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* apar atestări anterioare celei din traducerea mitropolitului Dosoftei: „Nu putură elenii să-i mai mișce den locu pre troadeani, că *nu să da* nemic” (f. 138[r]); „Tătarâi au ținut strană multă vreame și nu vrea *să să dea*” (f. 202[v]); „De le-ar fi sosât numai iarbă de pușcă de la Vinețâie, *nu s-ar fi dat* nice într-un chip” (f. 517[r]); „Iară și țărigrădeanii încă nu să *da*, ce să bătea cu dânsul” (f. 466[r]).

2. Cu sensul „a nimeri în…, a cădea în…” (v. sensul sub **V.5.**, DLR), cuvântul este atestat prima oară în NECULCE, L. În *Hronograf* se află o atestare anterioară: „Sultanul Misiriului […] ș-au slobodzât și calul ș-*au dat* într-o baltă cu paporă și acolo ședzu într-apă” (f. 510[v]).

3. Cu sensul învechit și popular „a arunca” (v. sensul sub **V.4**, DLR), la care adăugăm ‘a îmbrânci, a zvârli (afară)’, cuvântul este atestat în MARDARIE, L. și DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* apare o atestare înaintea celei din Dosoftei: „Așea îi feaceră, că-i spintecară nărili și-l *deaderă* și pre ulență” (f. 485[v]).

4. Cu valoare intranzitivă și sensul „a fi pe punctul de a…; a fi aproape să…; a fi gata să…; p. ext. a încerca” (v. sensul sub **IV.3**, DLR), cuvântul este atestat la URECHE, LET. și în PRAV. *Hronograful* oferă o altă atestare, pentru care putem adăuga sememul ‘a intenționa să…’: „Un om sări den tot nărodul, fără veaste și cimpoti asupra împăratului cu un toiag mare și gros de cornu și *deade* să lovască pe împăratul” (f. 422[r]).

[3] Pentru siglele din *Dicționarul limbii române*, ediția I, v. *Bibliografia* DA/DLR, disponibilă online la adresa https.://dlr1.solirom.ro, la pagina „Peritexte” (DA I_1, DA II_1, DLR I_3, DLR VI).

5. Cu extensia semantică a sensului folosit și absolut „(de obicei urmat de determinări, introduse prin prep. «de» sau «peste») a întâlni în drum pe cineva sau ceva; a găsi, a descoperi ceva căutând sau din întâmplare; a ajunge la…; p. ext. a ajunge într-o anumită situație, a avea parte de…”, cuvântul este atestat prima dată în DOSOFTEI, V.S. Atestarea din *Hronograf* este anterioară: „Căce că multe griji și // multe amaruri *au datu* de sufletul lui David” (f. 71^{v}).

6. Cu sensul „a pune la dispoziția cuiva ceva spre folosință sau pe cineva pentru ajutor, a face ca cineva să aibă, să beneficieze de…, a acorda, a atribui”, în situația în care „complementul indică idei, lămuriri, ajutoare, permisiuni, recompense etc.”, cuvântul este atestat în PSALT. HUR., PSALT, SCH., CORESI, L., PRAV., DOSOFTEI, ap. GCR I ș.a. Atestarea cu acest sens din *Hronograf* se situează înainte de Dosoftei: „Să știi că va *să*-ț *dea* Dumnădzău izbăvenie și trupului, și sufletului” (f. 177^{r}).

7. Cu sensul „a scoate din sine, a produce printr-un anumit proces”, cuvântul este atestat în CORESI, EV. În *Hronograf* se află multe situații în care, în acest context, este prezent și verbul *a se săvârși* ‘a muri’ sau *a muri*, astfel că, în acest caz, acțiunea exprimată de verbul *a da* având drept complement substantivul *sufletul* are altă semnificație decât *a muri*. În această situație, fără să fie o expresie sau o locuțiune (ca în cazul de la punctul următor), structura în care apare verbul *a da* este urmată de o complinire, cu referire la viața pe care sufletul o va urma după momentul morții:

a) „în mâna sau în mânule lui Dumnădzău”: „S-au săvârșitu și ș-*au datu* sufletul în mâna lui Dumnădzău” (f. 98^{r}); „S-au sculat niște boiêri ai lui, păgâni, și cu slujitorii, și l-au omorâtu și pre dânsu, și pre un fecioru al său și-ș *deaderă* sufletele în mâna lui Dumnădzău” (f. 168^{r}); „Iară aproapi de moartea sa, s-au dat în cinul călugărescu și să săvârși, *dându*-ș sufletul în mânuli lui Dumnădzău” (f. 361^{r}); „Acolo să călugări și sluji lui Dumnădzău întru toată viiața sa. Și să săvârși *dându*-și sufletul în mânuli lui Dumnădzău” (f. 460^{v}); „Acolo ș-au petrecut viiața, până ș-*au dat* sufletul în mânule lui Dumnădzău” (f. 500^{v} , cf. f. 258^{r}, f. 377^{v}, f. 399^{v}, f. 420^{r}, f. 483^{v}, f. 490^{v}).

b) „în mâna îngerului”: „Și dac-au spus aceastea cuvinte, ș-*au datu* sufletul în mâna îngerului și s-au săvârșitu” (f. 257^{v}).

c) „satanei, diiavolului, în mânule procleaților, în mâna necuraților, în mâna satanii, în mânuli părintelui său, a diiavolului”: „Și-ș *deade* sufletul și elu satanei, ca și socru-său, Díoclitiiánu” (f. 174^{r}); „I s-au deznodat spurcatul trup a lui Máximiian și, murind, ș-*au dat* spurcatul suflet diiavolului” (f. 178^{v}); „Și acolo ș-*au datu* sufletul diiavolului” (f. 206^{r}); „Și ș-*au datu* spurcatul sufletu cu mari durori în mânule procleaților și l-au dus în para veacinică, să să <mun>cească acolo” (f. 252^{r}); „Și când muriia și-ș *da* sufletul în mânuli părintelui său, a diiavolului, strâgând în gura mare” (f. 353^{r}, cf. f. 179^{r}, f. 211^{v}, f. 260^{v}, f. 341^{v}).

8. Cu sensul „a pune la dispoziția cuiva ceva spre folosință sau pe cineva pentru ajutor; a face ca cineva să aibă, să beneficieze de…, a acorda, a atribui”, cuvântul este atestat în PSALT. HUR., PRAV., DOSOFTEI, V.S. ș.a. Atestarea din *Hronograf* se află înainte de

Dosoftei: „Dară încă pre Dumnădzău pârvo veacinommu (= mai înainte de veci), ce *au dat* și sufletul lui nevește stăvna (= neîntrupare), în ce chipu îl vei închipui?” (f. 568[v]).

9. Cu sensul folosit și absolut „a face sau a permite ca ceva să aibă loc, să se producă într-un anumit fel; a destina, a hărăzi, a hotărî, a predestina, a rândui, a sorti etc.”, cuvântul este atestat în COD. VOR., PSALT. SCH., VARLAAM, C., DOSOFTEI, PS. Atestarea din *Hronograf* este anterioară celei din Dosoftei: „Cât au apucat la împărățâie, atâta au și uitatu acealea toate și ș-*au datu* sufletul spre păcate” (f. 70[v]).

10. Locuțiunea verbală *a-și da sufletul* cu sensul „a se săvârși, a muri” este atestată prima dată în CREANGĂ, P. (s.v. *suflet*, I.3.). Chiar dacă formal există asemănări, din punct de vedere semantic, situația este diferită de sensul precizat anterior (7). În acest caz, din context lipsesc atât verbele de tipul *a se săvârși*, cât și compliniri de tipul celor prezentate (7 a, b, c): *Hronograful* oferă o atestare mai timpurie cu două secole și jumătate față de cea din DLR (s.v.): „Și la moartea lui au fost blăstămând pre maică-sa, până ș-*au dat* sufletul” (f. 362[v]).

Dáre s.f. – de la verbul *a da*. **1.** Cu sensul „impozit, bir; spec. tribut, (învechit, rar) dătom”, cuvântul este atestat în PSALT, HUR., PSALT., ANON. CAR., SIMION DASC., LET., M. COSTIN, O. În *Hronograf*, cuvântul cu acest sens apare în contextele: „Iară în dzâlele împăraților creștinești, au fostu țâindu patriarhul creștinescu 365 de mănăstiri. Iară acmu, dentr-aceale, multe s-au și stricat, iară mai multe țânu ereticii, și păgânii, și alte limbi pentru *dare*, că iĕste în voia turcilor” (f. 189[r]); „I-au iertatu de ce li era *darea* împărăției, să nu mai dea până nu le va mai trimite Dumnădzău mană” (f. 203[r]); „Și pentru să poată strânge avuțâie multă, punea greutăț și *dări* pre oameni, pespre fire, de să văita și scrâșca oamenii în toate părțâle, ca den gura șearpelui” (f. 506[r]).

2. Cu sensul „(învechit) dar; p. ext. mită”, cuvântul este atestat în PSALT., CORESI, PS., în anul 1620, ap. GCR I, PRAV., MARDARIE, L., în anul 1657, ap .GCR I, NECULCE, L. În *Hronograf*, cuvântul apare în câteva contexte care se află înainte de Neculce: „Iară un preotu ce-l chema anume Theotecnu s-au bucurat *dărilor* și s-au lepădatu de Leage și s-au închinatu bodzilor” (f. 215[r]); „Nice să te bucuri a *dări* ș-a a mite, ca să strâmbedz giudețul lui Dumnădzău, căce că dările orbăscu ochii înțăleptâlor și strâcă direptate” (f. 545[v]); „Sâliia cu toțâi oamenii aceia a lui Theoliptu ca să-l puie patriarhu cu *dare*, precum știa că făcea unchiul lor” (f. 519[v]).

3. În sintagma *darea sufletelor* ‘moarte’, cuvântul este atestat în anul 1681 IORGA, S. D. *Hronograful* oferă o atestare anterioară: „Alțâi ș-au țânut credința bine, până la *darea* sufletelor sale cu munci mari și greale” (f. 215[r]).

Dat s.n. – de la verbul *a da*. Cuvântul, în structura urmată de complementul *sufletului* este înregistrată în DLR cu sensul ‘agonie’. În *Hronograf* are sensul „trecere în neființă; moarte”: „Al șeapte, învierea celor svinți mulți ce au învisu la *datul* sufletului Domnului Hristos, cum adevăreadză Svânta Evanghelie” (f. 155[r]); „Și cându au fostu la *datul* sufletului său, au spus ș-au mărturisâtu într-audzul tuturor cu giurământuri mari și groaznice cum nu știe nemică de năpastea carea o au năpăstuitu împăratul” (f. 257[r]); „Pe după ce te voi pune

împăratu, să-mi ferești curățeniia trupului, cum m-am făgăduitu lui Dumnădzău să-m țiiu curățeniia până la *datul* sufletului mieu” (f. 258[v]).

Dáfin s.m. < lat. *daphinus*, ngr. δάφνη, cf. DLR (s.v.). Cu sensul „mic arbore mediteraneean din familia lauracee etc.”, cuvântul este atestat prima dată în anul 1701, în FN; în DELR prima atestare este din anul 1678 (Cheia în. 143). *Hronograful* oferă o atestare anterioară: „Și-i ieșiră toate năroadele den Țarigrad în tâmpinare-i cu stâlpări de *dafin* pren mână și-l primiră cu bucurie mari” (f. 409[r]).

Dáltă s.f. – „probabil de origine traco-dacă”, cf. DLR; sl. com. **dalto*/**dolto* (> bg., v. ceh *dlato*, pol. *dłuto*, rus *doloto* etc.), cf. DELR. Cu sensul „unealtă de metal (mai ales din oțel) în formă de pană etc.”, cuvântul este înregistrat prima dată în DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* se află o atestare cu două decenii mai timpurie: „Calafaț să cheamă ceia ce astupă corabiili de noaă pren // toate încheieturili scândurilor cu câlț suciț groși și-i bat și cu *dalta* cu măiug de lemnu, să să îndeasă bini” (f. 452[r]).

Dánie s.f. < slavon. **даник**, cf. DLR. Cu sensul „acțiune de a dărui un bun material; dar, donație făcută (prin testament) unui așezământ religios, unei instituții, unei persoane etc.”, cuvântul este atestat în anul 1626, în DRH, în anul 1660 și în anul 1669 în BUL. COM IST., în BIBLIA 1688 ș.a. Atestarea din *Hronograf* se află înainte de BIBLIA 1688: „Și le-au făcut și hrisovul, adecă uric să le fie *danie* în veaci” (f. 392[v]).

Dar[1] adv. – et. nec. Cu valoare de adverb, „cu nuanță concesivă”, cuvântul este atestat în N. COSTIN, LET. II. **1.** În *Hronograf* se întâlnește cu nuanțe asemănătoare și cu forma *dară*, în contextul: „Nemică nu putu faci, fiind locuri pietroasă, și munț, și stânci, și căi rreale tăiate cu ciocanul, de nu era de străbătut om pedestru, *dară* încă călări” (f. 498[r]).

2. Cu valoare de adverb și cu sensul ‘darămite’, într-o construcție eliptică, cuvântul este utilizat și în alt loc în *Hronograf*: „Așijdirea, au mai luat sveșnicile ceali mari și ceale mici, tot de argint curat și poleite. *Dară* raspetiia, crucea ceaia ce o au făcut mareli Costantin împărat, când s-au bătut cu Maximiian!” (f. 459[v]).

Dar[2] s.n. < v. sl. **даръ**, cf. DLR. **1.** Cu sensul „(adesea urmat de determinări) însușire (naturală sau dobândită), calitate, trăsătură de caracter pozitivă; p. ext. vocație; talent”, cuvântul este atestat în MOXA[2], NECULCE, L., CANTEMIR, I.I, în anul 1765, ap. URICARIUL, I. *Hronograful* oferă o atestare anterioară cronicii lui Neculce: „Pusără pre altul în locul lui, anume pre Antonie cel gras, rudenie împăratului, și nu avea nice un *dar*, ca oamenii, asupra lui, sau vrio cuviință, ce-i era graiul și limba de bou și el de tot camai bou” (f. 447[v]);

2. Cu o extindere semantică de la sensul special „(și în sintagma *darul preoției*) har conferit preoților prin hirotonisire; p. ext. drept de a oficia actele de cult; funcție de preot”, cuvântul a fost înregistrat în IACOV, SYN., la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în LET. III, în anul 1764, URICARIUL, I. Atestările din *Hronograf* se referă la ‘rang cleric sau laic’, văzut în epoca medievală și în concepția bisericii ortodoxe ca un dar al lui Dumnezeu: „Numai mi-i voia să meargeț voi întâiu să curățâț pre cât am hirotonisât eu vlădici, să fie curățâț de tot *darul* arhieriei și de toate osveșteno dianiie (= lucrurile cele făcătoare de

sfințenie) și să anathematisiț și împărațâi carii i-am încununat eu cu stema de împărățâie" (f. 448r); „De care lucru, toț dentr-un om sântem și firea omului dentâiu purtăm, cu trupul ce am luat de la dânsu, fără ce au trimis Dumnădzău usăbi împărțâturi de *daruri*, de s-au făcut giudeț, și împăraț, și arhierei, și domni, și boiĕri, și mai pe suptâi" (f. 599r).

3. Cu sensul „(în concepțiile religiei creștine; adesea cu determinarea *Duhului Sfânt* sau *lui Dumnezeu*) har divin dat oamenilor prin cea de a treia ipostază a Trinității, Duhul Sfânt", cuvântul este atestat încă din cele mai vechi traduceri românești, în COD. VOR., COD. TOD., ante 1633, ap. GCR I, EUSTRATIE PRAV., ST. LEX., DOSOFTEI, V.S., BIBLIA 1688, în anul 1693, GCR I. În *Hronograf* întâlnim, de asemenea, câteva atestări anterioare traducerii lui Dosoftei, în contextele: „Domnul Iisus Hristos pogorându-să den ceriu și întrupându-să pre pământ dentru curată Mariia și fiind și om deplin cum și Dumnădzău, au îndumnădzăit și pre firea omenească cu *darul* Duhului Svânt" (f. 552v); „Cu *darul* Duhului Svânt biruiră pre iconoboreți și feaceră dogmate, și aședzări, și întărituri pentru svintele icoani și pentru făcătoarea de viiață Svânta Cruce" (f. 559r); „Nu iĕste lipsât de *darul* lui Dumnădzău omul cel milostiv pre ceastă lume, iară pre ceaialaltă iĕste în fericire și într-avuțâia cerească cea neputredă și priĕten lui Dumnădzău iĕste" (f. 596r).

4. Cu un sens care pare a fi o extindere semantică de la sensul anterior, cuvântul se află în contextele: „Minte omenească și fire nu poate să pri- // ceapă aceasta, nice cum să o spuie către altul, cumu-i fapta și cum tina aceaia, cu atâta iscusenie să feaceră ochi și să tocmiră cu atâta *daru*, ca să vadză lumina și lumea (f. 549r); De la Dumnădzău să dă *daru* celoru făcute den pământ tinos, adecă și icoanelor, pentru ceia ce sânt de Dumnădzău slăviți și închipuiți întru icoane" (f. 562v).

5. Cu sensul „fiecare din cele șapte taine ale bisericii creștine", cuvântul este atestat în CORESI, EV., PARACLIS (1639), în anul 1642, ap. CCR, PRAV. *Hronograful* oferă alte atestări: „Iară cu mijlocul morțâi Sale ceii făcătoare de viiață, datu-ne-au a Sale svinte și stratnice taine a svântului și cinstitului trupu și sânge, cărora sânt poftitori îngerii a să plecarea cu poslujenie și să face pururea despre preuțâie, de care și noi, mâncându, împreunare facem cu Dumnădzău și ne însâmbrăm, de sântem neîmpărțâț și neusăbiț de svânt trupul său și de cinstitulu și dumnădzăiescul sânge. Și pentru aceastea svinte *darure*, sântem strașnici către împotrivnicii noștri, diiavolii" (f. 552v); „Cei mai de apoi, de pre la Hristos, luară plata cea mai scumpă și neprețăluită, adecă noi, carii luămu plată *darul* svântului botedzu, a doa naștere sufletului" (f. 542r); „Să-ș potoale toți pohtele lor ceale rreale, petrecând înțălepțeaște, să fie în toată vreamea gătiț de svintele *damruri*" (f. 543v).

6. În locuțiunea adverbială *în dar*, cu sensul „fără plată, în mod gratuit; fără nimic în schimb, drept cadou; (învechit) pe foarte puțin; p. ext. degeaba, în zadar, în van, fără rost; fără vină", cuvântul este atestat în VARLAAM, C., N. TEST. (1648), DOSOFTEI, V.S., NECULCE, L., MINEIUL (1776) ș.a. *Hronograful* oferă o atestare anterioară celei din DOSOFTEI, V.S.: „Iară voi căce veți face acesta bine, nu va hi în *daru*, că voi ierta haraciul unui an și veți avea ș-altă îndemână de către noi" (f. 128v).

Dăruí vb. IV < v. sl. дааровати, cf. DLR. **1.** Cu valoare tranzitivă și sensul „(folosit și absolut) (construit cu dativul sau, învechit, cu acuzativul persoanei; uneori cu determinări introduse prin prep. *cu*) a face cuiva un dar; a da etc.”, cuvântul este atestat în CORESI, EV., PALIA (1581), în anul 1634, DRH B XXIV, VARLAAM, C., PRAV., ANON CAR., NECULCE, L. și alte atestări din secolul al XVIII-lea. *Hronograful* oferă o seamă de atestări înainte de VARLAAM, C.: „Chemă împăratul pre Avraam și-i feace cinste mare *și-l dărui* bine” (f. 8[r]); „Și scoasă de-l *dărui* cu 1500 de talandzi de aur sufiru de cel ales scumpu și pietri scumpe cioplite, de multu preț” (f. 77[r]); „Îi feace împăratul cinste mari și-l *dărui* cu scule împărătești de mult prețu” (f. 274[r]); „Iară împăratul Mihail, pentru scumpeatea lui mai mult au pierdut, că nu vru *să*-l *dăruiască* o dată măcar, precum i să cădea, să-l aibă priĕten, ce-l feace vrăjmași” (f. 396[v], cf. f. 70[r], f. 441[v]).

2. Cu o lărgire a sensului surprinsă în DLR sub semnul rombului gol, care indică o modificare semantică de la sensul „a înzestra pe cineva cu ceva plăcut sau neplăcut; a învrednici pe cineva cu ceva; a hărăzi”, cuvântul este atestat în COD. TOD., VARLAAM, C., BIBLIA 1688, ANTIM, O. În *Hronograf* se află o atestare înainte de textul biblic: „Părințâi au datorie a naște pre fiii lor cu o viiață îndeșartă și trecătoare, iară Svânta beseearecă te-au născut de-al doilea rându dentru Duhul Svântu și pentru svântul botedzu *dăruitu*-te-*au* cu viiață veacinică” (f. 594[v]).

Dăruínță s.f. < *dărui* + suf. *-ință*, cf. DLR. Cuvântul este înregistrat în DLR cu sensul învechit și regional „dar; danie, donație”, atestat în anul 1671, în IORGA, S.D. VI. În *Hronograf*, sensul este de ‘dar; plocon’, care probabil mai apare și în alte texte și va întregi atestările pe care le are la dispoziție redactorul: „Iară altă avuțâie // <ce ați au>dzât c-au mai fost rămas de la tatul lui Mihail, de la Theofil, toa<tă> o au fost strâcat și o au fost răsâpit Mihail, fiiu-său, tot cu bețâile, și cu curviile, și cu *dăruințăle*, dând și unuia, ș-altuia, și la alte adevăsături și lucruri rreale” (f. 407[v]).

Dăruitór s.m. < *dărui* + suf. *-tor*, cf. DLR. Sensul cu care este înregistrat cuvântul în DLR este învechit și popular, definit „(persoană) care face (cu plăcere) daruri, care dăruiește; darnic, generos”. Acest sens este atestat în MARDARIE, L., DOSOFTEI, L., CANTEMIR, I.I. Între citatele cu aceste atestări însă, cel din traducerea lui Dosoftei se referă la divinitate, și nu la o persoană, de aceea credem că ar trebui separat printr-o extensie semantică. Citatul din *Hronograf* se referă, de asemenea, la divinitate. O fișare mai largă ar putea face mai clară schema cuvântului și definițiile: „Toate despre Dânsu să feaceră, adecă și veacii, și aii, și împărțala de dzâle și de nopț, și de ceasuri, întru carele den ce n-au fost să găsească, de ce, den vreame Cela ce iĕste *dăruitoriul* a toate faptelor ceriului ș-a pământului” (f. 535[r]).

Dălmăteán s.m. < *Dalmația* + suf. *-ean*[4]. Cuvântul nu este înregistrat în DLR. Cu sensul ‘dalmat’, adică „persoană care făcea parte din populația de origine ilirică, romanizată,

[4] Am propus etimologia după modelul cuvintelor din aceeași familie lexicală, înregistrate în DLR: *dălmățesc, dălmățește, dălmățime*.

care a locuit, în trecut, pe teritoriul Dalmației etc.”, cuvântul se află utilizat o dată în *Hronograf*: „Cu *dălmăteanii* războí va / rădica mare și o samă să va strâca-să” (f. 570[r]).

Dárdă s.f. < pol. *darda*; cf. DLR, unde sunt indicate pentru perioada modernă și fr. *dard*, it. *dardo* (s.v. *dardă*[1]). Cu sensul „(învechit) suliță scurtă, prevăzută cu un vârf de oțel, folosită în Evul Mediu pentru împuns sau pentru aruncat”, cuvântul este atestat în MARDARIE, L., DOSOFTEI, V. S., BIBLIA 1688. În *Hronograf* apare o atestare anterioară celei din scrierea lui Dosoftei: „Luară […] și chivoteli ceale scumpe de aur și tot cu pietri scumpe și repidele ceale făcute ca *dardele*, ce meargea ipodiiaconii țăindu-le în mâni când ieșiia cu svinteli *daruri* în cap preotul” (f. 459[v]).

Dáscăl s.m. < ngr. δάσκαλος, slavon. дасkалъ, cf. DLR. Cu sensul învechit „persoană cultivată care activa sau crea într-un anumit domeniu al cunoașterii, al culturii (îndeplinind, adesea, și funcția de dascăl)”, cuvântul este atestat în anul 1620, ap. GCR I, VARLAAM, C., PRAV., în anul 1652, GCR I, M. COSTIN, LET. I, BIBLIA 1688, în anul 1714, ap. GCR II. În DELR, prima atestare este din anul 1551–1553 (EV. SL.-ROM. 24[r]). *Hronograful* oferă alte atestări, mai timpurii decât cea din scrierea lui M. Costin: „S-au strânsu acesta svântu săboru cu vreare împărătească și au fostu strânși atițea filosofi, și *dascali* învățați, și ritori” (f. 536[r]); „Să să strângă iar arhierei den toată lumea, și oameni cărtulari, și *dascali* despre îmbe părțâle și despre greci, și despre frânci, să să facă tocmala și legătura aceasta să fie săbornică” (f. 467[v]).

Dăscălíe s.f. < *dascăl* + suf. *-ie*, cf. DLR. **1.** Cu sensul învechit „știință, erudiție; (învechit, rar) didascalie; p. ext. pricepere, iscusință”, cuvântul este atestat în anul 1644, ap. GCR I, MARDARIE, L., M. COSTIN, LET. I, DOSOFTEI, V.S., FL. D., BIBLIA 1688, N. COSTIN, LET. II, CANTEMIR, HR., ANTIM, O., și în anul 1744, ap. GCR II. *Hronograful* oferă atestări mai timpurii decât *Letopisețul* lui M. Costin: „Eu audzindu de *dăscăliia* voastră cea mare, am socotitu oarecum împreună cu voi, ca să facem un bine și spre nașterea elenească” (f. 128[v]); „Începu a cânta grecul tot acela glas ș-acela pestref, cât s-au mirat sângur împăratul de *dăscăliia* musâcăi grecească” (f. 496[r]); „Așijdirea, acesta împărat multe odihne și lucruri bune au făcut creștinilor, adecă școali de învățături de *dăscălii*, și de filosofii, și de alte fealur de învățături, de toate” (f. 464[r], cf. f. 338[v], f. 426[v]).

2. În locuțiunea adverbială *cu (*sau *pre) dăscălie*, cu sensul „corect, îngrijit; p. ext. meșteșugit, iscusit”, cuvântul este atestat în epoca veche în PRAV. și NECULCE, L. În *Hronograf* se află o atestare anterioară celei din cronica lui Neculce: „Făcut-au întâiu doaă broaște de marmure mari, în chipul broaștelor cu țăstu. Și atâta le-au făcut cu *dăscălie*, ca un meșter de steale ce era, cât îmbla sângure pren Țarígrad, petutindirea, ca cum ar fi fost niște lucruri vii, și mătura tot gunoiul de pre ulițâle Țarígradului, că-l înghițăia într-însăle” (f. 423[v]).

Datóriu adj. < lat. *debitorius*, *-a*, *-um*, cf. DLR. Cu sensul „(de obicei construit cu verbul *a fi*) care are datoria de a mulțumi (cuiva) pentru un serviciu, pentru un sprijin etc.; care este îndatorat, plin de recunoștință”, cuvântul este atestat în N. COSTIN, LET. II. În *Hronograf* se află o atestare anterioară: „Deși ai datorie să fii cu usârdie a cinstirea pre

părințâi tăi cei trupești, pre atâta și îndoit ești *datoriu* încă a cinstirea și a firea cu bună usârdie spre ceia ce te-au născut pre tine duhovnicește" (f. 594[v]).

Datoríe s.f. < *dator* + suf. *-ie*, cf. DLR. **1.** Cu sensul „(învechit; în religia creștină) încălcarea obligațiilor față de Dumnezeu; p. ext. greșeală", cuvântul este atestat în anul 1593, ap. GCR I, în VARLAAM, C. și în SLOV. *Hronograful* oferă o altă atestare: „Domnul Hristos, fiindu-i voia ca să plătească *datoriia* lui Adam și să să rupă zapisul carele țânea diiavolul la mâna sa, a lui Adam, și de Adam făcut pentru neascultarea, au priimit Hristos de au murit pre cruce "(f. 551[v]).

2. Cu sensul „ceea ce i se impune cuiva sau își impune cineva să facă într-o anumită situație sau într-un anumit scop, îndatorire, misiune (**I.1.**), obligație; activitate, acțiune de o importanță deosebită pe care trebuie s-o înfăptuiască cineva, misiune (**II**), responsabilitate morală sau materială; sarcină, (învechit și regional) datorință" (cf. DLR), cuvântul este atestat în BIBLIA 1688, N. COSTIN, L., CANTEMIR, I.I., în anul 1702, ap. GCR I ș.a. În *Hronograf* am întâlnit o atestare anterioară celei din BIBLIA 1688, care ar fi, deci, în acest caz, prima atestare a cuvântului cu acest sens: „Deși ai *datorie* să fii cu usârdie a cinstirea pre părințâi tăi cei trupești, pre atâta și îndoit ești datoriu încă a cinstirea și a firea cu bună usârdie spre ceia ce te-au născut pre tine duhovnicește" (f. 594[v]).

Datórnic s.m. < *dator* + suf. *-nic*, cf. DLR. Cu sensul „(astăzi rar) creditor", cuvântul este atestat în câteva scrieri vechi, precum PS. H., URECHE, L., BIBLIA 1688, M. COSTIN, LET. II, în anul 1699 FN, NECULCE, L., PRAV. COND. În *Hronograf* se află o altă atestare: „Pe după ce să dusă Theóliptu, începură a gâlcevi *datornicii* cu banii la Patriarhie și apucară pre vlădici și pre clirici să dea banii sau să-i închidză" (f. 522[r]).

Dătătór adj. < *dat* + suf. *-ător*, cf. DLR. Cu sensul „(persoană) care dă", cuvântul este atestat în CORESI, PS., VARLAAM, C., N. TEST. (1648), MARDARIE, L., DOSOFTEI, L. In *Hronograf* se află o altă atestare, în care adjectivul este substantivat: „Zamvri jidovul n-au omorât taurul cu numele lui Dumnădzău celui *dătătoriu* de viiață, ce l-au omorât cu vrajea omorâtoriului diiavol" (f. 532[r]).

Deadár s.m. < ngr. διαδαρός, 'demnitar în Imperiul Bizantin'. Termenul este un împrumut contextual din K: 457: „O parte de oaste deade lui Cálențu, iară altă parte era cu *deádarul* cel mare și o parte era cu sultanul Misíriului" (f. 509[r]).

Deadíns adj. < *de* + *înadins*, cf. DLR (s.v. *dinadins*). În locuțiunea adjectivală *cu dinadinsu(ul)*, cu sensul „de-a binelea, în toată legea, de-adevărat", cuvântul nu are atestări în epoca veche. În *Hronograf* cuvântul are sensul 'foarte special, nemaipomenit' și se află într-o locuțiune adjectivală, cu forma *deadins*: „Nu te ciudi, oame, căce Dumnădzău cuvântul au priimit de s-au zămislit în- // tru svințit zgăul curatei Fecioare, carea era și ieste mai aleasă dentru toate roadele și mai cu tot *deadinsul*, pentru să să plinească gătirea cea dumnădzăiască" (f. 550[v]).

Deálă s.f. < slavon. дѣло, cf. DLR. Cu sensul „(învechit) faptă rea, vină, greșeală, păcat", cuvântul este atestat în EV. SL.-ROM., CORESI, EV., MOXA, C., PRAV., M. COSTIN, ap. GCR, I, DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf*, cuvântul cu acest sens apare în mai

multe contexte: „Nu mi-i ciudă pentru dânsul căce l-ai scosu den scaunu-ș fără nice o *dealǎ*, căce că elu iěste astădz în scaun cu svințâi apostoli, aseamenea, în părățiia ceriului” (f. 240v); „L-au vinuitu ș-au făcut cap de pravilă că iěste cu *dealǎ* mare svintei besearece” (f. 242r); „Slobodzî pre toți cei închiși den temniți, carii era pentru *deale* mai mici” (f. 443r); „Și pre după ce să va înnoi lumea și vor învie morțâi, să vor giudeca la Giudețul cel fără fățărie și fără mită și careleș după *deala* sa sau după bune fapte ș-or lua izreceniia (= răspunsul) și vor mearge carele unde-ș va fi gătit” (f. 595r; cf. f. 416r).

Deánie s.f. < v.sl. **дѣꙗниѥ**, cf. DLR (s.v. *deaianie*). Cuvântul este definit în DLR „(învechit) carte din Nou Testament care cuprinde «Faptele apostolilor»; p. restr. faptă a apostolilor”. Cu acest sens, în DELR (s.v. *deaianie*) prima atestare este din anul 1581 (var. *deaánie*, Coresi, Ev. 120). Sensul etimologic al cuvântului slavon este „πράξις, πράγμα actio, actus” (cf. MIKLOSICH). În *Hronograf*, cuvântul este utilizat cu acest sens, ‘faptă’: „Și altor împărați ce au mai împărățât pe după dânsu de împărațâi turcești, le vor scrie istoriile și toate *deaniili*” (f. 524v).

Deáviț, -ă adj., s.f. < v.sl. **дѣвица**, cf. MIKLOSICH, dicționar în care cuvântul este explicat prin „παρθένος virgo”. Cuvântul este un slavonism, ca și cele anterioare, dar nu este înregistrat în DLR, probabil din lipsă de atestări. În *Hronograf* acest cuvânt are sensul ‘pur, feciorelnic’ și apare în contextul: „De săhăstriia și de postul cu trudă ce au fost având, să arătă cum nu avea nice sămnu de țăiviia trupului său, fără numai ce s-au fost vădzând sămnu cât un ne<gel>, de s-au fost udându, atâta au fost curat și *deavițu*” (f. 491v).

2. Cuvântul este folosit și ca substantiv feminin, cu sensul ‘fecioară’: „Sângur Hristos iěste om deplinu și Dumnădzău deplinu…, dentru curata *deaviță* Máriia născut, pre carea Máriia și de pururea curată, ca pre o adevărată Născatoare a lui Dumnădzău propeveduim și vestimu precum născu pre Dumnădzău, dentru însa întrupat” (f. 548r); „Acesta svânt săboru al patrulea – în al doilea an de împărățâia lui Marchiian și a Pulherii, *deaviții* ceii curate, în cursul ailor de la Adam 5933, iară de la întruparea lui Hristos” (425 f., 556r).

Deavițíe s.f. < *deaviț* + suf. *-ie*. Cuvântul este format prin derivare din slavonismul cu valoare de adjectiv *deaviț* și cu sensul ‘feciorie, virginitate’. În ce privește prezența în *Hronograf*, acest cuvânt fie a fost format de traducător, fie circula deja în limbă și a fost preluat: „Hristos, ca un Dumnădzău adevărat și zâditoriu de fire omenească, au născut ca un om, iar ca un Dumnădzău au ferit *deavițiia* Maicei Sali curată” (f. 548r).

Dechémvri s.m. < lat. *december*, iar varianta *dechemvre* < slavon. **декемврий**, cf. DLR. Cu sensul „ultima lună a anului, care urmează după noiembrie”, cuvântul este atestat în CORESI, EV., PARACLIS 1639, VARLAAM, C., URECHE, L., M. COSTIN, O., DOSOFTEI, V.S., NECULCE, L., ANTIM, O., CALENDARIU (1733). Atestarea din *Hronograf* este înainte de cronica lui M. Costin. Cuvântul apare în textul nostru cu varianta *dechemvri*, care nu este înregistrată în DLR. Credem, de asemenea, că această formă este influențată de textul grecesc, astfel încât *δεκέμβριος* a fost adaptat fonetic prin eliminarea terminației grecești. De aceeea, considerăm că această etimologie ar trebui precizată. În DELR, etimologia este: „lat. neol. *december* (< *decem* ‘zece’, decembrie fiind luna a zecea

în vechiul calendar roman, în care anul începea la 1 martie), cu -*ie* după variantele mai vechi ale cuvântului. Var. *dechemvrie* < slavon *dekemvrie* (< m.gr. δεκέμβριος < lat.). Var. *dechembrie* < slavon *dekembrĭ*. Var. *deţembăr* < germ. *Dezember*. Var. *deţember* < germ. *Dezember* sau lat. neol. *december* cu pronunţare central-europeană. Var. *decambri* < rus *dekabr′*, infl. de celelalte variante". În *Hronograf*, cuvântul apare în contextul: „Iară când fu în 25 de dzâle în luna lui *dechemvri*, în dzua de Naşterea lui Hristos, l-au hirotonisât patriiarhu Ţarigradului" (f. 357v).

Decínde adv. < lat. *de ecce inde*, cf. DLR. **1.** Cu sensul învechit „dincolo, de cealaltă parte", cuvântul este atestat în EV. SL.-ROM., PO, începutul secolului al XVIII-lea, ap. MAG. IST. *Hronograful* oferă atestări pentru secolul al XVII-lea: „Ş-au sosât şi până la Halchidóna, împotriva Ţarígradului, preste mare, *decinde*" (f. 299v); „Trecu bogazul, adecă gâltanul mării, ce treace pentre Ţarigrad şi pentre Scutariu, ce să chiamă *decinde* pământul Răsăritului" (f. 301v); „Şi să feace acestu svânt săboru la Halchidóna, aproape de Ţarígrad, preste mare, *decinde*" (f. 556r).

2. În locuţiunea adjectivală *de decinde* cu sensul „care se află de cealaltă parte", cuvântul nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf* apare în contextele: „Şi sosî până la Scútariu de *decinde*, împotriva Ţarígradului" (f. 305r); „Iară vrăjmaşii de frânci de *decinde*, de la Gălàta, ori cum şi în ce chip au oblicit de aceasta, şi având prietenşug cu turcii, le-au dat ştire cum vor grecii să le aprindză armata" (f. 477r).

Dedesúbt adv. < *de* + *de* + *subt*, cf. DLR. În locuţiunea adverbială *pe dedesubt*, cu sensul „(care este situat) în partea de sub (ceva), în partea de jos (a ceva), pe dinăuntr(ul) a ceva", cuvântul este atestat în PSALT. HUR., IACOV SYN. În *Hronograf* se află o atestare de la mijlocul secolului al XVII-lea: „Acei prĭeteni a lui Mihail, îndată ce vădzură slova lui Mihail, să şi gătară şi-ş luară arme pe *dedesuptu*" (f. 375r).

Defáim s.n. < derivat regresiv de la *defăima*. Cuvântul este înregistrat în DLR ca substantiv feminin, cu forma *defaimă*, ca derivat regresiv de la verb. Cu sensul 'defăimare' şi cu valoare de substantiv neutru, cuvântul este utilizat în *Hronograf* în două locuri: „Trebuie cu mare socoteală să să cearce cuvintele ceale de pre pizmă şi *defaimurili* carele să grăiescu pre strâmbul pentru oamenii fietecare, să nu creadză capetele şi giudeaţăle pre lesne, fietece" (f. 545r); „Nice să cuvine să creadză giudeţul fiece cuvinte cu pâră şi cu ce *defaimuri*, fără să nu cearcete bine şi de amăruntul" (f. 545v).

Defăimá vb. I < lat. **diffamiare* (= *diffamare*), cf. DLR. **1.** Cu sensul „(învechit) a critica cu tărie, a învinui, a condamna", termenul este atestat în MARDARIE, L., CANTEMIR, HR. În *Hronograf*, cuvântul este utilizat cu acest sens într-o seamă de contexte care, cronologic, se situează înainte de scrierea lui Cantemir: „Să vor întoarce întru eresâia lui şi vor călca cinstea svintelor icoani, şi le vor *defăima*" (f. 387r); „Tu în ce chip *vei defăima*, o, necredincioasă, chipurili icoanelor, carele ĭeste învăţătură de pravilă să să facă?" (f. 561v); „Nu lăsaţi pre maica noastră, besearecă, *să fie defăimată* şi jecuită de către lupii cei turbaţi, iriticii şi icoroboreţâi" (f. 567v); „Leanea şi prigetarea ţi-o hulim şi o *defăimămu*,

iară truda și nevoința urmării cei bune ți o lăudam și o fericimu și-ți dămu învățătură întru toată viiața ta să fii cu grije și cu minte întreagă și gata și cu pază” (f. 596v; cf. f. 393v).

2. Cu sensul „(complementul indică oameni sau, p. ext., acțiuni, manifestări etc. ale acestora) a vorbi de rău, a pune (cu rea credință) într-o lumină defavorabilă, a blama, a calomnia, a denigra, a discredita”, cuvântul este atestat în CHEIA ÎN., C. CANTACUZINO, CM I, în anul 1700, ap. GCR I, în anul 1783, ap. IORGA, S.D. Atestările din *Hronograf* se află înaintea celei din scrierea stolnicului Cantacuzino: „De va veni domnul vostru să să bată cu mini și de să va întoarce biruit de mini, de o muiĕre, fi-va *defăimat* și rușinat de toate crăiile, și împărățâile și eu voi fi lăudată pre cât va fi el defăimat” (f. 391r); „Daca-l pusără patriarhu, multe clevete dzâcea oamenii pentru dânsu și-l *defăima* în tot chipul” (f. 504v).

Defăimătúră s.f. < *defăima* + suf. *-(ă)tură*, cf. DLR. **1.** Cu sensul „defăimare (2)”, „calomniere, denigrare, discreditare”, cuvântul este atestat în BIBLIA 1688. *Hronograful* oferă mai multe atestări anterioare: „Iară împărăteasa și cu epitropii, împărățâii, într-acela ceas, prinsără muiĕrea aceaia și o bătură mijlociu, ca pre o muiĕre. Și spusă cu mare direptate cum «au venit cutare și cutareli și cu alț mai mulț cu dânși împreună și mi-au dat galbeni de aur ca să dzâc *defăimăturili* carele ați audzât că am dzâs»” (f. 394v); „Au dat împăratului niște scrisori pecetluite, pentru niște defăimături a o samă de episcopi” (f. 537v); „S-au înșelatu și preaînțăleptul Davidu împărat, de au ascultat *defăimăturili* de carele pârâia Siva” (f. 545r).

2. Cu sensul „defăimare (2)”, „înjosire, decădere, degradare; umilire”, cuvântul nu este înregistrat în DLR. În *Hronograf* se află o atestare: „O, fraților și iubițâi miei creștini, cuveni-s-ar spre noi ca să suferim toate *defăimăturile***,** și toate năpăștile, și nedireptățâle câte ne vor veni, ca pentru să dobândim fericirea lui Hristos” (f. 393v).

Defăimătór s.f. < *defăima* + suf. *-tor*, cf. DLR. În *Hronograf*, cuvântul are un sens care nu este înregistrat în DLR și se referă la dogmele credinței creștine ortodoxe: „care denigrează; blasfemiator”. Cuvântul cu acest sens apare în contextul: „Și să feace svântul săboru acesta mai pre urmă decât al patrulea săboru… cătră alții, ce să țânea de eresâile lui, anume Geamănul și Evagrie, eretici rrăi și *defăimatori*, carii izvodisă și niște glave, întru carele huliia și dzâcea așea: că sânt făcute gata sufletele, de așteaptă când să va zămisli vreun pruncu în zgăul maică-sa, sânt suflete gata, de a altor morț” (f. 557r).

Deínte adv. < *de* + *înainte*, cf. DLR. Cuvântul este înregistrat „(cu sens temporal) înainte, din timp, de mai înainte, de mai demult; anterior, de odinioară”, începând cu POLIZU, adică în anul 1857. În *Hronograf*, acest sens apare în mai multe contexte și se întâlnește precedat de adverbul *mai*, în structura *mai deinte*: „Trimăsu-m-au Cel mai *deintea* decât veacii cătră voi, carele iĕste Domnul Dumnădzăul părinților noștri” (f. 31v, cf. f. 35v); „Nu-ș aducea aminte de ceia ce împărățâsă mai *deinte* de dânsu, ce le-au fost trimis Dumnădzău pentru necredința” (f. 180r); „Într-aceaia dzî au socotitu împăratul și cu toț arhiereii ș-au pus să să prăznuiască dzua Svintei Stratenii (= Întâmpinări) a Domnului nostru Isus Hristos, că mai *deinte* n-au fostu aceasta sărbătoare” (f. 266r); „Trimisără den clirícii

besearecii să aducă pre părintele Nífon den Țara Muntenească, carele și mai fusească patriarhu mai *deinte*” (f. 505r).

Delf s.m. < ngr. Δέλφος, K: 262, numerotarea este greșită, dar o redăm ca atare, pentru ca pagina să poată fi identificată ușor. Cuvântul nu este înregistrat în DLR. În *Hronograf* este un împrumut contextual, preluat din K: ὁ Αὔγουστος ἐπῆγην εἰς τοὺς *δέλφους*, εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ᾽Απόλλωνος. După toate probabilitățile, cuvântul are sensul ‘locuitor al Insulei Delfi’: „S-au dusu la niște eleni, ce să chema *delfii*. Și acolo, în cetatea *delfilor*, au fost o capiște a lui Apolon dumnădzău” (f. 581r).

Delfín s.m. < ngr. δελφίνι, lat. *delphinus*, it. *delfino*, cf. DLR; în DELR etimologia este ngr. δελφίνι (gr. δελφίς, -ῖνος), lat. neol. *delphinus*, it. *delfino*. În DLR este prezentat ca etimon neutrul δελφίνι, dar în *Hronograf*, cuvântul este un împrumut contextual, ngr. δελφίνας, K: 283, cu terminație de substantiv masculin[5]: κατέτρεχεν δύο δελφίνους; οἱ δελφῖνες ἔφυγον K [σπγ´], cu singularul δελφίνας, cu circulația în greaca medievală și în neogreacă (cf. GHIOVANIS); în BABINIOTIS este accentuat δέλφινας. Cu sensul „mamifer marin etc.”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., CANTEMIR, I.I, MINEIUL 1776. *Hronograful* oferă atestări mai timpurii: „Într-o dzî s-au fost luat acel peaște mare după alț doi pești mai mici, de-i gonie să-i mănânce, care pești să cheamă *delfini*. Iară *delfinii*, fugind denaintea chitului, au năzuit la margine, la apă mică, să scape” (f. 283r).

Démon s.m. < lat. *daemon*, fr. *démon*; pentru varianta livrescă *daimon* < gr. δαίμων, cf. DLR; în DELR, etimologia este „ngr., gr. neol. Δαίμων […]. Posibil întărit ulterior și de lat. *daemon* (dat ca etimon de DLR) // și fr. *démon* DLR”. În *Hronograf* este un împrumut contextual din pasajul τὸ δαιμόνιον τῆς πορνείας K [τνη´], deci etimologia din greacă ar fi δαιμόνιον (τὸ), cuvânt care a circulat în greaca ecleziastică, medievală și în neogreacă (cf. GHIOVANIS). Cu sensul „(în concepția creștină) ființă care locuiește în infern și care îndeamnă oamenii să facă fapte rele; diavol, drac, satana etc.”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S. și în EUSTATIEVICI, GR. RUM. În *Hronograf* se află mai multe atestări anterioare: „Și pre mulț oameni omorâia acei *demoni* ce să țânea în coșul lui Néron și nu putea nime să-i răsăpască de acolo” (f. 159r); „Aflându-mă acolo doaă-trei dzâle, pînă a mi să face treaba, avut-am înhierbântare mare despre *demonul* curvii, cât nu mă lăsa nice dzua, nice noaptea, cât mă mira ce voi faci să nu cadzu la vrio curvie cu îndemnarea diiavolului” (f. 394r); „Un sahastru… petrecea în Măgura Eleonului și era foarte un truditoriu mare, iară de pururea îi da val și-l înhierbânta *demonul* curviii” (f. 567r, cf. 158r).

Denlăúntru adv. < *de* + *înlăuntru*, cf. DLR. Cu valoare de adverb și sensul „din interior”, cuvântul este atestat în CORESI, LIT., PO, în anul 1626, ap. DRH XIX. În *Hronograf* se află o altă atestare, de la mijlocul secolului al XVII-lea: „Și păgânii aceștea bătea Țarigradul denafară, iar împăratul cu tot nărodul făcea rugă și bdenii *denlăuntru* dzâoa și noapte, cu post și cu milostenii” (f. 314r).

---

[5] Rectificăm aici etimologia δελφίνος pe care am propus-o ca etimologie în Dragomir (2017: 121) și care are un alt sens, „delfin, titlu dat moștenitorului regelui Franței”.

*

Din lista celor aproximativ 150 de termeni descriși în comunicarea *Rarități lexicale în* Hronograf den începutul lumii *(ms. 3517 cca 1658–1661) – analiză în vederea lucrului la* Dicționarul limbii române *și la* Dicționarul etimologic al limbii române *redactate sub egida academiei române (litera D)*, prezentată la ediția a XII-a a Colocviului internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”, am analizat în lucrarea de față circa un sfert. Cealaltă parte a listei constituie materialul unui studiu care va apărea, cel mai probabil, în numărul din anul 2025 al „Anuarului de lingvistică și istorie literară”, publicație de tradiție a Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”. Astfel, vom pune la dispoziția specialiștilor materialul integral, prezentat în comunicarea amintită, și vom putea oferi întregul tablou al cuvintelor cu litera *D*, interesante sub aspect lexicografic și lexicologic din *Hronograf den începutul lumii* (ms. 3517).

BIBLIOGRAFIE

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul I, partea a 3-a, *Litera D*: *D-Deînmulțit*; partea a 4-a, *Litera D*: *Deja-deținere*, partea a 5-a, *Litera D*: *Deținut-Discopotiriu*, partea a 6-a, *Litera D*: *Discord-Dyke*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2006, 2007, 2009.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, https://delr.lingv.ro/.

GHIOVANIS = Γιοβάνης Χρήστος, *Νέο λεξικό θησαυρός όλης της ελληνικής γλώσσας, Αθήνα, Παγκόσμιος εκδοτικός οργανισμός* (f.a.).

K = Mattheos Kigalas, *Νέα σύνοψις διαφορῶν ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπό κτίσεως κόσμου...*, tipărit în anul 1650, la Veneția.

Ms. 3517 = Manuscrisul rom. nr. 3517 de la Biblioteca Academiei Române, care conține prototipul copiilor traducerii *Hronograf den începutul lumii* (fără foile de la început).

SUCIU, D. = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.

ȘIO II_2 = Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, vol. II_2, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1900.

Dragomir 2017 = *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Studiu lexicologic*, vol. I, *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traducerile mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*, vol. II, *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică și filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, Iași, Editura Doxologia.

Mioara Dragomir

LEXICAL RARITIES IN *CHRONICLE FROM THE BEGINNING OF THE WORLD (MS. 3517)* – ANALYSIS FOR PROSPECTIVE WORK ON THE *DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE* AND ON *THE ETYMOLOGICAL DICTIONARY* EDITED UNDER THE AEGIS OF THE ROMANIAN ACADEMY (LETTER D, *da-denlăuntru*)

ABSTRACT

The Romanian translation of *Chronicle from the Beginning of the World* from Greek has been dated by us as being made between 1658 and 1661. The oldest manuscript of this translation that has been preserved is the prototype copy of ms. *3517* (608 sheets). The copy was probably made by two scribes, sometime between the period the book was being translated and before 1672. The first scribe (who copied up to the page 270v) was from the south of Moldavia and the second one was from the north.

The *Chronicle* is a large book and comprises a wide variety of themes that also touch on the lexis, surprisingly rich and diverse. Here we initiate a series of articles in which we discuss important lexemes from one point of view or another for some large lexicographic works, such as the *Dictionary of the Romanian Language* (DLR) and the *Etymological Dictionary of the Romanian Language* (DELR), as well as for the research regarding the old period of the Romanian language: either because it represents the first or one of the first known attestations of the respective lexeme, it is of interest as a lexical variant, it has a new meaning, it is a rare form, it is a word not even recorded in dictionaries, or it is of interest under various other aspects. In this article, we present additional information on more than 20 words we have previously analyzed in our book on the lexis of the *Chronicle* (2017) and in addition we analyze around 110 lexemes that we have not analyzed before, and in this paper, we present 36 items.

Keywords: *old period*, *old manuscript*, *rare lexeme*, *new meaning*, *lexical variant*, *lexicographic scheme*, *XVII*th *century attestations, The Dictionary of the Romanian Language* (DLR).

ESTRELAS A BRILHAR, MARINHEIRO AO MAR. DICTONS MÉTÉOROLOGIQUES AVEC DES ÉTOILES DANS LES LANGUES ROMANES

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL*
MARIA-REINA BASTARDAS I RUFAT**

Para Estrella Mesquida,
per a la familia Veny-Mesquida

1. Introduction

Bien qu'il ne soit pas très précisément établi par la lexicographie[1], l'usage de la langue française établit une distinction entre *proverbe* et *dicton* où le proverbe a plutôt trait à des comportements humains et à la vision philosophique de la vie (souvent aussi avec un ton ironique), tandis que le dicton a trait à des expériences sur la nature et souvent à un but pratique pour conseiller les locuteurs dans la vie quotidienne : semailles, récoltes, et prédictions météorologiques, entre autres[2]. En revanche, autres langues romanes n'ont pas ce type de distinction et en castillan, par exemple, on utilise *proverbio*, *dicho*[3] et *refrán*[4], qui sont (quasi)synonymes.

La *parémiologie* est l''étude des proverbes' (TLFi), mot savant qui a des équivalents dans plusieurs langues romanes (cast. *paremiología*, cat. *paremiologia*, it. *paremiologia*, etc.). Si on précise ce substantif par l'adjectif *roman(e)*, on parvient au titre du projet de recherche *ParemioRom. Paremiología romance : refranes meteorológicos y territorio* qui a proposé à la communauté scientifique une large banque de données parémiologique

* Universitat de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans, gargallo@ub.edu.
** Universitat de Barcelona, reina.bastardas@ub.edu.

[1] Le *TLFi* définit *dicton* par « Sentence exprimant une vérité d'expérience sous une forme imagée, généralement d'origine populaire, et passée en proverbe dans une région donnée » et *proverbe* par « Sentence courte et imagée, d'usage commun, qui exprime une vérité d'expérience ou un conseil de sagesse et auquel se réfère le locuteur ».

[2] Pour la notion de *dicton*, v. Sevilla Muñoz 1992.

[3] Voyez *DLE* (s.v. *dicho*) : « 2. m. Palabra o conjunto de palabras con que se expresa oralmente un concepto cabal. Dicho agudo, oportuno, intempestivo, malicioso. 3. m. Ocurrencia chistosa y oportuna ».

[4] Colón (2010 : 15–16) étude le type lexical *refrán*, qui apparaît aussi en catalan : *refrany*. Le castillan *refrán* est un gallicisme (probablement du français *refrain*, ou, peut-être, de l'occitan *refranh*). Selon le sens originaire, il a signifié d'abord « estribillo » (juste comme le fr. *refrain*, à son tour emprunté par l'anglais *refrain*). En revanche, en castillan *refrán* a changé le sens primitif d'« estribillo » par celui de « proverbio ».

recueillant les dictons des diverses langues et variétés romanes, aussi bien qu'une longue liste d'articles et autres publications scientifiques sur le sujet.

Les dictons, *refranes meteorológicos* en castillan ou *Weather proverbs* en anglais, sont ceux qui formulent une prédiction météorologique ou ont un mot désignant un météore dans leur formulation. *Refranes meteorológicos* est par ailleurs le titre d'un article de la plume du prestigieux parémiologue Wolfgang Mieder (1996)[5], qui remarque que la fonction des dictons est celle de prédire le temps afin que les gens puissent organiser leur travail et activités quotidiennes sans être pris par surprise par des conditions météorologiques inattendues (Mieder 1996: 59).

Parmi ces dictons, il existe un groupe caractérisé par l'inclusion de la notion 'étoile', explicitée par les continuateurs du latin STĒLLA: galicien et portugais *estrela*, castillan *estrella*, occitan *estela*, français *étoile*, frioulan *stele*, ou italien *stella*, entre autres, que nous retrouverons dans le corpus réuni. L'exception parmi les mots qui désignent l'étoile dans les langues romanes est représentée par le catalan *estel*, qui est masculin. D'autre côté, on regrette qu'il n'ait pas été possible de tracer des dictons avec la désignation de l'étoile dans la langue la plus orientale de la Romania: le roumain *steaua* ne sera, malheureusement, présent dans notre étude.

Le point de départ pour l'élaboration du corpus qui sert de base à notre recherche est celui de la banque de données *ParemioRom* (*Paremiologia romance: refranes meteorológicos y territorio*), qu'on peut consulter librement à partir du lien suivant: https://stel2.ub.edu/paremio-rom/es/refranes, et qui peut être consultée en anglais, espagnol ou catalan. La banque de données propose différents types de recherche ; parmi ceux-ci la recherche conceptuelle (voyez la capture d'écran de la banque de données ci-dessous) avec trois grands critères de classement: *Cronología* (chronologie), *Meteorología* (météorologie) et *Ámbito temático general* (autres concepts présents dans les dictons). Parmi les catégories de classement dans ce dernier groupe on trouve la catégorie *Estrellas* (étoiles). La recherche par cette catégorie donne un résultat de soixante-quatorze dictons contenant la notion 'étoile'. Ces dictons seront classés et analysés dans notre étude en les groupant selon leur appartenance à différents *parémiotypes* (esp. *tipos parémicos* ou *paremiotipos*). Sur ce concept de parémiotype, qui a été créé sur le modèle utilisé dans la lexicologie de *type lexical* (esp. *tipo léxico*), voyez les indications sur le site web du projet *Atlas de ParemioRom*.

> Sobre el concepto de *paremiotipo*, cabe señalar que lo entendemos a manera de fórmula o abstracción bajo la que se acogen refranes similares en su estructura formal y en su contenido semántico, aun a sabiendas del carácter flexible de tales factores en algunos casos (https://stel2.ub.edu/paremio-rom/es/atlas/atlas-de-paremiorom-apr-presentaci)[6].

[5] L'article a été traduit par Patric de Staic (voyez la première note en bas de page de l'article : Mieder 1996: 59). La formule anglaise serait *Weather proverbs*.

[6] Sur la notion de *parémiotype*, il faut signaler que nous l'entendons comme une formule ou abstraction sous laquelle peuvent s'accueillir différents proverbes similaires dans leur structure formelle et dans leur signifié, bien qu'en étant conscients du caractère flexible que ces facteurs dans quelques cas. [n. tr.]

Fig. 1. Capture d'écran de la banque de données de dictons ParemioRom

2. Échantillon de dictons avec des étoiles

Le recueil de dictons qui suit est caractérisé par la présence des cognats romans issus du latin STELLA, soit au singulier ou au pluriel. Uniquement dans un nombre très réduit de dictons un autre type lexical ou un nom propre d'une étoile ou constellation se substitue au type lexical principal.

Les dictons sont organisés par affinités motivationnelles et structurelles, par type parémique (ou parémiotype), et, dans chaque groupe, ils sont cités par ordre géographique, de ouest à est (ibéroroman, galloroman, rhétoroman et italoroman). Comme nous l'avons signalé, aucune variété du roumain n'est présente dans notre corpus.

Pour chaque dicton sont consignés la source, l'appartenance linguistique[7], ainsi que autres commentaires et les gloses présentes dans les sources. Autres détails sur les dictons peuvent se consulter dans la banque de données *ParemioRom* (voyez le link mentionné ci-dessus).

2.1. *Estrelas a brilhar*, *estrellas brillantes*. Étoiles qui brillent, brillantes

gal. *As estrelas a brilar, mariñeiros para o mar*. « Cuando las estrellas brillan con cierta intensidad, indican buen tiempo » (Vázquez Saco 2003 : 373). « Así como las

[7] Les abréviations utilisées sont : ast. = asturien, cast. = castillan, cat. = catalan, fr. = français, francoprov. = francoprovençal, frioul. = frioulan, gal. = galicien, it. = italien, lad. = ladin (des Dolomites), march. = (dialecte de la région des Marches), occ. = occitan, piém. = piémontais, port. = portugais, pouill. = (dialecte de la région des Pouilles ou Apulia), romagn. = romagnol, sicil. = sicilien, tosc. = toscan, vén. = vénitien. Nous n'avons pas utilisé d'abréviation pour le romanche et le sarde. Nous notons entre guillemets simples ʻ ʼ la traduction au français, qui est fournie pour la grande plupart des dictons. Il s'agit d'une traduction littérale et uniquement destinée à la compréhension des dictons dans les diverses variétés romanes.

estrellas, pálidas, son indicio de mal tiempo, lo son de bueno, cuando brillan sin excesivo centelleo » (Saralegui 1917 : 18). Les deux recueils qui contiennent ce dicton expliquent que les étoiles brillantes signalent le beau temps. Le dicton peut être traduit par 'Étoiles brillantes, mariniers à la mer' ; les bateaux peuvent sortir de leurs ports sans souci. Il faut rappeler que la mer et la pêche jouent un rôle très important dans la société de Galice.

gal. *Estrelas a brillar, nordés fresco a soprar* (Ferro 1995 : 277). Les étoiles brillantes annoncent le vent frais du nord-est. À noter que la formulation est presque identique avec celle du proverbe castillan de 2.2., sauf que pour ce dernier les étoiles dansent.

gal. *Moitas estrelas a brillar, frío seco vai chegar* (Ferro 1995 : 277). Dans ce dicton les étoiles brillantes annoncent temps froid et sec ; même prédiction, avec une formulation différente, dans le dicton castillan ci-dessous.

port. *Estrelas a brilhar, marinheiro ao mar* (Carrusca 1975, II : 234). De même que pour le dicton galicien ci-dessus, les étoiles qui brillent signalent le beau temps, et les mariniers peuvent sortir à la mer sans souci.

cast. *Estrellas brillantes, cielo frío y secante* (Pejenaute 1999 : 41) ; *Estrellas brillantes, tiempo frío y secante* (Pejenaute 1999 : 288). Ces deux dictons sont recueillis par Javier María Pejenaute Goñi dans une monographie sur les proverbes et dictons de Navarre (au nord de l'Espagne). Comme pour le dicton galicien ci-dessus, les étoiles qui brillent signalent temps froid et sec.

cast. *Estrellas con luz muy brillante, cambio de tiempo no distante* (Martínez Kleiser 1989 [1953] : 255, num. 23.190). Ce dicton, recueilli par Martínez Kleiser, sans une localisation plus précise au-delà de son appartenance au domaine linguistique castillan, indique que les étoiles très brillantes signalent un prochain changement de temps.

2.2. Étoiles qui dansent (cast. *estrellas a bailar*)

cast. *Las estrellas a bailar, nordeste fresco a soplar*. Rodríguez Marín (2007 [1926] : 257) enregistre ce dicton comme propre des mariniers de Baiona (Pontevedra, Galice), même si la langue d'expression du dicton est l'espagnol et, pourtant, Baiona est une localité galicienne. Cf. le dicton galicien presque parallèle, mais avec étoiles qui brillent, ci-dessus 2.1.

cast. *Noroeste fresco a soplar, estrellas a bailar*. D'après la source (Pejenaute 1999 : 42), il s'agit d'un proverbe de Navarre : « sopla el cierzo del noreste, muy frío y seco, y las estrellas aparecen a miles en el firmamento » 'si souffle le vent du nord-est, très froid et sec, les étoiles se voient par milliers au ciel'. Formulation inverse par rapport au dicton précédent.

2.3. Étoiles qui tremblent

port. *Tremem as estrelas e resplandescem [/] Verás que ventos te amanhecem* 'Les étoiles tremblent et brillent [/] tu verras quel vent tu auras à l'aube' (Carrusca 1976, III : 256).[8]

francoprov. (Vallée d'Aoste) *Quan le s-eteile tremblon et son tan cllière, marquon l'oura* (Cassano 1914 [1988[3]] : 180, num. 486). La glose de la source indique : « Quand les étoiles trembloient et sont très brillantes, elles marquent le vent ».

2.4. Autres perceptions sur les étoiles

gal. *Cando as estrelas non latexan, logo as nubes gotexan* 'Quand les étoiles ne battent pas, alors les nuages vont faire des goutes' (Vázquez Saco 2003 : 615, num. 16274). L'image des étoiles qui battent comme un cœur évoque l'étincèlement des étoiles.

port. *Estrelas juntas, chuvas muitas* 'Étoiles serrées, grandes pluies' (Carrusca 1976, III : 246) ; *Estrelas quedas, dias mansos* 'Étoiles calmes, jours doux' (Carrusca 1976, III : 198) ; *Grandes estrelas, ao terceiro dia, vento* 'Grandes étoiles, au troisième jour, du vent' (Carrusca 1976, III : 254) ; *Sem nuvens o céu e estrelas sem brilho,* [/] *Verás que a tormenta te põe num sarilho* 'Sans nuages sur le ciel et étoiles qui ne brillent pas, [/] tu verras comme l'orage te pose des problèmes' (Carrusca 1976, III : 250).

cast. *Estrellas corridas, al viento convidan* 'Étoiles brouillées (?), invitent le vent' (Martínez Kleiser 1989 [1953] : 255, num. 23.193). Cet ouvrage remet à Rodríguez Marín. Et, en effet, Rodríguez Marín (2007 [1926] : 202) enregistre ce dicton.

cast. *Estrellas de aumento, fríos o vientos* 'Étoiles qui augmentent, froid ou vent' (ibid., num. 23.192). Aussi avec rémission à Rodríguez Marín, qui enregistre également le dicton (ibid.).

cast. *Estrellas en el coronillo, agua a los tobillos* (ibid., num. 23.188). « *El coronillo*, el cenit », selon glose de la source. Ce mot est apparenté au féminin *coronilla* (DLE, première acception : « Parte más eminente de la cabeza », 'partie supérieure de la tête'), dérivé de *corona*. Le dicton indique, donc, que les étoiles au zénith annoncent des averses ('eau jusqu'aux chevilles').

occ. *Quand la nèu vei l'estela* [/] *cal pas demandar se gèla*[9] 'Quand la neige voit l'étoile [/] il ne faut pas se demander s'il gèle' ; enregistré par l'*ALLOr* (*Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc oriental*, carte 61) à Sant Andrieu de Valbòrnha [Saint-André-de-Valborgne], point d'enquête 34.01.

romanche *Scha la via da San Giachen ha bleras stailas, schi l'ora as müda spert* 'Si la Voie Lactée (litt. 'le chemin de Saint Jacques')[10] a plusieurs étoiles, le temps change

[8] Nous marquons par [/] le retour de ligne dans la présentation du texte dans la source originale.

[9] Nous rendons une graphie approximative de la notation phonétique de l'atlas : [kãn la nɛw [bej l escjˈɛlɔ [/] kal pa demãndˈa se dʒˈɛlɔ].

[10] Sur la dénomination « Chemin de Saint-Jacques (ou *de Santiago*) » pour la Voie Lactée en catalan et aussi dans d'autres domaines romans, voyez Veny 2018.

rapidement' (Hauser 1975^2: 482). Cf. aussi dans le francoprovençal de la Vallée d'Aoste *Quan lo Tsemin de Saint-Dzaque l'est cllier et l'at tsecca d'eteile, y aret lo bon ten* ; cet énoncé de la météorologie populaire, plutôt que dicton, peut être traduit comme suit : 'Quand le chemin de Saint Jacques [la Voie Lactée] est clair et on peut voir quelques étoiles, on aura le beau temps'.

piém. *Quand la steila splend,* [/] *segn d' cativ temp* 'Quand l'étoile brille, [/] annonce du mauvais temps' (Lapucci 1995^3 : 283). Cf. en francoprovençal de la Vallée d'Aoste *Quand in veit tan d'eteile filé, cen marque l'oura* 'Quand on voit beaucoup d'étoiles filantes, ceci indique vent' (Cassano 1914 [1988^3] : 177, num. 485). Il s'agit ici des étoiles filantes, qui reçoivent la dénomination d''étoile' même si elles ne le sont pas à proprement parler.

vén. *Stele fisse* [/] *ciama piova* 'Étoiles fixes [/] appellent la pluie' (Lapucci 1995^3 : 284).

pouill. *Quanne chiangene li stèdde, sté ccurte a cchióve* 'Quand les étoiles pleurent [= brillent], on aura bientôt la pluie' (Trotta 1982 : 209). À noter les issues typiques des dialectes méridionaux pour -ND-, PL-, -LL-.

Finalement, nous avons inclus dans le répertoire deux proverbes qui ne mentionnent explicitement les étoiles, mais qui y font sans doute allusion :

ast. *Si el cielu non tá ñuble y pierden so claridá, ye una siñal de que pronto habrá tempestá* 'Si le ciel est sans nuage et [les étoiles] perdent leur clarté, c'est un signe que bientôt on aura un orage' (Castañón 1962 : 268).

romagn. *Temp ech lus* [/] *aqua prudus* 'Temps qui brille [/] produit de l'eau'. Quand les étoiles brillent dans le ciel plus que d'habitude, on aura des averses d'eau. La source, Lapucci (1995^3 : 284), localise ce dicton à Modène.

2.5. Ciel avec des étoiles

Les proverbes suivants contiennent l'idée de 'ciel avec des étoiles', très souvent formulée par un adjectif en -ATU (port. *estrelado*, cast. *estrellado*, it. *stellato* ; et cf. aussi les formes frioulane et sarde dans le point 2.6.).

port. *Não te fies em céu estrelado, nem em amigo reconciliado* (Moreira 2003^5 : 178, num. 677) ; *Não te fies em céu estrelado, nem em cu mal avezado* (Duarte 2009 : 274). Les deux dictons indiquent qu'il ne faut pas confier à un ciel plein d'étoiles ; il n'est pas un signe sûr de beau temps.

ast. *Cielu claro y reguilón, malo pa 'l salmón*. « No para el salmón, sino para su pesca y sus pescadores, *Reguilón* llaman en esta parte de la costa de Asturias, al cielo estrellado », précise la source (Saralegui 1917 : 49–50), qui continue par indiquer que dans ces conditions l'eau des rivières est froide et le saumon revient rapidement à la mer où il ne peut pas être capturé. Le DGLA (s.v. *reguilón*) atteste ce dérivé du verbe *reguilar* (« abrir mucho los ojos »), avec le sens « que abre mucho los ojos », où l'image semble être celle des étoiles comparées aux yeux grands ouverts. Le DGLA recueille aussi ce dicton avec la graphie : *Cielu claro y reguilón malo pal salmón*.

cast. *No te fíes en cielo estrellado, ni en gato que miaña* 'Ne fais pas confiance à un ciel avec des étoiles ni à un chat qui fait miaou' (Martínez Kleiser 1989 [1953] : 255, num. 23.186). Le verbe cast. *miañar* est enregistré par le DLE qui indique que c'est une forme « poco usada » et renvoie à *maullar*, beaucoup plus fréquent. Dans tous les cas il s'agit de mots onomatopéiques.

cast. *Cielo estrellado, tiempo variado* 'Ciel avec des étoiles, temps variable' (ibid., num. 23.189).

cast. *Cielo muy estrellado, pronto nublado* 'Ciel avec beaucoup d'étoiles, bientôt ennuagé' (ibid., num. 23.187).

it. *Stellato il cielo, mattinata al gelo* 'Ciel avec des étoiles, matinée avec de la glace' (Schwamenthal, Straniero 1993[2] : 493, num. 5396).

march. *Stelle fute* [/] *pioe sopra;* [/] *stelle rade* [/] *pioe londane* 'Étoiles abondantes [/] il pleut sur [nous] ; [/] étoiles rares [/] il pleut loin (de nous)' (Lapucci 1995[3]: 284). Cf. it. *Cerchio vicino [/] acqua lontana; [/] cerchio lontano [/] acqua vicina* 'Halo de la lune proche [/] eau lointaine ; [/] halo de la lune loin [/] eau prochaine'.

2.6. Nuit étoilée

Les trois dictons recueillis montrent les issues, respectivement catalane, sarde et frioulane, du type lexical panroman NŎCTE. Aussi le correspondant type adjectival en -ATU (cf. 2.5.).

cat. *Nit molt estrellada, | tramuntana assegurada* 'Nuit avec beaucoup d'étoiles, vent du nord (tramontane) assuré' (Sanchis 1952 : 32, num. 85).

sarde *Nocte isteddada, die imbruttada* 'Nuit étoilée, jour gâché' (Spano (1997 [1871] : 245); *Nocte isteddada, nie a carrada* 'neige par charretées' (ibid.).

frioul. *Stelât di gnot s'al dure un'ore al dure trop* 'Étoilée de nuit, si elle dure une heure, elle dure trop' (Del Fabro 2000 : 125) ; il est à comprendre que même uniquement une heure de nuit étoilée porte du mauvais temps.

2.7. Le halo (cast. *cerco*) de la lune avec des étoiles

Le halo lunaire est un photométéore qui, selon la sagesse populaire, prédit de la pluie. Par exemple, le dicton castillan *Cerco de luna, agua segura*, recueilli à Navarre par Pejenaute (1999 : 273). Quand-même, voir une étoile dans le halo ne peut pas être pris comme un indice météorologique. Pourtant, plusieurs dictons hispaniques annoncent de la pluie si on voit une étoile dans le halo. Il s'agit plutôt d'une croyance magique sans fondement scientifique qui, cependant, a donné lieu à une intéressante série de dictons, surtout castillans. Nous les avons classés en trois groupes : ceux qui contiennent le type lexical *cerco* (< CĬRCU) (2.7.1.), ceux qui contiennent l'indication *en medio* « au milieu » (2.7.2.) ; et un dernier groupe qui réunit autres types (2.7.3.).

2.7.1. Étoile(s) dans le halo de la lune

Les étoiles dans le halo de la lune et la prédiction correspondante sont présentes uniquement dans les dictons castillans. Plusieurs de ces dictons annoncent pluie ou vent, mais quelques-uns ajoutent, ironiquement, ‘ou bien beau temps’, ce qui rend la prédiction nulle.

cast. *Cerco de luna y estrellas dentro, o lluvia o viento* (Martínez Kleiser 1945 : 74).

Cerco lleva la luna / y estrellas dentro; llover o nevar quiere / o hacer buen tiempo. L’ALEA (carte 844. *Halo de luna*) recueille ce dicton dans le point d’enquête J 400 (Santiago de la Espada), province de Jaén.

Cerco lleva la luna y estrellas dentro. Si a los tres días no ha llovido es aire cierto. L’ALeCMan (carte 927. *Halo de luna*) recueille ce dicton dans le point d’enquête AB 409 (Tobarra), de la province d’Albacete.

En llevando cerco la luna / y estrella dentro, / lluvia o viento. Gomis (1998 : 98, num. 37) enregistre ce dicton en Castille.

En llevando la luna cerco con estrellas dentro, o agua o viento (Pejenaute 1999 : 270). Il s’agit d’un dicton de Navarre.

Si la luna tiene cerco y estrellas dentro, o frío, o lluvias, o buen tiempo (Martínez Kleiser 1945 : 74).

Luna con cerco, / lavajo lleno; / estrellas dentro, / lavajo seco. Gomis (1998 : 98, num. 37) enregistre ce dicton à Extremadura. Selon le DLE, un *lavajo* est une « charca de agua llovediza que rara vez se seca » ‘flaque d’eau de pluie qui rarement est sèche’.

Teniendo cerco la luna / y estrella dentro, / agua o viento. Gomis (ibid.) enregistre ce dicton à Jaén.

Tiene cerco la luna y estrellitas dentro. Agua al momento. L’*ALeCMan* recueille ce dicton dans le point d’enquête TO 14 (Villamiel de Toledo).

Un dernier dicton exprime le sens « halo » par *rolde*, mot demi-savant provenant du latin RŎTULU (*DCECH.*, *s.v. rueda* ; vol. V, p. 86b47-54) : *La luna lleva rolde / y estrellas dentro;/ si a los tres días no llueve, / poniente cierto*. L’ALEA (carte 844. *Halo de luna*) recueille ce dicton dans le point d’enquête Al 600 (Carboneras), province d’Almería.

2.7.2. Étoile au milieu du halo

gal. *Lúa con cerco, o baixo cheo; estrela no medio, o baixo seco* (Ferro 1995: 360). Gal. *o baixo* serait à traduire comme ‘le bas ; la partie basse’, ce qui rend le sens du dicton plutôt obscure ‘la partie basse pleine’ ne fait pas de sens ; gal. *cheo* ‘plein’. On préfère de penser que l’ensemble du dicton est une mauvaise traduction du dicton castillan *Luna con cerco, lo bajo lleno* (Martínez Kleiser 1945 : 73), qui, à son tour, se base sur une mauvaise interprétation du type lexical *lavajo* (mentionné ci-dessus), d’ailleurs pas très usuel, comme *lo bajo* ‘la partie basse’. On notera que cette confusion est rendue possible par le fait que,

dans la grande partie des langues ibériques, -*b*- et -*v*- sont prononcées toutes les deux comme bilabiales.

cast. *Cerco de luna, navajo enjuga; estrella en medio, navajo lleno* (Martínez Kleiser 1945: 74). D'après le DLE, *navajo* est une variante phonétique de *lavajo* (mot qu'on vient de voir dans le paragraphe précédent : 2.7.1.). De son côté, Gomis (1998 : 98, num. 37) enregistre en Andalousie *Cerco de luna / navajo enjuga* 'halo de lune / essuie le *lavajo*', en notant que souvent ce dicton est complété par : *Estrella en medio, / lavajo lleno* 'Étoile au milieu, *lavajo* plein'. À noter d'ailleurs, qu'ici la prédiction est inverse : le halo de la lune essuie la flaque d'eau, tandis que pour le dicton galicien et le castillan de 2.7.1 il la remplit d'eau.

cast. *Cerco la luna y estrellas en medio, agua sin remedio*. L'ALeCMan recueille ce dicton dans le point d'enquête GU 204 (La Yunta), dans la province de Guadalajara. Pour ce dicton il faut noter la rime allitérative *medio* / *remedio* ; *sin remedio* 'sans remède' = 'sans une autre solution ou possibilité'.

cast. *Luna con cerco, labajo* [sic] *lleno; estrella en medio, labajo* [sic] *seco*. Dicton enregistré par Martínez Kleiser (1945 : 74) ; les deux fois avec la graphie altérée du mot *lavajo* pour lequel cf. ci-dessous.

2.7.3. Autres

cast. *Cerco de luna estrellado, a los tres días pastor mojado* 'Halo de lune étoilée, aux trois jours le berger est mouillé' (Martínez Kleiser 1945 : 75).

cast. *Luna en su cerco con estrellas, agua en ellas* (ibid.) 'Lune avec des étoiles dans son halo, eau dans celles-ci'.

cat. *Quan la lluna fa rotllo, si hi ha estels dins, vent; si està net, aigua* 'Quand la lune fait halo, si il ya des étoiles dedans, du vent ; si c'est propre, de l'eau' (Prats *et al.* 2008 : 48). Le mot catalan *rotllo*, aussi semi-savant (DECat, s.v. *roda*), est un cognat du *rolde* castillan (cf. 2.7.1.), et provient aussi du latin RŎTULU. Dans ce cas, les étoiles dans le halo annoncent vent.

Finalement, nous registrons les seuls deux dictons non hispaniques qui mettent en rapport les étoiles et la lune avec une prédiction météorologique, mais, on notera, ne parlant pas explicitement du halo.

frioul. *Stelis vicìn de lune, o ploie o furtune* 'Étoiles près de la lune, ou pluie ou orage' (Del Fabro 2000 : 183).

pouill. *Quànne iè stèdde e llune* [/] *o benàsse o fertùne* 'Quand il y a des étoiles et lune [/] ou beau temps ou orage' (Giovine 1998 : 95, num. 635).

2.8. L'arc-en-ciel et les étoiles

lad. *Èga burvanda da séira, da duman dut in stéilla* 'Arc-en-ciel le soir, le lendemain tout étoiles'. *Ega burvanda*, dénomination de l'arc-en-ciel a Val Gardena[11], est, selon la source, en rapport avec l'idée de boire (litt. 'eau buvante') à cause de la croyance que l'arc-en-ciel boit de l'eau (cf. García Mouton 1984 : 179). Le dicton est recueilli par Alton (1881 : 48), qui le localise à la Val Gardena. Il est aussi recueilli par Schwamenthal, Straniero (1993 : 45, num. 467) qui, pourtant, donnent une forme fautive, *séiran* : *Ega burvanda da séiran* [sic]*, da duman dut in stéila*.

2.9. Étoiles et brouillard (le temps qui change)

frioul. *Se si viodin lis stelis traviars un vêl di fumate, il timp al gambie* 'Si on voit les étoiles à travers un voile de brouillard, le temps change' (Del Fabro 2000 : 125).

2.10. Étoiles et dates du calendrier

Dans les paragraphes qui suivent sont recueillis les dictons avec des dates ou périodes du calendrier en ordre chronologique (en commençant par le solstice d'hiver). Le chapitre est divisé en dates fixes (2.10.1. Noël ; 2.10.2. L'Épiphanie / les Rois Mages ; 2.10.6. Sainte Thérèse, 15 octobre), mois (2.10.3., 2.10.4. et 2.10.4. : uniquement février, mars et août) et saisons (2.10.6. : été et hiver).

2.10.1. Noël

Une nuit de Noël avec beaucoup d'étoiles est un présage positif ou négatif selon ces deux dictons. Le dicton français augure peu de blé et beaucoup de paille, tandis que celui toscan augure une bonne production de soie. Le deuxième, romanche, offre un conseil, plutôt ambigu, pour les semailles des grains.

fr. *Quand Noël est étoilé,* [/] *Force paille, peu de blé* (Cellard, Dubois 1985 : 187).

romanche *Sco igl ei steliu Nadal notg, sto ins semnar graun* 'Comme il est étoilé la nuit de Noël, ainsi faut-il semer le grain' (Hauser 1975^2 : 199). Malgré que Hauser ne propose pas de localisation, les traits linguistiques du proverbe semblent sursilvans. On peut présupposer que le dicton indique que, si on voit beaucoup d'étoiles, il faut semer plus épais.

tosc. *La notte di Natale un bel stellato* [/] *nell'annata un bel filugellato* 'La nuit de Noël une belle étoilée [/] dans l'année des beaux vers à soie' (Antoni, Lapucci 1993 : 283). La source glose : « Se questa notte sarà serena si avrà un buon raccolto della seta. In Toscana i bachi di seta [vers à soie] si chiamano 'filugelli' » (cf. Treccani s.v. *filugello*).

---

[11] Le *Dizionar Ladin Standard* (http://dls.ladintal.it/) *s.v. ergabuan* propose plusieurs variantes pour la notion 'arc-en-ciel' dans les dialectes du ladin. Parmi lesquelles la variante de Val Gardena *egaburvanda*, graphiée en un seul mot.

2.10.2. L'Épiphanie / les Rois Mages

fr. *Si le soir du Jour des Rois,* [/] *Beaucoup d'étoiles tu vois,* [/] *Tu auras sécheresse en été,* [/] *Et beaucoup d'œufs au poulailler* (Cellard, Dubois 1985 : 13).

2.10.3. Février

frioul. *Se tes gnos di fevrâr il stelât plui lustri al pâr, imò scufe e imò tabâr* 'Si pendant les nuits de février l'étoilée semble plus brillante, encore chapeau et encore manteau' (Del Fabro 2000 : 138). L'étincèlement des étoiles en février est une annonce de froid.

2.10.4. Mars

vén. *Marzo sete, disisete, vintisete,* [/] *punti de stela, giorni de saete* 'Mars sept, dix-sept, vingt-et-sept, [/] point d'étoile, jours des éclairs' (Lapucci 1995[3] : 253). La source l'explique comme suit : « Secondo la meteorologia popolare nel Veneto si distinguono i punti di stella dei quali non è facile comprendere il significato. Sono momenti in cui può cambiare improvvisamente il tempo, oppure stabilizzarsi una tendenza già in atto. Cadono in genere il 7, il 17 e il 27 del mese ». Il convient de comparer avec le dicton ci-dessous : *Santa Teresa* [/] *punto de stela* (2.10.7.).

2.10.5. Août

vén. (Istrie) *Se de agòsto la nòte no' ga le stèle, el ṣòrno drìo piòva a mastèle* 'Si en août la nuit n'a pas d'étoiles, le jour après il pleuvra très fort'. Dicton localisé par Dussich (2008 : 323) à Buie, Croatie.

2.10.6. Été et hiver

pouill. *Ne nte fedènne nuvele de stéte e stelléte de virne* 'Il ne faut pas faire confiance aux nuages d'été ni au ciel étoilé d'hiver' (Trotta 1984 : 207). Cf. les dictons recueillis sous 2.5. et 2.6.

2.10.7. Sainte Thérèse (15 octobre)

vén. *Santa Teresa* [/] *punto de stela*. « Secondo la meteorologia popolare nel Veneto si distinguono i punti di stella dei quali non è facile comprendere il significato. Sono momenti in cui può cambiare improvvisamente il tempo, oppure stabilizzarsi una tendenza già in atto [...] » (Lapucci 1995[3] : 253). V. le dicton sous 2.10.4. pour la désignation *punto de stela*, plutôt énigmatique. Malgré l'indication de Lapucci que *i punti de stela* se voient les 7, 17 et 27 de chaque mois, ici on note la date de Sainte Thérèse, qui est le 15 octobre.

2.11. Étoiles ou constellations avec une désignation individuelle

2.11.1. *Polar*

port. *Polar pelo velacho, dois pingos de água, Terreiro do Paxo* (Carrusca 1976, III : 247). D'après l'autrice, qui propose une explication très détaillée[12], si on voit l'étoile polaire par le mât d'étrave, en s'approchant à Lisbonne par *Terreiro do Paxo*, il va pleuvoir.

2.11.2. *Trillons*

cat. *Quan els trillons es ponen a la vetllada, ja pots donar l'ovella per escapada*. *No donis l'ovella per escapada, que els Trillons no es ponguin a la vesprada*. Estruch (2010 : 132) localise ce dicton à Berga et Gósol (les deux dans la *comarca* du Berguedà, aux Pyrénées), et propose l'explication suivante : « vol dir que ja és primavera, fa més dia, canvia el temps, hi ha més menjar i més temperatura » 'il est déjà printemps, le jour est long, le temps change, il y a plus à manger et il fait plus chaud' ; c'est à dire, quand on voit les *trillons* se pondre le soir, on peut considérer que les brebis ont échappé la mortalité de l'hiver. Le DCVB (*s.v. trillons*) recueille la variante : *No donis l'ovella per escapada, que els Trillons no es ponguin a la vesprada*. *Trillons* est la désignation populaire catalane du groupe d'étoiles de la constellation d'Orion.

2.11.3. *La puddara* 'Les Pléiades'

sicil. *A Santa Catarina* [/] *la 'sterna china* [/] *e la puddara a la marina* 'Pour la Sainte Catherine [/] la citerne pleine [/] et les Pléiades à la marine' (Antoni, Lapucci 1993 : 263). La source indique : « Per il 25 novembre le Pleiadi la mattina sono già vicino al tramonto. Se la cisterna dell'aqua è riempita vuol dire che la stagione è stata piovosa ».

3. Conclusions

L'observation du ciel étoilé et la perception de l'aspect divers des étoiles (étoiles qui brillent, étoiles qui dansent ou tremblent, etc.) ou leur position (dans le halo de la lune) a donné lieu à la parution de dictons qui proposent des prédictions météorologiques plus ou moins fiables. Pourtant, un certain nombre de ces dictons (par exemple, ceux de la vision d'une étoile à l'intérieur du halo de la lune : 2.7.1. et 2.7.2.) sont plutôt du domaine de la divination que de la prédiction.

D'autre côté il faut signaler les affinités des dictons des différents domaines linguistiques dans notre échantillon : appartenance à différents parémiotypes, motivations

---

[12] « Com a tradicão oral deste ditado obtive a seguinte explicação: Quando os veleiros voltam do Brasil e começam a ver a estrela polar pelo pau do velacho, é quando já se acham próximos a Lisboa; se nessa altura chove e como quase sempre a chuva é acompanhada de vento do sul, soprando esse vento, a chegada a Lisboa era muito rápida. Daí a locução Terreiro do Paço que na tradição ouvi Terreiro do Paxo, não sei se por corruptela de linguagem se para facilitar ou melhorar a rima » (Carrusca 1976, III: 247, note 4).

communes, et structures (énoncés à deux membres, rime, etc.). Il faut exclure ici le roumain, langue pour laquelle nous n'avons pas pu attester des proverbes de ce type.

Finalement, il est important de revendiquer l'apport de la parémiologie romane à la linguistique romane. Dans ce sens-là, l'ancien projet de recherche *ParemioRom* (*Paremiología romance: refranes meteorológicos y territorio*) [2011–2015], et la banque de données qui en a résulté (https://stel2.ub.edu/paremio-rom/es/refranes), continuent, malgré l'extinction du projet il y a presque dix ans, à illuminer, comme les étoiles pendant des siècles après son extinction, la parémiologie et la linguistique romanes.

BIBLIOGRAPHIE

ALEA = Manuel Alvar, con la colaboración de Antonio Llorente y Gregorio Salvador, *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*, Granada, Universidad de Granada / CSIC, 1961–1973 (6 vols.).

ALeCMan = Pilar García Mouton, Francisco Moreno Fernández (directores), *Atlas Lingüístico (y etnográfico) de Castilla – La Mancha*, Universidad de Alcalá de Henares, 2003, http://www2.uah.es/alecman.

ALLOr = Jacques Boisgontier, *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc oriental*, Paris, Editions du CNRS, 1981–1986 (3 vols.).

Alton 1981 = Giovanni Alton, *Proverbi, tradizioni ed Anneddoti [sic] delle valli ladine orientali con versione italiana*, Innsbruck, Stamperia e libreria accademica di Wagner.

Antoni, Lapucci 1993 = Anna Maria Antoni, Carlo Lapucci, *30 dì conta novembre... I proverbi dei mesi*, Milano, Garzanti Editore s.p.a.

Carrusca 1974–1976 = Maria de Sousa Carrusca (coordenadora), *« Vozes da sabedoria »*, Lisboa, Edição da coordenadora (3 vols.).

Cassano 1914 [1988^3] = Joseph Cassano, *La vie rustique et la philosophie dans les proverbes et dictons valdôtains*, Torino / Aoste, F. Casanova, J. Brivio - J. Vittaz (eds.).

Castañón 1962 = Luciano Castañón, *Refranero asturiano*, Oviedo, Diputación de Oviedo, Instituto de Estudios Asturianos (CSIC).

Cellard, Dubois 1985 = Jacques Cellard, Gilbert Dubois, *Dictons de la pluie et du beau temps*, Paris, Éditions Belin.

Colón 2010 = Germà Colón, *Los refranes en la Romania*, dans José Enrique Gargallo Gil, coordinador (con la colaboración de Maria-Reina Bastardas, Joan Fontana i Tous y Antonio Torres Torres), Paremiología romance. Los refranes meteorológicos , Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 11–23.

Del Fabro 2000 = Adriano Del Fabro, *Proverbi e modi di dire del Friuli*, Colognola ai Colli, Demetra.

DCECH = Joan Corominas con la colaboración de José A. Pascual (1980–1991), *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico,* Madrid, Gredos (6 vols.).

DCVB = Antoni M. Alcover, Francesc de B. Moll (1930–1962), *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Moll (10 vols.) , aussi consultable par internet : http://dcvb.iecat.net/.

DECat = Joan Coromines (1980–2001), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial / « la Caixa » (10 vols.).

DGLA = Xosé Lluis García Arias (2023), *Diccionario General de la Lengua Asturiana*. Editorial Prensa Asturiana, https://mas.lne.es/diccionario/.

DLE = Real Academia Española (2014[23]), *Diccionario de la lengua española*, édition en ligne : https://dle.rae.es/.

Duarte 2009 = Joaninha Duarte, *A Luz da Cal ao Canto do Lume – Tradição Oral do Concelho de Mora*, Lisboa, Colibri.

Dussich 2008 = Marino Dussich, *Vocabolario della parlata di Buie d'Istria*, Rovigno, Centro di ricerche storiche di Rovigno.

Estruch 2010 = Maria Estruch Subirana, *Els noms populars de núvols, boires i vents al Berguedà*, Berga, Edicions de l'Albí.

Ferro 1995 = Xesús Ferro Ruibal, *Refraneiro galego básico*, Vigo, Galaxia.

García Mouton 1984 = Pilar García Mouton, *El arco iris: Geografía lingüística y creencias populares*, dans « Revista de Dialectología y Tradiciones Populares », XXXIX, p. 169–190.

Giovine 1998 = Alfredo Giovine, *Proverbi pugliesi*, Firenze, Editorial.

Gomis 1998 = Cels Gomis i Mestre, *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915*. Edició notablement augmentada amb gran nombre de confrontacions a cura de Cels Gomis i Serdañons, Barcelona, Alta Fulla.

Hauser 1975[2] = Albert Hauser, *Bauernregeln. Eine schweizerische Sammlung mit Erläuterungen von Albert Hauser*, Zürich / München, Artemis Verlag.

Lapucci 1995[3] = Carlo Lapucci, *Cielo a pecorelle. I segni del tempo nella meteorologia popolare*, Cernusco, Garzanti Editore s.p.a.

Martínez Kleiser 1945 = Luis Martínez Kleiser, *El tiempo y los espacios de tiempo en los refranes*, Madrid, Librería General de Victoriano Suárez.

Martínez Kleiser 1989 [1953] = Luis Martínez Kleiser, *Refranero general ideológico español*, Madrid, Real Academia Española.

Mieder 1996 = Wolfgang Mieder, *Refranes meteorológicos* dans « Paremia », 5, p. 59–65, https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/005/007_mieder.pdf.

Moreira 2003[5] = António Moreira, *Provérbios portugueses*, Lisboa, Notícias.

Pejenaute 1999 = Luis Pejenaute Goñi, *Los Refranes del Tiempo de Navarra*, Pamplona, Caja de Ahorros de Navarra.

Prats *et al.* 2008 = Joan Prats i Sobrepere, Joan Cervera i Batariu, Albert Manent i Segimon, *Lèxic de meteorologia popular a les Garrigues*, Juneda, Fonoll.

Rodríguez Marín 2007 [1926] = Francisco Rodríguez Marín, *Más de 21.000 Refranes Castellanos. No contenidos en la copiosa colección del Maestro Gonzalo Correas*[,] *allególos de la tradición oral y de sus lecturas durante más de medio siglo (1871–1926)*, Madrid, Atlas.

Sanchis 1952 = Manuel Sanchis Guarner, *Els vents segons la cultura popular*, Barcelona, Barcino.

Saralegui 1917 = Manuel de Saralegui y Medina, *Refranero español, náutico y meteorológico*, Barcelona, Rieusset.

Schwamenthal, Straniero 1993[2] = Riccardo Schwamenthal, Michele L. Straniero, *Dizionario dei proverbi italiani*, Milano, Rizzoli.

Sevilla Muñoz 1992 = Julia Sevilla Muñoz, *Propuesta de sistematización de los dictons* dans « Théléme: Revista complutense de estudios franceses », 1, p. 175–187.

Spano 1997 [1871] = Giovanni Spano, *Proverbi sardi trasportati in lingua italiana e confrontati con quelli degli antichi popoli*, A cura de Giulio Angioni, Nuoro, Ilisso.

TLFi = *Trésor de la langue française informatisé*, Nancy, ATILF-Université de la Lorraine , consultable en ligne : http://atilf.atilf.fr/.

Treccani = *Vocabolario Treccani*, Istituto della Enciclopedia Italiana, consultable en ligne : https://www.treccani.it/vocabolario/.

Trotta 1982 = Marco Trotta, *Società e cultura contadina nei proverbi di Monte S. Angelo*, Monte Sant'Angelo (Foggia), Centro Studi Garganici.

Vázquez Saco 2003 = Manuel Vázquez Saco, *Refraneiro galego e outros materiais de tradición oral*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia / Consellería de Educación e Ordenación Universitaria / Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades (num. 5 de *Cadernos de Fraseoloxía Galega*).

Veny 2018 = Joan Veny, « Camí de Sant Jaume / Camí de Santiago », Xosé Afonso Álvarez Pérez, Mercedes Brea (éds.), *Obreiro da lingua, amigo da xente. Estudos de xeografía lingüística en homenaxe a Manuel González*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, p. 239–259.

ESTRELAS A BRILHAR, MARINHEIRO AO MAR. WEATHER PROVERBS CONTAINING REFERENCES TO STARS IN THE ROMANCE LANGUAGES

ABSTRACT

This article surveys a collection of almost seventy weather proverbs containing the notion 'star'. The proverbs come from all Romance languages, except for Romanian, for which no such proverb could be found. The proverbs are organised into sections according to their formal structure and meaning. They are provided with a translation into French and comments on their peculiarities. Where appropriate, the recurrent structures and meanings in proverbs from different languages (paremiotypes) are highlighted.

Keywords: *Weather proverbs*. *Romance paremiology*. *Stars in weather forecast*. *Romance languages*. *Paremiography*.

PROPUNERI ETIMOLOGICE LA VOL. II DIN LITERA D AL *DICȚIONARULUI ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE* (DELR)

ION GIURGEA[*], CRISTIAN MOROIANU[**], IULIA BARBU-COMAROMI[***]

1. Introducere

Dicționarul etimologic al limbii române (DELR), în curs de elaborare la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", este gândit și conceput a fi cel mai cuprinzător dicționar etimologic al limbii noastre. Până în prezent, au fost publicate cinci volume, la Editura Academiei: A–B: 2011, cu un tiraj nou în 2012; *Ca-Ci*: 2015; *Cl–Cy*: 2018; litera A, ediție revizuită: 2021; litera D (Partea I: *Da–Dj*): 2022, urmând a fi publicat, în cursul acestui an, volumul dedicat literei B revizuite. Actualmente, este în lucru partea a doua a literei D (*Do-Dy*). Dicționarul are și o variantă online, accesibilă la adresa https://delr.lingv.ro/, care cuprinde volumele deja definitivate, dar care permite și actualizarea lor periodică, incluzând eventuale completări și corecții la materialul deja publicat (ceea ce în volumele tipărite trebuie inclus în *Addenda et Corrigenda*); pe măsura definitivării altor volume din DELR, acestea vor fi disponibile publicului larg la adresa indicată. În articolul de față, vom prezenta o serie de contribuții ale DELR la reevaluarea unor etimologii din dicționarele de referință (DLR, DEX), fie prin propunerea unei etimologii acolo unde dicționarele indicau „etimologie necunoscută", fie prin corectarea unei etimologii eronate, fie prin completarea și explicitarea unei legături etimologice indicate vag (foarte adesea, prin „cf."). O altă contribuție a DELR, pe care o vom ilustra prin câteva exemple, este eliminarea unor „cuvinte-fantomă". Vom folosi exemple din partea aflată în prezent în lucru, și anume, partea a doua a literei D (*Do–Dy*).

2. Eliminarea unor situații de etimologie necunoscută în dicționarele anterioare

2.1. Prin soluții originale

[*] Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Academia Română, București, Calea 13 Septembrie nr. 13.

[**] Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Academia Română, București / Facultatea de Litere, Universitatea din București, str. Edgar Quinet nr. 5-7.

[***] Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Academia Română, București, Calea 13 Septembrie nr. 13.

Pentru anumite cuvinte regionale, cu circulație restrânsă, fără etimologie în DLR, nu am găsit în literatura de specialitate nicio ipoteză etimologică și am propus o soluție originală, cu grad mai mare sau mai mic de probabilitate[1]. De pildă, verbul ***a drâscá*** „(despre pisici) a zgâria” (Crișana; hapax, în Teaha 1961: 221) a fost explicat ca probabil împrumut din scr. *draskati* „a gâdila, a mângâia”.

Dreamb (Sebeș) „lujer subțire”, cu o variantă *zdreamb*, provine, probabil, din *ștreamp = șteap*[1] „băț; cotor de plantă” (< scr. *štap*, germ. *Stab*).

Un alt hapax, din Cluj (Pașca 1928), este adjectivul **drengós** „leneș, molatic”, pentru care am propus proveniența internă dintr-o formă **drăngos*, din *drâng*[2] (Sibiu) „leneș, trândav”.

Un termen botanic rar, desemnând meișorul, pipirigul, este **dríză**, pentru care am propus, ca etimologie nesigură, germ. *Waldhirse* „meișor de pădure” (> **valtirză* > **valdriză* > *driză*).

Drogonițe s.f. pl. „cimișir (*Buxus sempervirens*)”, hapax (Borza 1968: 34), al cărui accent nu este cunoscut, s-a format, probabil, de la *drog*[2] (= *drob*[2]) „*Cytisus albus*” (arbust din familia leguminoaselor), la care s-a atașat sufixul *-āniță*, devenit *-oniță* prin asimilare.

Uneori, cuvântul este considerat creație internă și inclus de autori sub o altă bază, fie în acest volum, fie prin trimitere la alte volume (caz în care va figura doar în indice). Astfel, verbul **a drășcălí** (Trans., hapax, Pașca 1928) „a reteza iarba cu sapa” a fost raportat la interjecția **drấștea**, care imită zgomotul produs de seceră (Mureș, hapax, în contextul: „Una cu mâna dreaptă tăia/ Alta cu stânga polog făcea/ *Drâștea*, râștea, drâștea, râștea”, Viciu 1914: 193), figurând, prin urmare, în DELR în familia acestei interjecții.

Forma **dróchie** din compusul *pasul-drochiei* („scai ghimpos – *Centaurea calcitrapa*”), tratată în DLR ca un cuvânt cu „et. nec.”, reprezintă, în mod evident, după convingerea noastră, o variantă cu pronunțare dialectală a lui **drópie**.

Verbul **a drăpăcí** (Buc.) „a risipi, a cheltui în exces”[2] considerăm că reprezintă o variantă a lui *străpăci* (Buc.) „a pierde fără rost”[3], drept care va fi lucrat în DELR în volumul cu litera Ș, în familia radicalului **ștrapáț**[4] (mai ales în Trans.) „muncă, osteneală, alergătură”[5].

Substantivul **dreáță**, termen botanic regional (Trans.), mai ales la plural, cu origine necunoscută în DLR, este, de fapt, una din numeroasele variante ale lui **zdreanță**, care are și variantele *dreanță* și *zdreață* (de altfel forma de plural *drețe* figurează în DLR și printre variantele lui *zdreanță*, cu trimitere la Borza 1968, ceea ce confirmă sensul botanic).

---

[1] Soluțiile originale sunt marcate în DELR cu semnul º plasat după indicarea etimologiei.
[2] Cu un derivat *drăpăcitor* (Buc.) „risipitor”.
[3] Pe lângă acestea, semnalăm și formele *străpățui*, *ștrăpățui* (Munt.) „a uza, a deteriora”.
[4] Din germ. *Strapaze,* magh. dial. *strapáció* (DLR).
[5] Cf. loc. adj. *de ștrapaț* „(despre oameni) de corvoadă; (despre îmbrăcăminte, încălțăminte) de dârvală, de terfeleală”.

2.2. Prin soluții preluate din literatura de specialitate

În DLR, **dârlătúri** și **drălătúri** s.f. pl. (V Trans.) „câlți rămași în pieptene după ce s-a scos fuiorul” sunt tratate independent, având etimologie necunoscută. DELR, urmându-l pe D. Loșonți (2021: 137), le consideră variante ale unui singur cuvânt, derivat de la *dârla*, variantă pentru *drâgla* „a dărăci”. Prin urmare, **dârlătúri**, cu varianta *drălătúri*, figurează în familia lui **drấglu** s.n. (Ban., Trans.) „cociorvă; darac”.

În nordul Munteniei circulă un cuplu de termeni eufemistici pentru „drac(ul)”, fiecare cu atestare singulară: **drắntul** și **drắstul**. În DLR, în timp ce *drăntul* are etimologie necunoscută, de la *drăstul* se face trimitere la *drăntul*. În DELR, am adoptat pentru **drắntul**, ca posibilă, etimologia propusă de I. Mărgărit (2005: 83–84), și anume contaminarea între *dracu* și *nen'tu* (cf. *nen-su* atestat, în Olt., cu sensul „dracul”), admițând, ca sugestie originală, și probabilitatea contaminării între *dracu* și *trântor* (ultimul având și varianta *trântur*). Pentru **drắstul**, am urmat sugestia DLR de raportare la *drắntul*, incluzându-l în familia acestuia. Pentru formă, am propus, ca o posibilitate, influența lui *drâstă*, variantă pentru *dârstă* „piuă”, cf. *a dârsti* „a trece prin dârstă, a chinui”.

Etimologia verbului regional **a dricuí** (Munt., E Olt.) „a călca în picioare, a bătători, a strivi; a scurma”, cu varianta *driguí*, este nesigură și a fost propusă de Iulia Mărgărit (2017: 87), care arată că ar proveni din *drâglu/driglu* cu sensul „mai” (iar cu sensul „a scurma” reflectând direct sensul de bază „cociorvă” al lui *drâglu*), cu evoluția **driglui* > *drigui* sau *dârgui* (= *dârg* = *drâglu*) > **drâgui* > *drigui* (derivatele verbale de la *drâglu* au în general sensul „a dărăci”). DELR propune ca posibilitate și derivarea din *dripui* = *dripi* (Trans., Ban.) „a călca în picioare, a bătători, a strivi” (DLR îl consideră pe *dripui* var. a lui *dricui*, fără a-l lega însă de *dripi*).

Uneori, cuvântul este inclus sub o altă bază. Pentru **drobăritoáre**[6] (Ban.), înregistrat în DLR și MDA cu sensul „loc unde se bat știuleții de porumb”, am adoptat soluția lui D. Loșonți (2021: 82), care îi precizează și sensul: „ladă patrată cu găuri în care se bat știuleții de porumb”. Autorul consideră cuvântul o variantă a lui **zdrobăritoare*, derivat de un verb **a zdrobări*, format, la rândul său, cu sufixul *-ări*, de la *zdrob*. Prin urmare, în DELR, de la *drobăritoáre* se face trimitere la **zdrobí.**

3. Corectarea unor etimologii eronate

3.1. Prin propunerea unor soluții originale

Pentru cele două sensuri ale lui **drâmbói**, așa cum sunt notate în DLR: 1. (înv. și pop.) „drâmbă[7] mare”, 2. (N-V Munt., Mold.) „bosumflat” (în loc. *a sta drâmboi*), DELR detașează două lexeme diferite, explicate și repartizate, sub intrarea **drâmbă**, astfel: **drâmbói**[3] „drâmbă mare” este considerat variantă a augmentativului **drâmboáie** s.f. (Ban.,

[6] DLR: „Et. nec.”
[7] *Drâmbă* „mic instrument muzical alcătuit dintr-un arc de fier și o lamă mobilă”.

Criș.), iar **drâmbói²** „bosumflat" este derivat din formele verbale *drâmboí*¹ sau *drâmboia* „a cânta la drâmbă; (refl.) a se bosumfla, a se mânia, a boci în gura mare"). Așadar, autorii dicționarului etimologic corectează echivalarea (propusă în DLR și în CDER) dintre cele două lexeme.

Pentru verbul **a dricălí**, hapax în Banat (ALRM SN III h. 1041/47) „a bate rufele cu maiul", se propune o etimologie nesigură, dintr-o formă **drigli*, pentru *drâgli*, din *drâglu/driglu* cu sensul „mai", cf. *drigui/dricui* „a călca în picioare" (pentru care raportarea la *drâglu* a fost propusă de I. Mărgărit (2017: 87)), și se respinge derivarea din *dricală* „saltea, plapumă", propusă în DLR (care atribuie cuvântului un sens „a bate cu maiul așternutul sau salteaua", neconfirmat însă de sursa primară).

Dreblége, înregistrat de DLR ca substantiv în locuțiunea *în dreblege* „de mântuială, fără interes" (Roșiorii de Vede), pe baza contextului din Lexic reg. II: 69: *Tu mergi în dreblege, nu-ți pasă neam*, și trimis în mod eronat la *bleg*, reprezintă de fapt sintagma *drept lege*, pentru care culegerea de folclor din județul Vâlcea (Ciaușanu – Fira – Popescu 1928: 175) indică un sens „de formă, cu numele". Așadar, forma *dreblége* va fi discutată sub intrarea **lége**.

Un termen care desemnează în Brașov scaunul pe care se pune albia când se frământă pâine (sau *corlată*, *frământător*) este **droábăn**, cu varianta **droágăn**. Dacă în DLR, de la *droabăn* se trimite la *dreavă*, în DELR, cele două forme sunt considerate variante ale lui **troágăn** (Mar., cu var. *troagăr*) „cotigă, căruță mică; targă", cuvânt provenit dintr-o formă săsească corespunzând germ. *Tragen*. Așadar, cele două forme au fost trimise la litera T.

3.2. Prin preluarea unor soluții din literatura de specialitate

Pentru soluțiile preluate din diverse studii, este ilustrativ **drehólț**, cuvânt regional, care desemnează, în sud-vestul Transilvaniei și în nordul Olteniei, sucitorul sau pisălogul, având o serie de variante: *derehónț*, *drahólț*, *dríholț*, *drihólț*, *druhólț*, *zdrehúlț*, *zdrúholț*. În DELR considerăm plauzibilă soluția propusă de D. Loșonți (2007: 143), din săs. *drəihūlz*, *drę^{g}holz*, în germana literară *Drehholz* (compus din *drehen* „a răsuci, a învârti" + *Holz* „lemn"). Este respinsă etimologia din DLR, din germ. *Dreiholz*, cuvânt care înseamnă de fapt „spânzurătoare; pană de încordare la funia unei căruțe".

Un alt exemplu elocvent este verbul regional și rar **drepăná** „a zgâria" (N Mold., Trans.), cu o primă atestare la Dosoftei (1682, V. S. I. 2^{r}), în varianta *drăpăna*. Respingând o serie de soluții anterioare[8], autorii DELR adoptă soluția pe care a propus-o Corneliu Reguș (1972: 430–431), din ucr. *drapaty/drjapaty* (< sl. com. **drapati*, cu variantele cu *-ja-* doar în limbile slave de est), cu *-n-* explicabil prin part. *drjapanyj* sau perfectivul *drjapnuti*.

[8] Același cu *dărăpăna* TDRG, Bogrea 1924–1926: 807, DA, DLR; înrudit cu *drăpăli* și *dripi* „a călca în picioare" < germ. *trampeln* Graur 1963: 91 (care se bazează doar pe citatul din Mat. dialect. I: 22: *cânele când sare cu labele pe domnu-so se zice că-l dreapănă*; însă Lexic reg. II: 125 indică sensul „(despre câini, pisici) a zgâria").

Unicul membru al familiei lexicale este **drăpănár** s.n.[9] (înv., hapax, Dosoftei, V. S. III, 14, la pl. *drăpănắri*) „instrument de tortură cu care se sfâșia carnea", derivat din varianta *drăpăna* a lui *drepăna*.

Verbul reflexiv **a se drojdí**, cu o serie de sensuri în funcție de zona de circulație: „(Sălaj) a se enerva, a se necăji, a se agita; (Buc.) a se face țăndări; (Argeș, despre vin) a se altera, îngroșându-se", este plasat în familia lexicală a lui **drójdie**; cu sensurile „a se enerva, a se face țăndări", provine din expresia *a (se) face drojdie/drojdii* (Loșonți 2021: 160–161). DLR relaționează eronat verbul cu germ. *drohen* „a amenința".

Drist din expresia *a băga pe cineva la drist(ă)* (S Mold.) „a lua la interogatoriu, a înfricoșa prin amenințări", pe care SDLR îl explica din rus dial. *drist* „diaree" (cu un sens forțat: „a speria până la defecare pe cineva"), este, de fapt, o variantă a lui *drâstă* (cu circulație în aceeași zonă) / *dârstă* „piuă rudimentară acționată de o apă curgătoare, în care se bat anumite țesături groase"[10] (< bg. *drăstja*) (Mărgărit 2005: 84).

4. Completarea unor etimologii

În cazul unor cuvinte relaționate corect cu bazele lor în dicționarele anterioare, DELR oferă explicații suplimentare legate de sens și etimologie. Pentru **drevénț** s.n. (Turda, hapax, Mat. dialect. I, 67) „unealtă de pieptănat și scărmănat lâna, cânepa sau inul, darac" 1940–1950, DLR indică doar „cf. *dreavă*". DELR, incluzând cuvântul în familia lui **dreávă**[1] (nume al unor obiecte sau părți de obiecte, de formă alungită, din lemn sau din fier: vergea la războaiele de țesut, chingă de șipci care întărește aripa unei mori de vânt, șină de lemn pe care alunecă carul joagărului, partea de sus a jugului etc.), motivează derivarea lui *drevenț* prin faptul că *dreavă*, la forma de plural *dréve*, a fost înregistrat în aceeași localitate cu sensul „mașină de scărmănat lâna", iar pentru formă, propune influența lui *zgrebenț* = *zgreben*, *(z)greabăn* „pieptene".

Drebsói s.m. (rar) „drobiță (*Genista tinctoria*)" este discutat în DELR sub **drob**[2] (s.m. „numele mai multor arbuști din familia leguminoaselor"), având la bază, probabil, forma *drebușor*, pentru *drobușor*[2], cu substituirea finalei. DLR face trimitere, fără alte explicații, la *drobiță*, un alt cuvânt din familia lui *drob*[2].

5. Eliminarea unor „cuvinte-fantomă"

Unele cuvinte înregistrate în dicționarele de referință sunt datorate unor interpretări sau lecțiuni greșite, neexistând ca atare. DELR discută aceste situații în articolele unde figurează formele corecte, acolo unde este posibil, sau le discută sub o intrare separată[11]. Astfel, în DLR apare un cuvânt **doțắnță** (Mar.) „nasture de zinc cusut pe șerpar". Cum arată

[9] DLR notează eronat forma *drăpănare* (s.f. sg.).

[10] DLR: „cf. *dârstă*".

[11] Pe lângă *doțắnță*, discutat în continuare, am mai întâlnit la litera B un caz în care am fost nevoiți să facem o intrare separată: BRÂNT, BRANT[2], forme (prima din DA și cealaltă din SDLR) datorate unei lecțiuni greșite a unui pasaj din Letopisețul lui Miron Costin de către M. Kogălniceanu și V. A. Urechia (M. Costin, Let. I, 314).

D. Loșonți (2021: 154), în unica sursă citată (Țiplea 1906: 27), forma este, de fapt, *doțânțắl′e* (pl.), care ar fi trebuit literarizat ca *doțințéle*. DELR include un articol **doțințéle**, sub care notează explicația acestei forme, dată tot de Loșonți (2021: 154): este vorba de o formă coruptă din *tot țințele*, unde *țințele* este puralul lui *țințea*, pentru *țintea*, din *țintă*.

Forma **drepnicíe**, înregistrată de DLR cu sensul „fire, nărav, apucătură, comportament" (cu etimologia „cf. *drept*"), se datorează unei lecțiuni greșite a variantei *îndrăpnicie* în contextul „în firea și *îndrăpniciia* hadâmbilor cade" (Cantemir, I. I. 438, ediția Stelei Toma), interpretat nejustificat în ediția din 1965 a *Istoriei ieroglifice*, ediția P.P. Panaitescu și I. Verdeș, ca *în drepnicia*). În DELR, discuția se va face sub **îndărătnicíe**, care se va lucra în familia lui **îndărắt** (așadar, *drepnicie* va figura la litera D doar în indice, cu trimitere la *îndărắt*).

6. Concluzii

Reevaluarea etimologică presupune, așa cum am arătat mai sus, variate aspecte: propunerea unor noi etimologii (având ca rezultat fie eliminarea unor situații de etimologie necunoscută în dicționarele anterioare, v. *drâsca*, *dreamb*, *drengos*, *driză*; *drăntul*, *drăstul*, *dricui*, fie corectarea unor etimologii eronate, v. *drâmboi* „bosumflat" – *drâmboi* „drâmbă mare", *dreblege*, *dreholț*, *drepăna*, *dricăli*, *droabăn*, *drojdi*), completarea unor etimologii (a se vedea *drebsoi*, *drevenț*), eliminarea unor cuvinte inexistente („cuvinte-fantomă": *doțânță*, *drepnicie*). Propunerea de noi etimologii se face uneori prin soluții originale, alteori, prin soluții preluate din diverse studii de lingvistică.

Toate aceste situații reflectă contribuția colectivului de elaborare a *Dicționarului etimologic al limbii române* la reevaluarea unor etimologii necunoscute anterior sau îndoielnice și eforturile autorilor de a face din DELR un instrument de lucru util, comparabil cu lucrări lexicografice de amploare similare ale altor limbi și, în aceeași măsură, reprezentativ pentru cercetarea etimologică românească de astăzi.

ABREVIERI

adj. = adjectiv(al)
Ban. = Banat
bg. = bulgar(ă)
Buc. = Bucovina
com. = comun(ă)
Criș. = Crișana
dial. = dialect(al)
f. = feminin
germ. = german(ă)
h. = harta
înv. = învechit
Mold. = Moldova
Munt. = Muntenia
n. = neutru
Olt. = Oltenia
pl. = plural
pop. = popular
refl. = reflexiv
s. = substantiv
sg. = singular
săs. = săsesc
scr. = sârbo-croat(ă)

loc. = locuțiune
m. = masculin
magh. = maghiar(ă)
Mar. = Maramureș
sl. = slav(ă)
Trans. = Transilvania
ucr. = ucrainean(ă)
var. = variantă

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

AA lit. = *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii literare*, București, seria II, 1878 ș.u.; seria III, 1924 ș.u.; seria IV, 1977 ș.u.

ALRM SN = *Micul atlas lingvistic român*, serie nouă, sub direcția acad. Emil Petrovici, redactor principal: Ioan Pătruț. București, Editura Academiei Române, vol. I, 1956; vol. II, 1967; vol. III, 1967; vol. IV, 1981 (anchete realizate între 1929 și 1938).

Borza 1968 = Al. Borza *et al.*, *Dicționar etnobotanic cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, București, Editura Academiei.

Cantemir, I. I. = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică* (scrisă în 1705), ediție îngrijită de Stela Toma, în Cantemir, O., p. 385–801.

Cantemir, O. = Dimitrie Cantemir, *Opere*, vol. I, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2003.

Ciaușanu – Fira – Popescu 1928 = G.F. Ciaușanu, G. Fira, C.M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vâlcea și împrejurimi*, București, Cultura Națională.

M. Costin, Let. = *Letopisițile Țării Moldovii*, publicate pentru întâiași dată de M. Kogălniceanu, Iași, la Cantora Foiei Sătești, vol. I: 1852; vol. II: 1845; vol. III: 1846.

Dosoftei, V. S. = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, Iași, Tiparnița Svintei Mitropolii, vol. I: lunile septembrie, octombrie, noiembrie, decembrie, 1682; vol. II: lunile ianuarie, februarie, 1683; vol. III: lunile martie, aprilie, mai, iunie, 1686; vol. IV: neterminat și netipărit, lunile iulie și august, 1686.

Lexic reg. = *Lexic regional*, vol. I, redactor coordonator Gh. Bulgăr, București, Editura Academiei Române, 1960; vol. II, redactor coordonator Lucreția Mareș, București, Editura Științifică, 1967.

Mat. dialect. = *Materiale și cercetări dialectale*, vol. I, 1960, București, Academia Română, Filiala Cluj, Institutul de Lingvistică.

Pașca 1928 = Ștefan Pașca, *Glosar dialectal*, București, Cultura Națională.

Țiplea 1906 = *Poezii populare din Maramureș*, adunate de Alexandru Țiplea, București, Carol Göbl (extras din AA lit., seria II, tomul XXVII, p. 413–531).

Viciu 1914 = *Colinde din Ardeal*, culegere de Alexiu Viciu, București, Librăriile Socec & Co. și C. Sfetea, Leipzig, Otto Harrassowitz, Viena, Gerold &comp.

B. Lucrări de referință

Bogrea 1924–1926 = Vasile Bogrea, *Etimologii*, în „Dacoromania”, IV, partea 2, p. 786–856.

CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București,

Editura Saeculum I. O., 2002. Ediția I: *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de La Laguna, Biblioteca filologica, 1958–1966.

DEX = Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coord.), *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția I, București, Editura Academiei, „Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan”, 1975; Ion Coteanu, Lucreția Mareș (coord.), *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; retipărit cu adăugiri în 1998, 2009, 2012, 2016, 2019.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea a III-a, fascicula I: *D*, coord. Sextil Pușcariu, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul I, partea a 3-a, *Litera D*: *D-Deînmulțit*; partea a 6-a, *Litera D*: *Discord-Dyke*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2006, 2009.

Graur 1963 = Alexandru Graur, *Etimologii românești*, București, Editura Academiei.

Loșonți 2007 = Dumitru Loșonți, *Certitudini și ipoteze etimologice*, București, Editura Academiei Române („Etymologica” 26).

Loșonți 2021 = Dumitru Loșonți, *Convingeri și propuneri etimologice*, București, Editura Academiei Române („Etymologica” 31).

Mărgărit 2005 = Iulia Mărgărit, *Ipoteze și sugestii etimologice. Note și articole*, București, Editura Academiei Române („Etymologica” 18).

Mărgărit 2017 = Iulia Mărgărit, *Propuneri etimologice*, București, Editura Academiei Române („Etymologica” 30).

MDA = *Micul dicționar academic*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Univers Enciclopedic, vol. I: A–C, 2001; vol. II: D–H, 2002; vol. III: I–Pr, 2003; vol. IV: Pr–Z, 2003.

Reguș 1972 = Corneliu Reguș, *Note etimologice*, în „Limba română”, XXI, nr. 5, p. 430–431.

SDLR = August Scriban, *Dicționaru limbii românești*. *(Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

Teaha 1961 = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei Române.

TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest, Staatsdruckerei. Band I, 1903 (apărut pe fascicule în 1895–1903); Band II, 1911 (apărut pe fascicule în 1906–1910); Band III, 1925 (apărut pe fascicule în 1911–1925); ediția a II-a: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, Band I, 1986; Band II, 1988; Band III, 1989; ediția a III-a: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch.* 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Cluj-Napoca, Clusium, Band I, 2000; Band II, 2003; Band III, 2005.

ETYMOLOGICAL PROPOSALS IN THE VOLUME III PART II (*DO-DY*) OF THE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF ROMANIAN (DELR)

ABSTRACT

DELR (*Dicționarul etimologic al limbii române*), an ongoing project of the Romanian Academy, is intended to be the most comprehensive etymological dictionary of the Romanian

language. In this article we exemplify DELR's contribution on the reevaluation of the etymologies found in the standard dictionaries of Romanian. We present examples from the volume currently under elaboration, the second part of letter D (*Do–Dy*). We distinguish several types of reevaluation: an etymology where the previous dictionaries had none (the etymology may be original or taken from the previous literature), correcting some wrong etymologies, relocating a word into another word's family, providing additional explanations for the existing etymologies, eliminating "phantom-words".

Keywords: *dictionary*, *etymology*, *meaning*(*s*), *regional*, *variant*.

TEACHING SPECIALIZED LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION-AN ERASMUS+ INITIATIVE FOR LESS WIDELY USED EUROPEAN LANGUAGES (INCLUDING ROMANIAN)

TEODORA GHIVIRIGĂ*

0. Introduction

The new millennium, with its fast-paced technological progress and increased accessibility of internet resources, has witnessed an interest in the ways in which the new technologies can be used to assist and incentivize learning in general and language learning in particular. This has reshaped language teaching and sparked novel methods, tools, and resources, which are student centred and reveal many possibilities of tailoring the experience according to the learner's needs and interests. Thus, the teachers' role has also shifted, as they turn to be no longer sole providers of information and knowledge, but rather guides, facilitators, creators of rich environments where the learners collaborate, explore, communicate, experience. The multimedia, the Internet have become increasingly present in the teaching/learning scenarios – hence the need to train teachers not only to incorporate them adequately, but also to assess, adapt, and design new materials and experiences. This paper presents the initiative of a group of language experts to create an integrated database aimed at improving the teaching/learning of foreign languages based on digital technologies in higher education, with a focus on languages for specific purposes in various domains, as needed for students and for graduates who intend to access the labour market. The database – which is the first of the three resulting modules – includes pre-made teaching resources, tools, and training materials to assist teachers in creating their own, and a volume including theoretical background and case studies on the way these have been used in various institutions. The focus is on those elements related to teaching Romanian as a foreign language with information on the project and its beginnings, discussion of the database and its Romanian section, and the paper will conclude with a section on the most relevant features of this project and its results, and the way some of the end users have applied and assessed it.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Bd. Carol I nr. 11, Iași.

1. The project

Between 2020/2021-2023, within the Erasmus+ Programme, a group of researchers from the Alexandru Ioan Cuza University of Iași (Romania) joined the larger team (4 other higher education institutions from Portugal, Spain, Italy and Lithuania) of European experts involved in the project with the acronym QuiLL (Quality in Language Learning), aimed at creating an open access database for 18 European languages; this was aimed at facilitating the teaching/learning of specialized languages – an area that has been identified as lacking good quality free resources. In the preparatory stage of the project, the literature in the domain was reviewed and it was found that at global level the use of digital tools and the development of related methodologies is spectacular in the field of language teaching, but not in an even fashion. Multiple areas of disparity have been identified: between various languages – the widely circulated ones such as English, French, German, Spanish, and the so-called small or less widely used such as Slovenian, Czech, Finnish, or Romanian – for the European area. There is also a gap between the educational stages at which the use of digital tools is directed – with much greater emphasis on pre-university stages and less on tertiary education; the prevalence of teaching general language for everyday communication compared to teaching specialized communication has also been pointed at. However, at university level, including the Bologna framework, all students must take courses in specialized communication in a foreign language.

Even within the more limited area of language for specific purposes (LSP) resources there is imbalance in the treatment of the levels of competence according to CEFR, with significantly more material for the B1 level and very little for C2 (as shown in Gómez Parra 2019: 72) or between the four skills, with focus on writing and a paucity for sources for speaking (*ibid.*). More optimistic views hailed the opportunities offered by the current technological advances, which provide learners "instant access to current information about target languages and cultures" (Über-Grosse, Voght 2012), yet it has been cogently stated that "most areas of LSP are considerably under-developed, and outside of the more common areas such as Language for Business or Medical Purposes, materials and existing information are often all but absent" (Trace 2015: 282). This is a statement that may be true to varying degrees about various domains and various languages. In addition, globalization, the internationalization of education, the presence of foreign students at technical faculties/universities or medical schools in Romania, the popularity of summer courses at tertiary education institutions are factors that make more pressing the need for adequate updated digital resources for the teaching of languages for special purposes in general and for Romanian for special purposes (RSP) in particular.

While interest in teaching/learning Romanian as a foreign language has been growing in the past years, and efforts have been made to produce adequate teaching materials for this purpose, many of these efforts were not concerted and there is no repository or index of existing resources. They are of varying quality, diverse in their methodological approaches,

size, accessibility, as well as in terms of level. Many aim at providing students with the necessary cultural and academic/professional linguistic skills so that they can perform well at tertiary level. While many of them are of a traditional cut, the more recent ones are adapted to users that belong to the generation of digital natives.

The teaching staff who use these resources are also often in need of training in the use, adaptation, and production of teaching material – a fact that has triggered other initiatives in this area. Within this frame, it is therefore worth mentioning that, since the start of the QuiLL project or around the same period, there have been (partially) similar initiatives. One of them is the ICT4LWULT Erasmus+ Strategic Partnerships for vocational education and training (2017–2019) that produced a free downloadable Handbook for using social media, web platforms, e-learning, mobile & smartphone devices in teaching foreign languages in a multilingual edition which included Romanian along with six other languages (https://ict4lwult.wordpress.com/). Another is the initiative of the team from the University of Brasov coordinated by Professor R. Săftoiu, whose team has produced a set of workbooks for the domains of specialized languages included in the curriculum of the preparatory year of the Romanian language. (vol. 1 – Medical Sciences, vol. 2 – Social Sciences, vol. 3 – Humanities and Arts, vol. 4 – Exact Sciences and Engineering, vol. 5 – Economic Sciences, vol. 6 – Legal Sciences); they also embarked upon the gamification of the learning process of RSP within the same higher education institution (Săftoiu *et al.* 2022). The QuiLL project came therefore to accommodate to some extent the need for quality digital resources and an integrated approach to teaching RSP, with a focus on accessibility (the use of Open Educational Resources – OERs).

2. The database of teaching sources

The project offers three intellectual outputs: a set of materials for teaching each of the 18 languages, Romanian included, in the various domains, an online lecturer training package designed to promote innovative practices and enhance the digital skills of foreign language lecturers in higher education, and a multilingual guide of good practices for introducing digital resources and using them for language (LSP) teaching (https://quill.pixel-online.org/index.php). The first of the three intellectual outputs mentioned, a repository of OERs, compiles a set of (at least) 20 such resources for each of the 18 languages covered by the project. These resources can be selectively accessed by means of several filters: target groups (lecturers or students), 13 specialized domains (Accounting, Medicine, Arts and Music, Journalism, Military Sciences, etc.), languages – the 18 involved in the project, including those widely circulated such as English, German, French, but also those with a small number of speakers and of little circulation such as the Baltic languages – Lithuanian and Latvian, Slovakian, Slovenian, Bulgarian, etc.) and obviously Romanian. Other filters are the language of instruction – which can be one of the languages documented in the project or a second one, often English, and finally the level according to the common European framework of reference A1 to C2. Both the lecturer teaching a particular unit and

the student who must take an assignment, or just wants to work autonomously, can select the material that interests him according to these parameters. The files are offered in English, but also in the language taught to give access to lecturers who may not have English as their working language. They are signposted by buttons in the colours of the country where the language is spoken, which facilitates navigation – see in Fig. 1 an image of the homepage with the five drop-down lists of the five filters and the title of one A1 level resource for the domain Business and Communication in English and Lithuanian.

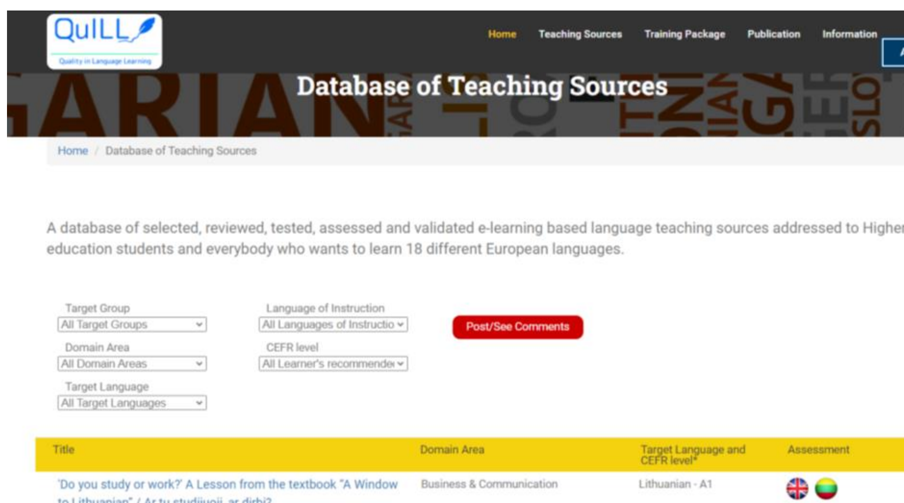

Fig. 1. The general outline of the database

Each resource is accompanied by a file giving information about date of publication (if available), target language, domain, type of material, learning scenario, level, and competences targeted, the last two of which may be just one or several. Each resource is briefly described, a guide is provided – with suggestions of how it can be used. The suggestions are by no means restrictive, but rather meant at further adaptation and development. They are assessed according to nine parameters: comprehensive approach, described as "[C]apacity to match the needs of lecturers and students", added value, described as "[T]he provided tangible improvements", motivation enhancement, described as "[T]he capacity to motivate students to improve their language skills", innovation, described as "[E]ffectiveness in introducing innovative, creative and previously unknown approaches to LSP learning", transferability, described as "[M]easurement of the transferable potential and possibility to be a source of further capitalisation/application for other language projects in different countries", adaptability, described as "[F]lexibility of the contents and possibilities for the LSP lecturers to adapt the contents to their and to students' need", usability, which is meant to "[A]ssess the technical usability from the point of view of the lecturer and the student", and accessibility, meant to "[A]ssess the accessibility from the point of view of the lecturer and the student" – focusing on the technical aspects of the source. This list brings together criteria found in existing frameworks for the assessment of

the quality of educational technologies, such as those devised by Leacock and Nesbitt (2007) in the form of the LORI test (an acronym for Learning Object Review Instrument) or the Quality Review Tools for Digital Learning Resources offered by the North Carolina Digital Learning Initiative (2021), to quote but two, and makes them suitable for the easy-to-use approach of the digital sources in the project. As can be seen in Fig. 2 in the section "Evaluare", a 1-5 scale is used and the values for each parameter differ reflecting an overall realistic assessment.

QuILL
Quality in Language Learning

Home Teaching Sources Training Package Publication

Povești în jurul lumii – Salutări din România

data publicării

-

Grup țintă	Domeniu	Scenariu de învățare
Lectori studenți	Arte și muzică	Învățare independentă Context de învățare
Limba țintă	**limba în care are loc instruirea**	**nivel CEFR**
română	orice limbă	B1 B2
tip de material	**caracteristici lingvistice**	**abilități**
audio Ghid (curs/volum online) Test	vocabular	comprehensiune aurală exprimare orală gândire critică citire comprehensiune

descriere

Înregistrarea audio și textul asociat oferă o prezentare atractivă, prin imagini și sunete, a unor date despre cultura românească, și anume despre arte (monumente și personalități). De asemenea, ea pune la dispoziție un exemplu autentic de vorbire în limba română contemporane și poate fi utilizată în clasă sau în mod autonom. Textul și înregistrarea pot fi folosite de către studenții din domeniul umanist – arte și cultură.

Studiu de caz

Cei 13 studenți din anul pregătitor au apcreciat resursa "Povestiri din jurul lumii - Salutări din România", care a fost predată în modul on site, ea putând însă fi utilizată și în modul online. Studenții au considerat resursa care constă dintr-un test drept utilă și interesantă, întrucât oferă o cantitate mare de informații despree România, pe care însă unii au evaluat-o ca fiind prea mare pentru a fi asimilată într-o singură lecție; unii studenți au considerat ritmul prea alert. Pentru cei mai mulți, cel mai seminifcativ beneficiu a fost setul de unități lexicale introduse. Ei au subliniat și modul amuzant, plăcut de a prezenta informația. În comentarii au spus că nu ar schimba nimic, totuși ar alege să aibă mai puțin vocabular nou, chiar dacă acesta permite introducerea de noi conținuturi. Studenții cu care am lucrat nu au avut nivelul indicat de resursa (ci mai degrabă A2, ceea ce explică și reacția lor la niveull mai ridicat al vocabularului utilizat), dar au fost motivați să și-l însușească și li s-au oferit explicații suplimentare cu privire la anumiți termeni legați de cultura și civilizația românească, au reușit să rezolve sarcinile de lucru. Resursa poate fi utilizată și ca instrument de învățare individuală dacă textul este adaptat de către lector - de exemplu, verbele la Indicativ prezent pot fi transformate la Indicativ trecut. Resursa este accesibilă și prietenoasă, a captivat atenția și interesul studenților, iar dorința lor de a cunoaște mai multe despre cultura și civilizația României a crescut. Rînciog Diana Carmen Mirela, Universitatea „Petrol-Gaze" din Ploiești, Facultatea de Litere și Științe, Departamentul Filologie.

Evaluare

Categorie	Scor
o abordare comprehensivă *capacitatea de a răspunde nevoilor studenților și lectorilor*	4
Valoare adăugată	4
creșterea motivației Capacitatea de a motiva stundeții de a îmbunătăți abilitățile lingvistice	4
Capacitatea de inovare *Eficiența în ce privește introducerea unor abordări LSP necunoscute, inovative, creative*	5
Capacitatea de transfer *Evaluarea potențialului de transfer și de a reprezenta o resursă de valorificare /aplicare pentru alte proiecte pentru alte limbi în diferite țări*	4
evaluarea abilităților și validarea *accesibilitatea unor instrumente adecvate pentru lectori pentru a monitoriza progresul studenților și pentru studenți de a-și evalua propriul progres și de a reflecta asupra propriei activități de învățare*	3
Adaptabilitate	3
Utilizare *Evaluarea capacității de a fi utilizată din punct de vedere tehnic din punctul de vedere al lectorului și a*	5

Fig. 2. Sample resource in Romanian: *Povești în jurul lumii – Salutări din România / Stories around the World – Greetings from Romania*

A more detailed assessment instrument for lecturers within QuiLL is provided in the second module of the Training package, intended to guide lecturers in innovating their language teaching methods through the effective use of quality digital-based OER teaching sources (https://quill.pixel-online.org/TP_Material.php) – which, however, is not the focus of the present paper. The section also includes two operative tools consisting of templates or check lists for the analysis of OERs, with more in-detail questions for each of the nine criteria included in the description of the sources, based on the results of a Portuguese project (Gómez-Parra *et al*. 2019). This ensures that all sources can be evaluated according to a common framework and their possible limitations or shortfalls are clearly flagged, thus offering the user (the lecturer) the opportunity to avoid pitfalls and to plan to counterpoise them.

A case study section was also added, where each source was tested on groups of students under the supervision of a lecturer, and some of their feedback was also incorporated in the Comments section, as shown in the bottom section of Fig. 2. This aspect of including the potential beneficiaries and target users in the assessment process represents one of the fortes of this repository, as testing brings added value to the set of digital teaching materials beside the Guidelines and the Comments. Some of the activities generated in the assessment process have been presented in various symposia and conferences and have also been the object of pedagogical reflection in several papers on teaching Romanian as a foreign language (RFL) and Romanian as specialised language (RSL) (e.g., Rînciog 2022; Dafinoiu 2022), thus showing how the initiative was fruitfully expanded and continued.

3. The sources

The sources for the Romanian resources are diverse and range from the very simple use of online texts (*Coffeine and its impact on health, Good manners in business*), online audio material (*Iasi walking tour*) or video material – with or without an associated script[1] *The School of Law and Freedom – identity documents*) to more interactive resources, that can be used in various types of activities aimed at developing various skills. An example in this respect is *At the Bank*, which comes in the form of a list of topical phrases introducing specialised (low level of specialization) vocabulary in banking, a basic fill-in exercise, and an audio meant for reading modelling, or a video associated with worksheets as in the case of the source *Afraid of Going to the Doctor*, or *Delta Dunării – the Beauties of Romania* which, besides the online text offers a vocabulary list and an online interactive (multiple choice) quiz. A more complex sophisticated digital tool such as CoRoLa – *Corpusul de referință pentru limba română contemporană* (the reference corpus for contemporary

[1] However, given the recent development of specific online tools, at present scripts can be easily produced using the various types of video transcription software and adapted for various teaching/learning scenarios.

Romanian) is also suggested, which can be used to create resources for several levels and almost any domain.

The domains covered in the set of digital resources in Romanian are Medicine and Nursing (7), Business and Communication (4), Tourism (4), Law and International Relations (4), Engineering and Sustainability (2), Arts and Music (3). In in some cases more than one label was considered applicable and the OER is describes accordingly, thus expanding its possible use. No acceptable materials were found for several domains in the list suggested in the project, which again comes to reinforce the idea that the disparities mentioned above are discernible and that the need for integrated instruments is genuine and needs to be addressed. The teaching materials cover almost the entire range of language proficiency levels according to CEFR (from A2 to C2), A2 being the lowest possible for LSP, given that A1 is too basic to allow any specialised vocabulary to be acquired. However, as pointed out above, the bulk concerns the B1 and B2 levels, equally distributed (16 items each), since that is the point that students in the preparatory year enrolling for various higher education institutions are expected to reach in order to be able to perform in the learning and training process. The data show the motley nature of the resources and suggest the need for more gradual and systematic professionally devised textbooks/sets of materials, with a constant eye on the learners' needs and a better balance between content and language quality, since "authentic materials may be content-rich, but the language barrier may be impassable" (Trace 2015: 281), especially since learners often start from a low level of language proficiency.

4. Conclusions

The joint effort of the Romanian team involved in the project resulted in three products that were meant on one hand to offer ready made accessible adaptable free resources for lecturers teaching RSP at higher education level, in Romania and abroad, and on the other, to offer suitable models and training opportunities to continue the process initiated during the project. The outcomes presented above as the first section of the project products may prove to be convenient and efficient since they:

- cover a significant part of the European languages, many of which do not benefit from the profusion of resources available for extensively taught languages such as English, German or French, which, however, are also present in the repository;
- focus on OERs, thus helping lecturers, students and higher education institutions by offering free and easy access to these resources, but also a model that can be further extended or adapted;
- are to a large extent designed to be integrated into various other teaching materials and scenarios, so they are flexible, and the same item can be adjusted for use in various ways, for various skills and even levels and they open themselves to multiple exploitation;

- facilitate the autonomy of the student in the learning process, boost motivation and can be generally said to academic results;
- can be easily selected using a set of filters, allowing convenient and swift targeting of the desired language/level/domain, etc.;
- come with instructions and suggestions for use, making the lecturer's work easier, even though a certain degree of effort is still necessary to produce complementary materials such as handouts, quizzes, etc.;
- are tested and validated, the pluses and minuses are clearly presented, making it easier for the lecturer who wants to use them, allowing him to improve aspects that seem deficient or simply inadequate for the purpose;
- are offered in two languages – one of international access (English) and the other being the target language, thus making them accessible to all learners or lecturers who use Romanian as a working medium of linguistic communication;
- provide a direct link to the file, but there is also the printable pdf version which can be used for further practice, for assessment etc.;
- focus on specialized languages, an area of language teaching which may be not so seductive as the teaching of literature or cultural aspects, but is essential in the present educational activity and future career path of the end-users, i.e., the students;
- constitute a repository that will remain accessible (at least for a while) even after the completion of the project, moreover, new resources can still be added, thus contributing to the sustainability of this enterprise.

It is also worth noting that a byproduct of the project has been the network of specialists and lecturers involved in the creation and testing of the resources, as well as in the process of active reflection on the products and results – a multilingual and multicultural network (Mendes Silva 2022) bringing together Romanian and foreign lecturers teaching Romanian at home and abroad. Thus, two sides of the digitization process of Romanian intersect, emphasizing how existing digital tools can be used to advantage in the didactics of the language (Romanian as a foreign language and Romanian as specialised language in particular) and showcasing it within the larger group of European languages.

REFERENCES

Dafinoiu 2022 = C.V. Dafinoiu, *Utilizarea resurselor on-line în predarea limbii române ca limbă străină*, în *Între pluralități lingvistice și culturale: o continuă redefinire o identității,* redactor coordonator: Ludmila Braniște, Editura „Aletheia”, Sankt Petersburg, p. 238–249.

Gómez-Parra *et al.* 2019 = M.E. Gómez-Parra, C.A. Huertas-Abril, R. Espejo-Mohedano, *Estudio para la validación de dos instrumentos para la evaluación de sitios web de aprendizaje de lenguas extranjeras*, in *Revista de Lenguas para Fines Específicos*, 25(1), p. 62–80.

Leacock, Nesbit 2007 = T.L. Leacock, J.C. Nesbit, *A framework for evaluating the quality of multimedia learning resources*, in “Journal of Educational Technology and Society”, Vol. 10, No. 2, p. 44–59.

Mendes Silva 2022 = E. Mendes Silva, *International Networking: The Case of The European project Quill,* in *Proceedings of EDULEARN22 Conference 4th-6th July*, Palma, Mallorca, Spain, 2022, p. 1665–1673.

North Carolina Quality Review Tools for Digital Learning Resources, https://www-data.fi.ncsu.edu/wp-content/uploads/2021/03/03115828/content_quality_review_tools.pdf [accessed 16.06.2023].

Rînciog 2022 = D. Rînciog, *Modalități de implementare a resurselor digitale în cadrul orelor de redactare și compoziție la anul pregătitor. Studiu de caz*, în *Între pluralități lingvistice și culturale: o continuă redefinire a identității*, redactor coordonator Ludmila Braniște, Editura „Aletheia", Sankt Petersburg, 2022, p. 249–259.

Trace J. 2015 = J. Trace, *Looking Ahead in Languages for Specific Purposes*, in *Developing Courses* in *Languages for Specific Purposes*, edited by Jonathan Trace, Thom Hudson, James Dean Brown, nflrc/National Foreign Language Resource Center, Hawaii, 2015, p. 270–285.

Săftoiu *et al.* 2022 = R. Săftoiu, A. Nechifor, G. Burbea, I. Căpeneață, *Teaching Romanian for Specific Purposes in a Gamified Environment*, in Pixel (ed.). *Conference Proceedings. 15th International Conference Innovation in Language Learning. Hybrid Edition*, Filodiritto, Bologna, 2022, p. 200–206.

Über-Grosse, Voght 2012 = C. Über-Grosse, G.M. Voght, *The continuing evolution of languages for specific purposes,* in „The Modern Language Journal, Focus Issue: Languages for Specific Purposes", 96, p. 190–202.

TEACHING SPECIALIZED LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION-AN ERASMUS+ INITIATIVE FOR LESS WIDELY USED EUROPEAN LANGUAGES (INCLUDING ROMANIAN)

ABSTRACT

Between 2020/2021 – 2023, within the Erasmus+ Programme, a group of researchers from the Alexandru Ioan Cuza University of Iași (Romania) joined the larger team (5 higher education institutions from Portugal, Spain, Italy and Lithuania) of European experts involved in the project with the acronym QuiLL-Quality in Language Learning, aimed at creating an open access database for 18 European languages; this was aimed at facilitating the teaching/learning of specialized languages – an area that has been identified as lacking good quality free resources. One of the main points of interest of QuiLL project was that it addresses the disparity between the large amount of quality resources for teaching specialized languages dedicated to a few widely circulated European languages – English, French, German, on the one hand, and a significant number of less widespread languages, such as Romanian, among others, which still do not cover the wide range of areas, types of activities, teaching materials that are available for the former category of languages. In a comprehensive approach, taking into account the issue of lecturer/learner autonomy, the project also addressed the training of lecturers who teach specialized languages at tertiary level, proposing a package of tools and activities aimed at facilitating the identification of existing resources according to well-defined and easily applicable criteria, in order to determine the most profitable use of these resources, but also the creation of digital language teaching and learning resources that can lead either

to the adaptation and reuse of existing resources or to the creation of new resources from scratch. The aim is to improve the teaching/learning of foreign languages based on digital technologies in higher education, with a focus on languages for specific purposes in various domains, as needed for graduates who intend to access the labour market. The presentation will describe the first module, with their subcomponents, and will focus on the sources for the Romanian language.

Keywords: *digital resources, LSP, Romanian as a foreign language*.

MEMORIALISTICA ROMÂNEASCĂ ÎN CONTEXTUL DIGITALIZĂRII. PROIECTUL UNEI BAZE DE DATE DESPRE RECEPTAREA ÎN PRESA CULTURALĂ (SELECTIV ÎNTRE ANII 1960–2020)

OFELIA ICHIM, NICOLETA BORCEA, ASTRID CAMBOSE, MARICICA MUNTEANU*, RAMONA LUCA**

La competiția de granturi ale Academiei Române, 2019–2021, subprogramul Științe Umaniste, unul dintre proiectele câștigătoare a fost *Bază de date computerizată privind receptarea memorialisticii românești în presa culturală (1960–2020)*, propus de un colectiv de la Departamentul de istorie literară din Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași. Obiectivul proiectului *Bază de date computerizată privind receptarea memorialisticii românești în presa culturală (1960–2020)* a constat în crearea unui site pe care sunt înregistrate informații culese din presa culturală, cu referire la scrierile memorialistice din diferite etape ale culturii și literaturii române. După finalizarea proiectului, accesul la informațiile de pe acest site este liber pentru oricare utilizator interesat de tema abordată. Un avantaj pentru mulți utilizatori îl constituie faptul că li se oferă informații extrase din reviste la care aceștia nu au acces din lipsa posibilității de a cerceta colecțiile unor reviste, cu atât mai mult cu cât, mai cu seamă utilizatorii din străinătate nu au acces la multe reviste publicate în România; este adevărat că după 1990 unele reviste și-au creat arhive pe site-uri, dar majoritatea revistelor de dinainte de 1990 nu au colecții pe internet. Însă proiectul *Bază de date computerizată privind receptarea memorialisticii românești în presa culturală (1960–2020)* nu va oferi o oportunitate de informare doar pentru utilizatorii din străinătate, ci și pentru cei din România care nu au acces la bibliotecile din țară unde se găsesc colecțiile revistelor.

Baza de date care rezultă oferă material pentru alcătuirea unor sinteze cu referire la scrierile memorialistice contribuie totodată la cercetarea unor componente ale vastei arii denumite generic „memorialistică": memorialistica în literatura veche; memorialistica pașoptistă; memorialistica interbelică; tipuri de scrieri memorialistice românești în secolul al XIX-lea; memorialistica spațiilor concentraționare; jurnale, scrieri de călătorie; memorii

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, 700481 Iași, România.

** Institutul de Informatică Teoretică, Academia Română – Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, 700481 Iași, România.

ale artiștilor; memorii ale politicienilor; memorii ale preoților; memorii de război, și multe alte subdomenii ale memorialisticii.

Baza de date oferă informații și în privința amplitudinii receptării scrierilor memorialistice românești în presa culturală în funcție de regimul politic, respectiv faptul că în perioada comunistă erau trecute sub tăcere sau prezentate cu mare prudență scrierile din categoria memorialisticii, situație în evident contrast cu larga deschidere și apetență pentru acest domeniu din anii de după 1989.

Considerăm că proiectul *Bază de date computerizată privind receptarea memorialisticii românești în presa culturală (1960–2020)* este util atât specialiștilor, cât și publicului larg, deoarece oferă informații despre un domeniu ce evidențiază multiple fațete mai puțin cunoscute ale realităților din literatura și cultura română. Site-ul pe care sunt stocate informațiile pune la dispoziția utilizatorilor posibilități multiple de căutare: după titlurile revistelor, după anul de apariție al revistelor, după numele autorilor de recenzii, după numele autorilor de scrieri memorialistice despre care se scriu recenziile, după titlurile cărților recenzate ș.a.

Proiectul *Bază de date computerizată privind receptarea memorialisticii românești în presa culturală (1960–2020)* este inedit în România prin faptul că implică o colaborare între specialiști în informatică și istorie literară. Ne referim la noutatea includerii informaticii în realizarea acestui proiect, ceea ce oferă o largă posibilitate de accesare a datelor introduse pe site. Subliniem colaborarea, în cadrul proiectului, între două domenii diferite – istoria literară și informatică, interacțiunea dintre acestea fiind benefică în salvgardarea, prin intermediul site-ului creat, a unor informații care se pot pierde sau pot trece neobservate în colecțiile unor publicații culturale. Considerăm că informațiile excerptate din presa culturală privind receptarea scrierilor memorialistice românești fac parte din patrimoniul cultural național, deoarece memorialistica este un segment revelator pentru literatura și cultura română.

Menționăm că echipa proiectului este formată din cercetătorii Nicoleta Borcea, Astrid Cambose, Maricica Munteanu, Ofelia Ichim (director de proiect) de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași și Ramona Luca de la Institutul de Informatică Teoretică – Filiala din Iași a Academiei Române.

*

În etapa de execuție a proiectului a fost asigurată infrastructura hardware și software pentru crearea bazei de date a receptării memorialisticii românești în presa culturală și pentru crearea site-ului specific proiectului. A fost creat subdomeniul http://bdcmemor.academiaromana-is.ro. Pentru baza de date a fost utilizat sistemul de gestiune a bazelor datelor MySql, iar pentru crearea site-ului au fost utilizate tehnologii web precum HTML, PHP, javascript, CSS.

După structurarea informațiilor specifice proiectului, a fost creată baza de date relațională numită BDCMEMOR, care conține informații despre utilizatori, periodice,

reviste, articole. Pentru această bază de date a fost construită o interfață de administrare. Accesul la această interfață de administrare este securizat prin *username* și *password*, ca în următoarea figură:

Login BDCMEMOR

Username

Password

Login

Interfața de administrare asigură unelte de adăugare, modificare, ștergere și vizualizare a datelor din baza de date BDCMEMOR.

În continuare, este prezentat un ghid de utilizare a interfeței. Prin accesarea linkului „Adaugă periodic" se va deschide o fereastră în partea dreaptă cu formularul de adăugare periodic.

Administrare BDCMEMOR

Utilizator:»ramona

Deconectare

Zona de lucru utilizator
»ramona

- Adaugă periodic
- Listă periodice

Zona tuturor utilizatorilor

- Periodice
- Căutare

Adaugă periodic

Titlu periodic:

Link periodic:

Adaugă

Linkul „Listă periodice" afișează lista de periodice introduse în baza de date BDCMEMOR.

Periodice

expres cultural
exprescultural.ro

Modifică Periodic || Şterge Periodic
Adaugă Revistă || Listă Reviste

În dreptul fiecărui periodic apar 4 linkuri:

• „Modifică Periodic" – acest link va deschide un formular cu periodicul introdus pentru a putea corecta eventuale greşeli;

Modifică periodic

Titlu periodic:	expres cultural
Link periodic:	exprescultural.ro

Modifică

• „Şterge Periodic" – acest link va şterge periodicul din baza de date;

• „Adaugă Revistă" – acest link va deschide un formular pentru a adăuga revista.

Adaugă revistă în periodicul: "expres cultural"

An apariţie:
An curent:
Număr curent:
Număr în continuare:
Link revistă:

Adaugă

• „Listă Reviste" – acest link va afişa lista de reviste introduse pentru periodicul selectat.

Ziarul de Iaşi, Iaşi

2002
I
28 ianuarie - 29 ianuarie
https://www.ziaruldeiasi.ro/
Modifică Revista || Şterge Revista
Adaugă Articol || Listă Articole

2002
I
8 februarie - 9 februarie
https://www.ziaruldeiasi.ro/iasi/ultimul-tatuc~ni2dto
Modifică Revista || Şterge Revista
Adaugă Articol || Listă Articole

2002
I
3 aprilie - 4 aprilie
https://www.ziaruldeiasi.ro/?page=ar&s=&y=2002&m=4&d=3&n=2
Modifică Revista || Şterge Revista
Adaugă Articol || Listă Articole

În mod similar, în dreptul fiecărei reviste sunt disponibile 4 linkuri:

• „Modifică Revistă" – acest link va deschide un formular cu revista introdusă, pentru a putea corecta eventuale greşeli din baza de date;

Revista din periodicul:
"Ziarul de Iaşi, Iaşi"

An apariţie:	2002
An curent:	I
Număr curent:	28 ianuarie
Număr în continuare:	29 ianuarie
Link revistă:	https://www.ziaruldeiasi.ro/

Modifică

„Şterge Revistă” – acest link va şterge revista selectată din baza de date;

- „Adaugă Articol” – acest link va deschide un formular pentru a adăuga articolul consultat din revista selectată;

Adaugă articol în
Ziarul de Iaşi, Iaşi, 2002, I, 28 ianuarie

Titlu:
Autorii articolului:
Subiecţi:
Tags (cuvinte cheie):
Link articol:
Descriere:

Adaugă

- „Listă Articole” – acest link va afişa lista de articole introduse pentru periodicul şi revista selectate.

Ziarul de Iaşi, Iaşi , 2002, I, 28 ianuarie

Cel mai longeviv scriitor român contemporan caută la Bacău drumul spre infinit
Autorii articolului: Prisecaru M.
Subiecţi: Postelnicu Ioana
Tags: #amintiri, #biografie
Link: https://www.ziaruldeiasi.ro/bacau/cel-mai-longeviv-scriitor-roman-contemporan-cauta-la-bacau-drumul-spre-infinit~ni2d9i
Descriere: Articol despre Ioana Postelnicu, conţinând mărturisiri ale autoarei despre cenaclul „Sburătorul” şi traiul de la Bacău; conţine date biografice

Modifică Articol || Şterge articol

În dreptul fiecărui Articol apar 2 linkuri:

- „Modifică Articol” – acest link va deschide un formular cu articolul introdus, pentru a putea corecta eventuale greşeli din baza de date;

Modifică articolul din
Ziarul de Iaşi, Iaşi, 2002, I, 28 ianuarie

Titlu:	Cel mai longeviv scriitor român contemporan caută la Bacău drumul spre infinit
Autorii articolului:	Prisecaru M.
Subiecţi:	Postelnicu Ioana
Tags (cuvinte cheie):	#amintiri, #biografie
Link articol:	https://www.ziaruldeiasi.ro/bacau/cel-mai-longeviv-scriitor-roman-contemporan-cauta-la-bacau-drum
Descriere:	Articol despre Ioana Postelnicu, conţinând mărturisiri ale autoarei despre cenaclul „Sburătorul” şi traiul de la Bacău; conţine date biografice

Modifică

- „Șterge Articol” – acest link va șterge articolul selectat din baza de date.

Toate informațiile introduse în baza de date BDCMEMOR cu ajutorul interfeței de administrare pot fi vizualizate pe interfața accesibilă tuturor utilizatorilor de internet la adresa web a site-ului (http://bdcmemor.academiaromana-is.ro). Figura de mai jos reprezintă o captură de ecran în care se pot observa principalele linkuri ale site-ului (Proiect, Periodice, Articole, Căutări, Diseminare) și o scurtă descriere a proiectului.

Imaginea de mai jos este rezultatul accesării linkului „Periodice”, care reprezintă lista de periodice introduse în baza de date împreună cu numerele care au fost consultate. Fiecare număr reprezintă un link către articolele de memorialistică consultate.

PERIODICE

Agora (Colecție internațională de artă și literatură, sub auspiciile Fundației Regele Mihai I), București

An apariție: 1947
An curent: 1947
Număr curent: 1

Agora sau despre cetatea cărților. Jurnal de idei și atitudine culturală, Iași

An apariție: 2005
An curent: I
Număr curent: 1 (număr unic)

Albina. Publicație lunară a Ministerului Culturii, București

An apariție: 1993
An curent: 96
Număr curent: 1/ianuarie
Număr în continuare: 2

An apariție: 1993
An curent: 96
Număr curent: 2/februarie
Număr în continuare: 3

An apariție: 1993
An curent: 96
Număr curent: 3-4/martie-aprilie

Prin accesarea linkului „Articole”, pot fi vizualizate toate articolele de memorialistică consultate de echipa proiectului și introduse în baza de date, ca în imaginea de mai jos:

ARTICOLE

Agora (Colecție internațională de artă și literatură, sub auspiciile Fundației Regele Mihai I), București

An apariție: 1947
An curent: 1947
Număr curent: 1

Manifestul „Echinox”
Autorii articolului: Ștefănescu-Priboi T.
Subiecți:
Tags: #manifest cultural, #generația interbelică, #crizism, #axiologie, #filosofie socială
Descriere: Problematizarea dinamicii grupurilor sociale, a limbajului formalizat („mașina de gândit”) și a tehnologiei ca nou spațiu de joc în care se intră odată cu „epoca industrială a gândirii”. Gândirea echinoxială este o gândire crizistă.

Emil Ivănescu
Autorii articolului: Vona Alexandru
Subiecți: Ivănescu Emil
Tags: #necrolog, #opera poetică,# „Jurnalul unui sinucigaș”, #„Dialogii psihopatului”, #„Artistul și Moartea”
Descriere: Evocarea lui Emil Ivănescu, tânărul poet sinucigaș, prefațează publicarea „monoactului” său, intitulat „Artistul și Moartea”.

Agora sau despre cetatea cărților. Jurnal de idei și atitudine culturală, Iași

An apariție: 2005
An curent: I
Număr curent: 1 (număr unic)

Parohi de țară. Trei preoți de pe la noi
Autorii articolului: Bostan, Ionel
Subiecți: pr. Costea Grigore, pr. Emacu Vladimir, pr. Fotea din Gârleștii Mari
Tags: #mediul rural din Moldova, #momentul 1989
Descriere: Evocare a mediului rural din zona Iași înainte de 1989 și după 1989, prin intermediul personajelor portretizate.

Prin accesarea paginii „Căutări”, se pot folosi unelte de căutare în baza de date, cum ar fi:

- căutare periodic după titlul acestuia;
- căutare după anul apariției publicației;
- căutare după autorii de memorii;
- căutare după subiecții memoriilor.

Imaginea de mai jos reprezintă rezultatele căutării după subiecții memoriilor, cuvântul introdus în formularul de căutare fiind *Eminescu*.

❖ CĂUTARE DUPĂ SUBIECȚII MEMORIILOR

Soarta manuscriselor eminesciene
Autorii articolului: Hangiu I.
Subiecți: Eminescu Mihai, Creția Petru, Maiorescu Titu
Tags: #Mihai Eminescu, #manuscrisele eminesciene, #editori și ediții Eminescu
Link articol:
http://romlit.romanialiterara.com/index.pl/soarta_manuscriselor_eminesciene

Descriere: I. Hangiu urmărește traseul manuscriselor eminesciene, oprindu-se asupra principalilor custozi și editori ai lor.

Periodic:
România literară
An apariție: 1968
An curent: 2000
Număr curent: 1(12/01/2000 - 18/01/2000)
Număr în continuare: 2
Link revistă:
http://romlit.romanialiterara.com/index.pl/numarul_1_2000

Eminescu și Constantin Mille
Autorii articolului: Avramescu Tiberiu
Subiecți: Eminescu Mihai, Mille Constantin
Tags: #amintiri, #prietenie
Descriere: Studiu despre prietenia dintre Mihai Eminescu și Constantin Mille, cu citate din manuscrisele lui Eminescu și mărturii ale contemporanilor

Periodic:
Viața românească, Iași
An apariție: 1948
An curent: XVII
Număr curent: 4-5
Număr în continuare: 6

*

Pentru a realiza o listă cu periodicele de fișat în vederea alcătuirii bazei de date, au fost folosite următoarele instrumente bibliografice: Ion Hangiu, *Dicționarul presei literare românești (1990–2000)* (2004), Ion Hangiu, *Panorama presei românești contemporane. Articole-program de ziare și reviste (22 dec. 1989 – dec. 2005)* (2006), Marian Petcu (coord.), *Istoria jurnalismului din România. Enciclopedie cronologică* (2012).

Au fost parcurse 103 periodice, din care s-au extras și s-au introdus pe site 1697 de informații. Au fost fișate periodice de la BCU „M. Eminescu" din Iași, de la Biblioteca Academiei Române, Filiala Iași și de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași.

În periodicele parcurse regăsim informații care se încadrează în categorii precum: autobiografii, amintiri, evocări biobibliografice, memorii, portrete, omagii şi necrologuri, jurnale propriu-zise, jurnale de idei și jurnale de lectură, corespondență personală și scrisori politice, interviuri, recenzii. Cum remarcă acad. Eugen Simion,

> după 1990, au apărut multe scrieri diaristice și memorialistice și, dacă observ bine, numărul lor este în creștere. Semn (...), că subiectivitatea românească, multă vreme timorată, cenzurată, autocenzurată, confiscată (cam 50 de ani), se eliberează de complexe" (Simion 2018: 11).

După finalizarea proiectului *Bază de date computerizată privind receptarea memorialisticii românești în presa culturală (1960–2020)*, accesul la informațiile de pe acest site este liber pentru fiecare utilizator interesat de tema abordată. Baza de date care rezultă va oferi material pentru alcătuirea unor sinteze cu referire la scrierile memorialistice. Totodată, acest proiect va contribui la cercetarea unor componente ale vastei arii denumite generic „memorialistică": jurnale, scrieri de călătorie; memorii (memorii ale artiștilor; memorii ale politicienilor; memorii ale preoților; memorii de război ș.a.), memorialistica spațiilor concentraționare; interviuri, articole omagiale, necrolog, evocare și multe alte subdomenii corespunzătoare memorialisticii.

În viitor, considerăm că este necesară continuarea lucrului la site, deoarece revistele își dezvoltă colecțiile, sunt vii, au viață; tema grantului nu este un subiect static, ci unul dinamic, acumulează noi informații care se cuvin a fi actualizate. În plus, baza de date pusă la dispoziție utilizatorilor este încă tânără, fiind necesară alimentarea sa cu noi metadate privind scrierile memorialistice din presa culturală românească din intervalul propus. În același timp, ne dorim îmbunătățirea mecanismelor de căutare pe site prin adăugarea unor noi criterii, cum ar fi căutarea după cuvintele-cheie. Continuarea lucrului pentru introducerea de noi informații la site-ul *Bază de date...* va fi sub formă de voluntariat, echipa păstrând aceeași componență.

MULȚUMIRI

Această lucrare este finanțată printr-un Grant de cercetare realizat cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor aflat la dispoziția Academiei Române și gestionat prin Fundația

„PATRIMONIU”, GAR-UM-2019--I-1.5-9/15.10.2019 denumire grant *Bază de date computerizată privind receptarea memorialisticii românești în presa culturală (1960–2020) (BDCMemor)*, director de grant Ofelia Ichim.

BIBLIOGRAFIE

Hangiu 2004 = Ion Hangiu, *Dicționarul presei literare românești (1990–2000)*, București, Editura Institutului Cultural Român.

Hangiu 2006 = Ion Hangiu, *Panorama presei românești contemporane. Articole-program de ziare și reviste (22 dec. 1989 – dec. 2005)*, în *Presa postdecembristă: sub semnul neașezării* de Ion Cristoiu, prefață, note bibliografice și indici de I. Hangiu, București, Editura Historia.

Petcu 2012 = Marian Petcu (coord.), *Istoria jurnalismului din România. Enciclopedie cronologică*, Iași, Editura Polirom.

Simion 2018 = Eugen Simion, *Genurile biograficului*, vol. I, București, Editura Tracus Arte.

ROMANIAN MEMORY WRITING IN THE DIGITAL ERA. THE PROJECT OF A DATABASE REGARDING THE RECEPTION IN THE CULTURAL JOURNALS (BETWEEN 1960–2020 SELECTIVELY)

ABSTRACT

The main purpose of the project *Online Database Regarding the Reception of Memory Writing in the Cultural Journals (1960–2020)* was to create an online open access database that gathers different kinds of information regarding the Romanian memory writings such as genres and sub-genres, themes, timelines, personalities, reception etc. Some of the objectives of the site are the following: 1) to make accesible a series of information extracted from Romanian cultural journals and magazines; 2) to use digital instruments in studying Romanian literary history; 3) to create a set of metadata regarding the memory writing between 1960–2020. The users can access the information through several search criteria: after the journal's title, after the year of publication, after the subjects of the memories, after the authors of the memories. There are 103 journals and magazines and 1667 entries introduced in the database. In the future, the team proposes to improve the database with more metadata regarding Romanian memory writings, and to improve the search algorythm in order to include the keywords.

Keywords: *project*, *online free access database*, *digitalization*, *memory writings*, *cultural journals.*

SHAPING OF THE OLD POLISH INFLECTION – THE *LEXICAL DATABASE OF MEDIEVAL POLISH* LANGUAGE

KATARZYNA JASIŃSKA-RÓŻYCKA*

The research on the inflection of the Medieval Polish language[1] presents significant challenges. Scholars must deal with problems concerning incomplete paradigms, interrelations between the paradigms and a high number of parallel forms. Additionally, the instability of orthography introduces an additional layer of complexity. Nevertheless, the Middle Ages represent the crucial period during the shaping of the Polish inflection. This is clearly visible, for instance, in the existence of parallel archaic and newer forms. The scanty material, in comparison to the Modern Polish, does not always permit to point the exact moment and geographical area where the changes began to occur.

These challenges frequently manifest in difficulties encountered when attempting to present the material in a traditional printed dictionary or monograph. To address this, the proposed solution involves integrating the investigated textual material into a database, facilitating in-depth studies by scholars on this subject. This article aims to introduce the concept of an inflectional dictionary of Old Polish, a component of the broader online *Lexical Database of Medieval Polish* that is under development.

1. Studies on the Medieval Polish inflection

Previous studies on the inflection of Medieval Polish lacked thoroughness, as there is currently no monograph providing a comprehensive description of the oldest Polish language inflection. Essential information on this subject is available in historical grammars of Polish (Łoś 1922–1927, Klemensiewicz *et al*. 1965, Długosz-Kurczbowa, Dubisz 2006)[2].

* Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences, Mickiewicza 31, 31–120 Kraków, Poland.

The article is the result of the project entitled “The Lexical Database of Medieval Polish Language. Inflection”, project leader prof. Ewa Deptuchowa, financed by the National Programme for the Development of the Humanities (decision number0201/NPRH6/H11/85/2018), which has been conducted at the Institute of Polish Language of the Polish Academy of Sciences since 2018. On-line resources described in the article will be available after finishing the project (2024).

[1] In the article I use terms *Medieval Polish* and *Old Polish* synonymously to determine the oldest stage of the development of Polish language (from the middle of 12th century until turn of the 15th and 16th centuries, Klemensiewicz 1985: 31).

[2] It is worth to notice that a whole series of works devoted to detailed grammatical problems contribute to the state of research on the Medieval Polish inflection (e.g., Kucała 1978; Skubalanka, Książek-Bryłowa 1992).

Unfortunately, all these works are based on the Polish grammar of Jan Łoś, published in the 1920s. It is important to note that Łoś based his grammar on a scanty source material compared to the corpus available today; therefore, the discussion presented there may be outdated in some places. Consequently, it reflects the historical state of knowledge about the Old Polish texts and the research conducted on them at that time.

Some of the Medieval Polish text sources are systematically described, particularly in relation to inflection. For example, the index to the oaths from Greater Poland from 14th and 15th centuries (Trawińska 2009[3]) meticulously lists all grammatical forms present in these sources. The monograph focusing on the *Sankt Florian Psalter* (Kamińska 1981–1991) collects information about tendencies in the area of inflection specific to this one of the oldest Polish texts (late 14th and early 15th centuries). Furthermore, records of grammatical forms are attached to the editions, primarily pertaining to Latin works that incorporate Old Polish glosses (Belcarzowa 2001, Jasińska *et al*. 2022).

A valuable source of information about the inflection of Medieval Polish is the *Old Polish Dictionary* (abbreviation: OPD). Within this dictionary, specific entries include a catalogue enumerating forms of the lemma as attested in source materials. This approach has served as inspiration for developing a thorough account of the inflection of individual Old Polish lexemes within the *Lexical Database of Medieval Polish Language*.

2. The *Old Polish Dictionary* as the basis of the grammatical dictionary of Medieval Polish

As previously mentioned, the catalogue of the grammatical forms in the OPD encompasses the attestations of lemmas recorded in the Medieval Polish text sources[4]. The structure of the grammatical forms catalogue is consistent but varies slightly for each part of speech, contingent upon its inflectional categories. For example, within the catalogue of grammatical forms for nouns, their attestations are delineated, considering both number and case, while omitting the selective category of gender. The catalogue layout is as follows (cf. Picture 1): a grammatical abbreviation of the cited form (*n. sg*.) is placed after the headword (*Wesele*, etc.), followed by the form as it appears in the source material (*wiesiele*), then the source text abbreviation (sometimes with the date[5]) and the location where the given form was recorded (*Gn* 2a.b.). All the phonetic variants and parallel forms are noted (cf. phonetic variants of the nominative singular: *wiesiele*, *wesiele*, *wiesele*, *wesele* and parallel forms of the locative singular: *wiesieli*, *wiesielu* at the lemma *Wesele*).

[3] See also an on-line database collecting texts of the oaths and grammatical forms: https://roty.bkpan.pl/index.php.

[4] The *Old Polish Dictionary* involves Polish vocabulary from the oldest times (13th century) until the year 1500, excluding proper names.

[5] Cf. date c 1450 after the nominative singular *wesiele* and before text source abbreviation *PF* IV on the Picture 2.

1. Wesele, Wesiele, Wiesele, Wiesiele *formy*: *n. sg.* wiesiele *Gn* 2a. b, *Fl* i *Pul* 29, 6, *etc. etc.* *Rozm* 25; wesiele *ca* 1450 *PF* IV 579; wiesele *ca* 1500 *R* XIX 74; wesele XV *med. SKJ* V 258, *De morte* w. 166, *MW* 37b, *etc.*; wiesieli *Rozm* 9; ~ *g. sg.* wiesiela *Gn* 1b. 2b, *Fl* i *Pul* 15, 11, *etc.*, *Rozm* 503; wiesela 1461—7 *Serm* 443v; wesela *Sul* 51, XV *med. R* XXII 240. 245, *etc.*; ~ *d. sg.* weselu *Naw* 128, *Rozm* 53; ~ *ac. sg.* wiesiele *Gn* 2b. 176b. 177a, *etc. etc.*, *Rozm* 6, *etc.*; wiesele XV *med. SKJ* V 275. 280, *MW* 140b, '*Pul* 29 arg.; wesele *KartŚwidz*, XV *med. R* XXII 237, *MW* 9a, *etc.*; ~ *v.*

XV *med. R* XXII 237, *MW* 9a, *etc.*; ~ *v.* *sg.* wiesiele *Fl* i *Pul* 31,9; ~ *i. sg.* wiesielim *Gn* 1a. 2b. gl. 156b, *etc.*, *Rozm* 12; wieselim *BZ* Gen 31, 27; weselim XV *p. pr. R* XXII 334, *Naw* 106, *EwZam* 294, *Rozm* 4, *etc. etc.*; wiesielem *Pul* 64, 13; weselem *MW* 56b, *Rozm* 161; ~ *l. sg.* (w) wiesieli *Gn* 184b, *Fl* 125, 6; wiesielu *Gn* 14a. gl. 70a, *Fl* i *Pul* 44, 17, *etc.*, XV *ex. MPKJ* II 318; wieselu XV *med. Lent*, XV *med. R* XXV 155, 1447—62 *Zab* 544; weselu *BZ* Deut 28, 47, *MW* 21a; ~ *n. pl.* wiesiela *Fl* 93, 19, *Fl* i *Pul* 149, 6; ~ *ac. pl.* wesela *Rozm* 160.

Picture 1. A catalogue of grammatical forms at the entry *Wesele* in the *Old Polish Dictionary*

Regrettably, the catalogues of grammatical forms were positioned only alongside entries with attestations for at least four distinct forms, and in other instances, this step was omitted. According to the research conducted on a sample of materials (entries beginning with *L*), approximately 80% of lexemes do not have a catalogue of inflectional forms.

In addition, particularly in the early volumes of the OPD, numerous source texts containing lexemes unrecorded by the dictionary, along with unknown and archaic forms of medieval words, are absent. Although corrections have been incorporated during the writing process, they have not been published yet. Consequently, there is a compelling need to develop a comprehensive grammatical description for individual lexemes either from scratch or through supplementation.

3. The Lexical Database of the Medieval Polish Language and its inflectional module

The assumption of the *Lexical Database of the Medieval Polish Language* is to collect information concerning words found in the Old Polish texts (module: Dictionary), as well as the texts themselves (module: Corpus). The initial stride in this endeavour involves the establishment of the inflection module. Essentially, this module functions as an online inflectional dictionary, encompassing a comprehensive list of grammatical forms for individual lexemes.

The list of entries

The list of entries in the dictionary, developed as part of the *Lexical Database of the Medieval Polish Language,* was created on the basis of the OPD and its supplement (Deptuchowa 2014). However, it is not entirely identical, given the distinct purposes of both works. In the context of the online tool, it became necessary to implement several adjustments, such as the separation of entries encompassing forms inflected according to different paradigms (e.g., entry *Wić* inflected in singular and plural, and entry and *Wici* constituting a *plurale tantum*, originally grouped under the same entry in the OPD). Furthermore, in the currently prepared online dictionary, corrections to the OPD have been considered, primarily incorporating alterations in the spelling and phonetic interpretation of

word forms as written in the source texts. As of the current moment, the list of entries comprises over 23.000 units.

The text source material

Text source material for developing the database is supplied by the *Old Polish Dictionary*[6] and the Old Polish card index[7]. Quotations illustrating the meaning of the entry are recorded separately in a dedicated form – the Electronic Excerption Card. It includes a grammatical description of the individual grammatical forms. The compilation of these descriptions for a specific entry collectively constitutes the inflectional module, wherein this information is presented.

The inflectional module – the basic view

The inflectional module of the database comprises a detailed description of the grammatical forms of Old Polish lexemes. Within each entry, the provided information includes the assignment of a lexeme to a specific part of speech (applicable to all words, both inflected and non-inflected), a catalogue enumerating the inflectional forms of the respective word as attested in the source material, and exemplary quotations illustrating the usage of the form in the text. As examples of usage, fragments of texts containing the oldest attestation of the lexeme are chosen.

The database offers two browsing options for the inflectional module: basic and advanced views. In the basic view (see Picture 2), the main Old Polish form of the individual lexeme (*Wesele*) serves as the headword, along with its phonetic variants (*Wesiele*, *Wiesele*, *Wiesiele*). The form identical to the Modern Polish lexeme is designated as the primary one[8]. Below the headword, a table is presented, which varies for each part of speech. For nouns, the inflectional categories are number and case[9]. The table encompasses all attested forms of the lexeme, without differentiation in phonetic variants. This format is suitable for users seeking a comprehensive overview of attested forms at a glance. Gray boxes indicate that a form attesting a specific combination of inflectional categories has not been found yet. For instance, in the Medieval Polish texts forming the basis of the OPD, there are no examples of the realization of the word *wesele* in the dual number, which is why the middle column remains unfilled.

[6] Cf. footnote no. 5.

[7] The Old Polish card index encompasses all attestations (quotations) of specific lexemes found in the Medieval Polish texts, including those that were omitted in the OPD due to subsequent discoveries or the release of additional source texts. This implies that the database will incorporate the most recent advancements in understanding Old Polish material.

[8] If such a form is not attested in the Old Polish text, then the reconstructed form is used as a headword. The word is subsequently marked with braces.

[9] Beyond this, the value of selective category of part of speech in question (in this case: gender) is noticed; it is not visible on the Picture 2.

Wesele, Wesiele, Wiesele, Wiesiele → headword (the main Old Polish form with its phonetic variants)

case: nominative, genetive, dative, accusative, instumental, lovative, vocative

number: singular dual, plural

attested forms

	pojedyncza	podwójna	mnoga
przypadek	forma	forma	forma
mianownik	wesele wesiele wiesele wiesiele wiesieli	—	wiesiela
dopełniacz	wesela wiesela wiesiela	—	—
celownik	weselu	—	—
biernik	wesele wiesele wiesiele	—	wesela
narzędnik	weselem weselim wieselim wiesielem wiesielim	—	—
miejscownik	weselu wieselu wiesieli wiesielu	—	—
wołacz	wiesiele	—	—

Picture 2. The basic view of the entry *Wesele* in the *Lexical Database of Medieval Polish Language*

Upon closer examination of one specific combination of values (case: instrumental/narzędnik and number: singular/pojedyncza), it is possible to observe five different forms that slightly differ from each other. This variation is dependent, on the one hand, on phonetic variants: *Wesele*, *Wiesele*, or *Wiesiele*. On the other hand, it is associated with different endings of that form: -*em* and -*im*. Presenting all the variants coexisting in the Old Polish together may be considered an advantage of the basic view of the inflectional module.

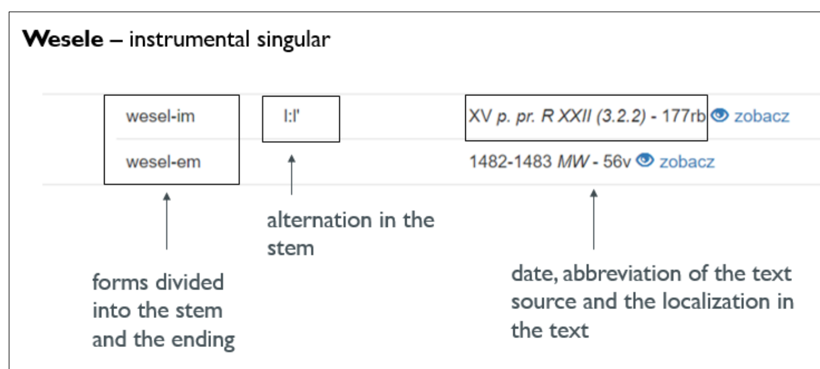
It should be mentioned that each form in the table is linked to the Electronic Excerption Cards. Clicking on an individual form redirects the user to the individual excerption card, where the quotation with the noted form is provided.

The inflectional module – the advanced view

The advanced view of the inflectional module follows a structure similar to the basic one. The headword consists of the main Old Polish form along with its phonetic variants. Subsequently, information about the part of speech is provided, followed by the value of the selective category. When necessary, additional grammatical qualifiers such as *collectivum* or *plurale tantum* are included. Following this, a table containing the attested forms is presented. In contrast to the basic view, each phonetic variant of the lexeme has its own catalogue of forms.

However, the primary distinction between basic and advanced views lies in the presentation of individual forms. In the advanced view each form is dissected into the stem and the ending. For example (cf. Picture 3), the attested forms of the instrumental singular are: *wesel-im* and *wesel-em* with two different endings. The alternation in the stem is described (*l:l’*). Subsequently, brief information about the text source from which the precise

form originates is given. Next to each signature of the text source an active link is placed (blue icon of the eye), redirecting the user to the specific Electronic Excerption Card.

Picture 3. Detailed description of the grammatical forms of the lemma *Wesele*

Following the table containing the forms of a given word, there is a section containing additional information. It is acknowledged that the influence of Medieval Latin on the Polish language manifested not only in adopting entire words but also in inflection (Weyssenhoff-Brożkowa 1991). Some forms may exhibit a Polish stem with a Latin ending. Such attestations are noted in the dedicated field – they lack assigned grammatical categories, making it impossible to include them in the catalogue of forms. Additionally, attestations with a damaged ending, i.e., those word forms where the ending has not been added or is incorrect, are also distinguished.

The additional information provided beneath the catalogue of forms also incorporates a field for commentaries on various aspects of the inflection of the word. This section is divided into three parts: comments about the inflection of a word, bibliographic information, and so-called hidden notes. The hidden notes serve as a section intended for scholars building entries, where individuals developing a particular entry can include information regarding their doubts, difficulties, and ideas that emerged during the research of the material.

4. Problematic aspects of the database

It is understandable that during the work on the conceptualization of the lexicographic model of the Dictionary application and the inflectional module itself, many difficulties arose. The combination of lexicographical and computational methods was particularly challenging, especially considering the future corpus of Old Polish texts that will follow the dictionary. Compromises were necessary in various cases, such as the development of a list of parts of speech. While advanced research on the inflection of Slavic languages might seem to allow for an unambiguous definition of a set of parts of speech, synchronizing this set with the list of parts of speech of the corpus did not give the same results. For example, traditional grammars distinguish between nominal pronouns, adjectival pronouns, numeral pronouns, and adverbial pronouns, whereas in corpora, they are simply categorized as nouns,

adjectives, numerals, and adverbs. Determining the values of selective and inflectional categories was also challenging, given that Medieval Polish exhibits many forms that have disappeared over the course of language development and are now considered archaic or are simply absent in contemporary language, such as dual forms functioning today in Polish as plural or active past participles of the second type serving as forms of the past tense.

Another example of the difficulties faced is the identification of types of multi-element verb forms. In Medieval Polish, one word is not always a carrier of grammatical information about tense, mood, or diathesis. Only verbal constructions consisting of several elements indicate these values. Thus, decisions had to be made not only about which elements constitute constructions defining a given verbal form but also about their order. This required meticulous research, often revealing several, or even a dozen or so, variant forms. For instance, the first person masculine singular for the active past tense can be realized in ten different forms: *rzekł jeśm*, *rzekł jem*, *rzekłeśm*, *rzekłem*, *rzekł-m*, *jeśm rzekł*, -*śm rzekł*, -*(e)m rzekł*, -*m rzekłem*, *ja rzekł* 'I said'. It is possible that during the overall material development, other types of constructions not included in the initial stage of research will emerge, and previous findings will be verified.

5. Conclusions

Creating a database to collect information about the inflection of Old Polish lexemes is a crucial research task. Through a modern, online tool, scholars will have access to systematically organized textual material that can be utilized in various investigations. It has the potential to serve as a foundation for examining the development of the Polish inflectional system and will contribute significantly to the formulation of a new historical grammar of the Polish language. Moreover, this description will facilitate the verification of numerous studies addressing detailed issues in the realm of historical inflection.

BIBLIOGRAPHY

Belcarzowa 2001 = Elżbieta Belcarzowa, *Glosy polskie w łacińskich kazaniach średniowiecznych*, IV, Kraków, Wydawnictwo Naukowe DWN.

Deptuchowa 2014 = *Słownik staropolski. Suplement cz. I (verba absentia)*, ed. Ewa Deptuchowa, Kraków, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Długosz-Kurczabowa, Dubisz 2006 = Krystyna Długosz-Kurczabowa, Stanisław Dubisz, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Jasińska *et al*. 2022 = Katarzyna Jasińska, Dorota Kołodziej, Mariusz Leńczuk, *Dwa łacińskie rozariusze z polskimi glosami. Rozariusz dominikański. Rozariusz wrocławski*, Kraków, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Kamińska 1981–1991 = Maria Kamińska, *Psałterz floriański. Monografia językowa*, I–III, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Klemensiewicz *et al*. 1965 = Zenon Klemensiewicz, Tadeusz Lehr-Spławiński, Stanisław Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Klemensiewicz 1985 = Zenon Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, I–III, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kucała 1978 = Marian Kucała, *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Łoś 1922–1927 = Jan Łoś, *Gramatyka polska*, I–III, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

OPD = *Old Polish Dictionary*, 1953–2002, ed. Stanisław Urbańczyk, I–XI, Kraków, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Skubalanka, Książek-Bryłowa 1992 = Teresa Skubalanka, Władysława Książek-Bryłowa, *Wariantywność polskiej fleksji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Trawińska 2009 = Maria Trawińska, *Indeksy do Wielkopolskich rot sądowych z XIV i XV wieku*, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, online version: https://roty.bkpan.pl/index.php.

Weyssenhoff-Brożkowa 1991 = Krystyna Weyssenhoff-Brożkowa, *Wpływ polszczyzny na łacinę średniowieczną w Polsce*, Kraków, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

SHAPING OF THE OLD POLISH INFLECTION – THE LEXICAL DATABASE OF MEDIEVAL POLISH LANGUAGE

ABSTRACT

The aim of the paper is to present the project of the *Lexical Database of Medieval Polish Language* (currently in preparation), which is an online tool developed to collect all the attested grammatical forms of Old Polish words and enable systematic study of the inflection of the oldest Polish language. The linguistic material that constitutes the basis of the research was excerpted from the *Old Polish Dictionary* and its supplement, corpus of the Old Polish texts and other unpublished materials.

Keywords: *Old Polish inflection*, *Medieval Polish*, *inflectional dictionary*, *lexical database*, *online dictionary.*

ELEMENTE DE JARGON ÎN PUBLICITATEA ROMÂNEASCĂ CONTEMPORANĂ

CRINA-ANCUȚA MACOVEI*

I. Delimitări conceptuale

În societatea contemporană, una dintre cele mai des întâlnite practici discursive este publicitatea. Vedem zilnic, peste tot în jurul nostru, tot felul de reclame, transmise prin diferite căi de comunicare (această diversitate constituie un subiect de analiză în sine), în urma căreia putem descoperi mecanismele din spatele construcției fenomenului publicitar. Dat fiind că era tehnologiei este dominată de discursul publicitar, care a existat cu mult înainte de apariția mijloacelor de distribuire în masă, este de la sine înțeles că acesta trebuie construit în așa fel încât să atragă în continuare interesul consumatorilor și să îl mențină, ca mai apoi să îi persuadeze pe aceștia să achiziționeze produsele sau serviciile promovate. Prin urmare, publicitatea nu constă doar în furnizare de informații economice, ci și într-un discurs care țintește să seducă auditoriul, să îi creeze nevoi suplimentare sau să îl determine să se identifice cu diverse produse conotate pozitiv de către anumiți indivizi (personalități sau specialiști din diverse domenii, care au o oarecare influență în comunitatea din care fac parte). Pentru a reuși să construiască o „adeziune a spiritelor”, cum spun Perelman și Olbrechts-Tyteca (2012: 26), adică o relație cu publicul consumator, emițătorul mesajului publicitar recurge la tot felul de strategii. Printre acestea se numără utilizarea unor elemente de jargon.

Așa cum remarcă Peter Burke (1995: 2), cuvântul *jargon* este un termen din perioada medievală, care exista în provensală și în franceză, în secolele al XII-lea și al XIII-lea. Sensul său inițial („murmur”) a fost extins, pentru a denumi orice fel de vorbire care ar putea genera dificultăți de înțelegere. Cu acest sens, de vorbire neinteligibilă, cuvântul *jargon* poate fi întrebuințat cu scopul de a „denumi orice ansamblu lingvistic format din elemente lexicale sau lexico-gramaticale cu sens specializat: terminologii, limbaje profesionale, vorbirile unor categorii sociale marginale etc.” (Milică 2009: 41). Cel de-al doilea sens al termenului este restrâns și face referire la limbajul răufăcătorilor. Cu acest înțeles, „cuvântul *jargon* a devenit glotonim și a intrat în competiție cu sinonimul *argot* (rom. *argou)*, apărut în sec. al XVII-lea,

* Școala Doctorală de Studii Filologice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Litere, B-dul Carol I, Nr. 11, 700506, Iași, România.

pe terenul limbii franceze” (Milică 2009: 41). Acesta este și sensul cu care cuvântul a intrat în limba română, așa cum atestă *DA:*

> graiu artificial – cu cuvinte luate în alt sens decât cel convențional și cu forme corupte – întrebuințat de un grup de oameni care doresc să nu fie înțeleși de alții. *Jargonul hoților, al bărbierilor* (DA, s.v. *jargon*).

Ulterior, cei doi termeni au avut evoluții diferite, ajungând să se diferențieze pe criterii sociolingvistice sau semantice. Astfel, *argoul* a continuat să fie cel care desemnează vorbirea unor persoane din categoriile sociale marginale din perspectiva impactului socio-economic sau cultural, în vreme ce *jargonul* este specific manierei de a vorbi a categoriilor socio-profesionale aflate în vârful piramidei sociale. Diferențierea semantică dintre argou și jargon este dată de *specializarea noțională*. *Argoul* abordează tematici precum: banii, sexualitatea, înșelătoria, consumul de alcool și stupefiante sau relația conflictuală cu autoritățile, în vreme ce *jargonul* se situează în sfera medicinei, a IT-ului, a sportului, a politicii etc. (cf. Milică 2009: 42). Conform Rodicăi Zafiu,

> în terminologia lingvistică românească (dar și în cea internațională, cf. fr. *jargon*, engl. *jargon*), *jargonul* este varianta familiară a unui limbaj de specialitate, folosită – din comoditate, dar și cu intenții ludic-expresive – în interiorul unui grup profesional (Zafiu 2010a: 21).

Lingvistica sovietică a anilor ’50 asocia jargonului un limbaj ininteligibil, pretențios și care conține un număr foarte mare de împrumuturi neasimilate. Denise François-Geiger opinează însă că jargonurile reprezintă „discursuri tehnice care pot fi ezoterice pentru profan, dar al căror scop nu este de a masca obiectul discursului: acesta este, dimpotrivă, de a face exprimarea mai riguroasă, mai specifică” (François 1988, ap. Sourdot 1991: 20).

Acest subsistem al limbii este definit în DTL (1998) drept

> limbaj specific categoriilor sociale înstărite și unor profesiuni (de medic, de avocat etc.), care are o sferă de circulație îngustă, nu dispune de un fond principal de cuvinte și de o structură gramaticală proprie, ci de un număr redus de cuvinte și expresii pretențioase de origine străină (foarte apropiate de etimoanele din limbile de la care au fost împrumutate și neasimilate de limba uzuală). Elementele de jargon sunt folosite și de alte categorii sociale din dorința acestora de a se diferenția de masa mare a vorbitorilor. Ele sunt însă *nerecomandabile*, din moment ce în limbă există destule sinonime – moștenite sau împrumutate – folosite de toți vorbitorii. În limba română au existat mai ales elemente de jargon *grecizant* și *franțuzit*.

II. Jargonul în discursul publicitar

„Toate dovezile din lume”, spune Larson, „perfect organizate și transmise excelent nu îi pot persuada pe ascultători dacă ei nu au încredere în agentul persuasiv” (Larson 2003: 346). Imaginea pe care agentul persuasiv și-o construiește are ceea ce Rodica Zafiu numește „dimensiuni psihologice sau strategice reflectate în alegerile lingvistice” (Zafiu 2010b: 28-29). Nevoia oamenilor de a primi informații de la „cei care se pricep” este utilizată cu succes ca strategie persuasivă. Exprimarea autorității expertului se poate face prin recurgerea

la citarea, parafrazarea sau chiar transmiterea directă a cuvintelor unui expert într-un anumit domeniu, „forța persuasivă a citării și a parafrazării depinzând de credibilitatea sursei” (Herjeu 2000: 199). Așadar, jargonul este un bun instrument la care apelează *ethosul*. Prin limbajul său modern și de specialitate, mesajul publicitar care conține elemente de jargon este construit deseori în baza unei strategii persuasive care în literatura de specialitate poartă denumirea de *strategie persuasivă a sfatului expertului*.

Definiția jargonului care stă la baza acestui studiu este cea propusă de către autorii *Dicționarului general de științe ale limbii* (DȘL 1997):

> ca limbaj specializat, jargonul pune probleme similare cu argoul, caracteristicile lingvistice manifestându-se mai ales la nivelul lexicului și al pronunțării (I. Iordan consideră, de ex., limbajul sportivilor la limita dintre jargon și argou). Într-o interpretare destul de curentă, jargon este orice limbaj tehnic, cu o terminologie de specialitate: orice terminologie științifică (de ex., lingvistică, matematică, fizică). Prin extindere, jargonul este interpretat ca o limbă deformată, cu multe elemente străine, utilizată de vorbitorii unui grup social pentru a se diferenția de alții: de ex., unii termeni francezi, romanici sau englezi în română, frecvenți numai la unii vorbitori: *high-life, bonton, șarmantă, demoazelă, jur-fix* etc. Majoritatea elementelor de jargon sunt inutile (malșansă „nenoroc“, a disipa „a risipi“) dincolo de scopul diferențierii lingvistice.

Astfel, considerăm că jargonul utilizat în publicitate constă, pe de o parte, în terminologie românească de specialitate, caracteristică unor anumite domenii precum chimia sau medicina, iar, pe de altă parte, acesta este reprezentat de abundența cuvintelor și expresiilor specializate, de obicei împrumutate din alte limbi. Pentru că multe dintre produsele vândute pe piața din România sunt produse de mărci internaționale, iar practica lingvistică actuală constă în preluarea masivă de termeni străini, în special englezești, se folosesc denumiri și chiar detalii referitoare la calitate din limba de origine a reclamei, de cele mai multe ori engleza sau franceza. Acesta este motivul pentru care foarte multe enunțuri publicitare conțin xenisme.

O altă problematică ce trebuie avută în vedere este aceea că discursul publicitar nu este un discurs spontan, ci unul gândit și structurat astfel încât să se adreseze anumitor categorii de public. Astfel, se apelează la diverse modalități de construcție a elementelor de jargon, în funcție de scopul urmărit și de pregătirea publicului-țintă. Atunci când se dorește obținerea încrederii în produs pe baza unor dovezi științifice, se selectează termeni din vechiul fond greco-latin, garant formal al științificității (Sourdot 1991: 21). Se poate recurge, de asemenea, la abreviere prin haplologie, apocopă sau afereză și la derivare din rădăcini savante. În aceste situații, din cauza discursului savant, numărul de posibili consumatori este vizibil restrâns. La polul opus, un jargon mai ușor de înțeles pentru un număr semnificativ mai mare de consumatori va apela la procedee precum: trunchierea, elipsa, metafora, metonimia sau împrumuturi din alte limbi.

II.1. Elemente de jargon provenite din terminologia românească de specialitate

Din prima categorie fac parte, de pildă, reclamele la pastă de dinți care conțin numeroase elemente de jargon din sfera stomatologiei, menite să dovedească statutul de specialist al celui care prezintă produsul sau al firmei producătoare și astfel să dea impresia calității care se bazează pe cunoștințe și studiu:

a) Faceți cunoștință cu Alina! Frumos zâmbet, nu? Alina folosește *Lacalut aktiv*, deoarece ea știe că sănătatea gingiilor este la fel de importantă precum cea a dinților. *Lacalut aktiv* combate tartrul și placa bacteriană, care duc la formarea cariilor, și protejează împotriva iritației și sângerării gingivale. Dacă nu ai încercat pasta de dinți *Lacalut aktiv*, acum este momentul! (Reclamă la pasta de dinți *Lacalut aktiv*, Pro TV, 2018).

Elementul de jargon	Definirea acestuia
tartru	„substanță calcaroasă, de culoare gălbuie sau negricioasă, care se depune uneori pe coroana dinților; piatră” (DLRLC 1955–1957)
placă bacteriană	„depozit aderent la suprafața smalțului dentar care stagnează în zonele de retenție și este compus din anumiți constituenți ai salivei, elemente microbiene ale florei saprofite și resturi alimentare, în special hidrocarbonate. Eliminarea sa prin periaj contribuie la evitarea infecțiilor dentare și a cariilor” (Rusu 2004)

b) Pasta de dinți *Sensodyne Repair & Protect* a fost creată folosind o tehnologie modernă. Pătrunde în profunzime pentru a repara canaliculele dentinare, protejând împotriva sensibilității dentare. Deseori, persoanele cu dinți sensibili evită băuturile reci sau înghețata. Obiectivul cercetării noastre este să te ajutăm să te bucuri de micile plăceri ale vieții. De aceea am creat *Sensodyne Repair & Protect*! (Reclamă la pasta de dinți *Sensodyne Repair & Protect*, Prima TV, 2022).

Elementul de jargon	Definirea acestuia
canalicul dentinar	„canal mic aflat într-un țesut organic < fr. *canalicule*” (NODEX 2002)

c) Cum știi că ai luat cea mai bună decizie legată de sănătatea dentară? Când simți adevărata curățare încă de la prima utilizare, așa cum este în cazul produsului inovator *Blend-a-Med Pro-Expert*, pe care trecătorii l-au testat. Un medic stomatolog le-a fost alături cu sfaturi: vorbim de un produs de 3 ori mai eficient în curățare și protecție, care reduce semnificativ placa bacteriană și protejează dinții mai bine împotriva eroziunii smalțului și a sensibilității (Reclamă la pasta de dinți *Blend-a-Med Pro-Expert*, Național TV, 2014).

Elementul de jargon	Definirea acestuia
eroziunea smalțului	*eroziune* = „(Med) ulcerație superficială a pielii sau a mucoaselor apărută în urma unei inflamații sau a acțiunii unor agenți exterior Și: *excoriație*” (MDA 2010) *smalț* = „substanță albă, foarte dură și lucioasă, care acoperă coroana dinților, protejând dentina” (MDA 2010)

O categorie de produse în promovarea cărora este utilizat jargonul ca element al terminologiei românești specializate este reprezentată de produsele farmaceutice. Am selectat următoarele exemple, care vor dovedi că utilizarea unor termeni tehnici îl ajută pe emițătorul mesajului publicitar să își determine auditoriul să adere la teza sa, creându-i impresia că ar sta de vorbă cu un medic sau un farmacist:

> a) Te simți slăbit? Nu te poți concentra? Obosești prea ușor? Tu știi care este vârsta reală a ficatului tău? Ficatul tău, asediat din toate părțile, te afectează chiar dacă nu se vede la exterior. *Fortifikat Forte* cu cea mai mare concentrație de fosfolipide esențiale reface în mod natural membrana celulei ficatului deteriorată de agresiuni hepatice sau de un stil de viață dezordonat (Reclamă la medicamentul *Fortifikat Forte*, Antena 1, 2017).

Elementul de jargon	Definirea acestuia
fosfolipide esențiale	„s.n. pl. / phospholipides, s.m. pl. / phospholipids, [gr. *phos, photos* = „lumină, fosfor”; gr. *lipos* = „grăsime”]. Denumire generică pentru tipurile de molecule lipidice derivate din acidul fosfatidic. Toate f. conțin doi acizi grași legați printr-un glicerol fosfat. F. intră în compoziția tuturor țesuturilor și organelor, fiind mai abundente la nivelul creierului și al biomembranelor. Ele sunt sintetizate în ficat și în intestinul subțire și sunt implicate într-o serie de procese metabolice, dar cel mai important rol al f. decurge din calitatea de component principal al biomembranelor” (Rusu 2004)
membrana celulei	„complex molecular de natură lipidoprotidică, delimitând «frontierele» teritoriilor celulare. De o grosime medie de circa 7,5 mm, m. c. este alcătuită dintr-un «bistrat fosfolipidic la nivelul căruia se află «proteinele membranare»” (Rusu 2004)
agresiuni hepatice	*agresiune* = „acțiune exterioară care primejduiește echilibrul și integritatea unui sistem viu. (< fr. *agression,* lat. *aggressio*)” (MDN 2000) *hepatic, -ă* = „*adj.* referitor la ficat; de (la) ficat, al ficatului. [< fr. *hépatique,* cf. gr. *hepatikos* < *hepar* – ficat]” (DN 1986)

> b) Ești într-o relație complicată cu stomacul tău și deseori îți aduci aminte de momentele fericite când arsurile cauzate de hiperaciditate nu îți stricau ziua? *Dicarbocalm* calmează rapid

arsurile și durerile de stomac, neutralizând acidul gastric în exces. *Dicarbocalm*. Gustă fiecare clipă fără arsuri gastrice (Reclamă la medicamentul *Dicarbocalm*, Antena 1, 2022).

Elementul de jargon	Definirea acestuia
hiperaciditate	„s.f. (Și în sintagma *hiperaciditate gastrică*) Creșterea excesivă a acidului clorhidric din secreția gastrică, întâlnită la gastrite, ulcer duodenal etc.; hiperclorhidrie. – *hiper-* + *aciditate*" (DEX 2009)
acid gastric	„denumire imprecisă pentru a. clorhidric secretat de celulele parietale în cavitatea gastrică" (Rusu 2004).
arsuri gastrice	„senzație usturătoare (asemănătoare cu cea produsă de o ardere) pricinuită de o boală, de sete, de o lovitură etc. *Arsuri la stomac*" (DLRLC 1955–1957)

c) Spune ce simți! Spune ce gândești! Spune cine ești! Spune tare cât de bun ești! Indiferent ce vrei să spui, nu lăsa durerea în gât să te oprească. *Faringosept* acționează atât împotriva cauzei, cât și asupra simptomelor durerii. Cu efect antiseptic, oprește dezvoltarea bacteriilor și ajută la vindecarea infecțiilor acute (Reclamă la medicamentul *Faringosept*, ProTV, 2019).

Elementul de jargon	Definirea acestuia
antiseptic	„adj. Care previne sau înlătură infecțiile microbiene sau împiedică putrefacția. (Substantivat, n.) *A lua un antiseptic.* – fr. *antiseptique*" (DLRM 1958)
infecții acute	*infecție* =„s.f. proces rezultat din pătrunderea și dezvoltarea în organism a unor agenți patogeni (paraziți, microbi sau viruși) și din reacția țesuturilor la acest atac, manifestată prin inflamații, supurații, cangrene etc." (DEX 2009) *acut, -ă* = „adj. (Despre boli, în opoziție cu cronic) Cu evoluție rapidă, cu caracter de criză, brusc. *Apendicită acută*" (DLRLC 1955–1957)

d) Catena vă recomandă un nou produs de slăbit: *Lipidoslim*. Este un produs inovator, care conține ingrediente atent selecționate: crom și extracte din frunze de zmeur, portocal amar și de acai, frunze de ceai verde și semințe de guarana. *Lipidoslim Naturalis* este conceput pentru nevoile specifice persoanelor care au un stil de viață sedentar și la care apar modificări de metabolism ce pot îngreuna procesul de slăbire. Stimularea metabolismului în procesul de ardere a grăsimilor și reducerea retenției hidrice și a celulitei sunt beneficii dovedite prin studii clinice, fără efecte adverse (Reclamă la medicamentul *Lipidoslim*, Antena 1, 2018).

Elementul de jargon	Definirea acestuia

sedentar	„*adj.* (*Despre oameni*) Care șade tot timpul; care stă mai mult acasă” (DN 1986)
metabolism	„s. n. Totalitatea proceselor nutritive de asimilare și dezasimilare, produse în organism” (DLR 1913–2010)
retenție hidrică	*retenție* = „s.f. 2. reținere și acumulare în organism a unor produse biologice datorită funcționării defectuoase a unor glande cu secreție externă” (MDN 2000) *hidric, -ă* = „adj. 1. Care aparține apei, care se referă la apă, care provine din apă” (DEX 2009)
celulită	„s. f. (med.) Umflare a țesutului adipos subcutanat” (DCR2 1997)

e)

Imaginea 1. Reclamă la medicamentul *Silithor*, Antena 1, 2022

Elementul de jargon	Definirea acestuia
silimarină	„s.f. 1980 (farm.) Substanță care intră în componența medicamentelor antihepatice v. *armurariu*” (DCR[2] 1997)
aminoacizi	„m. Acid organic, constituent principal al materiei vii, intrând în compoziția proteinelor. [Sil. -no-a-] < fr. *aminoacide*” (NODEX 2002)
metionină	„s.f. Aminoacid indispensabil vieții omului și animalelor, conținând mari cantități de sulf, folosit și ca medicament în tratamentul afecțiunilor hepatice. [Pr.: *-ti-o-*] – Din fr. *méthionine*” (DEX 2009)
cisteină	„s.f. (BIOCHIM.) Aminoacid natural ce conține sulf, rezultat din hidroliza acidă a proteinelor cu rol în procesele de oxidoreducere din celulă; utilizată în tratamentul bolii Addison și în intoxicațiile cu metale grele” (DE 1993–2009)

Elemente de jargon din domeniul construcțiilor regăsim în reclamele care promovează anumite materiale și utilaje. Acestea sunt utilizate cu scopul de a realiza o selecție a auditoriului, atrăgând atenția persoanelor care activează în domeniul construcțiilor, dar și cu scopul de a comunica în mod concis informații de care viitorii clienți au nevoie pentru a fi convinși că produsul răspunde nevoilor pe care ei le întâmpină. Am considerat relevante următoarele exemple:

a) *Oskar Superweiss* super-lavabil este o vopsea mată, anti-mucegai, pe bază de dispersie, cu consistență cremoasă, utilizată pentru zugrăveli interioare rezistente la spălare. Aceasta se prezintă ca un lichid semivâscos, omogen, de culoare albă care se poate pigmenta la cerere. Vopseaua prezintă siguranță în exploatare, este ușor de pus în operă și este utilizată pentru vopsirea tuturor suprafețelor de bază minerale: tencuieli uzuale de var-ciment, ciment-var, gleturi de ipsos, inclusiv zidării din cărămizi uzuale, din BCA, azbociment, plăci de ipsos, plăci de gips-carton, beton și pe vopsitorii vechi rezistente.
Caracteristici principale:

- aderență deosebită la suport;
- bună putere de acoperire;
- se usucă fără adaosuri și fără pete;
- peliculă continuă, uniformă, mată, umple foarte bine porii;
- permeabilă la vapori de apă" (Reclama la vopseaua *Oskar Superweiss*, Dedeman, 2023).

Elementul de jargon	**Definirea acestuia**
glet	„s.n. Strat subțire de var sau de ipsos aplicat peste tencuială, pentru a obține o suprafață netedă de zugrăveală sau de văruială. – Din germ. *Glätt[putz]*" (DEX 2009)
ipsos	„s.n. Praf alb obținut prin deshidratarea totală sau parțială a ghipsului măcinat și încălzit în fierbătoare speciale, folosit ca liant. – Din ngr. *ghípsos*" (DEX 2009)
BCA	„s.n. Material de construcție (folosit pentru lucrări de zidărie și de hidroizolații). [Pr.: *beceá*] – Abr. Din B[eton] C[elular] A[utoclavizat]" (DEX 2009)
azbociment	„s.n. Material de construcție obținut dintr-un amestec de ciment cu fibre de azbest. [Acc. și: *azbocíment*] – *Azb*[*est*] + *ciment*" (DEX 2009)

b) *Hikoki DV18DD* este o mașină de găurit din gama profesională, care funcționează cu ajutorul acumulatorului de litiu-ion de 18 V (3 Ah) și care poate realiza atât găuriri, cât și operații de strângerea și slăbirea șuruburilor. Motorul fără perii oferă o durată de viață semnificativ mai mare prin eliminarea problemelor provocate de arderea rotoarelor, de uzura comutatoarelor (datorată mediilor de lucru severe).
Caracteristici și avantaje:

- dimensiuni compacte;

- foarte ușoară și manevrabilă;
- reglaj electronic de turație;
- comutator culisabil pentru schimbarea sensului de rotație;
- mandrină rapidă;
- mâner ergonomic;
- autonomie mare datorată tehnologiei brushless;
- iluminare cu LED (reclamă la mașina de găurit *Hikoki DV18DD*, Dedeman, 2023).

Elementul de jargon	**Definirea acestuia**
rotor	„s.n. Parte a unei mașini (motor sau generator de energie) care se rotește, în timpul funcționării, în jurul axei arborelui pe care este montată și care folosește pentru reluarea și transmiterea unui cuplu motor. – Din fr. **rotor**” (DEX 2009)
comutator	„s.n. Dispozitiv pentru închiderea sau deschiderea rețelei prin care trece un curent electric sau pentru schimbarea direcției lui; întrerupător, șaltăr. – Din fr. *commutateur*” (DEX 2009)
mandrină	„f. Dispozitiv pentru fixarea pieselor de prelucrat sau a uneltelor cu ajutorul cărora se execută operații de prelucrare” (NODEX 2002)

II.2. Elemente de jargon împrumutate din limba engleză

Elemente de jargon împrumutat din alte limbi găsim, în general, în discursul publicitar care promovează produse din industria frumuseții. În următoarele reclame, pe care le-am ales spre exemplificare, vom observa că rolul jargonului este acela de a crea impresia de modernitate, de respectare a tendințelor internaționale, precum și de a evidenția existența unei comunități a femeilor care se îngrijesc de aspectul fizic:

a) *La Poudre Compacte Lissante HD* este o pudră compactă ultra-moale, catifelată și translucidă. Textura sofisticată și performantă asigură o adeziune perfectă pe piele și un efect de lungă durată. *La Poudre Compacte Lissante HD* minimizează imperfecțiunile pielii și o lasă cu un aspect luminos cu un finisaj mat. Potrivită pentru toate tipurile de piele. Disponibilă în 3 nuanțe.

- Vegan friendly;
- Cruelty free;
- fără parabeni;
- potrivită pentru machiajele HD (Reclamă la pudra *Lissante HD*, eMAG, 2023).

Elementul de jargon	**Definirea acestuia**
Vegan friendly	(produse) care nu conțin ingrediente de origine animală

Cruelty free	(produse) fabricate sau dezvoltate prin metode care nu implică cruzime față de animale
HD (high-definition)	„abrevierea pentru High-definition („înaltă definiție”) folosită pentru a descrie un sistem de afișare a imaginilor foarte clare pe un televizor sau pe un ecran de computer sau pentru a produce un sunet foarte clar” (cf. *Cambridge Dictionary*) [trad. n.]

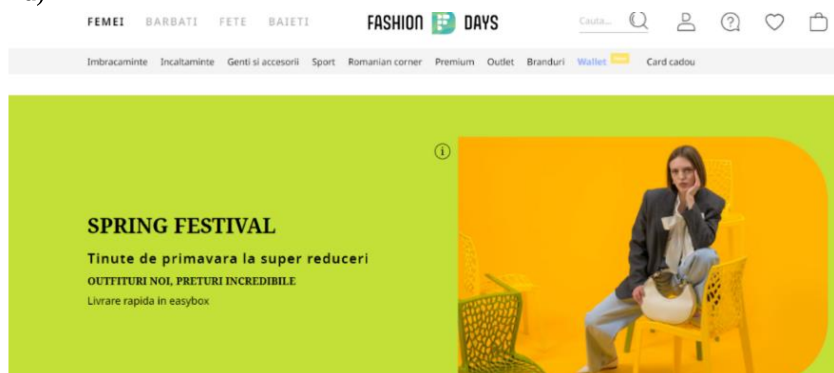
b) Mascara cu milioane de views în TikTok *Lash Sensational Sky High* de la Maybelline New York. Alungire fără limite, plus volum. Perie flexibilă. Iar acum, încearcă și noul Sky High Cosmic Black. Pigmenți de negru intens. Numai de la la Maybelline New York (Reclamă la rimelul *Lash Sensational Sky High*, Antena 1, 2023).

Elementul de jargon	**Definirea/Traducerea acestuia**
mascara	„s.f. (cosm.) Fard pentru gene, rimel; (din it. mascará; DEI)” (DCR² 1997).
views	vizualizări

c) Simte-te bine fără să îți faci griji! Deodorantul *Nivea Black & White Fresh* te protejează împotriva petelor și a transpirației și tu te simți fresh. *Nivea Black & White* – deodorantul numărul unu împotriva petelor. Acum cu noul look mai feminin, cu linii trendy și buline jucăușe. Exprimă-ți stilul cu noile ediții limitate *Nivea Black & White Fashion*! (Reclamă la deodorantul *Nivea Black & White Fresh*, Antena 1, 2018).

Elementul de jargon	**Definirea acestuia**
fresh	„nou și, prin urmare, interesant sau captivant” (cf. *Cambridge Dictionary*) [trad. n.]
look	„s.n. (anglicism) Înfățișare, aspect, imagine” (DCR² 1997)
trendy	„adj. sofisticat (< engl. *trendy*)” (MDN 2000)

d)

Imaginea 2. Reclamă a site-ului „Fashion Days”, care vinde articole vestimentare, 2023

Elementul de jargon	Definirea acestuia
outfit	„un set de haine purtate pentru o anumită ocazie sau activitate” (cf. *Cambridge Dictionary*) [trad. n.]
easybox	cutie securizată pentru colete, care ușurează procesul de livrare

De asemenea, elementele de jargon sunt foarte prezente în reclamele la pachete turistice, având obiectivul de a transmite consumatorului că firma sau agenția de turism are cunoștințe și experiență în domeniu și de a sugera că serviciul oferit este unic sau că prezintă anumite avantaje față de alte oferte de pe piață:

a)

Imaginea 3. Reclamă a site-ului „Mediterana Tour”, care vinde pachete turistice, 2023

Elementul de jargon	Definirea acestuia
all inclusive	„adj.invar., adv., s.n. (Tip de serviciu turistic) în care sunt incluse, pe lângă cazare, trei mese pe zi și băutură, eventual alte servicii” (ICSO I 2020).

b) SC Your Tour SRL este agenție tour-operatoare, având licența de turism numărul 3908 (eliberată la data de 16.06.2010), eliberată în baza HG 238/2001 și a Ordinului Ministrului Turismului 170/2001. Durata de funcționare a societății este nelimitată, cu începere la data înregistrării ei la Oficiul Comerțului (Agenția de turism „You Tour”, 2023).

Elementul de jargon	Definirea acestuia
tour-operator	„s.m., adj. (Care este) firmă de turism creatoare de programe turistice proprii” (ICSO I 2020)

O gamă variată de termeni din categoria jargonului împrumutat din limba engleză se găsesc, de asemenea, în discursul publicitar care promovează alimente. Rolul introducerii acestor elemente în reclame este cel de a crea un impact emoțional și de a stimula apetitul consumatorilor (prin descrierea aromelor, a texturilor și a experiențelor legate de consumul produselor respective), de a da impresia că un anumit produs este sofisticat, destinat unor consumatori speciali. Aceste afirmații sunt valabile în exemplele:

a) Ce n-ai face de poftă? De poftă reconfigurezi traseul. De poftă uiți că nu ești doar tu și orice mai poate să aștepte. Așa că atunci când te lovește pofta, ia-ți de poftă. Cu crispy strips sau hot wings la doar 14,90 lei. KFC (Reclamă „KFC”, Antena 1, 2023).

Elementul de jargon	**Definirea/traducerea acestuia**
crispy	(aici) = crocant, „„adj. (Despre unele alimente) Care crănțăne când este mestecat; tare și bine prăjit sau copt. – Din fr. croquant” (DEX 2009)
strip	„s.n. fâșie, bandă (de medicamente etc.). (< engl. *strip*)” (MDN 2000)
wing	„aripa unui pui mâncată ca hrană” (cf. *Cambridge Dictionary*) [trad. n.]

b) Cum e noul Star Wrap de la KFC? Păi fix așa cum e dulapul tău. Ordonat la exterior, explozie în interior. Adică pui pe bune, cheddar în crustă crocantă, roșii, salată și sos cu brânză, totul într-o tortilla delicioasă. Star Wrap. Ordonat la exterior, explozie de gust în interior. KFC (Reclamă „KFC”, Antena 1, 2023).

Elementul de jargon	**Definirea acestuia**
wrap	„2. Un tip de lipie peste care se pun felii de carne și de legume, sosuri etc. și care se înfășoară ca un fel de clătită” (ICSO I 2020)

Jargonul poate fi întâlnit și în cadrul discursului publicitar care urmărește promovarea noilor tehnologii. Pentru că noile invenții din sfera IT/telefonie/internet au rareori denumiri românești, este de la sine înțeles că reclamele care le promovează vor conține multe împrumuturi din limba engleză și xenisme. Vom exemplifica prin următoarea mostră de discurs publicitar:

MESH. Să zicem că ai trei camere. Eventual un etaj și niște pereți din ăia din beton. Routerele MESH de la Digi sunt interconectate, iar tu te bucuri de semnal de net la fel de bun în toată casa. MESH wifi 6. Acoperire cât casa. Pe digi.ro și în magazinele Digi (Reclamă „*Digi*” – Șerban Pavlu, TVR 2, 2022).

Elementul de jargon	**Definirea acestuia**
MESH	„(o bucată de) material ca o plasă cu spații în ea, făcută din sârmă, plastic sau fir” (cf. *Cambridge Dictionary*) [trad. n.]
router	„un echipament electronic care conectează rețelele de calculatoare între ele și trimite informații între rețele” (cf. *Cambridge Dictionary*) [trad. n.]
wifi	„un sistem pentru conectarea echipamentelor electronice, cum ar fi computerele și organizatoarele electronice, la internet, fără a utiliza fire” (cf. *Cambridge Dictionary*) [trad. n.]

III. Concluzii

Utilizarea jargonului în discursul publicitar este eficientă sau ineficientă, în funcție de efectele pe care le produce asupra diferitelor categorii de public. Prezența jargonului în discursul publicitar destinat unui public-țintă specializat sau familiarizat cu un anumit domeniu asigură eficiența comunicării și are efect persuasiv. Totodată, terminologia de specialitate conferă autoritate discursului și contribuie la sporirea încrederii consumatorului în produsul sau serviciul promovat. În același timp, pentru publicul larg, elementele de jargon sunt dificil de înțeles, generează confuzii, iar discursul publicitar își pierde eficiența.

BIBLIOGRAFIE

Burke 1995 = Peter Burke, Roy Porter (eds.), *Languages and Jargons. Contributions to a Social History of Language,* Polity Press, Cambridge, UK.

Cambridge Dictionary = https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/.

CLRE = Corpus lexicografic românesc electronic, realizat în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași, de: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudius-Marian Teodorescu, 2021– , https://clre.solirom.ro/.

DCR^2 1997 = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, Editura Logos, București.

DE 1993–2009 = Marcel Popa *et al., Dicționar enciclopedic*, Editura Enciclopedică, București, ediție digitală, disponibilă la adresa https://dexonline.ro/.

DEX 2009 = Ion Coteanu, Lucreția Mareș (coord.), *Dicționarul explicativ al limbii române,* ediția a II-a revizuită și adăugită, Academia Română, Institutul de Lingvistică, București, Editura Enciclopedic Gold.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul I, *Litera E*, partea a 7-a: *E–Erzaț*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2009; tomul X, *Litera S*, partea a 4-a: *Slab–Sponghios*, redactor responsabil: Ion Coteanu, București, Editura Academiei Române, 1992, în ediția digitală anastatică, https://dlr1.solirom.ro/.

DLRLC 1955–1957 = Dimitrie Macrea, Emil Petrovici (coord.), *Dicționarul limbii române literare contemporane*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, ediție digitală disponibilă la adresa https://dexonline.ro/.

DLRM 1958 = *Dicționarul limbii române moderne*, Academia Română, Institutul de Lingvistică, Editura Academiei, București.

DN 1986 = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, Editura Academiei, București.

DȘL 1997 = Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gbriela Pană Dindelegan, *Dicționar General de Științe ale Limbii*, București, Editura Științifică, ediție digitală disponibilă la adresa https://dexonline.ro/.

DTL 1998 = Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de termeni lingvistici*, Editura Teora, București.

Herjeu 2000 = R. Herjeu, *Oglinda mișcătoare. Televiziunea și societatea: Tehnici de propagandă, persuasiune și manipulare*, București, Editura Fundației România de Mâine.

ICSO I 2020 = Ana-Maria Barbu, Bianca Croitor, Anabella-Gloria Niculescu-Gropin, Carmen-Ioana Radu, Monica Vasileanu, *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online (ICSO),* volumul I, București, Editura Academiei Române.

Larson 2003= Larson, Charles, *Persuasiunea. Receptare și responsabilitate*, trad. de Odette Arhip, Iași, Editura Polirom.

MDA 2010 = *Micul dicționar academic*, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, Editura Univers Enciclopedic.

MDN 2000 = Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, București, Editura Saeculum.

Milică 2009 = Ioan Milică, *Expresivitatea argoului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

NODEX 2002 = *Noul dicționar explicativ al limbii române*, București, Editura Litera Internațional.

Perelman, Olbrechts-Tyteca 2012, = C. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca, *Tratat de argumentare: noua retorică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Rusu 2004 = Valerian Rusu, *Dicționar medical,* ediția a II- a, revizuită și adăugită, București, Editura Medicală.

Sourdot 1991= Marc Sourdot, *Argot, jargon, jargot*, în Denise Francois-Geiger, Jean-Pierre Goudaillier (eds.), «Langue Française. Parlures argotiques», nr. 90, Larousse, Paris, p. 13–28.

Zafiu 2010a = Rodica Zafiu, *101 cuvinte argotice*, București, Editura Humanitas.

Zafiu 2010b = Rodica Zafiu, *Ethos, pathos și logos în textul predicii,* în Al. Gafton, Sorin Guia, Ioan Milică (ed.), *Text și discurs religios*, II, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", p. 27–38.

ELEMENTS OF JARGON IN CONTEMPORARY ROMANIAN ADVERTISING

ABSTRACT

This article presents how advertising discourse uses jargon to respond to people's need to receive clear and effective information from specialists in certain fields, but also to convey the feeling of belonging to a certain socio-professional group. In contemporary Romanian advertising discourse, two categories of jargon elements are present: those originating from specialized Romanian terminology and those borrowed from other languages, predominantly from English. Thus, by using jargon, the advertising speech gains more credibility, it can create confusion, excluding from the consumer market those people who are not familiar with this type of language.

Keywords: *jargon*, *persuasive strategy*, *advertising discourse*, *socio-professional groups*, *specialized language*.

FENOMENELE ASTRONOMICE. GRAVITAȚIA – STUDIU DE CAZ

LAURA MANEA*

1. Considerații introductive

Proiectul *Terminologia astronomică românească: științific* vs *popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (PN-III-P4-IDPCE-2020-1277) este un studiu lingvistic comparativ al celor două tipuri de terminologii astronomice românești (științifică și populară), în care analizăm, alături de termenii științifici, elementul dialectal și terminologia comună (cf. Florescu 2019).

Pornim de la precizarea că denumirile fenomenelor astronomice (acele fenomene care se desfășoară dincolo de atmosfera terestră) de care ne ocupăm se circumscriu mai ales terminologiei științifice. Din analiza întreprinsă până acum și după experiența din proiectul despre *Terminologia meteorologică*[1] (în cadrul căruia ne-am ocupat de *radiații* ca fenomene atmosferice), afirmăm că efortul de „pricepătură” al lexicologului a fost greu pus la încercare. Aprehensiunea obișnuită este depășită și ca rezultantă firească a faptului că astronomia se construiește pe legi fizice și matematice (precum și pe alte discipline științifice complementare: geografie, geologie etc.). Soluțiile noastre lexicografice nu ar fi avut acuratețe și, credem, nici viabilitate, dacă s-ar fi bazat doar pe dicționarele enciclopedice ori tematice anterioare. De aceea, prezența în echipă a specialistului astronom, profesorul universitar Cătălin Galeș, care ne-a explicat unele noțiuni din domeniul astronomiei, neclare pentru lexicograf, a fost salutară.

2. Fenomenele astronomice principale

2.1. Generalități

Într-un studiu anterior, în care ne-am ocupat de cuvântul *eclipsă*, am prezentat o listă[2] a fenomenelor astronomice (și a efectelor lor), așa cum o gândeam în acel moment, cu

---

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

[1] *Terminologia românească meteorologică științifică și populară a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic*, proiect CNCS, cod PN II ID PCE 2011 3 0656, 2011–2014, director: CS I dr. Cristina Florescu.

[2] Lista poate fi consultată în articolul din paginile volumului *Actelor Colocviului internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”* (Manea 2022: 141–142).

evidențierea cu aldine a cuvintelor care au pătruns și în registrul popular – cca 72 de termeni și îmbinări stabile de cuvinte.

Deoarece parte dintre acești termeni interferează alte domenii de cercetare (geologie – fenomene vulcanologice, acvatice etc., fizică pură, mecanică, optică ș.a.), în acest stadiu al cercetării, lista cuprinde 57 de lexeme, ale căror articole se află în diverse etape de redactare:

> 1. **aberație** (cu sintagmele: *aberația luminii*; *aberație anuală*; *aberație diurnă*; *aberație seculară*); 2. *activitate solară*; 3. **apus** (al aștrilor). 4. *cădere de meteoriți*; 5. **ciocnire**, în sintagmele: *ciocnire cu o cometă*; *ciocnire cu un asteroid*; *ciocnire meteoritică*); 6. **conjuncție**. 7. **crepuscul**, în sintagmele: *crepuscul de seară*; *crepuscul de dimineață*; 8. **culminație** (cu sintagmele: *culminație inferioară*; *culminație superioară*); 9. *difuzia luminii*; 10. *dispersia luminii*; 11. *curent de meteori*. 12. **echinocțiu**; 13. **eclipsă** (cu sintagmele: *eclipsă de lună*; *eclipsă de soare*). 14. **efect**, în sintagmele: *efectul dolpper*; *efectul zeemann*; 15. *erupție solară*; 16. **extincție**; 17. **expansiune** (cu sintagma: *expansiunea universului*); 18. **explozie**, în sintagmele: *explozia inițială* (*Big Bangul*); *explozia meteoriților*; *explozie stelară*; 19. **evoluție**, în sintagmele: *evoluție stelară*; *evoluția universului*; 20. *fenomenul fazelor*; 21. **formare**, în sintagmele: *formarea anotimpurilor*; *formarea stelelor*; *formarea sistemelor planetare*; 22. **fragmentare**; 23. *fuziune nucleară*; 24. **gravitație**; 25. *legile lui Kepler*. 26. **luminozitate**; 27. **lunație**; 28. *lună nouă*; *lună plină*; 29. **mișcare**, în sintagmele: *mișcarea anuală a soarelui*; *mișcare aparentă*; *mișcare proprie*; *mișcare reală*; 30. **nouă**; 31. **nutație**; 32. **ocultație**; 33. **opoziție**; 34. **paralaxă** (cu sintagmele *paralaxă anuală*; *paralaxă diurnă*; *paralaxă seculară*); 35. **pătrar**, în sintagmele *primul pătrar*; *ultimul pătrar*; 36. *ploaie de meteoriți*; 37. *poluare luminoasă*; 38. **precesie** (cu sintagma *precesia echinocțiilor*); 39. *propagarea luminii*; 40. **radiație**, în sintagmele *radiație cosmică*; *radiație solară*; 41. **răsărit** (al aștrilor); 42. *reacția proton-proton*; 43. *recesia galaxiilor*. 44. **reflexie**; 45. **refracție** (cu sintagma: *refracție astronomică*); 46. **regresie**; 47. **revoluție** (cu sintagmele: *revoluție completă*; *revoluție orbitală*); 48. **rezonanță** (cu sintagma: *rezonanță sinodică*); 49. **rotație** (cu sintagmele: *rotație aparentă*; *rotație diferențiată*; *rotația galaxiei*; *rotația pământului*; *rotație retrogradă*; *rotație sincronă*); 50. **scintilație**. 51. *stele variabile*; 52. **solstițiu**; 53. **strălucire**; 54. **supernovă**; 55. *tranzitul planetelor inferioare*; 56. **vânt**, în sintagmele: *vânt solar*; *vânt stelar*; 57. **variație**, în sintagmele: *variația duratei zilei*; *variația duratei nopții*[3].

Această listă cuprinde nume de fenomene astronomice considerate de noi „principale”, pentru că descriu mecanismul de funcționare a Universului. În paginile dicționarului în curs de elaborare sunt tratate și denumirile fenomenelor astronomice „secundare”, care completează cercetarea modelului cosmic.

În lucrarea de față ne vom ocupa de studiul termenilor care denumesc fenomenele principale și redăm mai jos rezolvarea lexicografică a 11 elemente[4] din lista de mai sus (cu precizarea că sintagme de tipul *activitate solară* vor fi redactate sub constituentul periferic,

[3] Termenii care desemnează fenomene astronomice principale sunt redați prin aldine, iar sintagmele care desemnează fenomene astronomice principale sunt redate cu litere cursive.

[4] Termenul și articolul lexicografic *eclipsă* au fost analizate într-un studiu anterior (Manea 2022).

care are sens astronomic, în cazul exemplului dat, s.v. *solar*, deoarece constituentul nuclear de sine stătător nu are înțeles astronomic).

1. ABERÁȚIE TS, cu sensul astronomic:

1. (Și în sintagmele *aberație astronomică*, *a luminii*, *planetară*, *a stelelor*, *stelară* sau, rar, *a fixelor* ori, învechit, *aberațiunea stelelor*) Variație aparentă a poziției unui astru pe cer datorată mișcării Pământului în jurul Soarelui și în jurul axei proprii, a mișcării sistemului solar și a faptului că lumina se propagă cu viteză finită.

și cu sintagmele:

Aberație anuală (sau, art., *aberația anuală a stelelor* ori, învechit, *aberațiunea anuală*) = aberație datorată mișcării de revoluție a Pământului.

Aberație diurnă = aberație datorată mișcării de rotație a Pământului în jurul axei proprii.

Aberație seculară = aberație datorată deplasării sistemului solar față de stelele vecine în direcția apexului.

Constantă de aberație v. constantă.

Elipsă de aberație v. elipsă.

2. (Și în sintagmele *aberația luminii*, *corecție de aberație* sau *unghi de aberație*) Unghi format de direcția adevărată și de cea aparentă din care este văzut un astru de pe Pământ. [A.B]

2. APÚS (al aștrilor), cu sensul astronomic:

1. TPTS Fenomen de dispariție a unui astru (precum Soarele, Luna, stelele etc.) de pe bolta cerească ca urmare a coborârii acestuia sub linia orizontului; TP asfințit, Soare-apune (v. Soare), scapăt, scăpătat, scăpătiș.

(În sintagma) TS *Apus heliac* (sau *solar*) = (cu referire la stele) fenomen care se produce atunci când o stea și Soarele apun la același moment. [M.C.][5]

Termenul popular (în sensul lui uzual) *asfințit* a fost redactat, ca sinonim al lui *apus*:

ASFINȚÍT[1] s. n. TP (În opoziție cu răsărit) **1.** Faptul de a asfinți; apus (**1**). [L.M.][6]

3. CĂDÉRE, pentru că se referă și la meteori, nu a fost redactat ca sintagmă (*cădere de meteoriți*), ci ca un abstract verbal:

TPTS (Cu referire la meteori sau meteoriți) Lovire a suprafeței Pământului sau a suprafeței unui alt corp ceresc de obiecte, ale căror dimensiuni sunt infime comparativ cu diametrul corpul lovit. [D.B.][7]

4. CIOCNÍRE cu sens astronomic este atestat doar în sintagmele:

TS (În sintagmele) ***Ciocnire cu meteoriți*** (sau ***meteorică***) = ploaie de meteoriți.

---

[5] M.C. = Maria Ciobanu.

[6] L.M. = Laura Manea.

[7] D.B. = Daniela Butnaru.

6. CONJÚNCȚIE, cu sensul:

TsTp Direcție în care se văd, la un moment dat, două (sau mai multe) corpuri cerești ale sistemului solar de către un observator terestru; corpuri ale sistemului solar care au, la un moment dat, aceeași longitudine ecliptică; situație a aștrilor care ocupă, la un moment dat, aceeași poziție pe sfera cerească.

și cu sintagmele:

Ts (În sintagmele) *Conjuncție inferioară* = poziție în care o planetă inferioară se situează între Soare și Pământ.

Conjuncție superioară = poziție în care Soarele se situează între Pământ și o planetă inferioară. [L.M.]

7. RADIÁȚIE, în sintagma *radiația cosmică*, a fost redactat s.v. *cosmic*, alături de alte sintagme care cuprind lexemele *radiație* și *cosmic*:

Ts (În sintagmele) *Radiație cosmică* = radiație corpusculară sau electromagnetică provenită din spațiul cosmic.

Radiație cosmică de fond = radiație de microunde radio, care vine din toate direcțiile cerului.

Radiație (*cosmică*) *primară* = radiație corpusculară sau electromagnetică provenită direct din spațiul cosmic, care pătrunde în straturile superioare ale atmosferei și este constituită din particule electrizate (protoni, nuclee de heliu și de alte elemente ușoare), dar și din nuclee de atomi mai grei.

Radiație (*cosmică*) *secundară* = radiație produsă prin interacțiunea radiației cosmice primare cu atmosfera terestră. [L.M.]

8. CREPÚSCUL apare și în sintagmele *crepuscul de seară* și *crepuscul de dimineață*.

TpTs **1.** (Și în sintagmele *crepuscul de dimineață* sau *de seară*) Perioadă de tranziție de dinaintea răsăritului și de după apusul Soarelui, în care este vizibil fenomenul de creștere rapidă a luminii înainte de răsăritul Soarelui și de scădere treptată a luminii după apusul Soarelui. V. amurg (**2**), zori. [E.T.][8]

9. CULMINÁȚIE, cu sensul:

Ts (Și în sintagma *culminație astronomică*) Trecere a unui astru prin cel mai înalt punct al traiectoriei sale de pe bolta cerească,

apare și în sintagme:

Ts (În sintagmele) *Culminație inferioară* = atingere a înălțimii minime deasupra orizontului de către un astru, în mișcarea sa zilnică peste meridianul locului.

[8] E.T. = Elena Tamba.

Culminație superioară = atingere a înălțimii maxime deasupra orizontului de către un astru, în mișcarea sa zilnică peste meridianul locului; punct culminant, punct de culminație.

Punct de culminație = culminație superioară. [E.T.]

10. ERÚPȚIE TS are sens astronomic doar în sintagmă:

TS (În sintagma) *Erupție cromosferică* (sau *solară*) = creștere bruscă, de scurtă durată (câteva minute până la maximum o oră), a strălucirii unei mici regiuni a cromosferei, constând în emisia bruscă a unor radiații luminoase, X și radio, precum și a unor fluxuri intense de radiații corpusculare (protoni și electroni), care se intensifică în perioadele de maxim ale activității solare, constituind sursa principală a vântului solar. [L.M.]

11. EVOLÚȚIE, cu sensul:

TS Mișcare completă de revoluție a unui corp ceresc în jurul altuia,

este atestat și în construcțiile fixe:

TS (În sintagmele) *Evoluție a stelei* (sau *stelară* ori art., *evoluția stelelor*) = modificare a structurii interne și a parametrilor exteriori de stare (luminozitate, rază, temperatură efectivă, spectru) ai stelelor, de la formare până la stadiile finale, pe perioade de timp care pot varia de la câteva milioane de ani (în cazul stelelor masive) la sute sau chiar mii de miliarde de ani (în cazul stelelor cu masă mult mai mică decât masa Soarelui).

Evoluție a Universului (sau art., *evoluția Universului*) = apariția și dezvoltarea tuturor formelor de materie și de energie, schimbările pe care le suportă de-a lungul timpului, care au la bază diverse teorii cosmologice, asupra cărora specialiștii din toate timpurile nu s-au pus de acord, un model științific de succes pentru incipit fiind teoria Big Bang, iar, pentru evoluție și extincție, teoriile Big Rip, Big Crunch, Big Bounce etc. [L.M.]

12. FORMÁRE, atestat, în formă articulată, numai în sintagme:

TS (Art.; în sintagmele) *Formarea anotimpurilor* = fenomen de variație anuală a climei, cauzat de înclinarea axei terestre care, în timpul rotației Pământului în jurul Soarelui, rămâne înclinată în aceeași direcție, astfel că unghiul sub care cad razele Soarelui într-o localitate dată variază periodic.

Formarea galaxiei = proces de naștere a unei galaxii, asupra căruia specialiștii au emis diverse teorii, cea mai susținută fiind Big Bang, conform căreia, după marea explozie, Universul a devenit un loc întunecat, umplut în mare parte cu hidrogen gazos neutru, din care, după zeci de milioane de ani, datorită forței gravitaționale intense a unui nucleu compus din materie întunecată, s-au format stelele, ca prime corpuri cosmice.

Formarea stelelor = proces de naștere a stelelor care începe prin condensarea gravitațională a materiei gazoase-pulverulente din norul molecular părinte, continuă cu faza protostelară, când o parte a materiei ce formează norul molecular se „prăbușește” sub acțiunea gravitației și se formează un miez opac care, în timp, acumulează materia din vecinătatea sa, și se sfârșește atunci când temperatura și presiunea din centrul protostelei cresc suficient de

mult, ca urmare a contracției gravitaționale, încât începe fuziunea hidrogenului în heliu, protosteaua transformându-se într-o stea a secvenței principale.

Formarea sistemelor planetare (sau/și *solare*, *a planetelor*) = proces auxiliar formării stelelor, asupra cărora specialiștii au emis diverse ipoteze cosmogonice, care se încadrează în două categorii: teoriile nebulare turbulente și teoriile catastrofice, cele moderne având un pronunțat caracter fizic. [L.M.]

2.2. Observații lexicale, gramaticale, etimologice

a) Din punct de vedere lexical, terminologia științifică analizată este compusă din termeni în mare parte neologici (*aberație*, *apus*, *conjuncție*, *culminație*, *eclipsă*, *evoluție*) și sintagme. Astfel, există sintagme al căror constituent nuclear aparține domeniului astronomiei (*aberația luminii*, *aberație anuală*, *aberație diurnă*, *aberație seculară*; *conjuncție inferioară*, *conjuncție superioară*; *culminație inferioară*, *culminație superioară*; *evoluție a stelei* – sau *stelară* ori art., *evoluția stelelor*, *evoluție a Universului* – sau art., *evoluția Universului*) și sintagme al căror constituent nuclear, izolat, nu are înțeles astronomic (*activitatea solară*; *ciocnire cu o cometă*, *ciocnire cu un asteroid*, *ciocnire meteoritică*; *crepuscul de dimineață*, *crepuscul de seară*; *erupție cromosferică* (sau *solară*); *radiație cosmică*, *radiație cosmică de fond*, *radiație (cosmică) primară*, *radiație (cosmică) secundară*; *raze cosmice*, *raze cosmice galactice*).

b) Din punct de vedere gramatical, termenii astronomici sunt substantive (preponderent feminine sau neutre).

Sintagmele astronomice prezintă următoarele relații morfo-sintactice:

– determinat + determinant adjectival (*aberație anuală*, *aberație diurnă*);

– determinat + determinant substantival precedat de prepoziție (*crepuscul de dimineață*);

– determinat + determinant exprimat printr-un substantiv în genitiv (*aberația luminii*, *evoluție a stelei* etc.).

Construcțiile de tipul *ciocnire cu o cometă*, *ciocnire cu un asteroid*, *formarea anotimpurilor*, *formarea galaxiei*, *formarea stelelor*, *formarea sistemelor planetare* (sau/și *solare*, *a planetelor*) intră în categoria îmbinărilor de cuvinte cu un grad mai scăzut de stabilitate.

c) Din punct de vedere etimologic, acești termeni pot fi grupați în diferite categorii:

– termeni astronomici moșteniți (*apus*: v. **apune** < – Protorom. */**a'pon-e**/, corelatul latinescului scris *appōnere*) și cuvinte moștenite care au intrat în terminologia astronomică prin extensie semantică: *cădere*: – Protorom. */**ka**ˈ**dere**/ (cf. Éva Buchi în DÉRom 1 s.v., 18.02.2023), corelatul latinescului scris *cadēre* (cf. DELR, 18.02.2023, DA); *ciocnire*: v. ciocni; *formare*: v. forma;

– termeni astronomici împrumutați din una (*culminație* < fr. *culmination*; *radiație* < fr. *radiation*) sau din mai multe limbi (*aberație* < fr., engl. *aberration*, lat. *aberratio*, *-onem*; *conjuncție* < it. *congiunzione*, fr. *conjonction*, engl. *conjunction*, lat. *coniunctio*, **-***onem*, cf.

germ. Konjunktion; *erupție* < fr. *éruption*, lat. *eruptio*, *-onis*; *evoluție* < fr. *évolution*, lat. *evolutio*, *-onis*, cf. engl. evolution).

Indiferent de gradul de stabilitate a îmbinărilor de cuvinte, am recuperat etimologia sintagmelor împrumutate sau formate prin calcuri de structură ori calcuri parțiale. Astfel, am identificat îmbinări de origine franceză sau engleză, ori franceză și engleză: *aberație a luminii* – cf. fr. *aberration de la lumière*; *aberație a stelelor* – cf. fr. *aberration des étoiles*; *aberație astronomică* – cf. fr. *aberration astronomiqu*; *aberație diurnă* – cf. fr. *aberration diurne*, engl. *diurnal aberration*; *aberație seculară* – cf. fr. *aberration séculaire*; *conjuncție inferioară* – cf. fr. *conjonction inférieure*, *conjuncție superioară* – cf. fr. *conjonction supérieure*, *culminație inferioară* – cf. fr. *culmination inférieure*, engl. *lower culmination*; *culminație superioară* – cf. fr. *culmination supérieure*, engl. *superior culmination*; *punct de culminație* – cf. engl. *culminating point*; *evoluție stelară* – cf. fr. *évolution stellaire*, engl. *stellar evolution*; *radiație cosmică* – cf. fr. *radiation cosmique*, engl. *cosmic radiation*; *raze cosmice* – cf. fr. *rayons cosmiques*, engl. *cosmic rays*.

3. Gravitația – Studiu de caz

Dintre termenii științifici care denumesc fenomene astronomice principale, ne-au atras atenția evoluția cuvântului *gravitație* și relațiile de sinonimie ale acestuia în istoria limbajului astronomic românesc. Gravitația reprezintă forța fundamentală care guvernează întregul Univers și dinamica acestuia: joacă rolul esențial în formarea stelelor (ca prime corpuri cosmice) și a galaxiilor, asigură menținerea componentelor unei galaxii date (menține masa unei stele, dar și corpurile cerești în cadrul unui sistem), este cauza mișcării de rotație a planetelor în jurul Soarelui. Gravitația ajută la explicarea altor fenomene astronomice importante, cum ar fi precesia, nutația, existența materiei întunecate. Legea gravitației stă la baza calculării orbitelor corpurilor cosmice și ale sateliților artificiali.

Prezentăm mai jos analiza pe segmente a articolului lexicografic **gravitáție**: definiție, prime atestări, sinonime, sintagme, etimologie (inclusiv a sintagmelor).

3.1. Definire

Termenul *atracție* tinde să înlocuiască lexemul *gravitație* în limbajul științific actual, astfel că am apelat la definirea prin sinonimie.

GRAVITÁȚIE s. f. TsTp (Și în sintagma *gravitație universală*) Atracție universală, atracție gravitațională; Ts (și învechit) greutate. [L.M.]

ATRÁCȚIE s. f. TsTp (Și în sintagmele *atracție universală* sau *gravitațională*) Fenomen fizic manifestat prin forța gravitațională care tinde să apropie corpurile între care se exercită; Ts gravitație. [E.T.]

3.2. Atestări

Prima atestare pentru termenul *gravitație* [L.M.] este înregistrată în Foaie liter. 1838 (ap. Tiktin[3] II 2003), iar prima înregistrare lexicografică apare la Pontbriant 1862. În DA, s.v. *grav, -ă*, termenul este atestat ca primă ocurență în sintagma *centru de gravitație*: „O planetă aleargă cu o iuțeală vertiginoasă în jurul *centrului* ei *de gravitație*" (Negulescu 1910: 240).

Termenul *atracție* [E.T.] datează din aceeași perioadă, dovadă că cele două cuvinte au pătruns simultan în limbă la începutul secolului al XIX-lea: „Toate ființele de pe fața Pământului se țin pe dânsul de o putere numită *atracție*…, carea le apasă și le trage neîncetat către centrul ei" (Genilie 1841: 64).

3.3. Sintagme astronomice științifice care conțin termenul *gravitație*

a) Sub termenul *accelerație* [A.B.] a fost lucrată sintagma: *accelerația gravitației* = „accelerație indusă unui corp de câmpul gravitațional al unui corp ceresc", cu prima atestare în DER I 1962, apoi în DEȘ 1978 (*accelerația gravitației*… [are ca] sin[onim] accelerația căderii libere) și, mai târziu, în Chiș 1991: 71: „*Accelerația gravitației* pe suprafața Soarelui este de 274 m/s^2, deci de 28 ori mai mare decât suprafața Pământului; pe Soare, greutatea medie de 70 kg a unei persoane ar deveni aproape 2 t.". Etimologia sintagmei: *accelerația gravitației* – cf. fr. *accélération de la gravité*, engl. *acceleration of gravity*.

b) Sub termenul *câmp* [D.B.] este redactată sintagma *câmp de gravitație* = „spațiu din vecinătatea unui corp (ceresc), în care acesta exercită forțe de atracție gravitațională asupra altor corpuri", cu atestări în a doua jumătate a secolului al XX-lea (cf. LTR VII 1955: 638; LTR IV 1958: 410). Etimologia sintagmei: *câmp de gravitație* – cf. fr. *champ de gravitation*.

c) Sub termenul *centru* [D.B.] apare sintagma *centru de gravitație* (sau *al gravitației*) = „punct de aplicație al rezultantei forțelor de gravitație exercitate asupra părților care alcătuiesc un corp". Sintagma este atestată încă din secolul al XIX-lea în prima ediției a Dicționarului Academiei (LM I 1871). Cu această atestare ne apropiem, temporal, de perioada în care au pătruns în limba română cuvântul *gravitație* și structura *gravitație universală*: 1838, respectiv 1867. Sintagma este considerată ca fiind neologică în DN 1961, s.v. *gravitație*, cu ocurențe multiple în literatura de specialitate publicată după această dată. Etimologia sintagmei: *centru de gravitație* – cf. fr. *centre de gravitation*, engl. *center of gravity*.

d) Sub cuvântul *gravitație* [L.M.] este redactată sintagma *legea* (sau *principiul* ori *teoria*) *gravitației* (*universale* sau *newtoniene* ori *a lui Newton* sau, rar, *newtoniană*) = „legea atracției universale (v. atracție), legea atracției gravitaționale (v. atracție), legea atracției newtoniene (v. atracție), principiul atracției universale (v. atracție)", cu atestări din Albina rom. (1834: 96, ap. Ursu 1962: 215) și din Stamati 1851. Și în acest caz, definirea se face prin echivalarea cu sintagma sinonimă. Atestările propuse de noi precedă prima atestare din DA 1934, preluată în MDA II 2002.

3.4. Variante

Termenul *gravitație* prezintă varianta *gravitațiúne*, înregistrată și în forma *gravitățiúne*, cu terminația *-iune*, specifică împrumuturilor din secolul al XIX-lea. Primele atestări ale variantelor se înregistrează după jumătatea secolului al XIX-lea (*gravitațiúne*, în Canella 1867: 105; *gravitățiúne*, în Pontbriant 1862).

Forma actuală se impune odată cu prima jumătate a secolului al XX-lea:

> Poporul român n-a avut timp să se gândească la legile de *gravitație* universală, să descopere stele, să caute a patra dimensiune, să-și bată mintea cu quadratura cercului (Gândirea (R): 246).

3.5. Sinonimie

Pentru termenul *gravitație* sunt înregistrate diacronic, așa cum apar în dicționare, următoarele sinonime:

a) *atracție* (*-iune*)

Acest termen este indicat ca sinonim de majoritatea dicționarelor la care ne-am raportat. În literatura de specialitate și în cea de popularizare a științei, varianta *atracțiune* este întrebuințată până la jumătatea secolului al XX-lea.

b) *gravitate*

Termenul este atestat cu sens astronomic în dicționarului latiniștilor A.T. Laurian și I.C. Massim (LM I 1871).

Parcurgând dicționarele și urmărind relația de sinonimie între *gravitație* și *gravitate*, am observat că *gravitate* are înțelesul „greutate” (Negulici 1848: 194; CADE I 1931; DA s.v. *grav*; cf. Marin 1842: 35, 36; G. Pop 1852: 163; Raspail 1852; Barasch I 1856; Rev. șt. 1874: 213, nota 1), care nu corespunde sensului astronomic al lui *gravitație*. Popovici *et al*. (1977) înregistrează sintagma *accelerația greutății*, în care termenul greutate nu este sinonim cu *gravitație*. Etimologia sintagmei: *accelerația greutății* – cf. fr. *accélération de la pesanteur*.

În dicționarele moderne (MDA II 2002, DEXI 2007, D. Fundam. 2008, DEN 2009), relația de sinonimie între *gravitație* și *gravitate* se păstrează, inclusiv în sintagmele *câmp de gravitate*, *centru de gravitate*.

c) *greutate*

Termenul *greutate* este redactat în DA cu sensul „în înțeles fizic, greutatea e apăsarea în jos a unui corp (Poni 1895, 16), adecă rezultanta gravitațiunii asupra tuturor moleculelor unui corp”, *gravitate* fiind considerat sinonim parțial. Prin urmare, potrivit DA, nici *greutate* nu are sensul „gravitație”. Niciun dicționar dintre cele cercetate nu relevă, până la noi, această sinonimie (LTR II 1950; DER II 1964; D. Fiz. 1972; V. Breban 1987; DEI 1999; MDA II 2002; DEXI 2007; D. Fundam. 2008; DGS 2013).

În urma unei analize atente a izvoarelor, am descoperit că termenul *greutate* cu sensul „gravitație” este atestat începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea (Ursu 1962: 215):

De sânt adevărate câte dovedește Nevton la cuvintele lui pentru *greutatea* trupurilor (Gherasim Putneanul 1780: 41r).

Greutate slobodă este acea putință care silește un trup a trage spre chentru pământului (Amfilohie Hotiniul 1780–1790: 70r).

Greutatea trupurilor este plecarea aceea de carea se silesc dânsele cătră centrul pământului (Șincai c. 1810: 24).

Noi am descoperit (C.F.[9]) o nouă atestare în Missail, *Prescurtare de astronomie populară*, „tradusă din franțozește”:

Această lucrare ce toate trupurile au de a cădea pă suprafața Pământului ia nume de *greutate* (Missail 1839: 20).

Am întâlnit o situație aparte în dicționarul lui Stamati 1851, unde *gravitație* este definit prin „greime, greutate”, probabil o confuzie semantică în cazul lui „greime”.

Termenul e înregistrat și în sintagma *legile greutății* (*leges gravitatis*) (Sibineanu 1833: 56, ap. Ursu 1962: 215).

3.6. Etimologia

Termenul *gravitație* este împrumutat din it. *gravitazione* (Frollo 1869: 249; Ursu 1962: 215; DEXI 2007; MDA II 2002), fr. *gravitation*, germ. *Gravitation* (DEXI 2007; MDA II 2002; NDU 2008).

Etimologia sintagmelor care au ca nucleu cuvântul *gravitație* se prezintă astfel: *gravitație universală* – cf. fr. *gravitation universelle*, engl. *universal gravitation*; *legea gravitației* – cf. fr. *loi de la gravitation*, engl. *low of gravitation*; *legea gravitației universale* – cf. fr. *loi de la gravitation universelle*, engl. *law of universal gravitation*; *legea lui Newton* – cf. fr. *loi de Newton*, engl. *Newton's law*.

4. Concluzie

Articolul de față formulează un set de observații preliminare redactării unui studiu mai amplu, axat pe analiza detaliată a unor termeni astronomici științifici și populari. Stabilirea listei termenilor care denumesc fenomenele astronomice și clasificarea acestora reprezintă rezultatul colaborării dintre lingviștii și astronomii din echipa de cercetare. Astfel, am grupat termenii și sintagmele care denumesc fenomenele astronomice principale și secundare și am prezentat anumite aspecte care țin de structura lexicală sau de caracteristicile gramaticale ori etimologice ale cuvintelor și sintagmelor din prima categorie.

De asemenea, am realizat o analiză pe segmente a articolului lexicografic *gravitație*, termen esențial în astronomie, pornind de la definirea noțiunii, trecând, apoi, la prime atestări, la relațiile de sinonimie privite din perspectivă diacronică, la construcțiile lexicale din care face parte termenul și încheind cu etimologia acestuia și a sintagmelor aferente. O

[9] C.F. = Cristina Florescu.

contribuție a studiului de față constă în identificarea sinonimiei dintre cuvintele *gravitație* și *greutate*.

BIBLIOGRAFIE

Alexi 1866 = Theochar Alexi, *Dicționar portativ german-român*, București, Imprimeria Ioanne Weiss.

Amfilohie Hotiniul 1780–1790 = *Gramatica fizicii*, traducere din limba italiană de Amfilohie Hotiniul; manuscris de la 1780–1790 [Biblioteca Academiei Române, cota 1627].

Albina rom. 1834 = „Albina românească”. Gazetă politico-literară, Iași, Tipografia Albinei.

Anestin 1899 = Victor Anestin, *În anul 4000* sau *O călătorie la Venus*, ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de Cornel Robu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.

Barasch I 1856 = G. Beleze, *Istoria naturală potrivită pe înțelegerea copiilor…*, tradusă din franțuzește, cu adnotații pentru trebuința claselor primare, de dr. Iuliu Barasch, a doua ediție. I: *Introducțiune și Mineralogie*, București, Tipografia Colegiului Național.

CADE I 1931 = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. I. *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* (Literele *A–O*) de I.-Aurel Candrea, București, Editura Cartea Românească.

Canella 1867 = *Vocabular de câteva vorbe sinonime*, tradus de C. Canella, întâia ediție, București, Tip[ografia] Națională.

Chiș 1991 = Gheorghe Chiș, *Astronomie*, manual pentru clasa a XII-a, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Culianu 1893 = Neculai Culianu, *Curs de cosmografie*. Pentru uzul școalelor secundare, Iași, Tipografia Națională.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea a II-a: *C*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul II, partea I: *F–I/Î*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934.

DAN 2013 = Florin Marcu, *Dicționar actualizat de neologisme*, București, Editura Saeculum I.O.

DAFOC = *Dicționarul de termeni astronomici: fenomene, obiecte cosmice și constelații*, coord. Cristina Florescu (manuscris).

DELR 2015 = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. II, *C*, partea I (*Ca–Cizmă*), coordonatori: Marius Sala, Andreea Avram, București, Editura Academiei Române.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, https://delr.lingv.ro/.

DEN 2009 = Monica Mihaela Busuioc, Maria Păun, Zizi Ștefănescu-Goangă, *Dicționar esențial de neologisme al limbii române*, București, Editura Corint.

D. ENC. 1996= *Dicționar enciclopedic*, II (*D–G*), București, Editura Enciclopedică.

DER 1962 = Dicționarul enciclopedic român, vol. I (*A–C*), București, Editura Politică.

DER 1964 = *Dicționar enciclopedic român*, II (*D–J*), București, Editura Politică.

DÉRom = Éva Buchi, Wolfgang Schweickard (dir.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*, Nancy, ATILF, 2008–, http://www.atilf.fr/DERom.

DEȘ 1978 = Măriuca Marcu, Ion Moga, *Dicționar elementar de științe. Matematică, fizică, astronomie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
DEXI 2007 = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii* române, coord. Eugenia Dima, Chișinău, Arc & Gunivas.
DFA 2017 = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin-Ionel Patrașcu, *Dicționarul fenomenelor atmosferice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
D. Fundam. 2008 = Gabriel Angelescu (coord.), Emilia Mareş, Alexandru Mușina, Tania Mușina, *Dicționarul fundamental al limbii române explicativ, morfologic, ortografic și ortoepic*. Brașov, [Editura] Aula.
DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul XII, partea a 2-a: *Litera U*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2002.
DN 1961 = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Științifică.
Florescu 2019 = Cristina Florescu, *Terminologia astronomică. Premize ale unui studiu lingvistic*, în Ofelia Ichim (coord.), *1918–2018. Limba și cultura română – structuri fundamentale ale identității naționale: evaluări, perspective*, Editura Tracus Arte, București, p.117–130.
Foaie liter. 1838 = *Foaie literară pe I semestru al anului 1838*, întocmită de redactorul George Barițiu, Anul I-lea, tipărită la Ioan Gött, Brașov.
Gândirea (R) = „Gândirea”. Revistă de cultură, redactori: Cezar Petrescu, D.I. Cucu, Tudor Vianu, Nichifor Crainic, București, 1924–1925.
Genilie 1841 = I. Genilie, *Prințipuri de geografie* sau *Începuturi de geografie statistică, politică, fizică și astronomică*, București, Tipografia Colegiului Național.
Gherasim Putneanul 1780 = *Gheografie noauă, care cearcă de obște toată fața a sferii idroghiu*. [Traducere din neogreacă, făcută de ierodiaconul Gherasim Putneanul de la Episcopia Romanului în Moldova prin anii 1770–1780]. [Manuscris; copie din 1780; Biblioteca Arhivelor Statului – Iași, cota 121].
LM 1871 = A.T. Laurian, I.C. Massim, *Dicționariul limbei române.* I: *(A–H)*, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români.
LTR VII 1955 = *Lexiconul tehnic român*, vol. VI–VII, București, Editura Tehnică.
LTR IV 1958 = *Lexiconul tehnic român*, elaborare nouă, întocmită prin îngrijirea A.S.I.T. de un colectiv sub conducerea prof. Remus Răduleț, IV: (*Cav–Cola*), București, Editura Tehnică.
Maiorescu 1866–1907 (a. 1883) = Titu Maiorescu, *Critice* (1866–1907), [vol.] II: (1866–1904), în *Opere*, I, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de D. Vatamaniuc, studiu introductiv de Eugen Simion, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic.
Manea 2022 = Laura Manea, *Câteva aspecte legate de redactarea articolului* ***eclipsă***, în Alina Bursuc, Laura Manea (coord.), Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu (editori), *Actele Colocviului internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”. 2022*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 141–160.
Marin 1842 = *Moș Pătru sau învățătorul de sat. Convorbiri asupra mecanicei* [Pe copertă: *Mecanică usuală*], București, Tipografia Colegiului Sf. Sava.
MDA 2002 = *Micul dicționar academic*. II: *D–H*, București, Editura Univers Enciclopedic.

MDE 2008 = *Mic dicționar enciclopedic*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică/Univers Enciclopedic.

Missail 1839 = G. Missail, *Prescurtare de astronomie populară*, tradusă din franțozește, București, Tipografia August Ruof.

Negulescu 1910 = P.P. Negulescu, *Filosofia Renașterii*, vol. I., București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.

Negulici 1848 = I.D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, și mai ales în științe*, București, Tipografia Colegiului.

Poni 1895 = Petru Poni, *Elemente de fisică*, edițiunea VI-a, revăzută și adausă, Iași, TipoLipografia H. Goldner.

Pontbriant 1862 = Raoul de Pontbriant, *Dicțiunar româno-frances*, București și Göttinge, Adolf Ulrich, Paris, Gustave Bossange & C-ia, Leipzig, E.F. Steinacker.

G. Pop 1852 = L.M. Desdouits, *Elemente de geometrie teoretică și practică spre întrebuințarea claselor elementare colegiale*, traducere din franțuzește de slugerul G. Pop. București, în Tipografia Colegiului Național.

Popov 1956 = P.I. Popov *et al*., *Astronomia* (traducere din rusă), București, Editura Tehnică.

Popovici *et al.* 1977 = C. Popovici, G. Stănilă, Emilia Țifrea, Florin Zăgănescu, *Dicționar de astronomie și astronautică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Raspail 1852 = B. Raspail, *Manualul sănătății sau medicina și farmacia domestice*, București, 1852, traducere din limba franceză, de I. B[rezoianu].

Rev. șt. 1874 = „Revista științifică” (1870–1875). Ziaru pentru vulgarizarea științelor naturale și fisice, redacțiunea: D.P.S. Aurelianu, Gr. Ștefanescu, anii I–V.

Rus 1842 = Ioan Rus, *Icoana pământului* sau *Carte de geografie*, tom I, ediție de prof. dr. Florica-Elisabeta Nuțiu, prof. dr. Doina-Elena Horhoi, prof. dr. Adrian-Vasile Podar, cuvânt înainte de dr. Virgil Bercea, [Târgu-Lăpuș], Galaxia Gutenberg, 2011.

Sibineanu 1833 = Ioan Sibineanu, *Despre vestita cometa anului 1834 și despre sistema* soarelui, traduse de …, Buda, la Crăiasca Tipografie a Universitatei Ungariei.

T. Stamati 1849 = Pah. Teodor Stamati, *Fizica elementară pentru clasele colegiale din Prințipatul Moldovei*, compilată după F. Crișu, întâia ediție, Iașii, Tipografia Institutul Albinei.

Stamati 1851 = Pah. T. Stamati, *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, Iași, Tipografiea Buciumului Român.

Șincai c. 1810 = Gheorghe Șincai, cap. *Despre trupurile lumești*, în *Învățătura firească spre surparea superștiției norodului*, studiu introductiv și ediție critică de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, București, Editura Științifică, 1964, p. 173-198.

Tiktin[3] 2003 = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band II (*D–O*). Cluj-Napoca, [Editura] Clusium.

Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.

ASTRONOMICAL PHENOMENA. GRAVITY – CASE STUDY

ABSTRACT

This presentation is intended as an introduction into the area of writing important astronomical terms in Romanian (words designating astronomical phenomena). The issues presented in the article by the author are common to all the editorial members of the TAFOC interdisciplinary project team. The close collaboration with the astronomer specialist led to the design of a dictionary article containing accurate, reliable, up-to-date astronomical data. The effort involved in this type of linguistic research is rewarded by the accuracy of the writing style of the word *Gravitație* and its synonyms.

Keywords: *astronomical phenomena*, *scientific terminology*, *popular terminology*, *syntagms*, *gravity*, *first record*, *synonymy*.

ELEMENTELE GERMANE DIN LUCRAREA *KLEINES WALACHISCH-DEUTSCH UND DEUTSCH-WALACHISCHES WÖRTERBUCH* DE ANDREAS CLEMENS, BUDA, 1821

MARIANA NASTASIA*

Premise

Influența germană asupra limbii române a fost studiată luându-se în considerare atât contextele istorice care au favorizat raporturile lingvistice germano-române și împrejurările sociale specifice zonelor geografice în care aceste raporturi s-au manifestat, cât și stratificarea elementelor de origine germană, în funcție de epoca în care au pătruns în limba română. Acestor criterii li se adaugă necesitatea de a diferenția – mai ales în ceea ce privește lexicul de origine germană din Transilvania – între elementele săsești și cele provenite din limba literară, care au pătruns în vocabularul limbii române începând cu secolul al XVIII-lea. De asemenea, un alt aspect important în analiza elementului lexical german este delimitarea împrumuturile directe de cele indirecte, provenite prin mijlocirea altor limbi cu care vorbitorii limbii române au intrat în contact, cum ar fi maghiara, polona, bulgara etc.

În literatura de specialitate consacrată acestui subiect au fost identificate mai multe epoci de manifestare a influenței germane asupra limbii române. Prima dintre acestea o constituie epoca elementelor germanice vechi, care generează cele mai controversate discuții. V. Arvinte (1968: 13) remarcă numărul redus de elemente germanice din limba română, în ciuda contactului dintre popoarele germanice și populația de la sudul Dunării. Acest lingvist propune o listă de cuvinte și expresii pe care le consideră de origine gotică, gepidă sau, sporadic, longobardă (ibid.: 18 ș.u.). Elementele lexicale de acest tip – puține și cu etimologie destul de nesigură – sunt invocate de către lingviști în contextul polemicilor purtate de-a lungul vremii cu privire la etnogeneza românilor. G. Ivănescu tratează această problematică în *Istoria limbii române* (1980, reeditată în 2000), în capitolele referitoare la latina populară și la limba română primitivă, arătând diferențele față de vestul Romaniei, unde migrația germanică a influențat într-o măsură mai mare evoluția limbilor romanice.

---

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, Iași.

Le mulțumesc CS I dr. Mioara Dragomir, de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, și CS III dr. Victor Celac, de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, pentru lectura unei versiuni intermediare a acestui text și pentru observațiile care au contribuit la îmbunătățirea lui.

Ivănescu (2000: 137) menționează între elementele de origine germanică faptul că declinarea a III-a imparisilabică din latina populară s-a dezvoltat sub influența declinării germanice *-ō*, *-ōns*, care s-a păstrat și în limba română.

O a doua etapă a influenței elementului german se manifestă în epoca medievală, până în secolul al XIV-lea, prin împrumuturile de origine săsească. Despre elementele săsești care au pătruns în limba română au scris, între alții, Simion Mândrescu (1904), G. Ivănescu (1980), Vasile Arvinte (1971, 2002), Ștefan Binder (1965–1967). Elementele săsești au fost clasificate în sfere semantice diverse, corespunzătoare domeniului administrativ, diferitelor meșteșuguri, agriculturii, îndeletnicirilor casnice și, în general, culturii materiale (cf. Arvinte 1965, Binder 1965). Majoritatea împrumuturilor săsești au caracter regional și sunt utilizate în interiorul arcului carpatic, în imediata apropiere a localităților locuite de sași. Există, însă, și cuvinte care au depășit granițele graiurilor transilvănene și au pătruns în graiuri din Moldova și Muntenia. Acest fenomen a fost favorizat de migrațiile românilor din Ardeal în alte regiuni românești[1]. Ca urmare a faptului că au pătruns de timpuriu în limbă și au fost utilizate de către vorbitori, cuvintele de origine săsească s-au adaptat destul de bine sistemului limbii române[2].

În cea de-a treia perioadă de influență, cuprinsă între sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, pătrunderea elementelor germane în vocabularul limbii române este determinată de „întinderea stăpânirii austriece asupra Transilvaniei” (Arvinte 1968: 23). De asemenea, în secolul al XVIII-lea trebuie menționată influența germană asupra intelectualilor, mai cu seamă transilvăneni, și, prin scrierile lor, asupra sistemului lingvistic al limbii române. Totodată, pe filieră germană cultă, pătrund, începând cu această perioadă, numeroase elemente neologice de origine latină și romanică.

Raportându-ne la epoca modernă, observăm o a patra perioadă de influență a elementului german în limba română. Din această perspectivă, ar fi necesară o analiză care să urmărească efectele pe care situația socio-culturală și politică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea le-a avut asupra limbii române.

Influența germană în dicționarul lui Andreas Clemens

Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch al pastorului sas Andreas Clemens[3], publicat postum, la Buda, în 1821[4], cuprinde, alături de cuvintele

[1] Pentru mai multe clarificări privind contextul socio-politic al deplasărilor unor români din Transilvania, v. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, 2000, cap. *Deplasări ale unor români între secolele al XIV-lea și al XVI-lea și efectele asupra limbii*, p. 466 ș.u.

[2] Pentru mai multe detalii, v. Arvinte 1971: 35 ș.u.

[3] Pentru mai multe detalii, v. studiul introductiv la ediția modernă a dicționarului, Andreas Clemens, *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch, Buda, 1821*, ediție de text, studiu filologico-lingvistic și notă asupra ediției de Mariana Nastasia, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017; v., de asemenea, Nastasia 2022a : 273–286.

[4] Informațiile privitoare la datarea acestei lucrări lexicografice lipsesc. Am consultat paginile autobiografice ale lui Andreas Clemens (cf. Wagner, Wagner 1996) și am constatat că între însemnările care înregistrează momentele cele mai importante de la naștere până în anul 1795 nu se menționează detalii referitoare la elaborarea

moștenite și de cele din substrat, împrumuturi de origine slavă, ucraineană, poloneză, bulgară, sârbo-croată, turcă, latină, neogreacă, maghiară și germană. Între acestea, remarcăm un număr relativ mare de elemente lexicale de origine slavă, latină, neogreacă – specifice în primul rând lexicului specializat, din sfera semantică a retoricii sau din medicină – și maghiară, acestea din urmă cu utilizare preponderent regională.

Altfel decât ne-am fi așteptat, dată fiind originea autorului, elementul german este reprezentat din punct de vedere cantitativ într-o măsură mai mică în dicționarul lui Andreas Clemens. Din cele aproximativ 12.000 de cuvinte-titlu organizate în cele două părți ale dicționarului, român-german, german-român, am excerptat 60 de împrumuturi lexicale de origine germană. În *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch*, aceste împrumuturi sunt tratate de autor ca leme sau ca elemente care construiesc definiția prin sinonim sau printr-o serie sinonimică. Am inclus în această categorie și cele câteva cuvinte formate prin derivare de la un împrumut german (*canțeláriș*, *groșíță*, *șerpár*). Totodată, am identificat cca 10 lexeme care, fie reflectă influența pronunției germane asupra unor cuvinte românești din lexicul comun, fie calchiază modele de derivare specifice limbii germane.

Prezentăm aspectele privitoare la influența pronunției germane și la calcurile de structură din dicționarul lui Andreas Clemens și analiza lexicală a 33[5] de împrumuturi identificate în lucrarea lexicografică menționată, având ca reper articolele corespunzătoare din *Dicționarul limbii române* (https://dlr1.solirom.ro/) sau din *Dicționarul etimologic al limbii române* (https://delr.lingv.ro). Analiza se raportează, de asemenea, la MDA, TDRG[3], diferite dicționare etimologice și o serie de dicționare germane, disponibile în format digital pe platforma „Wörterbuchnetz” (https://woerterbuchnetz.de). Pentru clarificarea vocabulelor germane am apelat adesea la *Meyers Grosses Taschenlexikon* (MGL 1992).

1. Influența pronunției germane

A. În grupurile consonantice [*sp*], [*st*], fricativa alveolară [*s*] este înlocuită cu fricativa prepalatală [*ș*], aspect reflectat în grafie, atât în cuvintele scrise cu alfabet chirilic, cât și, în anumite cazuri, în cele notate cu alfabet latin, conform sistemului de transliterare propus de Andreas Clemens.

a) **crișțál** m. 1., *cristalu*, das Crystall.
b) **Șpánia** (*S.* **Hispánia**), *Spania*, Hispanien.

dicționarului. O notă păstrată în arhiva familiei – datată 01.11.97 (v. Nastasia 2022b: 218) – arată că Andreas Clemens ar fi primul sas transilvănean care a elaborat o gramatică și un dicționar. Această notă ar putea constitui un indiciu că atât *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch*, cât și gramatica realizată de Andreas Clemens ar fi fost deja finalizate în 1797. Până la identificarea unor noi argumente care să clarifice această problematică, propunem ca dicționarul să fie datat ante 1815, anul morții autorului. Pentru păstrarea unei coerențe în ceea ce privește citarea lucrării lui Clemens, păstrăm sigla utilizată în studiile pe marginea acestui subiect : CLEMENS 1821.

[5] Având în vedere spațiul limitat al articolului de față, celelalte 27 de cuvinte vor fi analizate într-un alt studiu, pe care îl vom publica în viitor.

c) **Ștíria** f., *Stiria*, Steuermark.
d) **ștreánță** f. 2., *ștrénțiȧ*, der Lumpen.

B. În cazul elementelor de origine germană, influența fonologică se manifestă prin sonorizarea fricativei – [*z*] în locul lui [*s*], ca în exemplul *pénzie*, înregistrat de DLR ca variantă învechită, pentru care se propune etimologia multiplă (lat. *pensio*, -*onis*, fr. *pension*, germ. *Pension,* rus. ***пенсион***, ***пенсия***).

a) **pénzie** f. 2., *pensie*, die Pension.

Prin analogie, remarcăm opțiunea lui Andreas Clemens de a înregistra lema veche *zmarágd* (< gr. Σμάραγδος), atestată la Dosoftei, în *Viețile svinților* (cf. DLR, s.v. *smaráld*), în locul formelor cu consoană surdă, care circulau, de asemenea, în epoca veche și la începutul secolului al XIX-lea.

b) **zmarágd** m., *smaragdu*, der Smaragd.

C. Un caz special care, probabil, ilustrează influența pronunției locale săsești, este substantivul *godșmán*. Acesta reprezintă un compus german – *Gottesmann* 'omul lui Dumnezeu; preot' – adaptat limbii române din punct de vedere fonetic – prin care Andreas Clemens traduce un alt compus german – *Kirchenvater* 'preot'.

Kirchenvater, **der**, godșmán, *godșmanu.*

2. Derivate care calchiază o structură germană

A. Semnalăm, în lucrarea analizată, prezența unor derivate care calchiază o structură germană. Din această categorie, distingem în dicționarul lui Andreas Clemens două derivate cu sufixe care indică noțiuni abstracte (a, b)[6] și un derivat cu sufix de agent (c). Pentru primele două exemple (*însășie*, *unință*) nu am găsit alte atestări lexicografice. Spre deosebire de acestea, vocabula *măsár* (at. 1792) este tratată în DLR, cu atestări în LB, POLIZU 1857, MICU (1780–1801), PONTBRIANT 1862, BARCIANU 1886, fiind utilizată regional, în Banat și Transilvania.

a) **Eigenschaft**, **die**, însășíe, *însáșie*.	'însușire, caracteristică'
b) **unínță** f. 2., *unință*, die Einheit.	'unitate, unire'
c) **măsáriu** (*S. másă*), *mèsariu*, der Schreiner, Tischler.	'dulgher, tâmplar'

Derivatul *hârtieriu* este creat însă prin analogie și traduce compusul german *Papiermacher* 'cel care face hârtie'. Semantismul sufixului de agent este indicat în limba germană de substantivul *Macher* 'care face; făcător'. DA indică atestările rare ale acestui derivat, prezente în dicționare, iar MDA înregistrează prima atestare lexicografică a

[6] După I. Oprea (1996: 282 ș.u.), întrebuințarea sufixelor abstracte reprezintă, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, o tendință manifestată în epocă, care contribuie la formarea unor terminologii științifice.

cuvântului în ALEXI 1886. Dicționarul lui Andreas Clemens prezintă, astfel, o antedatare semnificativă a acestui lexem.

a) **hârtiériu** m. 1., *hårtieriu,* der Papiermacher.

B. Considerăm oportună și semnalarea opțiunii autorului de a traduce adjectivele germane care exprimă forme negative obținute în urma derivării cu prefixul german *un-* prin adjective românești derivate cu prefixul *ne-*, existente în limbă și utilizate încă din epoca veche a culturii române[7].

a) **necărturáriu** m. 1., *necårturariu,* unstudirt.
b) **nehárnic**, *neharnicu*, untauglich, unfähig.
c) **nenoróc** m. 1., *nenorocu*, das Unglück.

Trebuie semnalat faptul că lucrarea lui Andreas Clemens oferă numeroase contexte care ilustrează diferite modalități de traducere sau calchiere a cuvintelor compuse germane prin construcţii perifrastice. Această problematică depăşeşte cadrul lingvistic al lucrării de faţă, de aceea vom analiza astfel de exemple într-un alt studiu.

3. Împrumuturi din limba germană și derivate de la împrumuturi germane

Cele mai numeroase elemente de origine germană din *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch* sunt împrumuturile lexicale, realizate direct sau prin intermediul unor limbi de contact. Majoritatea împrumuturilor lexicale indirecte identificate în dicționarul lui Andreas Clemens au pătruns în limba română prin intermediul limbii maghiare.

Lexemele de origine germană din lucrarea lui Clemens pot fi grupate în sfere semantice din domeniul administrativ (*canțeláriș*), juridic (*răscrípt*), financiar (*creițár, groșíță*), serviciul militar (*obríster, șărpáriu*), meșteșuguri și îndeletniciri (*maiériu*), obiecte din gospodărie (*hehílă, jeț, ládă, madráțul, flástură, șindrílă, șópru, ștrof, tríhter, țấglă*), bucătărie și alimente (*cánă, cófa, glájă, șúncă, téler*), arbori (*acáț*), animale (*brulíng*), lexeme care indică unități de măsură sau mărimi (*fertár, funt, punt, ștuc*), instrumente muzicale (*hárfă*) etc. Predomină cuvintele care desemnează obiecte de uz casnic sau alimente.

Acáț[8] s.m. Sinonim pentru *salcâm*, „aproape necunoscut în România" (TAMÁȘ 1966: 51). În *Dicționarul-tezaur* sunt puține atestări ale cuvântului și ale variantelor sale, iar lucrarea lui Andreas Clemens nu este menționată între acestea. Etimologia propusă de DA

[7] În lucrarea citată, I. Oprea subliniază preferința manifestată în epocă, de redare a raportului binar de opoziție prin prefixarea formelor pozitive: „Limba veche uza în acest scop de prefixul *ne-*, care a avut o întrebuințare foarte mare până pe la 1860 și chiar după aceea, ca echivalent al neologicelor *in-*, *non-* și, uneori, *a-*. Orientarea latinistă a favorizat, în general, utilizarea prefixului *ne-*, deoarece era uzual și era considerat de unii dintre învățații de atunci ca fiind de origine latină" (Oprea 1996: 294).

[8] Am păstrat cuvintele în forma în care apar în dicționarul lui Andreas Clemens, atunci când prezintă articol sau sunt redate cu forma de plural.

este germ. *Akazie* sau ung. *Akác*, împrumutate din lat. *acacia*. TDRG[3] propune etimologia germană, care stă la baza pătrunderii acestui element de origine latină atât în limba română, cât și în limba maghiară.

Brulíng s.m. În DA și DELR, vocabula *brulínc* este indicată ca variantă a lemei *burlínc*, cu atestări în LB – ‘purcel înțărcat’ – și în TDRG[3] – ‘godac de porc sălbatic’. Etimologia indicată de DA și DELR este săs. *Brelenk*, din germanul *Frischling* ‘godac’. Forma sonorizată *brulíng*, atestată în CLEMENS 1821, este tratată de G. Weigand în JB (1904: 179), alături de forma cu consoană finală surdă, cu atestări în dicționarul lui PIUARIU-MOLNAR (1822) și în lucrarea lexicografică a lui Andreas Clemens. G. Weigand atrage atenția asupra etimologiei germane a acestui cuvânt, datorată influenței vechiului lexem de origine săsească. De asemenea, acest cercetător semnalează prezența germ. *brüling* în *Grimms Wörterbuch* (v. Wörterbuchnetz). La Andreas Clemens, varianta *brulíng* este tratată sub lema *Frischling*, ca element al definiției prin sinonim. Această variantă nu a fost înregistrată în *Dicționarul limbii române* și *Dicționarul etimologic al limbii române*.

Cánă s.f. Vocabula *cană* apare în lucrarea lui Andreas Clemens în șirul sinonimelor care definesc germ. *Kanne* (‘cană’) și germ. *Gießkanne* (‘stropitoare’), ca substantiv feminin articulat cu articolul hotărât *-a*, și în definiția compusului germ. *Kaffeekanne*, tradus de Andreas Clemens prin *cánă de cafea*. Între atestările lexicografice ale cuvântului, DA indică LB 1825, COSTINESCU 1870, lucrarea lui DAMÉ (1898) privind termenii populari și POLIZU 1857, pentru forma de plural *căni*. Cuvântul este atestat și în ANON. CAR. c. 1650, CORBEA 1691–1697, MICU 1780–1801, PIUARIU-MOLNAR 1822 și ALEXI 1886[9]. În ordine cronologică, prezența cuvântului în CLEMENS 1821 ar reprezenta a patra atestare într-o lucrare lexicografică, precedând-o pe cea din *Lexiconul de la Buda*.

Canțeláriș s.m. Acest derivat lipsește din DA, dar corespunde din punct de vedere semantic lexemului învechit *canțelarist* și termenului popular *canțelist*, tratate s.v. *cancelar* cu sensul de ‘scriitor într-o cancelarie’, pentru care se indică etimologia germană *Kanzellist*. În TDRG[3], sub lema *cancelar* este menționată varianta *canțilariș*, fără precizări suplimentare. Varianta *canțeláriș*, atestată în dicționarul lui Andreas Clemens ca echivalent al germ. *Kanzellist*[10], și cea înregistrată de TDRG[3] ar putea fi o contaminare între *cancelar* și *canțelist*, influențată, totodată, de pronunția maghiară (cf. DELR, magh. *kancellár(es)*).

Creițár s.m. Lema *creițar* este înregistrată în DA ca „mică monedă de aramă de pe vremea stăpânirii austriece, având la origine imprimată o cruce pe față”. Termenul, astăzi învechit, era întrebuințat în Transilvania și Bucovina. Etimologia propusă în DA și DELR este germ. *Kreuzer* ‘monedă’, ambele lucrări luând în calcul posibilitatea ca termenul să fi pătruns în limba română prin intermediul limbii maghiare. În aceeași ordine de idei, autorii

[9] Toate lucrările lexicografice pe care le-am consultat pentru a verifica anumite atestări fac parte din Bibliografia *Dicționarului limbii române*. Am consultat aceste lucrări în colecția de texte pe care redactorii dicționarului o utilizează, valorificând concordanțierele electronice puse la dispoziția cercetătorilor lexicografi.

[10] Corectăm, cu această ocazie, lecțiunea greșită *Kanzellift* din ediția modernă a dicționarului lui Andreas Clemens (2017), p. 271.

DELR semnalează împrumutul prin mijlocire poloneză.

Cófa s.f. Lexemul reprezintă un element al listei sinonimice care echivalează în dicționarul lui Andreas Clemens germ. *Kanne* ‘cană’. V. Arvinte (1971: 38) explică etimologia cuvântului prin săs. *Kop* > *Kof* > *cofă*. Termenul este înregistrat în DA, cu atestări din ANON. CAR. c. 1650, LB 1825, ALEXI 1886.

Farșáng s.n. În DA este înregistrată lema *fărșang*, cu sensul de ‘carnaval’, atestată la VAIDA (1824, cf. DA). Este tratată, de asemenea, varianta *fașang*, atestată în 1844 (CALENDARIU). Vocabula notată de Andreas Clemens ca sinonim pentru lema germ. *Fasching* (s. m.) ar constitui prima atestare a acestui cuvânt într-o lucrare lexicografică. Din punct de vedere etimologic, DA semnalează pătrunderea cuvântului în limba română pe filieră maghiară – *farsáng* –, din germ. *Fasching*.

Fertár s.n. În DA este tratată lema *fârtáiu*, atestată în 1814 (CALENDARIU), cu variantele *fărtáiu*, *fârtár(iu)*, *fărtár(iu)* și, „prin apropiere cu sinonimul sfert”, variantele *sfârtáiu* și *sfârtariu*. Varianta *fertár* – în sintagma *fertar de* ceas, care echivalează compusul german *eine Viertelstunde* ‘un sfert de oră’ –, atestată în dicționarul lui Andreas Clemens, nu este înregistrată în *Dicționarul-tezaur*. TDRG[3] include formele *fertár(iu)* în lista variantelor. Cf. DA și TDRG [3], cuvântul de origine germană *Viertel* a pătruns în limba română pe filieră maghiară, prin intermediul magh. *fertály*. CDER înregistrează posibilitatea ca vocabula să fi fost împrumutată prin intermediul săs. *fyrdel*.

În CLEMENS 1821 apar și variantele *fertáriu* și *fărtáriu*, ca echivalente ale germ. *Seidel* și ale variantei germ. *Seitel*. Conform MGL (1992), termenul german *Seidel* era folosit, până în jurul anului 1875, pentru a desemna o unitate de măsură pentru capacitate egală cu 0,3566 litri sau „1/2 Halbe” (cf. https://woerterbuchnetz.de), adică ‘jumătate de jumătate’. Ultima parte a definiției semnalate justifică opțiunea lui Andreas Clemens de a echivala cele două lexeme germane.

Flástură s.f. *flástură* reprezintă în lucrarea lexicografică a lui Andreas Clemens o adaptare a substantivului german *Pflaster*, pe care îl traduce prin seria sinonimică *flástură*, *pardosíre*. Sensul primar al termenului german este ‘pavaj’ sau ‘pardoseală’[11]. În *Dicționarul limbii române*, ca împrumut din germ. *Pflaster* este înregistrat cuvântul *plasture*, cu diferite variante, având sensul:

> (Învechit și popular) Pastă medicinală care se aplică pe o parte bolnavă a corpului; pansament, bandaj pe care se întinde această pastă, pentru a fi aplicate pe corp, cataplasmă; (sens curent) fâșie îngustă de pânză pe care s-a întins o pastă medicinală densă și lipicioasă, care se aplică pe o rană pentru a o feri de infecție sau cu care se fixează un pansament (DLR, s.v. *plasture*).

Atât sensul, cât și varianta indicate în dicționarul lui Andreas Clemens lipsesc din

[11] În MGL 1992, definiția propusă pentru *Pflaster* este „fester Straßen- oder Bodenbelag aus einzelnen, aneinandergesetzten Natur- oder Kunststeinen, z. T. auch aus anderem Material (z. B. Holz, Hochofenschlacke)” [Pavaj sau pardoseală solidă, formate din pietre naturale sau artificiale individuale, așezate unele lângă altele, uneori și din alte materiale (de exemplu, lemn, zgură de furnal)] (MGL 1992, vol. 17: 71). [trad. n.]

DLR. Pentru acest sens, trebuie luat în calcul etimonul german. Autorii *Dicționarului-tezaur* semnalează un al doilea sens pentru *plasture* – (învechit; în forma *plastru*) 'ghips' – cu o etimologie diferită de cea germană, indicată la primul sens.

Glájă s.f. Vocabula *glájă* reprezintă un împrumut din limba germană, cu întrebuințare preponderent regională, în Transilvania și Bucovina, care se constituie ca sinonim pentru *sticlă*. În dicționarul lui Andreas Clemens, cuvântul este utilizat ca echivalent pentru *Trinkglass* 'pahar (de sticlă)'. Atestările din DA sunt puține, fără ca lucrarea lexicografică realizată de Andreas Clemens să fie menționată între acestea.

Groșíță s.f. Cuvântul reprezintă un derivat de la substantivul *groș* < germ. *Groschen* și a fost utilizat în vechime – mai ales în Banat – pentru a desemna „o monedă mică de argint având în diferite timpuri diverse valori" (cf. DA). Lista atestărilor din *Dicționarul limbii române* ar putea fi îmbogățită cu lucrarea lui Andreas Clemens.

Hárfă s.f. Vocabula există în limba română încă din perioada veche a culturii române, în variantă *harpă* sau *arpă*. Forma modernă, care s-a păstrat în limbă, reprezintă un împrumut din germ. *Harfe* 'harfă'. CLEMENS 1821 ar îmbogăți lista atestărilor din *Dicționarul-tezaur*.

Hehílă s.f. Semnalăm, de asemenea, în CLEMENS 1821, prezența elementului nominal săsesc *Hehel*, respectiv a derivatului verbal *hecheln*, redate în traducere românească prin *hehílă* și forma verbală de persoana I, singular, *hehíl*. Varianta adaptată din punct de vedere formal la categoriile morfologice de gen și număr specifice substantivelor românești, *hehílă*, atestată la Andreas Clemens, nu este înregistrată în DA, sub lema hécelă, definită ca „pieptene cu dinți de formă pătrată, pentru trasul fuiorului". În *Dicționarul limbii române*, seria veche, sunt atestate formele regionale *héihel* și *éhel* și forma etimologică *héhel* din LB. Etimologia este explicată prin magh. *ecselö* și sas. *héhel*, de origine germană (< germ. *Hechel* 'dispozitiv sub formă de pieptene, utilizat pentru curățarea și separarea firelor de in').

Jeț s.n. Vocabula desemnează în DA un „scaun încăpător, cu spetează (înaltă) și brațe; fotoliu". Etimologia indicată de autorii DLR este germ. *Sitz* 'scaun'. V. Arvinte (1971: 43) indică săs. *Sätz* (< germ. Sitz) pentru originea cuvântului. În lucrarea lui Andreas Clemens, termenul echivalează germ. *Lehnsessel* ('fotoliu').

Madráțul s.n. Variantă a substantivului *matráță* „saltea umplută cu păr sau cu lână" (cf. DLR), atestată de autorii *Dicționarului-tezaur* la LM 1871, GHEȚIE 1896, ALEXI 1886. Lucrarea lexicografică a lui Andreas Clemens oferă, astfel, o primă atestare a variantei *madráț*, ca substantiv neutru, singular, articulat hotărât. Vocabula – *madrațu* – este înregistrată și în *Lexiconul de la Buda* (1825), alături de formele germ. *Madratze* și *Matratze*. Autorii DLR omit această variantă în lista atestărilor.

Maiériu s.m. În TDRG[3] apare vocabula *máier*, accentuată diferit, ca echivalent al germ. *Bauer* 'țăran'. Etimologia propusă de H. Tiktin este germ. *Meier(hof)*. Întrucât în dicționarele germane consultate nu am găsit forma nominală *Meirer* din lucrarea lexicografică a lui Andreas Clemens, considerăm că aceasta ar putea fi o greșeală de tipar – pe care nu am semnalat-o în ediția critică realizată în 2017 – și că *maiér(iu)* echivalează, de

fapt, germ. *Meier* „(în Evul Mediu) administratorul unei moșii numit de stăpân; (rural) supraveghetor al unei ferme”, care reprezintă, totodată, etimonul cuvântului.

Múză s.f. Cuvântul este atestat la Andreas Clemens cu sensul livresc ‘știință’, ca echivalent al germ. *Wissenschaft* ‘știință’, dar și ca echivalent al germ. *Muse* ‘muză’, prin care autorul se referă la „fiecare dintre cele nouă zeițe ocrotitoare ale artelor și ale științelor” (cf. DLR). *Dicționarul limbii române* propune etimologia multiplă (lat. *musa*, ngr. μοῦσα, it. *musa*, germ. *Muse*, fr. *muse*), în timp ce TDRG[3] indică numai originea grecească sau latinească a termenului. Atestarea lexicografică oferită de lucrarea lui Andreas Clemens nu este înregistrată în DLR.

Obríster s.m. Împrumut german care, în lucrarea lui Andreas Clemens, echivalează germ. *Oberste* – „bis ins 16, Jhd. (Ober)befehlshaber einer Waffengattung, dann Regimentsinhaber, zur Bundeswehr” (cf. MGL 1992, vol. 16: 60)[12] – și germ. *Obrigst*, probabil variantă dialectală. Cuvântul este indicat de autor ca sinonim pentru *miaș* – „căpetenia militară care comanda în vechime o unitate formată, în principiu, de o mie de ostași” (cf. DLR). În *Dicționarul-tezaur* este tratată lema *óberșter* (învechit și regional), cu sensul de ‘colonel’. Varianta propusă de Andreas Clemens nu apare s.v. Etimonul propus de autorii DLR este germ. *Oberster.*

Púnt, **fúnt** s.m. Cele două vocabule reprezintă variante ale lemei *pfund*, definită de DLR ca „unitate de măsură a greutății egală cu circa 0,5 kg sau (regional) cu 0,25 kg”. Varianta *punt* este însoțită de indicația învechit, iar pentru varianta *funt* se semnalează întrebuințarea regională. CLEMENS 1821 nu este menționat în lista atestărilor. Prima atestare lexicografică indicată în *Dicționarul-tezaur* o reprezintă *Lexiconul de la Buda*, publicat după lucrarea lui Clemens.

Răscrípt s.n. Această variantă a lemei *rescrípt*, cu sensul „răspuns dat de împărații romani la chestiunile de drept puse de magistrații sau de guvernatorii provinciilor; p. ext. ordin emanat de un suveran” (cf. DLR), este atestată în *Dicționarul-tezaur* la Petru Maior, cu mențiunea „învechit”. Lucrarea lui Andreas Clemens nu apare în lista atestărilor. Autorii DLR indică etimologia multiplă a cuvântului: lat. *rescriptum* și germ. *Reskript*.

Strímfii s.n. pl. Forma de plural, articulată, a variantei *strimf*, înregistrată în DLR s.v. *ștrimf* ‘ciorap’. Cuvântul, utilizat regional, în Transilvania, Banat și Maramureș, este împrumutat din germ. *Strumpf* – pl. *Strümpfe* – cf. DLR, TDRG[3]. CLEMENS 1821 prezintă prima atestare lexicografică a acestui lexem. Autorii DLR nu indică această atestare.

Șărpáriu s.n. În DLR este înregistrată lema *șerpar*, cu sensul „I.1. brâu lat din piele (prevăzut cu buzunare) pe care îl poartă țăranii; chimir”, cu atestări în CLEMENS 1821, DRLU 1822–1823, LB 1825 ș.a. În fapt, în dicționarul lui Clemens, indicat ca primă atestare, apare varianta *șărpariu* ‘centură’, care este omisă în paragraful penultim. Varianta *șărpar*, atestată în PRECUP (1926) și exemplificată în corpul articolului, lipsește, de asemenea, din

[12] Până în secolul al XVI-lea, comandant (suprem) al unei ramuri a forțelor armate, apoi comandant de regiment în cadrul forțele armate germane. [trad. n.]

lista variantelor semnalate în *Dicționarul limbii române*. Autorii DLR explică originea cuvântului prin derivare de la *șarpe*, cu sufixul *-ar*. Vasile Arvinte (2002: 112–115) consideră că termenul a rezultat din derivarea unui împrumut din limba germană „vorbită fie în așezările săsești, fie în cadrul instituțiilor statale (administrație, armată) austriece", principalul argument referindu-se la răspândirea teritorială a lexemului. Raționamentul este reluat în TDRG[3], care indică formarea cuvântului prin derivare de la germ. *Scharpe,* Schärpe, cu sufixul *-ar*. Explicația are la bază, probabil, analogia cu *degetar*, *pieptar* etc. În *Herder's Conversations-Lexikon* (cf. https://woerterbuchnetz.de), lema *Schärpe* este explicată ca „militärisches Abzeichen der Offiziere, wird in der Regel um den Leib gewunden getragen, aus Seide, in den Landesfarben, wohl auch mit Gold- od. Silberfaden durchwoben; vgl. *Feldbinde*"[13].

Șindrílă s.f. Împrumut din germ. *Schindel*, cu sensul „scândură de brad, de fag etc., îngustă și subțire, întrebuințată mai ales la acoperitul clădirilor" (cf. DLR). Vocabula este înregistrată în DLR, cu atestări din LB 1825, ISER 1850, POLIZU 1857 etc. Dicționarul lui Clemens prezintă o primă atestare a acestui cuvânt.

Șópru s.n. Variantă a cuvântului șoprón, împrumutat din germ. *Schopp(e)n*, care desemnează o „construcție rudimentară [...] care servește mai ales ca adăpost pentru animale" (cf. DLR), întrebuințată (cf. Arvinte 1971: 81 ș.u.; Arvinte 2002) în Transilvania, Banat, Maramureș Oltenia și vestul Munteniei. Atestarea din dicționarul lui Andreas Clemens nu este înregistrată în DLR.

Ștrof s.m. Variantă a substantivului *șurúb* < germ. mediev. *Schrübe* 'șurub', atestată de autorii DLR la VAIDA și în ALR II. Prezența vocabulei în dicționarul lui Andreas Clemens ar constitui o primă atestare între cele prezentate în DLR.

Ștuc s.n. Vocabula este împrumutată din germ. *Stück* 'bucată'. CLEMENS 1821 indică întrebuințarea acestui cuvânt în colocația *ștuc de pâine* (germ. *Brotstück*). Termenul intră în opoziție cu sinonimul *bucată*, astfel că, pentru a denumi părțile separate de carne (germ. *Fleischstück)*, Andreas Clemens utilizează vocabula *bucată*. Lucrarea lui Clemens oferă o atestare pentru DLR, s.v. *ștuc*[1].

Șúncă s.f. Împrumut din germ. dial. *Schunke* (cf. DLR, TDRG[3], MDA). Dicționarul lui Andreas Clemens, care, din punct de vedere cronologic, ar fi al doilea în lista atestărilor lexicografice indicate de DLR, între *Dicționarul* lui Samuil Micu și *Lexiconul de la Buda*, nu este menționat în *Dicționarul-tezaur*.

Șúră s.f. Împrumut din germ. reg. *Scheuer* 'șură, hambar'. DLR prezintă foarte multe atestări ale cuvântului, între care și cea din CLEMENS 1821, și propune ca etimologie germ. dial. *Schür* și săs. *Schyren*.

Tăbác s.n. Variantă pentru *tabac*. Autorii DLR atribuie etimologie multiplă termenului: ngr. *ταμπάκος*, germ. *Tabak*, fr. *tabac*, magh. *tobák*, *tubák*. Această atestare, care

---

[13] Emblemă militară a ofițerilor, purtată de obicei în jurul abdomenului, confecționată din mătase, în culorile naționale, probabil împletită și cu fir de aur sau de argint; v. *Feldbinde* ('centură'). [trad. n.]

nu este înregistrată în DLR, îmbogățește lista atestărilor de la începutul secolului al XIX-lea.

Téler s.n. În DLR, cuvântul prezintă două sensuri: „(prin sudul Transilvaniei) **1.** Capac. (...); **2.** Tocător rotund pe care se taie carnea, ceapa etc.”. Etimologia indicată în *Dicționarul limbii române* este germ. *Teller* ‘farfurie întinsă’, care, în lucrarea lui Andreas Clemens, constituie echivalentul termenului discutat.

Tríhterul s.n. Cuvântul reprezintă varianta accentuată a lexemului *tríhtăr* ‘pâlnie’, utilizat în Transilvania, Oltenia și Muntenia. Vocabula reprezintă un împrumut din germ. *Trichter*. Lucrarea lexicografică a lui Andreas Clemens este menționată de autorii DLR în lista atestărilor acestei variante.

Țándăr s.n. Formă nominală utilizată de Andreas Clemens pentru a traduce germ. *Schiver*[14] și germ. *Schober* ‘căpiță de fân’[15]. Varianta este atestată de DLR în dicționarul lui Piuariu-Molnar. Lucrarea lui Clemens oferă o altă atestare. Etimologia termenului este săs. *Tsander* (Arvinte 1971: 88; TDRG[3]). DLR propune ca etimologie săs. *zander* < germ. *Zunder* ‘mulmiges Holz, getrockneter Baumschwamm zum Feuerfange’[16] (ap. Arvinte, ibid.). Varianta *țándură* apare, de asemenea, în lucrarea lui Clemens, alături de *áschie*, ca element al seriei sinonimice prin care este echivalat substantivul german *Holzplitter* ‘așchie de lemn’.

Țấglă s.f. Variantă a lemei *țiglă*, neatestată în DLR. Etimonul propus este germ. *Ziegel*. În dicționarul lui Andreas Clemens, vocabula echivalează germ. *Dachziegel*.

Ținabór s n. Acest împrumut din germ. *Zinnober* reprezintă o variantă etimologică a substantivului *cinábru* ‘chinovar’, utilizată în Transilvania. DLR atestă această variantă în BARCIANU 1886.

Concluzii

În lucrarea lexicografică *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch*, influența germană se manifestă în diferite forme – la nivel fonetic, prin pronunția germană a unor sunete, și la nivel lexical, prin calcuri de structură și prin împrumuturi directe și indirecte. Materialul excerptat din dicționarul lui Andreas Clemens relevă, pe de o parte, caracterul preponderent regional al elementelor germane tratate de autor în lucrarea sa și, pe de altă parte, reflectă tranziția între perioada veche și cea modernă în ceea ce privește uzul limbii. O parte dintre exemplele analizate reprezintă variante ori sensuri neînregistrate de alte dicționare sau atestări rare ale unor cuvinte.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

ALEXI 1886 = Theochar Alexi, *Dicționar germano-român pentru școală și conversațiune. Deutsch-*

[14] Termenul reprezintă, probabil, o variantă dialectală a germ. *Schiefer*, explicat în MGL (1992) ca desemnând „Stein-, Holzplitter” [‘așchii de piatră sau de lemn’] (vol. 19, p. 228). [trad. n.]

[15] În acest context, echivalarea termenului de către Andreas Clemens este greșită.

[16] ‘lemn putred, ciupercă care crește pe lemn și pe butuci (ciupercă de copac), care ajută la stingerea focului’ [trad. n.]

rumänisches Wörterbuch für Schule und Umgang, Brașov, Editura Tipografiei Alexio (Tip. Alexi).

ALR II = *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, material netipărit.

ANON. CAR. c.1650 = *Dictionarium valachico-latinum* (*Anonymus Caransebesiensis*), ediție îngrijită de Gh. Chivu, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2008.

BARCIANU 1886 = Sab. Pop.-Barcianu, *Dicționar român-german și german-român* de..., revidat și complectat de dr. D.P. Barcianu, Sibiu (Inst. Tip.).

CALENDARIU 1844 = *Calendariu pe anul de la Hristos ...* întocmit pe gradurile și clima Țării Ungurești a marelui Principat al Ardealului, a Țării Românești și a Moldaviei..., alcătuit de I. Teodorovici, Buda, tipărit la Crăiasca Tipografie a Universitatei Ungurești, 1824–1853.

CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2002.

CLEMENS 1821 = Andreas Clemens, *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch, Buda,* 1821, ediție de text, studiu filologico-lingvistic și notă asupra ediției de Mariana Nastasia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017.

CLRE = Corpus lexicografic românesc electronic, realizat în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, de: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudius-Marian Teodorescu, 2021– , https://clre.solirom.ro/.

CORBEA 1691–1697 = Teodor Corbea, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione,* ediție de Alin-Mihai Gherman, volumul I: *Studiu introductiv, note și text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

COSTINESCU 1870 = Ion Costinescu, *Vocabular româno-frances* [I-II], București, Tipografia Națională Antreprenor C.N. Rădulescu.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I: *A-B*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; tomul I, partea a II-a: *C*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul II, partea I: *F-I*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; tomul II, partea II, fascicula I: *J-Lacustru*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1934, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

DAMÉ 1898 = Frédéric Damé, *Încercare de terminologie poporană română*, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socec.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, https://delr.lingv.ro/.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul VI, *Litera M*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.P.R., 1965;

tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.S.R., 1969; tomul VIII, *Litera P*, partea a 3-a: *Pînă-Pogribanie*, partea a 5-a: *Presin–Puzzolană*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, 1984; tomul IX, *Litera R*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.S.R., 1975; tomul X, *Litera S*, partea a 4-a: *Slab–Sponghios*, partea a 5-a: *Spongiar–Swing*, redactor responsabil: Ion Coteanu, București, Editura Academiei Române, 1992, 1994; tomul XI, partea 1: *Litera Ș*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.S.R., 1978; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T*: *T–Tocăliță*, partea a 3-a, *Litera T*: *Tocăna–Twist*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.S.R., 1982, 1983; tomul XII, partea 1: *Litera Ț*, redactor responsabil: Ion Coteanu, București, Editura Academiei Române, 1994, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

DRLU 1822–1823 = Ioan Bobb, *Dicționariu rumânesc, lătinesc și unguresc ...*, în doauă tomuri, Clus [= Cluj], cu Tipariul Tipografiii Colegiumului Reformaților, prin Stephan Török.

GHEȚIE 1896 = Ion Gheție, *Dicționar român-maghiar pentru școală și privați. Román-magyar szótár*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar irod. intézet és kőnyvnyomda Kiadása.

ISER 1850 = Andreas Iszer [= Andrei Iser], *Walachisch-Deutsches Wörterbuch*. *Vocabular românesc-*nemțesc, Kronstadt, gedruckt bei Johann Gött.

LB 1825 = *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat* seu: *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Buda, Crăiasca Tipografie a Universitatei Ungurești.

LM 1871 = A.T. Laurian, I.C. Massim, *Dicționariul limbei române*, tom. I–III, după însărcinarea dată de Societatea Academică Română.

MDA = *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, I: *A–C*, 2001; II: *D–H*, 2002; III: *I–Pr*, 2003; IV: *Pr–Z*, 2003, Marius Sala, Ion Dănăilă (coord.), București, Editura Univers Enciclopedic.

MGL 1992 = *Meyers Grosses Taschenlexikon in 24 Bänden*, 4. Vollständig überarbeitete Auflage. Herausgegeben und bearbeitet von Mezers Lexikonredaktion, B.I. Taschenbuchverlag, Leipzig.

MICU 1780–1801 = Samuil Micu, *Dictionarium Valachico-Latinum*, bevezető tanulmaanyal közzéteszi Gáldi László, Budapest, Királyi magyar egyetemi nyomada, 1944.

PIUARIU-MOLNAR 1822 = Ioan Piuariu-Molnar, *Wörterbüchlein deutsch und walachisches. Vocabularium nemțesc și românesc*, Sibii, la K.K. privileghiatul tipograf Martin Hochmeister.

POLIZU 1857 = G. A. [= Gheorghe] Polizu, *Vocabular româno-german*, compus și întocmit cu privire la trebuințele vieței practice de..., înavuțit și cores de G. Bariț [= George Barițiu], Brașov, Tiparul Römer și Kamner.

PONTBRIANT 1862 = Raoul de Pontbriant, *Dicțiunar româno-frances*, București și Göttingen, Adolf Ulrich, Paris, Gustave Bossange & C-ia, Leipzig, E.F. Steinacker.

PRECUP 1926 = Emil Precup, *Păstoritul în Munții Rodnei*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”.

TAMÁS 1966= Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

TDRG^3 = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch.* 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von

Paul Miron und Elsa Lüder, Band I–III, I: *A–C*, 2000; II: *D–O*, 2003; III: *P–Z*, 2005, Cluj-Napoca, Clusium.

VAIDA = Vasilie Vaida, *Material jargon de dialect sălăgian*, în „Tribuna”, 1890, nr. 83, p. 329; nr. 84, p. 333; nr. 85, p. 337–338; nr. 86, p. 341–342; nr. 87, p. 345–346; nr. 88, p. 349; nr. 89, p. 353; nr. 90, p. 358; nr. 91, p. 361–362; nr. 92, p. 365–366; nr. 93, p. 369–370; nr. 94, p. 373–374; nr. 95, p. 378-379; nr. 96, p. 381–382; nr. 97, p. 385–386.

WÖRTERBUCHNETZ = Kompetenzzentrum – Trier Center for Digital Humanities, Wörterbuchnetz, https://woerterbuchnetz.de/.

B. Literatură secundară

Arvinte 1965 = Vasile Arvinte, *Criterii de determinare a împrumuturilor de clasificare săsești ale limbii române*, în ALIL, XVI, Iași 1965, p. 97–103.

Arvinte 1968 = Vasile Arvinte, *Raporturile lingvistice româno-germane*, în ALIL, XIX, p. 13–27.

Arvinte 1971 = Vasile Arvinte, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten*, Akademie Verlag, Berlin.

Arvinte 2002 = Vasile Arvinte, *Raporturile lingvistice româno-germane. Contribuții etimologice*, ediție îngrijită de Alexandru Gafton, Editura „Egal”, Bacău, 2002.

Binder 1965–1967 = Ștefan Binder, *Contribuții la studiul elementelor germane în lexicul graiurilor populare românești*, Analele Universității din Timișoara, 1965: 103–121; 4, 1966: 221–245; 1967: 49–72.

Ivănescu 2000 = Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Editura Junimea, 2000.

JB 1904 = G. Weigand, *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, vol. VIII, Leipzig, Commissionsverlag von Johann Ambrosius Barth, 1904, p. 179.

Mândrescu 1904 = Simion Mândrescu, *Influența germană asupra limbei române*, Iași.

Nastasia 2022a = Mariana Nastasia, *Andreas Clemens, Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch. Notes on the first re-edited dictionary in Romanian culture*, în volumul Alexandra Chiriac, Alina Bruckner, Iulia Elena Zup, Ioan-Augustin Guriță, Ana Catană-Spenchiu, *Re-Configuring Romanian Culture on Its Way Towards Modernity. Romanian Translation Practice in The Age of Enlightenment (1770–1830*), Hartung Gorre Publishers, Konstanz, 2022, p. 273–286.

Nastasia 2022b = Mariana Nastasia, *Importanța lui Andreas Clemens între creatorii de dicționar și de gramatică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în Alina Bursuc, Laura Manea (coord.), Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu (editori), *Actele Colocviului internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”. 2022*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 215–221.

Oprea 1996 = Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă*, București, Editura științifică.

Wagner, Wagner 1996 = Christa Wagner, Rolf Wagner, *Der siebenbürgisch-sächsische Lehrer und Pfarrer Andreas Clemens 1742–1815*, Ravensburg, Privatdruck.

Mariana Nastasia

ELEMENTS OF THE GERMAN LANGUAGE IN *KLEINES WALACHISCH-DEUTSCH UND DEUTSCH-WALACHISCHES WÖRTERBUCH* BY ANDREAS CLEMENS, BUDA, 1821

ABSTRACT

In *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch* by Andreas Clemens, the German influence manifests itself in various forms: phonetically, through the German pronunciation of certain sounds, and lexically, through Calques based on German-specific derivation patterns and direct and indirect borrowings. The lexical material taken from Andreas Clemens's dictionary thus reveals, on the one hand, the regional character of the German elements treated by the author in his work and, on the other hand, reflects the specific transitional character of the period in which Clemens wrote his dictionary. Some of the analysed examples are unknown variants or rare attestations of words. We have also encountered situations in which Andreas Clemens indicates meanings for words in his lexicographical work that have not been mentioned in the modern dictionaries.

Keywords: *German influence, lexical borrowing, Andreas Clemens's dictionary, Romanian lexicography, early 19th century.*

DIGITALIZAREA DICȚIONARELOR ROMÂNEȘTI VECHI (DIN SECOLUL AL XVII-LEA): CUM ȘI DE CE?

MĂDĂLINA UNGUREANU[*], ELENA ISABELLE TAMBA[**], ALEX MORUZ[***]

Motto: „Această carte au fost scrisă pe rumânie și nu-i bună de nemică."

(Cod. Vor. 53v)

1. Preliminarii

În această lucrare[1] propunem o analiză a digitalizării unui corpus de dicționare slavo-române din secolul al XVII-lea, dar și a metodei de utilizare a acestui corpus.

Însemnarea din motto îi aparține unui anume Costantin ot Dornă, care a notat-o în 1733 pe o filă din manuscrisul *Codicelui Voronețean* (Mariana Costinescu, în Cod. Vor.: 16). Nu știm cu siguranță ce a vrut să spună Costantin ot Dornă; deși însemnarea este cu 100 de ani mai târzie, Papacostea (1983: 249) o amintește în contextul slavonismului cultural și al orientării spre cultura slavonă care caracterizează partea tradiționalistă a societății muntenești din secolul al XVII-lea, caracteristici pe seama cărora este pusă înființarea școlilor de limbă slavonă. Acestea răspundeau, pe de o parte, nevoii preoților, tipografilor și a celor implicați în producția de carte, grămăticilor etc. de a învăța slavona, dar, pe de altă parte, erau și expresia încercării de emancipare economică și militară de sub turco-fanarioți (ibid.: 247–248).

În acest context al înfloririi învățământului în slavonă a fost plasată și apariția primelor dicționare bilingve slavo-române, care, împreună cu traducerea *Gramaticii* lui Meletie Smotrițki (1619), au servit, probabil, ca materiale didactice în aceste școli (mai ales la școala

[*] Institutul de Cercetări Interdisciplinare – Departamentul de Științe Socio-Umane de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, str. Alexandru Lăpușneanu nr. 26, Iași.

[**] Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, Iași.

[***] Facultatea de Informatică de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, str. General Berthelot, nr. 16, Iași.

[1] *Acknowledgement*: acest text include informații obținute în cursul cercetării din proiectul *Primele dicționare bilingve românești (secolul al XVII-lea). Corpus digital prelucrat și aliniat (eRomLex)*, finanțat de UEFISCDI pentru perioada 2021–2022 (cod PN-III-P1-1.1-TE-2019-0517), director: CS II dr. Mădălina Ungureanu, http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/.

de slavonie de la Târgoviște; v. Ungureanu 2023). De fapt, este vorba despre o adaptare unică a lexicoanelor și a gramaticii amintite, copiată apoi și păstrată până astăzi în manuscris. Faptul că două miscelanee (păstrate la Biblioteca Academiei Române din București: ms. rom. 312 și ms. rom. 3473) conțin copii ale aceleiași redacții, atât a lexiconului slavo-român, cât și a gramaticii lui Smotrikți tradusă în română, susține această concluzie.

Grupul lexicoanelor slavo-române din secolul al XVII-lea cuprinde cele șase lexicoane slavo-române redactate după modelul lexiconului slavon-ucrainean publicat de Pamvo Berînda în 1627, la Kiev. Toate sunt din a doua jumătate a secolului (mai puțin Lexiconul lui Mardarie Cozianul, 1649), au dimensiuni mari și provin din Muntenia. Se cunosc autorii ms. rom. 450 (Mardarie Cozianul), 312 (Staico logofătul), doi numai cu prenumele: ms. rom. 3473 (un anume Mihai), ms. rom. 1348 (Mihai logofătul) și nu există astfel de informații pentru celelalte două. Patru sunt păstrate la Biblioteca Academiei Române din București, iar două la biblioteci din Rusia (la Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt Petersburg, respectiv la Arhiva Rusă de Stat pentru Documente Vechi din Moscova). Cu excepția Lex.Mard., ele sunt inedite și slab valorificate în lucrările de specialitate și în *Dicționarul-tezaur al limbii române*.[2]

Ideea proiectului de digitalizare a primelor lexicoane românești (eRomLex)[3] a pornit de la constatarea că, în lucrările de specialitate, atunci când se discută despre primele realizări lexicografice românești, grupul primelor lexicoane slavo-române este discutat mai mult în trecere, spre deosebire de *Dictionarium Valachico-Latinum* (cca 1650), cu care sunt contemporane. Această lipsă de interes provine, probabil, din faptul că, fără a fi studiate exhaustiv, au fost considerate imitații servile ale sursei (dicționarul slavon-rutean publicat la Kiev, în 1627, de Pamvo Berînda = Lex.Ber.), fără mari deosebiri de la un lexicon la altul, alcătuite în scopuri didactice, pentru a servi ca material de învățare a limbii slavone în școală. Contribuie la această lipsă de interes și dificultățile provocate de lipsa indicațiilor metatextuale (autori/copiști, titlu, anul alcătuirii/copierii). De asemenea, alcătuirea lor în epoca de apogeu a slavonismului cultural a fost considerată firească și, din această cauză, lipsită de provocări. Ceea ce ne-a atras atenția încă de la început a fost însăși existența, în secolul al XVII-lea, a unui grup masiv de dicționare, toate înrudite între ele, atât prin sursă, cât și prin conținutul definițiilor lor, ceea ce a indicat (așa cum am constatat în studiile preliminare implementării proiectului) filiații a căror direcție a fost discutată în literatura de specialitate, dar care a rămas neclarificată. Cu alte cuvinte, la mijlocul secolului al XVII-lea, în cultura română se întâmplă ceva de o amploare suficientă, încât să genereze șase dicționare mari. Editarea dicționarelor era primul pas pentru a afla ce anume a dus la apariția lor.

Proiectul eRomLex a avut ca obiectiv principal realizarea unei ediții comparative digitale a acestor dicționare slavo-române din secolul al XVII-lea, cu scopul de a pune în

[2] Pentru o descriere mai detaliată a celor șase lexicoane și a sursei lor, v. http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/NoteOnEdition.

[3] V. https://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/.

circulație textele propriu-zise (toate manuscrise) pentru ca, ulterior, să poată fi evidențiate caracteristicile acestei rețele lexicografice (filiațiile dintre lexicoane, modalitatea în care se raportează la sursă, inovațiile față de aceasta, probabilele lor utilizări) și contextul cultural. Privit din perspectiva principalului rezultat propus, proiectul eRomLex a fost conceput ca un răspuns la provocarea lansată încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea de I. Bogdan (1891), reluată în studiile ulterioare pe această temă, ultimul fiind al lui G. Mihăilă (1972), care susține că studiul acestor lexicoane trebuie să se facă în mod comparativ, la nivelul întregului conținut de intrări, iar editarea lor trebuie să fie, de asemenea, comparativă, tocmai pentru a permite evaluarea similitudinilor și a diferențelor dintre ele. Totuși, o astfel de ediție în format clasic (pe hârtie) ar fi fost dificil de realizat și de exploatat, atât din cauza numărului mare de intrări, cât și din cauza dispunerii lor: ordinea intrărilor nu este aceeași în toate lexicoanele, nu toate intrările există în toate lexicoanele, există intrări în plus în fiecare dintre cele șase lexicoane față de modelul rutean. Am conceput, deci, ediția comparativă în format digital, întrucât acest format permite afișarea simultană a intrărilor din lexicoanele paralele, în scopul facilitării comparației dintre ele, permițând extragerea și compararea datelor într-un mod exhaustiv. Întrebările de la care am pornit în realizarea corpusului au fost: care este relația dintre lexicoane, care sunt copii și care este sursa? Care este relația lor cu sursa, cum anume sunt prelucrate inventarul de intrări de acolo și conținutul definițiilor? Cine le-a scris și de ce? Și, în sfârșit, cine ar utiliza instrumentul pe care îl construim noi? După cum se observă, la baza proiectului au stat întrebări de natură filologică, însă corpusul construit este util nu doar pentru filologi.

2. Cum?

2.1. Construirea corpusului electronic

Etapele și metodele construirii corpusului au fost prezentate cu alte ocazii (v. Gînsac *et al.* 2022), astfel încât aici le reluăm foarte sintetic.

Prima etapă de creare a corpusului a constat în obținerea lexiconului în format editabil. În acest scop, am testat Transkribus, un program de recunoaștere automată a scrisului de mână (v. https://readcoop.eu/transkribus/). Formatul specific al lexicoanelor (dispunerea în coloane), particularitățile scrisului de mână (în unele cazuri destul de neregulat) au făcut ca utilizarea Transkribus să fie ineficientă; corecția manuală ar fi fost extrem de consumatoare de timp, prin urmare, formatul editabil a fost obținut manual, prin fișarea directă într-un model creat în cadrul proiectului, care a permis adnotarea diverselor tipuri de informații (cuvânt-titlu, definiție, localizare: coloană, filă, comentarii). Din formularul standard discutat mai sus, am extras automat intrările într-un format structurat pentru a fi importate în platformă. După conversia într-un format structurat, înregistrările au fost aliniate automat. Acest lucru a fost realizat manual prin indicarea intrării echivalente din dicționarul-model, Lex.Ber. (dacă există), în timpul procesului de transcriere. Pentru a reduce rata de eroare de aliniere, am construit, pe baza echivalentului din Lex.Ber., o formă simplificată a cuvântului

slavon prin eliminarea accentelor, înlocuirea suprascriselor cu litere standard și înlocuirea slovelor cu valori fonetice similare cu o singură variantă standard. Această formă simplificată prezintă multiple avantaje: alinierea este mai precisă, deoarece diferențele ortografice dintre diversele redacții ale slavonei sunt minimizate; cuvintele care nu se regăsesc în Lex.Ber. pot fi aliniate la fel de bine; căutarea este mai ușoară și mai intuitivă în cazul formelor simplificate, deoarece utilizatorul nu poate ști ce particularități de scriere ar putea avea un anumit cuvânt.

Pentru crearea interfeței de interogare, a trebuit să luăm în calcul natura textelor și scopul ediției. Pe de o parte, posibilitățile de căutare și afișare trebuie să respecte rigorile filologiei românești (inclusiv afișarea observațiilor filologice precum erorile de scriere din manuscrise, omisiuni, semne particulare, mâini diferite etc.); pe de altă parte, interfața trebuie să permită căutarea multicriterială. Problema provine din faptul că o astfel de interfață ar fi prea mare pentru a fi utilă (având în vedere numărul mare de elemente de interes din intrările de lexicon) sau nu ar oferi toate posibilitățile de căutare pe care le-ar putea dori utilizatorii. Din acest motiv, am decis să construim mai multe interfețe de căutare, conform cazurilor de utilizare pe care le considerăm cele mai frecvente și le descriem în cele ce urmează.

2.2. Utilizare generală

Aceasta înseamnă posibilitatea de căutare după cuvânt-titlu slavon, care afișează cuvintele-titlu din manuscrisele paralele; accesarea legăturii către o intrare anume din listă (Figura 1). Căutarea unui cuvânt slavonesc poate prezenta interes pentru studii asupra traducerilor, pentru dezambiguizarea semantică a cuvintelor din limba română sau pentru studierea legăturilor dintre lexicoane și modelul rutean.

Word	Lex.Ber	Lex.Mosc	Lex.3473	Lex.Pet	Lex.Staicu	Lex.1348	Lex.Mard
в%	в%	в%	в%	в%	в%	в%	в%
вѵссонъ, перфира	Вѵ́ссонъ, перфѵ́ра	вѵ́ссонъ*	вѵ́конь	Вѵ̑ссонъ	вѵ̑ссѽ	вѵ̑сонь	вѵ̑ссонь
ващший	Ва́щшїй	ва́щшїй	вѣ́щшїй	Вѣ̑щшїй	ва́̑щшїi	ва́щшїй	ва́̑щшїй
вазаю	Ваꙁа́ю	ваꙁа́ю	ваѕа́ю	Ваꙁа́ю	ваꙁа́ю	ваꙁа́ю	ваꙁа́ю
вѣщание	Вѣща́нїе	вѣща́нїе	вѣща́нїе	Вѣща́нїе	вѣщанїе	вѣща́нї́е	вѣща́нїе
вѣтрило	Вѣтри́ло	вѣтри́ло	вѣтри́ло	Вѣтри́ло	вѣтрıло	вѣтрило	вѣтри́ло
вѣтий	Вѣ́тїй	вѣтїй	вѣ́тїй	Вѣ́тїй	вѣтїй	вѣ́тїй	вѣ́тїй
вѣси	Вѣ́си	вѣ́си	вѣ́си	Вѣ́си	вѣ́си	вѣ́си	вѣ́си

Figura 1. Căutare după cuvânt-titlu

2.3. Căutarea într-un anumit lexicon

Crearea unei ediții filologice implică reproducerea cât mai fidelă a imaginii paginii din textul original. În consecință, interfața trebuie să permită afișarea intrărilor din fiecare lexicon în parte în ordinea în care acestea apar în manuscris. Pentru acest scenariu de utilizare este necesară crearea unei interfețe de interogare specifice fiecărui lexicon, care să permită interogări similare cu cea din Figura 2.

Lex.Ber	Lex.Mosc	Page	Column	Position	Gloss	Obs
		35v				
Въсесъвръше́нный	въсесъвръше́нный	35v		1	cel întru tot săvîrșit	
Всесъвръше́ннѣ, всеконе́чнѣ, вся́кѡ	въсесъвръше́ннѣ	35v		2	de tot desăvîrșit	
Въсеѽбразнѡ	въсеѽбразнѡ	35v		3	în tot chipul	
Въсеѡрꙋ́жїе	въсеѡрꙋ́жїе	35v		4	toate armele	
Въсецѣ̆лъ, ый, всесъвръше́нъ	въсецѣ́лъ	35v		5	întru tot întreg	
Въсклаби́лъся	въсклаби́лся	35v		6	să zîmbi a rîde	
	въсклабля́юся	35v		7	mă zîmbesc a rîde	
	въсклабля́ется*	35v		8	să zîmbeaște a rîde	*Scris în continuarea intrării

Figura 2. Rezultatele căutării în fila 35v din Lex.Mosc.

Câte o interfață similară este disponibilă pentru toate celelalte lexicoane analizate (inclusiv Lex.Ber.). Aceasta oferă utilizatorului posibilitatea de a accesa toate datele disponibile în lexiconul specificat: cuvântul echivalent din Lex.Ber. (dacă există); cuvântul-titlu (slavon); pagina din manuscris unde se află intrarea; coloana, dacă textul este dispus pe coloane; poziția cuvântului în pagina de manuscris, dată ca număr; definiția; observațiile filologice. Pentru exemplul dat mai sus, am căutat toate cuvintele care se găsesc pe pagina 35v în Lex.Mosc., pe care apoi le-am ordonat conform poziției în pagina de manuscris, astfel încât rezultatul să reflecte cât de fidel posibil (dat fiind mediul de afișare) conținutul paginii de manuscris. După cum se poate vedea, pagina 35v conține și un număr de intrări care nu sunt importate din Lex.Ber., ci sunt nou adăugate de autor; aceste tipuri de intrări sunt în mod deosebit interesante din punct de vedere filologic, atunci când studiem legăturile dintre lexicoane, întrucât aceleași cuvinte nou adăugate în mai multe manuscrise indică o sursă comună.

2.4. Căutarea după cuvinte în română

Această formă de căutare prezintă interes pentru identificarea uzului cuvintelor din limba română în secolul al XVII-lea, pentru găsirea de noi atestări, pentru identificarea de sensuri pe baza echivalenței slavonești etc.

În Figura 3 am dat exemplul unei căutări a cuvântului *bun* în toate glosele din Lex.Mosc. Trebuie remarcat faptul că, în forma în care este redactată această interogare, rezultatul nu trebuie să fie exact cuvântul căutat, ci orice secvență de simboluri care conține cuvântul.

Această variantă de vizualizare este utilă mai ales pentru studierea influențelor și a filiațiilor dintre lexicoane, întrucât înlesnește comparația directă a definițiilor. De exemplu, în Figura 3 poate fi observat că intrarea блоприатное времѧ arată o oarecare înrudire între Lex.Staicu, Lex.Mosc., Lex.3473, Lex.Pet., și Lex.1348, dar este omisă în Lex.Mard., ceea ce confirmă ipoteza noastră conform căreia primele cinci dicționare sunt copii modificate după o altă versiune, acum pierdută.

Word	Lex.Mosc	Lex.3473	Lex.Pet	Lex.Staicu	Lex.1348	Lex.Mard
	bun					
блгополученїе	întîmplare bună noroc	întîmplare /5v bună, noroc	întîmplare bună. norocu	tîmplare bună. noroc	întîmplare bună noroc	bună întîmplare
блгостынѧ	îndurare bună	îndurare bună	îndurare: bună	bunătatea îndurarea	îndurare bună	mila. blîndeațele, milă de la inimă
блгодеиствїе	zilele bune		zile bune	traiu bun		zile bune
ведро	vreme bună, senin	vreame bună, senin	vreame bu[nă]	vreme bun[ă], senin	vreame bună senin.	sănin
блгопрїатное времѧ	vreame de bună priimire	vreame bună, priimire	vreamea de bună priimire	vreamea cea de bine /48r/II priimită	vreame de bună priimire	
блоѧзычїе: блгорѣчїе	vorbire bună graiu deșchis	vorbire bună, graiu deșchis	vorovire bună. graiu deșchisu	vorbire bună graiu deșchis	vorobire bună graiul deșchis	bună vorbire, limbă ușoară spre graiu

Figura 3. Căutare în definiții

O dificultate cu care ne-am confruntat în această etapă a fost complexitatea structurii celor mai multe dintre lexicoane, adică prezența listelor multiple. În cazul Lex.Staicu, Lex.3473, Lex.Mosc., Lex.Pet., după ce se termină primul inventar de intrări ordonate alfabetic, redactate după Lex.Ber., urmează o a doua listă, comună, de asemenea alfabetică, de intrări care nu mai au ca model Lex.Ber. În cazul Lex.Staicu, situația este și mai complicată: în afara celor două inventare de intrări (cel principal și cel amintit mai sus), miscelaneul mai conține trei scurte liste de intrări „specializate" (care trebuie puse în relație cu câte un anumit text – pe care nu am reușit încă să îl identificăm –, așa cum indică notațiile din susul filelor respective: „Levit 11", „Стый кирил", respectiv „Стьи аѳанасїе"; v. Ungureanu 2023). Pe lângă acestea, există alte două liste, tot fără corespondent în celelalte lexicoane și în Lex.Ber. Situația aceasta a generat mai multe probleme legate de afișarea în interfață (care a fost construită pentru șase lexicoane, fără material suplimentar) a intrărilor duble (același cuvânt-titlu, fie el din Lex.Ber. sau nu, prezent de două sau de trei ori în

inventarul de intrări din unul sau mai multe lexicoane românești). Am analizat posibilitatea de a păstra în interfață, din inventarul din Lex.Staicu, numai primele două liste (1 – cea după Lex.Ber. și 2 – cea în afara Lex.Ber., dar comună cu celelalte trei lexicoane amintite), adică ceea ce este îndeobște considerat lexiconul propriu-zis, dar asta ar însemna pierderea unui important material lexical românesc (care este foarte interesant, pentru că face parte din alte categorii semantice decât cel din listele principale). Dat fiind faptul că una dintre cele mai importante utilizări ale interfeței de căutare este pentru identificarea de cuvinte românești, utile lucrărilor de lexicografie și istorie a limbii române, am preferat să păstrăm aceste liste disponibile pentru afișare, chiar dacă ele încă mai au nevoie de corecturi în ceea ce privește cuvântul-titlu (în unele cazuri, în special în lista a patra, acesta nu a putut fi bine descifrat sau identificat în sursele lexicografice folosite de noi).

În cazul Lex.Staicu, miscelaneul (ms. rom. 312 BAR) conține încă o componentă lexicografică ce se deosebește de celelalte, în sensul că nu este un dicționar slavon-român, ci un dicționar de nume proprii, cu explicații în slavonă. Acesta nu a fost inclus în baza de date.

3. De ce?

Importanța textelor vechi pentru lexicografia academică este reprezentată de faptul că astfel se pot găsi informații noi legate de limba română din secolul al XVII-lea, atât pentru redactorii lucrărilor lexicografice de amploare, cât și pentru cercetătorii istoriei limbii române în general:

– prime atestări;
– variante;
– sensuri noi/ extragerea sensurilor pe baza echivalenței cu cuvântul slavon;
– cuvinte noi;
– informații despre contextul cultural (influențe, traducători).

3.1. Începuturile lexicografiei românești

Apariția lexicografiei românești este legată de necesitatea unor instrumente lexicografice bilingve care să faciliteze legătura între limba de cultură (slavona) și limba vorbită de popor (româna).

Astfel, la început, lexicografia românească din secolele al XVI-lea – al XVII-lea cunoștea trei tipuri de lucrări (în manuscris):

– glose românești pe marginea unor texte slavone (Glosele Bogdan);

– mici glosare rudimentare/liste de cuvinte neordonate alfabetic (după modelul unor lucrări lexicografice slavone);

– dicționare bilingve, cu intrări ordonate alfabetic (*Anonymus Caransebesiensis* – c. 1650, *Dicționarul latin-român* al lui Teodor Corbea ș.a., dar și cele 6 lexicoane slavo-române studiate în proiectul eRomLex).

Cele mai vechi lucrări lexicografice pentru limba română luate în considerare până acum de cercetători erau:

1649 – *Lexicon slavo-românesc și Tâlcuirea numelor din 1649*. [Copiat de Mardarie Cozianul]. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești de Grigorie Crețu. Cu mai multe facsimile. Edițiunea Academiei Române, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1900.

1650 – *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. [Cunoscut sub numele Anonymus Caransebesiensis]. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.

1691-1697 – Teodor Corbea, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman. Volumul I: Studiu introductiv, note și text. Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001 [Scris între 1691 și 1697].

Prin proiectul eRomLex, cei interesați de istoria lexicografiei românești, dar și de tratamentul lexicografic al unor cuvinte în dicționare de limba română au la dispoziție un corpus format din șase lucrări lexicografice cu următoarele datări[4]:

1649 – Lex.Mard.;

1660–1670/ 1667–1669 – Lex.St. (Lexiconul lui Staico grămăticul);

1670/ 1627-1693 – Lex.Pet. (Lexicon ce să zice cuvinte pe scurt alease din limba slovenească pre limba rumânească, cunoscut în literatura de specialitate și ca Lexiconul de la Petersburg);

1672/ 1673 – Lex.3473 (cunoscut ca Lexiconul lui Mihai);

1678/ 1683 – Lex.1348 (fără titlu, cunoscut ca Lexiconul lui Mihai Logofătul);

sfârșitul secolului al XVII-lea – Lex. Mosc. (fără titlu, cunoscut ca Lexiconul de la Moscova).

3.2. Utilitatea eRomLex din perspectiva redactării la dicționarele diacronice pentru limba română

3.2.1. Prime atestări

Unul dintre principalele aspecte în care pot fi valorificate lexicoanele din eRomLex este reprezentat de găsirea de prime atestări ale utilizării unor cuvinte (mai vechi decât cele incluse în principalele lucrări lexicografice de până acum: DA/DLR, DELR, TDRG).

Клеветà Lex.Ber. 97.

CLEVETÍRE în DA, s.v. – prima atestare ANTIM, P. (1709–1716).[5]

[1649] Lex.Mard. 125.

Кóжа Lex.Ber. 99.

---

[4] În baza de date construită în proiect, utilizatorii pot raporta lexicoanele românești la textul-sursă din 1627 – Lex.Ber. (*Lexiconul slavon-rutean* al lui Pamvo Berînda, Kiev).

[5] Sursele primelor atestări din DA/ DLR sunt preluate din Bibliografia DA/ DLR.

COÁJĂ în DA, s.v. – prima atestare LET. II (1662–1711).
în DELR, s.v. – prima atestare T. Corbea, D. (1691–1697).
[1649] Lex.Mard. 127, 11.

Дымӥна [1678/ 1683] Lex.1348. 1r.
FUMEGÓS în DA, s.v. – prima atestare Pann (1847).
[1678 =/ 1683] Lex.1348. 17v.

А̓лка́нїе Lex.Ber.1.
FLĂMÂNZÍRE în DA, s.v. – prima atestare necunoscută.
în TDRG3, s.v. – prima atestare IORGA S. D. (1698).
[1649] Lex.Mard. 1.
[1670/ 1627–1693] Lex.Pet. 1r.
[1678/ 1683] Lex.1348. 1r.
[sfârșitul secolului al XVII-lea] Lex. Mosc. 1v.

3.2.2. Atestări noi din secolul al XVII-lea pentru unele cuvinte

În unele cazuri, în lexicoanele din eRomLex găsim noi atestări din perioada veche a limbii române, destul de apropiate în multe situații de primele atestări cu care sunt exemplificate unele cuvinte în dicționarele românești din epoca modernă (DA/DLR, DELR):

Коно́бъ Lex.Ber. 100.
CĂLDÁRE în DA, s.v. – prima atestare Anon. Car. (c. 1650).
în DELR, s.v. – prima atestare 1500.
[1649] Lex.Mard. 129.
[1660–1670/ 1667–1669] Lex.St. 87r.
[1678/ 1683] Lex.1348. 27v.
[sfârșitul secolului al XVII-lea] Lex. Mosc. 87v.

Колесни́ца Lex.Ber. 99, 12.
CĂRUȚ în DA, s.v. – prima atestare C. NEGRUZZI, II (1872).
în DELR, s.v. – prima atestare 1543–1560.
[sfârșitul secolului al XVII-lea] Lex. Mosc. 85r.

Колесни́ца Lex.Ber. 99.
CĂRUȚĂ în DA, s.v. – prima atestare LET. II (1700).
în DELR, s.v. – prima atestare 1500.
[1649] Lex.Mard. 128.
[1660–1670/ 1667–1669] Lex.St. 87v.
[1670/ 1627–1693] Lex.Pet. 34v.
[1678/ 1683] Lex.1348 27r.

Кли́чъ Lex.Ber. 97.
CHIOT în DA, s.v. – prima atestare 1. CANTEMIR, IST. (1704–1705), 2. DOSOFTEI, PS. (1673).

în DELR, s.v. – prima atestare 1581.
[1660–1670/ 1667–1669] Lex.St. 87r.
[1670/ 1627-1693] Lex.Pet. 34r.
[1678/ 1683] Lex.1348 27r.

3.2.3. Variante lexicale

Un alt aspect în care lexicoanele din secolul al XVII-lea din eRomLex le pot fi de folos filologilor este cel al identificării unor variante ale unor cuvinte:

Кама́ра Lex.Ber. 96.
CĂMARĂ în DA, s.v. – prima atestare Anon. Car. (c. 1650).
CĂMAR[Ă] [1660–1670/ 1667–1669] Lex.St. 87r.

Ковче́гъ Lex.Ber. 99.
CORABIE în DA, s.v. – prima atestare N. TEST. (1648).
CURABIE [1649] Lex.Mard. 127.

Коли́ба Lex.Ber. 99.
COLIBĂ în DA, s.v. – prima atestare C. NEGRUZZI, II (1872).
COBILĂ [sfârșitul secolului al XVII-lea] Lex. Mosc. 85r.
COLIB[Ă] [1678/ 1683] Lex.1348 27r.

3.2.4. Cuvinte noi

În unele cazuri pot fi identificate cuvinte noi, care nu au fost incluse în dicționarele românești din epoca modernă (DA/DLR, DELR):

Ла́гвица Lex.Ber. 427, 6.
FEDELEȘCEL
(**FEDELEȘ** în DA, s.v. – prima atestare DAME, T. (1895).
[1660–1670/ 1667–1669] Lex.St. 95r.
[1670/ 1627–1693] Lex.Pet. 39v.
[1672/ 1673] – Lex.3473 131v.
[1678/ 1683] Lex.1348. 31r.
[sfârșitul secolului al XVII-lea] Lex. Mosc. 96r.

3.2.5. Sensuri noi ale unor cuvinte

Lexicoanele de secolul al XVII-lea din eRomLex oferă și unele sensuri noi pentru anumite cuvinte, care nu au fost incluse în dicționarele românești diacronice:

Коꙁньствꙋ́ю Lex.Ber. 99, 10.

CUGETA ***a cugeta cu vicleșug*** în [1649] Lex.Mard. 127.

4. Concluzii

Realizarea corpusului eRomLex a fost o provocare atât din punctul de vedere al modului de construcție a bazei de date, cât și din cel al publicării online, dată fiind complexitatea conținutului. Corpusul vine să completeze un gol în editarea textelor românești din perioada veche și în cercetarea celei mai consistente părți a lexicografiei românești din secolul al XVII-lea, prin punerea în circulație a unei componente importante a patrimoniului cultural românesc – primele dicționare bilingve slavo-române.

Utilitatea sa, după cum s-a putut vedea, este multiplă. Corpusul constituie un instrument util în cercetarea lexicografică, filologică și de istorie a limbii române literare. De asemenea, ediția constituie un punct de plecare pentru dezvoltarea de noi resurse pentru limba română și de noi direcții de cercetare, în măsură să clarifice aspecte din peisajul cultural românesc și est-european de la jumătatea secolului al XVII-lea. Astfel, se pot face proiecte noi de cercetare ca, de exemplu, corelarea eRomLex cu dicționarele românești electronice (DA/DLR, DELR) și corpusurile lexicografice românești (CLRE) existente, completând informațiile lingvistice pe care acestea le conțin; posibilitatea publicării ulterioare individuale, în ediții clasice sau în format digital, a lucrărilor lexicografice din eRomLex etc.

Ediția pe care am construit-o este utilă filologilor pentru că pune în circulație șase lexicoane, dintre care cinci inedite, la care se adaugă lexiconul-model, și permite compararea lor directă. Putem, astfel, afla care este materialul inedit din fiecare lexicon (adică cel care nu se găsește decât în lexiconul respectiv), care sunt intrările adăugate față de inventarul Lex.Ber. și, totodată, care sunt intrările eliminate, pentru că aceasta ne-ar putea indica la ce au fost folosite lexicoanele. Putem compara definițiile românești între ele, pentru a observa și în acest mod filiațiile dintre lexicoane. De asemenea, avantajele pentru lexicografi (implicați în redactarea DLR^2, DELR etc.) sunt multiple: identificarea de lexeme și forme inedite, (prime) atestări, sensuri noi etc., prin posibilitatea de a consulta cu ușurință lexicoanele bilingve atât în eRomLex,, cât și în CLRE, prin alinierea lexicoanelor cu DLR^2. Astfel, eRomLex poate contribui la completarea, corectarea și adăugarea unor informații necesare atât pentru autorii ediției a doua a *Dicționarului Academiei Române*, cât și pentru alți cercetătorii interesați de limba română.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

Anon. Car. (c. 1650) = *Dictionarium valachico-latinum*. *Primul dicționar al limbii române*. [Cunoscut sub numele *Anonymus Caransebesiensis*], studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.

CLRE = Corpus lexicografic românesc electronic, realizat în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași, de: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina

Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudius-Marian Teodorescu, 2021– , https://clre.solirom.ro/.

Cod. Vor. = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea a II-a: *C*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul II, partea I: *F-I*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, în ediția anastatică digitală https://dlr1.solirom.ro/.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coordonatori: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, https://delr.lingv.ro/.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, literele: *D, E, L–Z*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 1965–2010, în ediția anastatică digitală https://dlr1.solirom.ro/.

DLR^2 = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), ediția a doua, revizuită și adăugită, tomul I: *Litera A*, fascicula 1: *A–Abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021, https://dlri.ro/.

T. Corbea, D. = Teodor Corbea, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman, volumul I, studiu introductiv, note și text, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001 [Scris între 1691 și 1697].

B. Lucrări de referință

Bogdan 1891 = I. Bogdan, *Un lexicon slavo-român din secolul XVI*, în „Convorbiri literare”, 25 (3), p. 193–204.

Gînsac *et al.* 2022 = Ana-Maria Gînsac, Mihai-Alex Moruz, Mădălina Ungureanu, *The first Romanian dictionaries (17th century). Digital aligned corpus*, în *Dictionaries and Society (2022). Proceedings of the XX EURALEX International Congress*, editori: Klosa-Kückelhaus, Annette; Engelberg, Stefan; Möhrs, Christine; Storjohann, Petra, Mannheim, IDS-Verlag, p. 222–229.

Mihăilă 1972 = G. Mihăilă, *Contribuții la studiul lexicografiei slavo-române din secolul al XVII-lea*, în *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, p. 307–324.

Papacostea 1983 = Victor Papacostea, *O școală de limba și cultura slavonă la Tîrgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab*, în *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, Editura Eminescu, p. 247–258.

Ungureanu 2023 = Mădălina Ungureanu, *Teaching Slavonic in 17th century Romania: teaching material by Staico, professor at Târgoviște*, în “Swedish Journal of Romanian Studies”, 6.1, p. 146–161.

Mădălina Ungureanu *et al.*

DIGITIZING THE EARLY ROMANIAN DICTIONARIES (17TH CENTURY): HOW AND WHY?

ABSTRACT

In this article we present the main result of a research project carried out between 2020 and 2022 at "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, funded by UEFISCDI. The project aimed to compile an electronic corpus of the first Romanian bilingual dictionaries from the second half of the 17th century. The six lexicons, all preserved in manuscript, four at the Romanian Academy Library in Bucharest (ms. rom. 312, 450, 1348, 3473) and two in libraries in Russia (in Moscow and St. Petersburg respectively), were transcribed entirely from Cyrillic to Latin alphabet, according to the principles used in Romanian philology, then processed and aligned at the entry level along with the lexicon that served as a model (a Slavonic-Russian lexicon published in Kiev in 1627). For displaying them, we built and provide a multi-criteria search interface.

The main result of the project is the eRomLex database, which consists of the electronic editions of all six Romanian lexicons aligned with each other and with their source (http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/).

We presented the way it was built, the difficulties met, the usage and perspectives of this tool from three points of view: a philologist, a lexicographer and a natural language processing specialist. eRomLex makes it possible to complete, correct and add certain information that is important both for the editors of the second edition of the Romanian Academy Dictionary and for all researchers interested in the Romanian language.

Keywords: *Slavonic-Romanian lexicons*, *17th century*, *Old Romanian*, *bilingual*, *aligned corpus*.

LISTA PARTICIPANȚILOR

Iulia BARBU-COMAROMI, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.

Cosmina BERINDEI, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca.

Nicoleta BORCEA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Alina-Mihaela BURSUC, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Daniela BUTNARU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Astrid CAMBOSE, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Maria-Lucreția CAZAC, Universitatea de Medicină și Farmacie „Grigore T. Popa”, Iași / Școala Doctorală de Studii Filologice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Victor CELAC, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.

Călina CIOCOIU, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Marius-Radu CLIM, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Vlad COJOCARU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Mioara DRAGOMIR, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Cristina FLORESCU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Franck FLORICIC, Département d'Études Italiennes et Roumaines, Université de la Sorbonne Nouvelle Paris 3, Paris, Franța.

Jose Enrique GARGALLO GIL, Facultat de Filologia i Comunicació, Universitat de Barcelona, Spania.

Gabriela GAVRIL, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Teodora GHIVIRIGĂ, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Ion GIURGEA, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.

Nataša GLIHA KOMAC, Fran Ramovs Institute of the Slovenian Language, Ljubljana, Slovenia.

Gabriela HAJA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Ofelia ICHIM, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Katarzyna JASIŃSKA, Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences, Cracovia, Polonia.

Raluca LUPU, Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române – Filiala Iași.

Ancuța MACOVEI, Școala Doctorală de Studii Filologice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Laura MANEA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Ion MANOLI, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău, Republica Moldova.

Ruslan MITKOV, Universitatea din Lancaster, Marea Britanie.

Cristian MOROIANU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române / Facultatea de Litere, Universitatea din București.

Alex MORUZ, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Dinu MOSCAL, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Maricica MUNTEANU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Mariana NASTASIA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Andrej PERDIH, Fran Ramovs Institute of the Slovenian Language, Ljubljana, Slovenia.

Mihaela POPESCU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.

Ana-Maria PRISACARU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Elena Isabelle TAMBA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Claudius-Marian TEODORESCU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași / Facultatea de Litere, Universitatea „Transilvania”, Brașov.

Mădălina UNGUREANU, Departamentul de Științe Socio-Umane, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Colocviul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării", ediția a XII-a, online, 25–25 mai 2023, organizat de echipa Departamentului de lexicologie și lexicografie al Academiei Române – Filiala Iași, este dedicat diseminării cercetărilor lexicografice, studiilor de lingvistică și filologie, cu orientare spre instrumentele și resursele digitale necesare redactării și publicării dicționarelor academice.

Volumul, structurat în trei părți, *Conferințe în plen*, *Masă rotundă, Lucrări prezentate,* cuprinde contribuții ale participanților la colocviu, privitoare atât la subiecte de filologie, lexicologie, terminologie, pragmatica discursului, etimologie, cât și la valorificarea, în cadrul cercetărilor lingvistice, a rezultatelor unor proiecte de digitalizare, precum cele care au avut ca obiect lexicoanele slavo-române, presa culturală românească, răspunsurile la chestionarele Muzeului Limbii Române.

Prin organizarea colocviului și publicarea lucrărilor prezentate, ne dorim să atragem atenția asupra faptului că este necesar să luăm în considerare componenta digitală a lumii contemporane și să o utilizăm în favoarea limbii și a culturii române. Subliniem faptul că această preocupare comună cercetătorilor din țară și din străinătate creează, în cadrul colocviului nostru, oportunitatea schimbului de experiență și de idei, în vederea menținerii identităților naționale, inclusiv prin intermediul resurselor și al instrumentelor informatice dedicate limbilor europene.

Editorii

